

Under the liberal patronage of
His Highness Maharaja
SAYAJI RAO GAEKWAR
Sena Khaskhel Samsher Bahadur
Baroda.

PRACHIN KAVYA MALA,
or
Old Gujarati Poetical Series,
Vol. XVI.

POET PREMANAND'S
MARKANDEYA PURAN
Published with annotations

By
Hargovind Dwarkadas Kántaválá
and
Nathashankar Pujashankar Shastri.

A. D. 1890-91.

Price Re 1-0-0

પ્રસ્તાવના,

યથાર્થ રાજ્યધર્મ જાણનાર વિવેકી રાજ્યકર્તા પોતાની પ્રજાનું અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરવું એજ ઈશ્વરકૃપાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વોપરિ પદનું સાર્થક થવું માનેછે. તે કલ્યાણ કરવાના વિવિધ પ્રકાર છે. વસુધરા(પૃથિવી) નો જે પ્રદેશ પોતાનો છે તેમાં અન્નદ્રુણાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તેનો, તથા તેમાં ધારણ થયેલ વસુધ્રાનિજ ધન રત્નાદિ)ને બહિર્ કદાવી તેનો, પોતાની પ્રજાની સુખવૃદ્ધિને અર્થે, ઉપયોગ કરે છે, પ્રજાની સુખશાન્તિમાં ભંગ ન થતાં તેનો વધારો થયા અનેક પ્રકારની યોજના કરેછે; નિર્મળ જળાશય, સુગમ માર્ગ, ઔષધાશય આદિથી શરીરની સુખાકારીનાં સાધન નિર્માણ કરે છે; તથા વિદ્યાશય, પુસ્તકાશય, ગ્રંથવૃદ્ધિ આદિ મનની સુખ શાન્તિનાં સાધન આપે છે. ન્યાયથી, નીતિથી, પ્રીતિથી, સમભાવથી, ઉદારતાથી, પ્રજાને સ્વપ્રજ્ઞ તુલ્ય ગણી પિતાવત્ સર્વનું પાલન તથા હિત કરવું એજ ધર્મ તથા સ્વાર્થ માની અન્યથા જે રાજા પ્રજાનું રંજન કરવા પ્રયત્ન છે, તેની પ્રજા સુખી થાય છે, તથા તેના મનોરથ સફળ થઈ, તે અશ્વય કીર્તિને પામે છે. એ આદિ અનુભવસિદ્ધ થયેલા પ્રમાણિક સિદ્ધાન્તો છે.

શ્રીવડોદરા રાજ્યના વિદ્વાન્, શક્તિમાન્ અને પરમ પવિત્ર મહારાજ-ધિરાજ શ્રીમન્ત સયાજીરાવ ગાયકવાડ સેનાપ્તાસખેલ સમશેર બહાદુર એમના પૂર્વોક્ત ઉદાર વિચારો અને સિદ્ધાન્તો પર બહુ ભાવ, તથા તેવા ઉત્તમ વિચારોને આચારમાં આણી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનો તેમનો મહાન્ પ્રયત્ન, એ સાંપ્રતકાળમાં સર્વ સ્થળે પ્રશંસનીય ગણાતાં દૃષ્ટાંતરૂપ થઈ પડ્યા છે.

શ્રીમંત મહારાજધિરાજના એ ઉદાર ભાવથી ઉત્તેજાઈ તા. ૮ મે સન ૧૮૮૯ ની એક સ્મરણી તેઓ નામદારની સેવામાં રજુ કરવામાં આવી હતી. તેનો આશય એ હતો કે વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા ગુર્જર કવિઓના અપ્રસિદ્ધિમાં અર્થે પ્રસિદ્ધિમાં આવે તેવી યોજના રાજ્યઆશ્રયથી થાય તે સારું.

પ્રાચીનકાવ્યસંગ્રહ એ નામનાં ગૂજરાતી કવિતાનાં પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના ડાઈરેક્ટર ઓફ વર્નાક્યુલર ઈન્સ્ટ્રક્શન રાવ સાહેબ હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ તથા વડોદરા નિવાસી શાસ્ત્રી માધાશંકર પૂજશંકર એમની તરફથી પ્રસિદ્ધ થવાને આરંભ થઇ ચૂકેલો હતો, અને તેસારૂં ધણી સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નથી હસ્તલિખિત ગ્રંથોનાં સારો સંગ્રહ તેમણે કર્યો હતો. વડોદરા રાજ્યનું દેશી કેળવણીખાતું મારી દેખરેખ નીચે સુપરત થયા પછી આ સંગ્રહ બાબત મેં તપાસ કરી. તે ઉપરથી જોવામાં આવ્યું કે રત્નાદિ ધનના બંડાર દટાઇ રહ્યા હોય છે તેમ અનેક વિષયો પર રચેલી કવિતાના બંડાર દટાઇ પડી રહ્યા હતા, અને તે બંડારને પ્રજાના ઉપયોગ સારૂં બાંધ લાવી તે દ્વારા સહવિચારને પ્રેરિ આપવી એ લાભકારક થશે એમ લાગ્યું. આ કવિઓમાં પ્રેમાનંદ, રત્નેશ્વર, વલ્લભ, ભાલણ, દયારામ, હરિમદ, ભોળેભક્ત, ધીરેભક્ત, ગિરિધર, આદિ બહુ પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય કવિઓ આવી જાય છે. રાધાખર્ડા તથા દીવાળીખર્ડા નામની બે સ્ત્રી કવિઓની કવિતા પણ મળી આવી છે, અને બાપુસાહેબ ગાયકવાડ એ નામના પ્રસિદ્ધ થયેલા ઇશ્વરભક્તની કવિતાનો પણ સારો સંગ્રહ છે. આ સર્વ કવિતા શોધી અને ટીકા સાથે છપાવતાં ત્રણ વર્ષ લાગશે એમ અજમાયશ થઈ છે. એ કામ પૂર્ણ કરવા શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ એમણે રૂ. ૧૨૦૦૦) આર દબારની રકમ મંજૂર કરી કીમતી આશ્રય આપ્યો છે અને તેથીજ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધિમાં આવી શકશે. આ હિંદાર અનુયાયી ગુર્જરપ્રજા અને સર્વ ગુર્જર વાસી ઉપર ઉપકાર થયો છે. એમ સર્વે સમગ્ર જનોને લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.

કવિતા વિષે એક ઉગ્રેજ કવિ લખે છે કે:—

Poetry is itself a thing of God;
He made his prophets poets, and the more
We feel of poesy do we become
Like God in love and power.

કવિતા સ્વતઃ ઈશ્વરની એક વસ્તુ છે. ઈશ્વરે કવિઓનેજ પોતાના બલિષ્ઠતાથી કર્યા છે. અને કવિતાને જેમ આપણે અધિક અનુભવીએ છીએ તેમ આપણે સ્નેહ અને શક્તિમાં ઈશ્વર પેઠે યર્ષાએ છીએ.

કવિ વિશે વર્ણવ્યું કહે છે કે:—

Blessings be with them, and eternal praise,
Who gave us nobler loves, and nobler cares,
The Poets, who on earth have made us heirs,
Of truth and pure delight by heavenly lays.

WORDSWORTH.

જેઓએ આપણને શ્રેષ્ઠતર પ્રેમ તથા શ્રેષ્ઠતર ઉત્કંઠા આપ્યાં છે તે કવિઓ ઉપર આશિર્વાદ તથા અનંત પ્રશંસા હો; જેમણે દિવ્ય કાવ્યવડે આ નગર ઉપર આપણને સત્યના અને સ્વચ્છ આનંદના ઉત્તરાધિકારી કર્યા છે.

આપણા દેશમાં તો કવિને રવિ સમ ગણી તેની બહુ પ્રકારે પ્રશંસા કરમાં આવે છે તે પ્રસિદ્ધ છે.

સ્વદેશમાંના કોટ, રાજમહાલય, ધર્મશાળાઓ, દેવાલય, જળાશય. વિશ્રામસ્થાન, આદિ કીર્તિસ્તંભ પૂર્વેના રાજા કે ધર્માત્મા ગૃહસ્થો કરાવી ગયા હોય છે, તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો એ મહાપુણ્યનું કાર્ય છે, એમ ધર્મ-શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, અને સારા રાજાઓ તેમ કરાવે છે પણ ખરા. અને તેથી સર્વ પ્રજાના સુખજોગમાં વૃદ્ધિ ધર્ષ તેમનો આશિર્વાદ મેળવે છે.

કવિના દ્રવતા અન્તઃકરણમાં ઉત્પન્ન થઈ સહૃદયજનોના અન્તઃકરણમાં પ્રવેશી લાંબસી સુખાનંદ દેનાર કવિતા તેનો જીર્ણોદ્ધાર પણ પ્રશસનીય અને પુણ્યપ્રદ છે. બાળકથી, વૃદ્ધ-રંકથી શ્રીમાન્ સુધી સર્વને દુઃખમાં વિશ્રામસ્થાન અને સુખને અધિક કરનાર કવિતા એ પણ સાધન છે. એવા એક સુખપ્રદ સા-

ધનનો જીર્ણોદ્ધાર પ્રજાના કલ્યાણસારૂ શ્રીમંત મહારાજધિરાજ કરાવે છે એ તેમના પ્રજારંજન કરવાના ઉચ્ચ ભાવમાંનું એક સુચિન્દ છે.

વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન કવિતા સંભાળથી પ્રસિદ્ધમાં લાવવાના હેતુથી નીચે પ્રમાણે કમિટિ નીમવામાં આવી છે.

પ્રમુખ.

દિવાન બાહાદુર મણિભાઈ જશભાઈ.

મેમ્બરો.

રાવબાહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલ એમ. એ. એલ. એલ. બી.

ખાનબાહાદુર જમસેદજી અરદેસર દલાલ. એમ. એ. એલ. એલ. બી.

રાવસાહેબ પીતાંજરભાઈ જેઠાભાઈ.

રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ દારકાદાસ.

દરેક ગ્રંથની જનતા સુધી અનેક પ્રતો મેળવી તેને શોધી અને ટીકા શબ્દાર્થ આપી વિશેષ ઉપયોગી કરવી વગેરે સર્વ કામ રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસની સંભાળ નીચે શાસ્ત્રી નાથાશંકર પૂજારાંકર તથા કવિ છોટાલાલ નરભેરામ આદિ લાયક માણસનાથી ચલાવવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકો સંબંધી સર્વ વ્યવસ્થા અને જવાબદારી આ કમિટિ તરફ છે. કમિટિમાંથી કોઈનું ખાનગી હિત કે સ્વાર્થ આ સંબંધમાં ન છતાં માત્ર લોકહિતાર્થ કામ જાણી કમિટિએ આ કામ માથે લીધું છે.

વડોદરા રાજ્યનિવાસી કવિઓની કવિતા ઉપરાંત ગુજરાતના બીજા પ્રસિદ્ધ કવિઓની અપ્રસિદ્ધ કવિતાનો ઘણો જથ્થો રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ તથા શાસ્ત્રી નાથાશંકરની પ્રશસનીય શોધથી એકઠો થયેલો છે અને વધારે જથ્થો એકઠો કરવા પ્રયત્ન કમિટિ તરફથી જારી રાખવો એમ ધારણા છે. આ સર્વ કવિતા પશુ પ્રસિદ્ધિમાં લાવવા યોજના તૈયાર થાય છે, અને તે ઉચ્ચ સદ્ગુણ થતા ઈશ્વર પાસે પ્રાર્થના છે.

આશા છે કે આ પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓની સુંદર તથા બોધક કવિતાથી વાંચનારનું જ્ઞાન તથા સદ્ગુણ, રસગતા, રસિ, રસિકતા, સહૃદયતાદિ ઉચ્ચ પ્રકારનાં થઇ વૃદ્ધિ પામશે, અને ગુર્જર વાસી અન્ય સમર્થ કવિઓની કવિતાની પણ તીવ્ર યાચના થઇ પ્રકટ થશે.

આ પ્રાચીન કાવ્યમાળાને, કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના રાજ્ય-કર્તાઓ તરફથી તથા ખીજા ધણા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો છે, તેમાટે તેમનો અન્તઃકરણ પૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

વડોદરા.

સંવત ૧૯૬૬ના વૈશાખ
સુદી ૧, તા. ૨૦ એપ્રિલ સન
૧૮૯૦ રવિવાર.

મણિભાઈ જશભાઈ.

માર્કંડેયપુરાણનું.

ગ્રંથવિવેચન.

આ ગ્રંથનું વિવેચન કરતા પહેલાં માર્કંડેયપુરાણમાં શો વિષય સમા-
યક્ષો છે તે સંક્ષેપમાં બતાવવું ઉચિત ધારીએ છીએ. મહાભારતમાં ઉપજેલા
આર સંદેહનું નિરાકરણ કરવા માટે જૈમિનિઋષિ માર્કંડેય પાસે ગયા અને
તેમણે આર બ્રાહ્મણ, પુત્રો જેઓ શાપથી પશ્ચિપત્થાને પામી ગયા હતા તેમની
પાસે મોકલ્યા. તેમણે તે સંશયના ખુલાસા કર્યા. તે ઉપરાંત હરિશ્ચંદ્રનું આ-
ખ્યાન, જડનું આખ્યાન, સતી સ્ત્રીનું આખ્યાન અને દત્તાત્રેયનું આખ્યાન
એમાં છે. આ ગ્રંથમાં એટલો ભાગ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે અને મદાલસા આખ્યાન-
થી આરંભીને બાકીનો ભાગ હવે પછી પ્રસિદ્ધ થશે.

આ માર્કંડેયપુરાણનું કવિતા બદ્ધ ભાષાંતર મહાકવિ પ્રેમાનંદે કરેલું
છે. ધણુકરીને કવિએ પુરાણોમાંથી વસ્તુ માત્ર લેઈને પછી પોતાની કલ્પ-
ના શક્તિના બળ પ્રમાણે તેમાં વધારો ઘટાડો કરી નવા ગ્રંથો રચે છે એવો
પ્રવાતે આ દેશના કવિઓમાં જોવામાં આવે છે, અને પ્રેમાનંદે પણ તે પ્ર-
માણે અનેક રસમય ગ્રંથો લખીને વિજય મેળવ્યો છે, એમ છતાં કેટલાંક
કારણથી આ ગ્રંથનું તેણે ચોખ્ખું ભાષાંતરજ કર્યું છે. ગ્રંથ વાંચનારને જ-
ણાશે કે જે સૌથીથી પ્રેમાનંદે આ ગ્રંથ લખ્યો છે તે જોતાં અનુભવો માણ-
સ ભાગ્યેજ એમ કહી શકશે કે આ તેનું શબ્દશઃ ભાષાંતર છે; પણ અમે
મૂળ ગ્રંથને આ ગ્રંથ સાથે ધણી જગાએ મેળવી જોયો છે અને તેથી અમે
આશ્ચર્ય સાથે કહી શકીએ છીએ કે આ ગ્રંથ શુદ્ધ ભાષાંતર છે. અને તે એટલે
સુધી કે મૂળ ગ્રંથમાંનો એક પણ શ્લોક ભાષાંતર કરતાં તેણે છોડી દીધો
નથી ! હા, કોઈ કોઈ જગાએ જ્યાં કવિને રસ જમાવવા જેવું જણાયું ત્યાં
તેણે મૂળ કરતાં કાંઈક વધારો કર્યો છે ખરો; પણ એ વધારો એવો છે કે
જેથી કરીને તે વાંચનારને રસમાં ડૂબાડી દે છે !

આ અપ્રતિમ કવિએ આ ગ્રંથ દ્વાપદીહરણુની પેઠે કે અષ્ટાવકાખ્યાનની પેઠે કાવ્ય રૂપ બાંધ્યો નથી પણ પુરાણ રૂપ જ રચ્યો છે. અર્થાત્ સંસ્કૃત ભાષાના કાવ્યની અને પુરાણની ભાષાશૈલીમાં જેવો ફેર હોય છે તેવો અહીં પણ જણાય છે. પુરાણમાં સર્વત્ર સાદી અને સરળ ભાષા છતાં કોઈ કોઈ હામે કાવ્ય જેવી ભાષાશૈલી જેવામાં આવે છે તેમ આમાં પણ જેવામાં આવે છે. કાવ્ય નાના પ્રકારના છંદોમાં રચેલું હોય છે તેમ આ કવિએ કરેલાં કાવ્ય આપણે તેવાં જોઈ ગયા છીએ; અને પુરાણ જેમ અનુષ્ટુપ્ જેવા સહેલા છંદમાં લખાયેલું હોય છે તેમ આ ભાષાંતર પણ સહેલી દેશીઓમાં કે રાગમાં લખેલું છે. પુરાણમાં કવચિત્ કાવ્ય જેવી રચનાવાળા શ્લોક જેવામાં આવે છે તેમ આમાં પણ હરિગીત વગેરે છંદો કાવ્ય જેવી શબ્દ રચનાથી શણગારી ને લખ્યા છે. વસ્તુ વર્ણન તો ભાષાંતર હોવાથી પુરાણનું જ છે માટે આ ગ્રંથને કાવ્યની નહિ પણ પુરાણની પંક્તિમાં મૂકી શકાય એમ છે.

પ્રેમાનંદ પોતે ગંભીર કવિ છતાં તે મોજસો અને વિનોદી છે, તેથી તેની કવિતામાં આપણને વાગવિનોદ પણ હામ હામ મળી આવે છે. પેહેલા કડવામાં મંગળાચરણ કરતાં ગણપતિનાં વખાણમાં તે લખે છે કે—
 “કલ્પુ શુદ્ધિ બુદ્ધિ સાથે આવે, તવ મેં જાણ્યું મળશે”! અને એવાંજ વચનો હામ હામ વાચકને સ્મિત કરાવે છે.

બીજા કડવાથી ગ્રંથનો આરંભ થાય છે. વ્યાસ મહાત્માએ કરેલા મહાભારત ગ્રંથની પ્રશંસા કરીને પછી તેમાં આર સંશય ઉપજવાથી તેનો ખુલાસો પૂછવા જૈમિનિ માર્કંડેય પાસે જાય છે. માર્કંડેય તેના ખુલાસો તો કરતા નથી પણ તે ખુલાસો કરનારા પક્ષીઓનો ઇતિહાસ કહી વિંધ્યાચળમાં વસનારા પક્ષીઓ પાસે તેને મોકલે છે. પક્ષીઓનો ઇતિહાસ કહેતાં નારદે અપ્સરાઓની માંહોમાંહે જે લઢાઈ કરાવી તે જોઈથી મૂળગ્રંથમાં છે તેના કરતાં કાંઈક વિસ્તારથી પ્રેમાનંદે વર્ણવી છે પણ સ્ત્રીઓની લઢાઈનું આખેલુ ચિત્ર આપ્યું છે ! એજ પ્રસંગમાં સાતમા કડવામાં શુકનીતિમાં કહેલો મરણની બીક ન રાખવા વિષેનો ઉપદેશ પણ કવિએ અસરકારક રીતે વર્ણવ્યો છે.

પક્ષીઓ જૈમિનિને તેના પ્રશ્નના ખુલાસા જૂદી જૂદી કથાઓ દ્વારા કહે છે. જેમાં છેલ્લા પ્રશ્નના ખુલાસા માટે હરિશ્ચંદ્રનું આખ્યાન કહે છે. હરિશ્ચંદ્ર આખ્યાનનું ઇતિહાસ જો કે હૃદય ભેદક છે, ત્યારે તે પ્રેમાનંદજેવા મહાકવિની કલ્પમયી કેવું લખાયું હશે તે વર્ણવવા કરતાં પ્રેમાનંદથી જન્મીતા રસજોડો કલ્પવા જેવું વિશેષ છે. આ આખ્યાનમાં કર્ણ રસની તો પરિસીમા છે ! કર્ણ રસને પુષ્ટ કરવાને રૌદ્ર, બયાનક, બીભત્સ, અદ્ભુત, વત્સલ, એવા રસ તથા મુનિવિપયા રતિ, નૃપવિપયા રતિ, વેગેરે ભાવ પણ મનોહર રીતે વર્ણ્યા છે. આખ્યાનના નાયક હરિશ્ચંદ્રને ધીરપ્રશાંત વર્ણો છે તથા પ્રતિનાયક વિશ્વામિત્રને ક્રૂર અને ક્રોધી વર્ણો છે. રાજાની ધર્મશીલતા અને સત્પરાયણતાનો મહાન્ બોધ એમાં સમાયલો છે તથા તે સાથે આતાનાં હૃદયને પીગળાવી નાખે એવાં પાત્રોનાં ચરિત્ર ચીતરીને નાના પ્રકારના સદુપદેશ વ્યંજિત કર્યા છે. એ આખું આખ્યાનજ રસમય છે તેથી એમાંથી ત્યાગભાગ કરવા જેવું અમને કાંઈ લાગતું નથી તથાપિ ઉપર બતાવેલા રસ અને ભાવ કેના વર્ણ્યા છે તે પ્રત્યક્ષ બતાવવાને તેમાંથી એક એક નમુનો અહીં બતાવ્યો છે, જે ઉપરથી વિવેકી આખા અંધની પુણના કરી શકશે.

વિશ્વામિત્રને રાજસૂયની દક્ષિણા આપવાની પ્રતિજ્ઞા કર્યા પછી હરિશ્ચંદ્ર નગર છાડીને નીકળ્યો, તે વખતે તેના વિયેગથી દુઃખિત થયેલી પ્રજા બહુ શોક કરવા લાગી. તેનું વર્ણન કરતાં કવિ કહે છે કે:—

“જે પુષ્પ વેરેલે સ્થાનક હીંડવા,
અતિ અયોગ્ય રૂપાળી;
તે કંટક વનભાગી પતિની પૂકે,
ચાલવા લાગી મુંવાળી !
નગર લોકે પત્ની પુત્રની સાથે,
રાય દુઃખિયો તીરો બ્યારે;
કે ત્રાહિ ત્રાહિ કરી ત્રાડ પાડી મુખ,
પ્રભુ મુખ દિન દેખીશું ક્યારે” ।
“અહો રાખ ! એક મુહૂર્ત ઊભા રહે,
શું નાના નાસ કરો આમ;

નેત્રભૂંગે મુખારવિંદરસપીવા,
 સ્વામી વાધીછે મોટી મામ".
 "ઠાયા ભૂત આ કાયા થાશે,
 મૂકી સર્વે વૈભવ વાટ;
 હા નાથ! હા અનાથ સ્વામી,
 આ શું ઓછા ઉચ્ચાર!
 હા રાજ! હા મહારાજ નામી!
 અમને તજવાનો ધારે ધાર;
 રે રે સ્વામી! આ નવ ધરે
 એમ વદી પડે છતાપાર!"

ઇત્યાદિ વર્ણન રામવિષય રતિભાવનું છે, અને તે કૃષ્ણરસનું પોષણ કર-
 નારું છે એ તેમાં વર્ણુક્તા શોક સ્થાપિભાવને લીધે સ્પષ્ટ છે.

એજ કડવામાં મુનિની કૂરતાનું નિદર્શન કરતાં કવિ લખે છે કે:-

"સુકોમળાથી ચલાય ન વે'લું,
 તેને ઝટપટ ચલવી જાતો.
 જેને ચાલવાનો અભ્યાસ ન પેહુલાં,
 તે ચાલતાં ઘણી થાકી;
 ધીમે ચાલવા ચિત્ત ચતુરા ધારે તેને
 હરિશ્ચંદ્ર ખેંચે હાંકી.
 કૃતાંત કોપ મુનિનો જોઈ
 નૃપ વારંવારે નારી ખેંચે;
 તોય તેનાથી ચલાય ન જરિયે,
 લચી પડતી લલના લેંચે.
 તે જોઈ નૃપનું મન ગભરાતું;
 રે દૈવ આ શું મહાદુઃખ;
 તેવે તેને ત્યાં કરવા આવ્યા,
 કૌશિક મુનિ તો મુખ.
 શું અટ્યા નારીથી નવ ચલાયે,
 એનો કરું હું આજ ઉપાય;
 શાંણી મુરલિ નવ ચાલે પંચે,

તેને દંડની શિક્ષા દેવાય,
તો આ મારા દંડ કાઢવડે હું
હાંકું સુરભિ તારી;
એમ કહી દંડ મારવા લાગ્યા.
રે મુનિ ! દયા ગર્ધ ક્યાં ધારી !

ધત્યાદી એમાં મુનિનો ક્રોધ શોકતું ઉદ્દીપન કરનારો છે. એ પછી હરિશ્ચંદ્ર ગહન વનમાં પ્રવેશ કરે છે તે વનતું તથા તેમાં હરિશ્ચંદ્રને પડતાં કષ્ટતું ચિત્તવેધક વર્ણન છે. મુનિને કરેલા વાયદાનો અવધિ થઈ રહેવા આવ્યો એમ માલમ પડતાં હરિશ્ચંદ્ર તથા તેની પત્ની મૂંઝા પામે છે, તે જોઈ તેના કારણને ન જાણનારા આળકતું વર્ણન કવિ કરે છે:

“આળ રડે ઉભો હો, કે’ નહિ મારું ખાવા !

ઊઠો ઊઠો માતાજી હો, આપજી ક્યમ થયા આવા !

એ વચન કોના હૃદયને ભેદનારાં નથી એમ છતાં પ્રેમાનંદ તો કડવાની છેવટે લખે છે કે,

“ પ્રેમાનંદ શાનો હો, કંઈના નવ કહી પૂરી

વલણ.

કંઈના પુરી નવ કહી, લહી રસની લે’ર રે;

પુરાણી ખાવા કંઈના ગાયે, જેને માધવની મે’ર રે.

આ કડવું અસલ અંથમાં ન છતાં પ્રેમાનંદે નવીનજ લખ્યું છે અને તે કંઈ રસનું પોપણ કરવાને બહુ બરડરતું છે.

ત્રીસમા કડવામાં હરિશ્ચંદ્રની સ્ત્રી વેચાય છે તે સંબંધી વર્ણવતાં કવિ લખે છે કે:—

“ કેશે સાહી સ્ત્રી ખેચવા લાગ્યો,

જે જે બ્રાહ્મણ ખરા ખાંટ !

સ્ત્રી કે’ પિતાજી મૂકે મુજને,

હું આવું તમારી સાથ;

આ કેશ મારા કોઈએ નવ ખેંચ્યા,
તમે ખેંચો જુએ મારો નાથ." ।
“ તેનો અજ્ઞાન બાળક જોઈ માતાને,
મૂકાવવા શુ પ્રેર્યો;
વસ્ત્રે વળગી પડ્યો કાકપદ્માળો,
મુખે પાડે ઘણી ઘણી રા’ડ્યો ।
રે મા ! આ વૃદ્ધ તને કયમ ખેંચે,
મારા જનકને મૂકી આજ ?
રોહિતાશ્વ વળી રૂદન કરી કે’
આજ કોપશે મા ! મહારાજ ” । ।
“ ઓ મા ! ઓ મા ! કરી પાછળ ધાંચો,
વળગી પડ્યો તેની કોટ;
સાદું કરનારે લાત મારી એક
સાહી તેની દહ ચોટ.
અહો માતા ! હે માતા ! કહીને,
ખાંચ્યો બાલુડો ખાંચ.”

ઈત્યાદિ. ઉપરનાં ઉદાહરણથી વાંચનાર જોઈ શકશે કે હરિશ્ચંદ્ર આખ્યા-
નના વિષયના જોખાને કર્ણ રસથી ભરી તેને તાણુ’ બનાવવાને કવિએ ક-
સર કરી નથી !

એકત્રીસમા કડવામાં કર્ણના ઉદ્દીપન રૂપે રગશાનનું વર્ણન કરી બયા-
નક અને બીમત્સ રસ વર્ણવ્યા છે, ચોવીસમા કડવામાં રાગનનું સ્વપ્ન
વર્ણવી અદ્ભુત રસની વ્યંજના કરી તે વડે કર્ણ રસનું પોપણ કર્યું છે.
એકત્રીસમા કડવામાં આડી અને બદનું યુદ્ધ વર્ણવી બયાનક તથા અદ્ભુત
રસનું બાન શ્રોતાને કરાવ્યું છે. એવી રીતે હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન કવિ પૂરું કરે
છે. એમાં કર્ણ રસ મુખ્યઅંગી છતાં બીજા ઉપર રહ્યા તેવા રસ અને
ભાવ તેના અંગભૂત ચર્ચ ગૌણ રૂપે વર્ણાયા છે અને એમ ગૌણ રૂપે વર્ણાઈ
મુખ્ય રસની પુષ્ટિ કરે, પરંતુ પોતે મુખ્ય થઈ નહ મુખ્ય રસને ગૌણ ન

કરી દે એવી સાચ્યેતી રાખવામાં કવિનું કૌશલ છે. ગ્રેમાન'દે આ આખ્યા-
નમાં વિશ્વામિત્રનો ક્રોધ સારી રીતે વર્ણવ્યો છે. અને તેથી શ્રોતાનો તેના
પ્રતિ તિરસ્કાર ઉપગમી હંરિશ્ચંદ્રના દુઃખમાં તેમને સમવિભાગી કરે છે.
જો તે ક્રોધ એવી રીતે વર્ણવેલો હોત કે તેથી હરિશ્ચંદ્રનો શોક દબાઈ જાય
અને શ્રોતાના મનમાં મુનિનો ક્રોધ માત્ર જ્ઞાત થઈ રહે તો આ કાવ્ય
રૈદ્રસમય બની રહેત! પણ હવે રસદ વાંચનારને એની એજ વાત
ફરી ફરીને કહેવા કરતાં તે પછી માર્કડેયમાં શું છે તે કહીએ છીએ.

બત્રીશમા કડવાથી એક બ્રાહ્મણના જડ જેવા દેખાતા પણ મહારાની
પુત્રનું આખ્યાન છે. એ આખ્યાન દ્વારા અંધકારે સદાચાર અને દુરા-
ચાર ગણાવ્યા છે તથા તેનાં સારાં અને માઠાં ફળ પરલોકમાં ભોગવવાં પડે-
છે તેનું વર્ણન છે. નાનાપ્રકારનાં નરકોનું વર્ણન કરવું, એ પણ પુરાણનો
એક વિષય હોવાથી મૂળ અંધકારે કેટલાક અધ્યાય તેમાં રોક્યા છે અને તે-
થી ગ્રંથાળુ લોકો જય પામી દુરાચરણથી દૂર રહે એવો અંધકારનો આશય
જણાય છે.

ઓગણચાળીશમા કડવામાં સતીની કથાદ્વારા પાતિવ્રત્યનો મહિમા વ-
ર્ણવ્યો છે. અને તે પછી અલર્કને યોગદાન દત્તાત્રેયથી પ્રાપ્તથયું માટે દ-
ત્તાત્રેયની ઉત્પત્તિ વર્ણવી છે દત્તાત્રેયની ઉત્પત્તિનું વર્ણન પણ સતીનોજ
મહિમા સૂચવે છે.

એવી રીતે માર્કડેયના ૧૯ અધ્યાયની કથા જોઈએ અંધ આ પહેલા
ભાગમાં બાહ્યર પાડવામાં આવ્યો છે. બાકીના અધ્યાયોની કથા જે ભાગમાં
પ્રકટ થશે ત્યાં તેનું વિવેચન પણ આપવામાં આવશે, માટે તે વિષે અહીં
કંઈ કહેતા નથી.

॥ श्रीजगदीश्वरायनमः ॥

પ્રેમાનંદકૃત

માર્કંડેયપુરાણ.

શ્લોક.

અચતુર્વદનોબ્રહ્માદિવાહુરપરોહરિઃ ॥

અમાલલોચનઃશંભુર્ભગવાન્ત્રાદરાયણઃ ॥ ૧ ॥

કડવું ૧ છું.

રાગ કેદારૈ.

ગુરુગણનાયકને પરણ્યું, દુર્મતિટાળકને હું નમું;

મુખદાયક જડપણું ટાળીએ રે. ૧

સાર કરો માતા સરસ્વતી, ગૌરી દીને ગરબી ગતિ;

આતા કહી માતા ભાળીએ રે. ૨

સ્તોક—માર્કંડેયપુરાણ આરંભતાં તે પુરાણના કર્તા મહાત્મા વ્યાસ મુનિને કવિ પરંપરાગત સ્તોકવડે પ્રણામ કરે છે: અચતુર્વદનઃ છં—ભગવાન બ્રાહ્માણ વ્યાસ આર મુખ વગરના બ્રહ્મા છે—અર્થાત્ છે તો બ્રહ્મદેવના પણ આર મુખ નથી એટલીજ ખામી છે. વળી તે બે હાથવાળા બીજા ત્રિપ્લુ છે. અને કપાળમાં ત્રીજા નેત્ર ચિનાના શંભુ છે. મત્તમ કે વ્યાસ મુનિ સત્વ, રજસ્, અને તમસ્, એવા ત્રણ ગુણોએ યુક્ત એક ધમ્મર છે. પરતુ-નિદર્શનાત્મક મંગળાચરણ.

૧ હવે કવિ નમસ્કારાત્મક, મંગળાચરણ કરે છે: ગુરુ છં—૨૫૫૪ છે. ગણનાયક—ગણપતિ. ૨ આતા—હે જાડા !

ઢાળી. •

આતા કહીને માતા ભાળો, ઢાળો દુર્ભતિ તંત્ર;	
ભારતી આરતી મારી પૂરિયે, જાણું નહિ જપ જંત્ર.	૩
મંત્ર વ્યાસ શીખવિયો ગુરૂએ, અહોનિશ તે ગાવો;	
હરિકથામૃત મેમે પ્રાશી, લઘએ રૂડો લા'વો.	૪
પુરાણી નહિ પણ પુરાણી કે'તા, લાખો લોકો આવે;	
ખરું કરું જન બોલ્યું જાણે, હરિ ભક્તિ કરી ભાવે.	૫
શિવપુરાણ સમર્થ કરે કવિ, વાયુ વશ કે' તારું;	
અગાધ ગતિ એવી નવ મારી, કયાં પા'ણો કયાં પર્ણ.	૬

૩ આરતી—આરત-છન્દ. ૪ મંત્ર વ્યાસ—વ્યાસ નામનો મંત્ર. પ્રાશી—પ્રાર્થ. ૫ પુરાણના પુસ્તકનું કવિતામય ભાષાંતર કરવાનો હેતુ કહે છે: પુરાણી ઇન્—૨૫૪ છે.

૬ પુરાણ લખતાં બીજા કવિઓ ગર્વ કરે છે. તે ન કરતાં પોતે વિનય કરી બતાવે છે: શિવ ઇન્—કોઈ કવિ પોતે સમર્થ થઈને શિવપુરાણ કરે છે અને કહે છે કે વાયુને વશ જેમ તરણું છે તેમ મારે વશ કવિતા છે. પણ પ્રેમાનંદ કહે છે કે મારી તો એવી (એ કવિના જેવી) અગાધ મતિ (વક્રોક્તિ) નથી. કેમ નથી તે દૃષ્ટાંતથી કહી બતાવે છે: કયાં ઇન્—પા'ણો (અર્થાત્ મારે બુદ્ધિનો) કયાં અને પર્ણ (પાંદડું—અર્થાત્ હલકી બુદ્ધિનો) કયાં ?—એ બેની તુલના કેમ થઈ શકે ? તાત્પર્ય કે તે કવિ તો પાદાણુ જેવો ભારે છે અને હું તો પાંદડા જેવો હલકો છું । હીનોપમા. આ વચન સામળને ઉદ્દેશીને કહ્યું જણાય છે. કેમકે સામળ એક જગોએ પોતે કરેલા અંધો ગણાયતાં લખે છે કે,

છપ્પો.

મિંહાસન બત્રીશ તાર્તિબજ કીમી તેણે,
શિવપુરાણ સમર્થ અર્થ જણાવ્યો જેણે;
સીઝથી રેતાખંડ દંડ જમ દૂતનો ઢાળી,

- માર્કંડેય પુરાણ ક્યહાં ને, ક્યાં હું જન મંતિમંદ;
છિદ્રિત મતિ નૌકામાં બેસું, નહિ અનુક્રુપ છંદ ! ૭
- માર્કંડેયનિધિ ક્યમ કરી તરશું, તવ ગુરુવર કે' આમ;
વ્યાસ નારાયણ હૃદયે રાખો, યાશે ઇચ્છિત કામ. ૮
- ગુરુ કે' ગર્વ ગુમાવી દેજો, તણ હું પદનું નામ;
એમ કરચે તો પાર ઉતરશે, મકટી નૂતન હામ. ૯
- ગુરુ કે' ગણનાયક છે લેખક, વ્યાસતાણી કવિતાના;
'કૃષ્ણદ્વૈપાયન પર કૃપાળ છે, (લહી) ગુણગાતા સવિતાના. ૧૦
- કહ્યું શુદ્ધ બુદ્ધિ સાથે આવે, તવ મેં જાણ્યું મળશે !
ધારો ધ્યાને કીર્તન આરંભ્યું, અઘના ઓઘજ બળશે. ૧૧
- કે' સરસ્વતી તો સાચે આવે, બાદરાયણ જ્યાં બોલે;
મતિ નિર્મળ તે મારી કરશે, તરણી સ્વાંરથ તોલે. ૧૨
- તેનીશ કોટિ સહસ્ર ઇંકચારી, આવે વ્યાસની પાસે;
શેષ મહેશ રમેશ સમેતે, આવે ગુણગણઆશે. ૧૩

હાકોરનો હાકોર વર્ણવીને હૃદ વાળી;
વૈતાળ પચીરી વર્ણવી, શુક બો'તેરો બાવે ધરી;
વાયુને વશ છે તરણુ જ્યમ, ત્યમ સામળ કવિએ કરી.

૭ છિદ્રિત ઇં—કાણી મતિ રૂપી નાવમાં. અર્થાત્ મારી મતિ સુદૃઢ નથી. નહિ ઇં—ગૂજરાતી બાપામાં સંસ્કૃતના જેવો સરળ અને દૃઢ અનુક્રુપ છંદ પણ નથી. છંદ તો ગૂજરાતીમાં થઈ શકે પણ બાપા અનુક્રુપ નહિ હોવાથી શોભતો નથી. એમ કહેવાની મતલબ છે. ૮ માર્કંડેય-નિધિ—માર્કંડેય પુરાણ રૂપી સમુદ્ર. ગુરુનાં વચન કહી જતાવે છે: વ્યાસ ઇં—સ્પષ્ટ છે. ૧૦ કૃષ્ણદ્વૈપાયન—વ્યાસ. સવિતાના—સૂર્યનાં કે પરમેશ્વરના. ૧૨ બાદરાયણ—વ્યાસ. તરણી ઇં—સરસ્વતી રૂપી તરણી પોતાના સ્વાર્થને તોડ કરશે. અર્થાત્ હું દરિયુણ ગાઈશ એ સરસ્વતીનીજ કીર્તિ છે.

૧૩ બીજા દેવો પણ પોતાની મતલબ વિચારી વ્યાસને સદાય કરવા આવે છે તેમ મારી પામે પણ આવશે, એવા નિગારથી ને કહી જતાવે છે:

- ગિરિનપતિ ને દાનવ માનવ, વ્યાસની પાસે ઊભે;
 એક કૃપાથી કારજ થાશે, તેથી મમ મન લુભે. ૧૪
- પુરાણી કે' છે પ્રાકૃત કરતાં, સર્વે તું પર રહે;
 સંસ્કૃતતું પ્રાકૃત કરી કે'તાં, પુરાણીને પ્રભુ ત્રૂટે ! ૧૫
- પંચવાયકા પુરાણી કે'તા, કદી ખોટી નવ થાશે;
 પંચમાન પરમેશ્વરના ગુણ, ગાતાં મન મકલાશે. ૧૬
- એવું તેવું મનમાં સમજી, હરિના ગુણ અભિ ગાશું;
 આખડી પડતાં ઊઠી ઊઠી, વારે વારે ધાશું. ૧૭
- હમ કરતાં ને મરાણ ગર્તમાં, પડિયા તો સુખી થાશું;
 વંત્યાક પોથીનાં પોથીમાં ધરી, પુરાણી પેઠ ન જાશું ! ૧૮

તેત્રીશ ઇ—૨૫૪ છે. તેત્રીશકોટિ—(દેવ). સદ્ગત ઈશ્વાસી—(ઋષિ).
 રમેશ—લક્ષ્મીપતિ—વિષ્ણુ. સમેતે—સુદ્ધાં. ગુણગુણઆશે—અમારા
 ગુણના ગણ વ્યાસ વિસ્તારશે, એવી આશાથી.

૧૪ ઊભે—ઊભા રહે. એક કૃપાથી ઈ—સર્વ દેવમય એકલા વ્યાસની-
 ન કૃપાથી મારું અંધરચનરૂપ કારજ થશે.

૧૫ સ્વાર્થી પુરાણીઓ કવિને જે અપવાદ આપે છે તે કહી બતાવે
 છે: પુરાણી ઇ—૨૫૪ છે. ત્યારે પુરાણી પણ મારી પેઠે સંસ્કૃતતું પ્રાકૃત
 કરીનેજ સમજાવે છે તેમને પ્રભુ ત્રૂટે, એ સભવિત નથી તે વક્રોક્તિથી
 કહી બતાવે છે: સંસ્કૃતતું ઇ—૨૫૪ છે.

૧૬ પુરાણી કવિને અપવાદ આપીને તેને દૃઢ કરે છે: પંચવાયકા ઇ—
 અર્થાત્ અમેજ નથી કહેતા પણ સર્વે કહે છે માટે “ પંચ ત્યાં પરમેશ્વ-
 ર ” એ ન્યાયથી પણ અમારું કહેવું સત્ય છે. કવિ પરિહાર કરે છે: પંચ
 સમાન ઇ—૨૫૪ છે.

૧૮ ગર્ત—ખાડો. પુરાણીઓ તો માત્ર પેઠને અર્થે પુરાણ વાંચે છે !
 પરમાર્થ સાધવાને નહિ. એ વાત લોકોક્તિથી જણાવીને પુરાણીની મસ્ક-
 રી કરે છે: વંત્યાક ઇ—૨૫૪ છે. જાશું—એમને એમ મરી જાશું.

વાદ વિવાદ વા'સો નહિ વિઠલ, તેથી હારું સહુથી;
માર્કંડેયપુરાણ ભણું છું, હારી રે'કું બહુથી. ૧૯

નમું પુરાણી નમું વ્યાસજી, નમું વેદાંતી બાવા;
સર્વાચારી વિનતિ મારી, ઉર ધરી દો ગુણગાવા ! ૨૦

પારવતી પરમેશ્વર પૂરો, આશા ધરી જે મનમાં;
શ્રદ્ધા સાવિત્રી સમજાવો, તોલ વધારી તનમાં. ૨૧

રૂકિમણીરમાણ રૂકિમણી મારી, આશા પૂરો પ્રેમે;
સર્વને સાષ્ટાંગ કરી હું, કથા કથું જેમ તેમે. ૨૨

મારો ધારો તારો ત્રિકમ, જ્યમ ત્યમ પાર ઉતારો;
કોવિદજન ! કવિતા નથી કરતો, (વર) હરિગુણગણ લવારો. ૨૩

વલણ.

છે હરિગુણગણ લવારો મારો, સારો અર્થ સમારો રે;
માર્કંડેયપુરાણ નિધિધી, તારો પાર ઉતારો રે. ૨૪

કકલું ર જી.

રાગ ધનાશ્રી.

સર્વવ્યાપી જે સર્વેશ્વર જી, સર્વ નરોત્તમ જે શ્રીનર જી;
સર્વ દેવીમાં શ્રીસરસ્વતી જી, સર્વ મુનિમાં વ્યાસ મહામતિ જી. ૧

૧૯ નિંદા કરનારની પણ નિંદા ન કરતાં નિંદકે હારવું, એ ઉપદેશને અનુસરે છે. વાદ ૪૦—૨૫૯ છે. ૨૧. ત્રિમૂર્તિની રત્નિતિ કરેછે: પારવતી-પરમેશ્વર ૪૦—૨૫૯ છે. રૂકિમણીરમાણ—૪૫૫—વિષ્ણુ.

૨૩ મારો ધારો—પોતાનો માનો. વર ૪૦—હરિના ગુણના ગણ રૂપી લવારો પણ વર (ઉત્તમ) છે. ૨૪ છે ૪૦—હરિના ગુણના ગણ રૂપી મારા લવારને સમારો અને મારો અર્થ સારો. અથવા તે લવારામાંથી સારા અર્થને સુધારો. ૧ નર—એ નામના મહામુનિ.

ઢાળી.

મહામતિ શ્રીવેદવ્યાસને, નમસ્કાર કરી ભાવે;	
કલ્યાણ થાવા સર્વનું, રમ્યું ગ્રંથ નિધિ કા'વે.	૨
મહામુનિ મહા તેજસ્વી, વ્યાસ શિષ્ય જૈમિનિ નામ;	
સમ્યક્ તપસ્વી વેદાધ્યયની, મુનિ માર્કંડેય મહાકામ.	૩
તેને આશ્રમ જઈને મળિયા, વામ્યા પથનું દુઃખ;	
ત્યાર પછે તે પૂછવા લાગ્યા, મુનિ ઉપજવો સુખ.	૪
વ્યાસ મુનિએ લખિયું મોહું, ભારત પૂરાણકામ;	
જે કપટાદિક દાપ રહિત છે, આગમ અનુસૂત સ્યામ.	૫
જાતિ શુદ્ધિએ યુક્ત મનોહર, સમ્યક્ શબ્દે સોહે;	
પૂર્વપક્ષ સિદ્ધાંત સચુક્તિક, સ્થાપન માપન મોહે.	૬
એવું મહાભારત આખ્યાન કે, ઇતિહાસ કે' કોય;	
તે ભારત કેવું તે કે'વા, સરસ્વતી સમર્થ ન હોય.	૭

૩ સમ્યક્—૩૧. વેદાધ્યયની—વેદ બહુનાર. મહાકામ—મોટી ઈચ્છા
૩૫—અર્થાત્ ઇચ્છા પૂરનાર. ૪ મળિયા—(જૈમિનિ). પથનું—અર્થાત્
રસ્તાના થાકનું.

૫ જૈમિનિ માર્કંડેયને પ્રશ્ન પૂછે છે: વ્યાસ ઇન્—સ્પષ્ટ છે. પૂરાણકામ
—કામ (મનોરથ) પૂરનાર. ભારતના ગુણ વર્ણુ છે: જે ઇન્—સ્પષ્ટ છે.
આગમ ઇન્—હે સ્યામ ! (ભગવાન !) તે ભારત આગમ (શાસ્ત્રોત્તી)
અનુસૂત (અર્થાત્ યુક્ત) છે.

૬ જાતિ—(વર્ણ, શબ્દ, પદાર્થ, આદિકની અથવા સામાન્યાદિ જા-
તિ). શુદ્ધિ—શબ્દની અને અર્થની. પૂર્વપક્ષ—સંશયનું સ્થાપન. સિદ્ધાંત
—સંશયનું ખંડન. સચુક્તિક—અનુમાન, દૃષ્ટાંત, વગેરે યુક્તિઓ સહિત.
સ્થાપન—(ધર્માદિક સિદ્ધાંતનું). માપન—(પ્રમાણાદિકે કરીને સિદ્ધાંતને
સિદ્ધ કરવા ૩૫). મોહે—એવું સ્થાપન અને માપન જોઈને માર્ગ મન
મોહ પામે છે.

- તદપિ મતિ અનુસારે ભાષ્યું, સુણીએ ઋષિવર આજ;
 સુરમાં શૌરિ દ્વિપદ નરમાં દ્વિજ, શ્રેષ્ઠ મનાય મા'રાજ. ૮
- સર્વસ્વ અલંકારમાં જ્યમ, ચૂડામણિ શ્રેષ્ઠ મનાય;
 આયુધ માંય જ્યમ વજ્ર અલૌકિક, ઈંદ્રીમાં મન ગાણાય. ૯
- તે વિધિએ સહુ શાસ્ત્ર વિધે મુનિ, મહાભારત છે મોટું;
 શું શું એમાં સમાયું મુનિવર, કયમ કે'વું છત છોટું. ૧૦
- ભારતમાં ભરિયાં છે માનો, ધર્મ અર્થ કામ ને મોક્ષ;
 પરસ્પર દોષ ઉપજાવે એવા, વર્ણ્યા રહી પરોક્ષ. ૧૧
- છેલ્લે કૃષ્ણ પ્રાપ્તિના કારણ, ભિન્ન ભિન્ન મુનિ વર્ણ્યા;
 શોક મોહ દામ્પવિયા જ્યાં ત્યાં, કો રાંડ્યા કો વર્ણ્યા. ૧૨
- શ્રેષ્ઠ ધર્મશાસ્ત્ર પણ ભારત, ઉત્કૃષ્ટ અર્થશાસ્ત્ર પણ તેહ;
 સર્વ શિરોમણિ કામશાસ્ત્ર તે, મોક્ષશાસ્ત્ર પણ એહ. ૧૩

૮ સુરમાં—દેવમાં. શૌરિ—કૃષ્ણ. દ્વિપદ—એ પગવાળા. દ્વિજ—
 બ્રાહ્મણ. ૧૦ છત છોટું—છતમાં છોટું.

૧૧ પરસ્પર ઇન્—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચાર પદાર્થ
 પરસ્પર દોષ ઉપજાવે એવા છે. એવી રીતે કે, ધર્મ સાધતાં અર્થની અને
 કામની હાનિ થાય છે. અર્થ સાધતાં ધર્મ, કામ અને મોક્ષની હાનિ થાય
 છે. કામ સાધતાં ધર્મ, અર્થ અને મોક્ષની હાનિ થાય છે. અને મોક્ષ
 સાધતાં અર્થ અને કામની હાનિ થાય છે. એમ પરસ્પર દોષ ઉપજાવે
 એવા છતાં પણ પરોક્ષ રહીને (આખ્યાનાદિ દ્વારા) તે ચારે પદાર્થોને
 (પરસ્પર ઉપકારી) વર્ણ્યા છે

૧૨ છેલ્લે ઇન્—હું મુનિ । હવે ધર્માદિ ભિન્ન ભિન્ન મોક્ષ રૂપી
 પદાર્થો કૃષ્ણની પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ છે. એમ પણ વર્ણ્યા છે. જુઓ મહા-
 ભારત મહાપ્રસ્થાનિક પર્વઃ વ્યાસ કહે છે “ઊર્ધ્વવાહુર્ધ્વોર્મ્યેપનચક્રઋષિજ્ઞાનોત્તિ-
 મે । ધર્માદર્શ્યકામચ ઈન્” —“હું ઉંચા હાથ કરીને જુઓ પાહું છું પણ
 મારું કોઈ સાંભળતું નથી; ધર્મથી અર્થ અને કામ પ્રાપ્તિ થાય છે” બીજું
 શું વર્ણ્યું છે ને કહે છે. શોક ઇન્—રૂપ છે.

- આર વેદ ચતુરાનન ભારત, ચતુર આશ્રમ સ્થિતિ સાધન;
મહામતિ વ્યાસ મુનિએ ભાખ્યું, ભારત મોહતું મારણ. ૧૪
- વળી રચના તેની કરીછે કેવી, મુણિયે મુનિદેવ;
એકમેકમાં વિરોધ ન આવે, સાચી સાધે સેવ. ૧૫
- વેદ રૂપી હિમાલય પર્વત, તે માંહેથી વહેતો;
વ્યાસ વાક્ય વારિ પ્રવાહ જે, કુતર્ક વૃક્ષને ગ્રહેતો. ૧૬
- તે પ્રવાહ જ્યમ રજ લઇ જતાં, પૃથ્વી નિર્મળ કરતો;
તેમ વ્યાસ વાક્યે નિર્મળતા, નિર્દોષ સ્વાર્થમાં સરતો. ૧૭
- વ્યાસ રચિત ભારત તે જાણે, વારિહૃદ છે મોટો;
કથા રૂપ અગાધ વારિએ, ભરિયો નહિ ન્યાં ટોટો. ૧૮
- આખ્યાનો અરવિંદ અનુપમ, ખીલ્યાં ખાંતે હીરો;
કાઠન શબ્દ મન આનંદ પામી, અવ્યક્ત મરાળ મન હીરો. ૧૯
- વેદત્રયથી વિસ્તૃત કહિયે, ભારત આરતવાણુ;

૧૪ આર ઈ—આર વેદ મુક્ત ભારત ચતુરાનન (અલ્લદેવ) ૧૫ છે.
અને ચતુર (ચાર) આશ્રમ(અલ્લસર્પ, અદંશ્ય, વાનપ્રસ્થ, અને સંન્ય-
સ)ની સ્થિતિનું સાધન છે. મોદ—(વિષયોમાં).

૧૬ ભારતને નહીનું ૧૫ આપી વર્ણે છે. વેદ ઇ—૨૫૪ છે. વારિપ્ર-
વાહ—પાખાંતો પ્રવાહ. ગ્રહેતો—અર્થાત્ પકડીને ઊખાડી નાખતો.

૧૭ નિર્દોષ સ્વાર્થમાં—દોષ રહિત ધર્મોદ્દેશ અર્થમાં. અર્થાત્ જેમ
પ્રવાહ પૃથ્વી ઉપરની રજ લેઇ વહેતો તેને નિર્મળ કરેછે તેમ વ્યાસના વાક્ય
રૂપી પ્રવાહ અનુષ્ઠાન મનમાં વહીને તેને નિર્મળતા આપે છે તેથી અનુ-
ષ્ઠાન રહિત સ્વાર્થમાં સરે છે. ૧૮ વારિહૃદ—પાખાંતો ધરે.

- તે ભારત રસ યથાર્થ ઐ'વા, આઘ્યો દુઃખમળજી ! ૨૦
- ગુરુ પાસે મેં ઘણું વિચાર્યું, તવ સંશય મટી જતા; ૨૧
- અજ્ઞાન ઉપજ્યું મનમાં એવું, તે ટાળો પ્રખ્યાતા ! ૨૧
- સંશય ટાળક નિકટ ન ગુરુવર, માટે તમને પૂછું; ૨૨
- વેદવ્યાસનો મતિહીન માનો, જૈમિનિ શિષ્ય હું છું. ૨૨

વસણ.

- જૈમિનિ શિષ્ય હું છું સ્વામી, કૃષ્ણ દ્વિપાયન કરાણ રે; ૨૩
- મેમાનંદ ઉપાસક જેના, કરો કૃપા દેવ દયાળ રે. ૨૩

કડવું ૩ જી.

રાગ ગોડી.

- માર્કેડેય મુનિ મહારાજ, આજ સિદ્ધ કરો મમકાજ; ૧
- ચાર સંદેહ ભારત માંય, મૂઢમતિથી પ્રકટયા જ્યાંય. ૧
- તે નિવારો મુનિ દેવ, સ્વામી સાધું હું સમ્યક સેવ; ૨
- પ્રથમ સંશય ભાખું ભૂર, તેહ ટાળો મનસાપૂર ! ૨
- જગદુત્પત્તિ પાલન નાશ, કરતા કૃષ્ણ મહાપ્રકાશ; ૨

૨૦ વેદવધી—ઋક્, યજુર્, સામ, એ ત્રણ વેદનો સમુદાય. આરતવાણું—શ્રીતાને સાંભળવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરે એવું. દુઃખપ્રમળજી ! હે દુઃખને પ્રમળતારા મહામુનિ માર્કેડેય ! ૨૧ અજ્ઞાન ઉપજ્યું—(ગુરુ પાસેથી દૂર ગયા પછી).

૨૨ તમે કહેશો કે તે સંશય તારા ગુરુને પૂછ. તો તેમ જાને એવું નથી: સંશય ઈં—૨૫૪ છે. નિકટ—પાસે. મતિહીન—(શિષ્યત્વ વિશેષ-ણ). ૧ જૈમિનિ માર્કેડેયને પ્રશ્ન કરે છે: માર્કેડેય ઈં—૨૫૪ છે. ૨ મનસાપૂર ! હે ઇચ્છા પૂરનારા.

- છે ત્રિગુણથી વેગળા માટે, નિર્ગુણ નામ જુડું શિર સાટે. ૩
 એમ અનંત અવિચળ સ્વામી, કયમ નર દહુ ધર્યો ગુણગ્રામી !
 બીજે સંશય મોટો મનમાં, મુનિ મહાતાપ કરે તે તનમાં. ૪
 દુપદ્ધતનયા દ્રોપદી જેહુ, પંચસ્વામીને સમર્પી દહુ;
 એક પતિવાળી સતી સોહે, શાધી પંચ મુનિ મન મોહે ! ૫
 ત્રીજે સંશય મારા ચિત્તમાં, ભૂલે ભણતાં વ્યાસ ન નીતમાં;
 ને હજાયુધ હજધર શેષ, હારે જેથી મોટો મહેધ. ૬
 તેને બ્રહ્મહત્યા શે વળગી, તે નિષ્કૃતિથી થઇ શે અળગી !
 ચોથો સંદેહ મુજને મોટો, કરો મહા મુનિ તે જોટો. ૭
 પંચ કૃષ્ણાના સુત સમર્યે, શિર પંચ પાંડવ રૂપી ગર્ય;
 તે હવા કેઇ પેર દહથી જુઆ, વળી કેમ અનાયતી પેર મુઆ ! ૮
 એનું કહો મુનિ કારણ, હે અધઓધતણા તારણ;
 તમો દુર્બુદ્ધિને આપો જ્ઞાન, મારી શંકા ટાળો ભગવાન ! ૯
 મુણી નૈમિનિ કેરી વાણી, તેની શંકાને ઘણી વખાણી;
 મહે જોડ્યા મુનિવર ત્યારે, વદતાં દોષ અષ્ટાદશ નિવારે. ૧૦

૩ જગદુત્પત્તિ—જગત્ની ઉત્પત્તિ. નિર્ગુણ બ્રહ્મે સગુણ નરદેહ કેમ ધર્યો, એવો પેહેલો પ્રશ્ન પૂછે છે; જગદુત્પત્તિ ઈ—૨૫૪ છે. ૫ દ્રોપદીને પાંચ પતિ હતાં સતીત્વ શા માટે ? એવો બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે: દુપદ્ધ ઈ—૨૫૪ છે. ૬ નીતમાં—નીતિમાં.

૭ બળરામને બ્રહ્મહત્યા કેમ વળગી ! એવો ત્રીજો પ્રશ્ન કરે છે: ને ૮ ચોથો પ્રશ્ન પાંડવના પાંચ પુત્ર શા માટે મુઆ તે વિશે કહે છે: પંચ ઈ—૨૫૪ છે. ૯ અધઓધતણા—પાપના ઢગલાથી. દુર્બુદ્ધિને—દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાને.

૧૦ વદતાં ૪૦—માર્કંડેય મુનિ પોતે જોણતાં અષ્ટાદશ (અઢાર) એકાદશ નિવારે (તરે છે). જોણવામાં ને અઢાર પ્રકારના દોષ યાવ છે તે તજ-

કયો દોષ રહિત ભાષણ મારંભ, તજ્યા કામ ક્રોધ જેણે મહાદંભ;
માર્ક'ડેય કે' મુનિસત્તમ, તમે વ્યાસ શિષ્ય મહાઉત્તમ. ૧૧

અધુના સમય થયો કર્મ કરવા, ધર્મ ક્રિયાનું ધારણુ ધરવા;
વિસ્તૃત ભાષણ કરી નવ શકું સમય વિના વ્યર્થ ન બકું. ૧૨

તારા પ્રશ્નના ઉત્તર કરે કોણુ, તે હું દેખાડી દઉં જાણુ;
તેને મળો જઈ મહામુન્ય, યાશે દર્શનથી મૌઠ પુણ્ય. ૧૩

વા યોગ્ય છે. એ અઢાર દોષ પાતંજલ મહાભાષ્યમાં આ પ્રમાણે બતાવ્યા છે: (૧) સંવૃત—દીર્ઘ આકારાદિ સ્વર ઉત્પત્તિ પેઠે સંકેતીને બોલવો તે. (૨) કાલ—અક્ષરનું કંઠાદિ સ્થાન તજીને બીજા સ્થાનમાં બોલવું. (૩) ક્ષમાત—ધણા આસને લીધે ઉત્પન્ને પણ દીર્ઘની પેઠે બોલવો. (૪) એણીકૃત—ઓકાર કે ડકાર સમન્વય નહિ એવો સંદેહ યુક્ત ઉચ્ચાર. (૫) અંબૂકૃત—અક્ષરનો ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ છતાં તે ગળાની માંઢે જતો રહ્યો હોય એવો ઉચ્ચાર. (૬) અર્ધક—જ્યાં દીર્ઘ ઉચ્ચાર કર્યો છતાં હ્રસ્વ જેવો સંભળાય તે. (૭) અસ્ત—જીભના મૂળમાં ઉચ્ચારેલો વર્ણુ જ્યાં અસ્પષ્ટ જેવો સંભળાતો હોય તે. (૮) નિરસ્ત—કઠોર ઉચ્ચાર. (૯) પ્રગીત—ગાવા જેવો ઉચ્ચાર. (૧૦) દ્વિવર્ણુ—ધ્રુજતો કે થયડતો ઉચ્ચાર. (૧૧) અવિલંબિત—બીજો વર્ણુ મિશ્ર હોય એવો ઉચ્ચાર. (૧૨) નિર્હત—નીરસ વર્ણુનો ઉચ્ચાર. (૧૩) ઉપગીત—પાસેના વર્ણુનો ગાવાની પેઠે ઉચ્ચાર. (૧૪) વિકીર્ણુ—એક વર્ણુ ઉચ્ચાર્યો છતાં અનેક વર્ણુ ઉચ્ચાર્યાના જેવો ભાસ થાય તે. (૧૫) સંદેહ—કપાઈ ગયો હોય તેવો ઉચ્ચાર. (૧૬) રોમશ—ગંભીરતારહિત ઉચ્ચાર. (૧૭) દ્રુત—અતિ ત્વરથી ઉચ્ચાર. (૧૮) વિકંપિત—અતિ કંપિતપણે ઉચ્ચાર.

૧૧ મુનિસત્તમ—મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ. ૧૨ અધુના—હમણા. વિસ્તૃત—વિસ્તારવાળું. ૧૩ માટે તારા પ્રશ્નના ઉત્તર આપનાર બીજો બતાવું છું; તે કહે છે: તારા ૪૦—સ્પષ્ટ છે.

વલણુ.

પુણ્ય થાશે પાપ જશે, સુણો જૈમિનિ વાણુ રે;
પ્રેમાનંદ પુરાણીઆવા, કરે પ્રાકૃત પુરાણુ રે.

૧૪

કડવું ૪ થું

રાગ કેદારી.

માકડેય વદે સુણો ઋષિ રાય રે,

કરું નિઃસંશય તારી કાય રે;

મુનિ હું દખાડું ત્યાં તું જાય રે.

૧

પિંગાક્ષ વિબોધ સુપુત્ર નામ રે,

સુમુખ ચોથો પક્ષી અભિરામ રે;

તમે ત્યાં જવ થાશે તમારું કામ રે.

૨

તે પક્ષી પ્રાણીઓમાં છે સ્તમ રે,

વળી તત્વજ્ઞાન માંહી છે અનુસ્તમ રે;

હારે શાસ્ત્ર ચિંતનમાં મુનિસ્તમ રે.

૩

તેના પિતાનું નામ છે દ્રોણુ રે,

૧૪ પુરાણુનું પ્રાકૃતમાં કથન કરે છે માટે કવિ પોતાને પુરાણીઆવા રૂપે વર્ણે છે: પ્રેમાનંદ ઇ૦—૨૫૯ છે.

૨ જૈમિનિને સંશયના ખુલાસા લેવા માટે જેની પાસે જવાનું માર્કડેય કહે છે તેનાં નામ ગણાવે છે: પિંગાક્ષ ઇ૦—દ્રોણના પુત્ર ચાર પક્ષી છે. (૧) પિંગાક્ષ, (૨) વિબોધ, (૩) સુપુત્ર, (૪) સુમુખ. ત્યાં તું જા. અભિરામ—સુંદર.

૩ અનુસ્તમ—સર્વોત્તમ. હારે ઇ૦—જેનાથી મુનિસ્તમ (શ્રેષ્ઠ મુનિ) પણ શાસ્ત્રચિંતનમાં હારે અર્થાત્ તે મોટા શાસ્ત્રજ છે.

એવા વેદાધ્યયની ન નિર્ણ્યા ઝાણ રે;
 વાદી યાતાં છતે નવ કોણ રે. ૪
 રે'છે વિધ્યાચળની કંદરા માંય રે,
 ભાઇ જાઇ સંશય નિવારે ત્યાંય રે;
 યાતાં દર્શન પાપ નાસે જ્યાંય રે. ૫
 સુણી વાણી મુનિવર ફેરી રે,
 સુણી પક્ષી દર્શને સદ્ગુણ થશે ફેરી રે;
 આશ્ચર્યપામી અઘટના ઘેરી રે. ૬
 ઋષિ શાર્દૂલ ! બોલ્યા જૈમિનિ રે,
 આ અદ્ભુત વાત કહી ખ્રલ મુનિરે;
 પક્ષીવાણી મનુષ્ય જેવી નવ સુણી રે. ૭
 વળી તે આગમ નિગમ જાણે રે,
 તિર્યક્ ચોનિમાં જ્ઞાન કયાંથી આણે રે;
 કથો મુનિ ! દ્રોણપુત્ર શે માણે રે. ૮

૪ ઝાણુ.—અર્થાચીન કાળમાં. વાદી ઈં—તે પક્ષીઓ વાદી (વાદ કરનારા) યાતાં તેઓ કોણ (કોને) ન છતે ? અર્થાત્ સહુતેજ છતે. ૫ કંદરા—ગુફા.

૬ આશ્ચર્ય ઈં—માર્ક'ડેયના મુખથી આવી વાત સાંભળીને જૈમિનિએ આશ્ચર્ય પામીને અઘટના (ન ઘટી શકે એવી રચના) ઘેરી (મનમાં રાખી). અર્થાત્ પક્ષીઓ બોલે તથા તે તત્ત્વજ્ઞાની હોય એ વાત ન બનવા જેવી છે એમ મનમાં આણ્યું.

૭ ઋષિશાર્દૂલ—ઋષિઓમાં શાર્દૂલ (વ્યાધ) જેવા—અર્થાત્ મોટા ઋષિ. માર્ક'ડેયનું સંબોધન.

૮ આગમ નિગમ—વેદશાસ્ત્ર. તિર્યક્ચોનિ—પશુ પક્ષી આદિક જાતિ. કથો ઇં—હે મુનિ ! તે પક્ષી દ્રોણના પુત્ર થઇને (પુત્રત્વ) શાથી ભોગવે છે ! તે કથો.

તે મહાત્મા કયો દ્રોણદેવ રે,
 જાણું પછે પુત્રની સાધું સેવ રે;
 કયમ ધર્મ જ્ઞાન પામ્યા મુનિ એવ રે. ૯
 મુનિ કે' જૈમિનિ તું સાંભળ રે,
 સમાગમ નારદ અપ્સરાનો કળ રે;
 નારદકથા કહું સુણ મહાબળ રે ! ૧૦
 દ્વરતા નંદન વનમાં ગયા નારદ રે,
 સંયોગ ઈંદ્ર અપ્સરાનું જોયું હારદ રે;
 જુએ સામું જ્યમ સુધી શારદ રે. ૧૧
 એકમેકનું વદન તે જોતાં રે,
 નવ કોઈ નિવૃત્ત હોતાં રે;
 એવે જોઈ નારદને સુખ જોતાં રે. ૧૨
 પુરંદરે પૂર્ણ પ્રભા જવ નિરખી રે,
 થયો ઉભો નારદને પરખી રે;

૯ એવ—નિશ્ચય. ૧૦ પક્ષીઓની ઉત્પત્તિ કહેતાં તેના ઉપોદ્ધાત ૨૫ નારદ અને અપ્સરાઓની કથા કહેવાનો આરંભ કરે છે: મુનિ ઈં—૨૫૪ છે. કળ—સમજ.

૧૧ કથાનો ઉપક્રમ કરે છે: દ્વરતા ઇં—૨૫૮ છે. દ્વરતા—દ્વરતા દ્વરતા. નંદન વનમાં—ઈંદ્રના નંદન નામે વનમાં. સંયોગ ઇં—ઈંદ્ર અને અપ્સરાના સંયોગનું હારદ નારદે જોયું. અર્થાત્ તેમના એકમેકના વિવાસ જોવા. શુ હારદ જોયું તે ઉપમા આપીને વર્ણવે છે: જુએ ઇં—જેમ કોઈ સુધી (સારી જુદિવાળો પુરૂષ) શારદ (શારદા-સરસ્વતી) ને અતિ પ્રીતિથી જોઈ રહે તેમ ઇંદ્ર અને અપ્સરાઓ એકમેકનું વદન જોતાં, એવો ૧૨ મી કડી સાથે અન્વય.

૧૨ સુખ જોતાં—નારદ ઋષિ પોતાની અમર્યાદા જોઈને રજોને શાપ દેશે. એવા બપૂથી ત્રાસ પામતાં.

પછે ઇંદ્રે આસન આપ્યું મન હરખી રે.	૧૩
બલિવૃત્તઅરિ જપ ઉઠ્યો રે,	
અપ્સરા સમૂહે જાણ્યું. મુનિ રૂઠ્યો રે;	
તેથી ઊઠી નમ્યે મુનિવર તૂઠ્યો રે.	૧૪
દેવ દેવાંગનાથી પામી માન રે,	
વાતચીત કરવા લાગ્યા ભગવાન રે;	
પછે ત્યાં યોદ્યો શું મહાબળવાન રે.	૧૫
ઇંદ્ર કહે મુનિવર આજ રે.	
તમને રિઝવવા મારે મહારાજ રે;	
આ ઉભી અપ્સરા તેને સોંપો કાજ રે.	૧૬
મુનિ તમારી ઇચ્છા હોય તે નાચે રે,	
કો' રંભા સુકેશી મન જ્યમ રાચે રે;	
આ ઉર્વશી તિલોત્તમા ઉભી સાચે રે.	૧૭
ધૃતાચી મેનકા નાચવા ધારે રે,	
અથવા અન્યને કો' આ વારે રે;	
તવ મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ વિચારે રે.	૧૮
મુનિ યોદ્યા વિચાર કરી ત્યારે રે,	
કરો વૃત્ય રીઝે ઇંદ્ર જ્યારે રે;	
પણ એક ટેકે કહું દિલ ધારે રે.	૧૯

૧૩ પુરંદરે—ઇંદ્રે. પ્રભા—ક્રાંતિ-તેજ (મુનિનું). ૧૪ બલિવૃત્તઅરિ—બલિ અને વૃત્તાસુરનો શત્રુ—ઇંદ્ર. અપ્સરાસમૂહે—અધી અપ્સરાઓએ.

૧૫ દેવ—ઇંદ્ર. દેવાંગના-અપ્સરા. ભગવાન-નારદ. મહાબળવાન—(ઇંદ્રનું વિશેષણ). ૧૭ રંભા—અપ્સરાનું નામ. સુકેશી—અપ્સરાનું નામ. ઉર્વશી અને તિલોત્તમા—એ બે અપ્સરાનાં નામ છે. ૧૮ ધૃતાચી અને મેનકા—એ બે અપ્સરાનાં નામ છે.

ને હોય સર્વથી રૂપ શિરોમણિ રે,
ને હોય ઉદાર દાનેશ્વરી ઘણી રે;
તે નાચે શોભા નેત્રે તે તાણી રે. ૨૦

નૃત્ય કરે ને ગુણરૂપસહિતા રે,
નવ નાચશે ગુણરૂપસહિતા રે;
ગાવી ગુણવતી કેરી મારે ગીતા રે. ૨૧

સુણી નારદનું વેણ સાચું રે,
કોઇ કોઇનું નવ કે' કાચું રે;
તિલોત્તમા કે' મેનકાથી રાચું રે. ૨૨

રંભા ખંભા જેવી કે' સુકેશી રે,
આવે નૃત્ય કરવા તો ઉતાડું દેશી રે;
ઉર્વશી કે' હું સર્વવિશેષી રે. ૨૩

ધૃતાચી કે' ન મુજશી રૂપાળી રે,
અપ્સરા માત્ર દિસે હુંથી કાળી રે;
મેં મારા રૂપમાં સર્વ પ્રજ્ઞળી રે. ૨૪

કોઇ કે' મારી ઉદારતા ને ને રે,
અંગ અર્પણ કર્યાં સંગે ખોળે રે;
બીજી બાળા વ્યર્થ ઉપાડે ખોળે રે. ૨૫

એણે કયા મુનિને ઠગિયા રે,
એના બાપ ભાઇ છે ઇંદ્રના વગિયા રે;
એના સગા ઘણા છે રગિયા રે. ૨૬

૨૧ ગુણરૂપસહિતા—ગુણ અને રૂપ વિનાની. ૨૨ કોઇ છંદ—અર્થાત્ સહુ કોઇ અપ્સરા પોતે પોતાનામાં ખામી છે એમ કહેતી નથી.

૨૩ રંભા ખંભા જેવી—કેળના સ્થંભ જેવી. સર્વ વિશેષી—સર્વના કરતાં વિશેષ. ૨૬ રગિયા—હીતા.

તેથી પામી છે પદવી મોટી રે,
 સહસ્રધા છે મારાથી જોટી રે;
 મુનિ સરખાં ક્યાં લોટા ન લોટી રે. ૨૭
 એક કે' એ તો કમળમાંથી ઉપજી રે,
 એક કે' એ તો વ્યભિચારે નિપજી રે;
 તો ક્યાંથી મહતા ન હોયે રૂપજી રે. ૨૮
 એમ લાગી સામાસામી દવા મેણાં રે,
 કોઈ ચઢાવે નાક ન નાણાં રે;
 પછે લટિયાં પીંજવા માંડ્યાં તેનાં રે. ૨૯
 થઈ ગાળાગાળી પરથી મારામારી રે,
 મહતા ઈંદ્રની મનમાં ન ધારી રે;
 મોટીએ મોટી સાખ્ય વધારી રે. ૩૦
 ગુલાબ જેવી ગોરી મુંઢાઈ રે,
 ચંપા કળી જેવી છુંદાઈ રે;
 મલ્લિકા જેવી ત્યાં મુંડાઈ રે. ૩૧
 પળમાં થઈ ગયો રંગનો ભંગ રે,
 આસને બેઠો થયો ઇંદ્ર દંગ રે;
 ગયો નૃત્ય તાનતણા ઉમંગ રે. ૩૨
 વીણા વાતા હસતા નારદ રે,
 હૃશ્યાં રાચી હૃશ્યાં ઘણું શારદ રે;
 પછે તેનું સમજ્યા વાસવ હારદ રે. ૩૩
 ઉઠી માર્જરીથી મૂકાવી મેના રે,

૩૦ મોટી સાખ્ય વધારી—મોટી લઢાઈ કરી । ૩૧ મલ્લિકા—મોગરો.

૩૩ શારદ—સરસ્વતી. વાસવ—ઈંદ્ર. હારદ—રહસ્ય. (નારદે લડાઈ કરાવી મજા જોવાને આ ટીખળ કર્યું, એવું).

કોકિલા મૂકાવી રચેનીથી એના રે;	
સિંહીથી મૂકાવી કો મૃગનેના રે.	૩૪
ઈંદ્ર કે' કરું સમાધાન તમારું રે,	
લલ્હતાં રહી ગાનો નો અમારું રે;	
નહિ તો હું આ વન્દ્યકી પિડારું રે.	૩૫
આલે કપિલાનું નેર ક્યાં સુધી રે;	
કે નવ ભય દર્શ્યો ન્યાં સુધી રે;	
નેઈ ભય સર્વ થઈ ગઈ ત્યાં સુધી રે.	૩૬
ઉભી અલ્પમેત્રી હસ્તને નેડી રે,	
વિખરી અલક તે દેતી નેડી રે;	
થાયે મુખ્ય નાયિકા થોડી થોડી રે.	૩૭
ભાળો સ્વામી કરવું કેમ રે,	
તને સર્વ રામા હું પદનો વેંમ રે;	
આજ દર્શાવિયે એવો નમ રે.	૩૮
ઈંદ્ર કે' મુનિને પૂજો એમ રે,	
સર્વથી કો રૂપ ગુણાળી ક્ષેમ રે;	
એ જને કે' તે માનો તેમ રે.	૩૯
આવ્યા શાપ દેવાને નારદ મુન્ય રે,	

૩૪ માર્ગરી—બિલાડી જેવી. કૂર અપ્સરા. મેન—મેનકા અથવા મેના જેવી કોમળ અપ્સરા. એજ પ્રમાણે કોકિલા અને રચેની, મૃગનેના અને સિંહી, વગેરેનું સમન્વયું. રચેની—બાજ પક્ષિણી. એના (એન) —સુંદર.

૩૬ અપ્સરાઓ ઈંદ્રના કથનને તાબે થાય છે તે વર્ણ છે: આલે ઈં—રપટ છે. કપિલા—ગીરી ગાય. સુધી—રીધી. ૩૭ અલક—કેશની રસે. થોડી થોડી—અર્થાત્ અતિશય વિનયવાળી.

તેનું ન માનો તો પરવાર્યું પુણ્ય રે;
જઈ પાગ લાગો તણ ગર્વ ધુન્ય રે.

૪૦

વક્ત્રણ.

ગર્વ ધુન્ય તણ પાગ લાગો, એ કે'શે સારી કોણ રે;
જન મેમાનંદ વર્ણવે, ન.૨૬ પરીક્ષક આણ રે.

૪૧

કંકણું ૪ થું.

રાગ મેવાડો.

ઈંદ્ર અપ્સરાશુ ભાળે રે, સુણો તમે સર્વ ચતુરસુખાણુ;

રૂપવતી મુનિ દાળે રે, પૂઠે નારદને મૂકી માન.

૧

એ જેને કહો રૂપાળી રે, તેણે કરવો આજે નાચ;

ગોરી ગર્વને ધો પ્રજાળી રે, બોલ્યા રાચીપતિ રૂંડેરી વાચ.

૨

ઢાળી.

રૂડી વાણી સુણી રાચીપતિની, હરખી મનમાં અપ્સરા;

અવિવેક કોમ ને મોહ મહિલા, કરતી તન મનથી પરા.

૩

ઈંદ્રાનુસારી બોલી નારો, કહો મુનિ નારદ તમે;

છે કોણુ રૂપાળી સર્વદી, મુનિ માન તણ માનું અમો.

૪

નારદ ભાખ્યા દેવિનિ ! જે તે, કહું સાંભળ તુંય;

નારદ કે' નગરાજ વિષે, વર્યા દુર્વાસા બાણું હુંય.

૫

તેને તપથી જોહ બળાવે, તે રૂ' ગુણે રસાળી;

૨ રાચીપતિ—ઈંદ્ર. ૩ પરા—દૂર. ૪ ઇંદ્રાનુસારી—ઈંદ્રને અનુસરનારી.

૫ નગરાજ—પર્વતોનો રાજા—દિમાવદ.

- બાકી સર્વે વેવલાં, અહો મુઝ્યા ! મધ્યા ! બાળી ! ૬
- નારદકેરાં વચન સુણીને, સર્વ શ્યામા થઇ સ્તબ્ધ;
ગર્વ ગોરીના ગળી ગયા, હવે કશું થશે ઉપલબ્ધ. ૭
- માથું ધૂણાવી નયન ઢાળી, કહેવા લાગી ત્યાંય;
મુનિ એ તો અમથી નવ બને, ગણો હીન દીન મનમાંય. ૮
- ઇંદ્ર ભણે જે કોઇ ન નારી, જે દુર્વાસાને ચળાવે ?
ઇંદ્રલોકનું માન નિશ્ચે, મુનિ નારદ ડૂબાવે. ૯
- સર્વ સ્થળે મુનિ કે'તા હોંડે, જ્ઞેકો રામા નવ જાગે;
શે રૂપ ગુણમાં ગોથાં ખાધાં, આણું કરણું'તું આગે ! ૧૦
- અપ્સરાનું નામ ગયું ! તે સુણી વપુ વેણુ બોલી;
જેણે અનેક મુનિને ચળાવિયા, ત્યાં તેણે તુલના તોલી. ૧૧
- ન્યાં દુર્વાસા તપ કરે ત્યાં, અમો જાણું આજે;
રાક સમજ મેં ચળાવ્યો મુનિ, નારદકેરે કાજે. ૧૨
- દુર્વાસાના દહરૂપ રથને, ઈંદ્રીરૂપી વાજને જાણુ;
તે હાંકનાર મન સારથિને, કરૂં અતનુશરે કચરઘાણુ. ૧૩
- હાથમાંથી રાશ પાડું, કે ઘોડા દાદિશ નાસે;
સારથિ વિહોણો શૂર જેવો, મહામુનિ ત્યમ ભાસે. ૧૪

૬ મુઝ્યા—મોહ યુક્ત અવસ્થાવાળી સ્ત્રી. મુઝ્યા આદિક વારાંગનાનાં વિશેષણ છે. ૭ ગોરીના—ગણિદ્રઙ્ગોના. ઉપલબ્ધ—પ્રાપ્ત. હવે શું પ્રાપ્ત થશે—હવે શી ગતિ થશે, એવી દ્વિધરમાં પડી !

૮ ઇંદ્ર ઇન્—ઇંદ્ર કહે છે કે એવી નારી શું કોઇ નથી કે જે દુર્વાસાને ચળાવી શકે? ૧૦ જ્ઞે ઇન્—જ્ઞે કોઈ સ્ત્રી જાગે નહિ—દુર્વાસાને ચળાવવાને તૈયાર થાય નહિ. ૧૧ વપુ—વપુ નામની અપ્સરા. ૧૩ વાજ—ઘોડા. અતનુશરે—કામના આગ્રહી. ૧૪ રાશ—સંવત્ ૩૫૧.

- સુસારથ મન મુનિનું જલપિ, કરું કુસારથિ આજ્ઞ;
વિધિ હરિ હરકેરી મૂકાવું, તપશ્ચર્યા મહારાજ. ૧૫
- આ બાણ મારાં સજ કરી, હું જલકે'ણું સુરદેવ;
હરિ । અપ્સરાનું નામ ન જાણે, જેણે સાચી સાધી સેવ. ૧૬
- એમ કહીને ચાલી નારી, તેનાં આમ સહુ અમુઝાય;
ઇંદ્ર કે' ધન્ય ધન્ય રામા, તારી સમોવડ કોણ થાય. ૧૭
- વખાણ સાંભળી વનિતા રીઝી, ગઈ હિમાચળ માંય;
જ્યાં દુર્વાસા મુનિ તપ કરે છે, અતિ શાંતિ દેશે ત્યાંય. ૧૮
- જ્યાં મૃગને મારે નહિ, શ્યેન મારે નવ કપોત;
એ મકારે સહુ શાંતિમાં, તપે મુનિ તપની જ્યોત. ૧૯
- મુનિ પારો જાવા કારણ, ઘણા કર્યા ઉપાય;
તોય તે જઈ શકી નહિ, તપે તપી તરણી કાય. ૨૦
- મનમાંહે પછે વિચારી વનિતા, રહી એક કોશે દ્વર;
શૃંગાર સોજી સજ્જને, આરંભ્યું ગાયન ત્યાં ભરપૂર. ૨૧
- કોકિલા કઠે ગાય કામિની, રાગ રાગણી છત્રીશ;
હાવ ભાવ અનુપમ કરતી, વળી કરતી મેયોન્મેય. ૨૨
- તાલ ન વૂટે સ્વર ન છૂટે, વાય મંદ મુગંધી વાય;
વસંત વિતનુ સાથે ફરતા, તેથી કંપી ઋષિવર કાય. ૨૩

૧૫ સુસારથિ—સારા સારથિ ૩૫. કુસારથિ—નદારા સારથિ ૩૫. વિધિ—ઝલા. ૧૬ સુરદેવ—ઇંદ્ર. ૧૭ આમ—સગાં વાહાવાં.

૨૦ તપે ઈન્—દુર્વાસાના તપથી તે તરણીની કાયા તપી. અર્થાત્ મુનિ ક્રોધથી શાપ દેશે એવો બય લાગ્યો. ૨૨ મેયોન્મેય—આંખ મીંચવી અને જપાવવી. ૨૩ વાય—વાયુ. વિનનુ—કામ. કામદેવ અને વસંતઋતુ એ બે મિત્ર છે. અર્થાત્ વસંતઋતુ એ કામનો સદાયક છે.

- ધ્યાન માન ઝટ ભૂલ્યા કોધી, વિસ્મય પામ્યા મન;
 ગાયન સુશ્રુતા ગોરા કેરું, ધાઇ આલ્યા મહાનન. ૨૪
- દૂરથી દેખી દિરદગૌરી, મુનિએ માર્યું મન;
 કળિમાં જે સહુ કે'વા માને, તે સત્ય કર્યું મુનિ જન. ૨૫
- તપ ભંગ કરા આવી બાળા, વદી થયા કોપાવિષ્ટ;
 વળી મુખેથી આમ બેલ્યો, સુણો ઠેમિનિ શિષ્ટ. ૨૬
- અરે મૂઢમતિ અપ્સરા, મહામદેન્મત ઉન્મત;
 કષ્ટ સાધ્ય હું તપ કરું, તેને ભાંજ્યાની કરે મત. ૨૭
- જા દુર્બુદ્ધે પપિણી યાજે, જો અપજતા વસી મનમાં;
 ચાર પુત્ર પરિવાર થાશે નહિ નેહ તારા તનમાં. ૨૮
- પુંશ્ચલિ! પૂરી પપિણી મધ્યે, સંઘરા નિશ્ચે આજ;
 શસ્ત્રથી તુજ કાય ઉદારો, તપ સુખરથો તુજ કાજ. ૨૯
- હવે ન બેલોશ બાળિકા, નહિ અનુગ્રહ કંઈ બીજો;
 ઉઠે પામ્યાં પુણ્ય પામે, રંજો કે ના ખીજો. ૩૦
- અન્યક્ત મધુર કંકણ રવાળી, શાપી મુનિએ ત્યાંય;
 રક્તાક્ષી યઈ ઋષિ આલ્યા, ભૂલોક તણ મન માંય. ૩૧
- જે સર્વ સ્થળમાં ગુણે કૃણી, અપત્ર તરંગા ગંગા;
 તે નભગંગા ભણી મુનિવર આલ્યા, તન મનથી થઈ અંગા. ૩૨

૨૪ કોધી—કોધી એવા દુર્વાસા મુનિ. ૨૫ દિરદગૌરી—હાયણી. અર્થાત્ હાયણી સરખી સ્ત્રી અપરાધિતની જાતિની સ્ત્રી, કલિમાં ઈન્દ્રિયગ્રામમાં જે સહુ (મન મારતુ વગેરે) કહેવા માત્ર છે તે સર્વ તે મુનિજને (દુર્વાસાએ) સત્ય કર્યું. અર્થાત્ મન માર્યું.

૩૦ ઉઠે ઇન્દ્રિય—જેમાં પુણ્ય ઉપયોગ પામ્યાં ને પામે—ભોગવો. ૩૧ અન્યક્ત—અરપટ. કંકણ રવાળી—કંકણના રવ, અવાજ, વાળી. રક્તાક્ષી—રાના નેત્રવાળા.

૩૨ અપત્ર તરંગા—અન્યથા તરંગવાળી. નભગંગા—આકાશગંગા. આ બે કડી ડે પ્રેમ નદે માર્ગડેવના પ્રગભાંધાવનો છેલ્લો શ્લોક પૂરો કર્યો છે. નમુના દાખલ તે શ્લોક અહીં જતાડીએ છીએ.

મથમ અધ્યાય પૂર્ણ કરતાં, ઉપજે મન આનંદ;	
અગ્રોક લોક ન્યાયે થશે, પુરાણીની ગતિ મંદ.	૩૩
કવિઓ કે'શે ગર્વ કરે છે, પણ નહિ ગર્વની વાણ;	
ભાકૃતમાં પુરાણ લખવું, જોઈએ ન મારે માન.	૩૪
ધૃતિશ્રી માર્કંડેયપુરાણે, વપુશાપે મથમોધ્યાય;	
શુર પ્રતાપે આતુર્નિશી, જન પ્રેમાનંદ ગાય.	૩૫

વક્ત્રણ.

જન પ્રેમાનંદ ગાય ગોવિંદ, અતર ન મનસા એક રે;	
દુર્ધૃદિ હીન દીન જન, નવ મહત્તજશે વિવેક રે.	૩૬

કંકણું ૫ મું.

રાગ ગોડીની ચાલ હુંકડી.

માર્કંડેય કે' સુણ નૈમિનિ તુ'ય રે,	
કશ્યપક્ષિની કથા કહું હું'ય રે;	
કશ્યપના અરિષ્ટનેનિ રૂપથકી રે,	
દ્વિવરાજ ગરુડની સાંજળી વડી રે.	૧

इति वचनमस्तस्य कोपसंरक्तदष्टि

‘ सप्ततल्लवणं तां मागिनीं धावयित्वा

तल्लवणतरंगी मां परित्यज्य विप्रः

प्रोक्तगुणमणीनां संप्रदानः रामनाम् ”

૩૩ અગ્રોક લોક ન્યાય—લોકમાં કહેવન છે કે “ અગ્રોકને ઘેર શોક અને લોકને ઘેર વિલાસ ” એ ન્યાયને અંગીકાર કરીને પ્રેમાનંદ કહે છે કે મને આનંદ થશે ત્યારે પુરાણીઓની જુદી મદ થશે.

૩૪ વપુ શાપે—વપુ અપ્સરાને દુર્વાસાનો શાપ થયો તે સંજયી.

૧ વપુ અપ્સરાને શાપ થયો તેનું પરિણામ જનારનારી કથાનો આરંભ કરે છે: માર્કંડેય ૪૦-૨૫૬ છે. દ્વિવરાજ-પક્ષીઓનો રાગ. વડી-અર્ધાવ ઉત્પત્તિ.

ગરુડનો સંપાતિ પુત્ર ભલેરો રે,
તેનો સુપાર્શ્વ શૂરવીર ઘણેરો રે;
સુપાર્શ્વનો પુત્ર થયો કંતિ દિજ રે,
કંતિનું પ્રલોભુપ બીજ રે. ૨

પ્રલોભુપના કંક ને કંદર રે,
ગયો કંક કૈલાસ શિખર સુંદર રે;
તેણે ધનદનો અનુચર જોયો રે,
વિદ્યુદ્રૂપનામે સંશય ઝાંચો રે. ૩

કમળદળ સરખાં નયન છે તેનાં રે,
આચરણ અસુરતાણાં છે જોનાં રે;
તે મનોહર શિલાતળ પર બેઠો રે,
સ્ત્રી સહિતે વારૂ વન પેઠો રે. ૪

પહેર્યાં સ્વેચ્છિત વસ્ત્ર ને હાર રે,
ઘણો મદિરાસક્ત અસુર કુમાર રે;
કરે નાના વિધના આહાર વિહાર રે,
કરે કેલી અલબેલીથું સાર રે. ૫

તેને કંકે જોયો જ વાર રે,
રાક્ષસ જોઈ ક્રોધ્યો અપાર રે;
અલ્યા નીચ પક્ષી તું આવ્યો કેમ રે,
સ્ત્રી સમીપ બેઠો હું કોમ રે. ૬

તણ્ઠ ધર્મશાસ્ત્રનો તું નેમરે,
મારા ભણી ધાચો આવે કેમ રે;
એકાંત માંહે બેઠાં હોય બેઠ રે,

૨ બીજ-અર્ધાત્ર પુત્ર. ૩ ધનદ-કુબેર. અનુચર—સેવક—કોઈ યક્ષ.

૬ રાક્ષસ ઈન્—કંક પક્ષીને જોઈને રાક્ષસ ક્રોધ્યો.

ત્યાં સદ્બુદ્ધિજનવાનું નવ કે'ય રે. ૭
 વળી સુમનીયા હોય જેને હૃદ રે,
 તે આણું આચરે કે' નહિ વદ રે;
 એવાં વચન સુણી યોદ્યો કંક રે,
 શી મુખે બુંડી કરે ભંકરે. ૮
 કૈલાસ પર્વત નથી કાંઈ તારો રે,
 તેમ હે ભાઈ તે નથી મારો રે;
 એ તો સર્વ ક્રોધને છે સરખો રે,
 સર્વનું સ્વામિત્વ સરખું પરખો રે. ૯
 તું શે રાખે મમતા મોટી રે,
 છે કૈલાસ પર સ્વામિત્વની રીત ખોટી રે;
 માર્કંડેય કે' સુણો જૈમિનિ રે,
 ચઢી કંક ઉપર ફૂડી કીની રે. ૧૦
 મહાક્રોધી થઈ ઊડ્યો રાક્ષસ રે,
 વથો મૂઠમતિ કફ જ્વળે વશ રે;
 એમ ભાખી ધરી અસિ કર રે,
 પક્ષી છેદી નાખ્યો મહાવર રે. ૧૧
 તેનું માંસ ફિર વે'વા લાગ્યું રે,
 ખરૂં અસાધારણ વાગ્યું રે;
 પાંખો ફફડાવી પૃથ્વી પડિયો રે,
 કંક નરકદાર જઈ ચડિયો રે. ૧૨
 એ વાત સાંભળી કંદરે કાને રે,
 થયો મૂર્ચ્છિત રહિત ભાને રે;

૮ સુમનીયા:—સારી બુદ્ધિ. ભંક—ભાષા—વાણી. ૧૦ કીની—કીનો
 —વેર. ૧૨ નરકદાર—યમદાર. અર્થાત્ મૃત્યુ પામ્યો.

- મનમાં નિશ્ચય ક્યો એવો રે,
રાક્ષસ મારું માર્યો ભાઇ જોડો રે. ૧૩
- પછે તે અંડજ નગશૃંગે ચઢિયો રે,
બ્રાતા ઐર્ધ્વદૈ હિરે જડિયો રે;
એચરે સર્વ ક્રિયા તેની સાધી રે,
પછે ક્રોધ જવાળા સળગી બાધી રે. ૧૪
- ક્રોધામર્ષ વડે આંખ ફાટી રે,
કૂંક નાચેદ્રની ત્યાં ગાડી રે;
ઉડડણુ ગતિએ ગરૂડ હારે રે,
ભાખ્યો મારા ભાઇને કો મારે રે. ૧૫
- દુર્બુદ્ધિ હોય દનુજ કે દેવ રે,
આજ તેનો ઉતારું અહુમેવ રે;
પાંખની ઝપટે કંપાવ્યા પરવત રે,
ઉડવા લાખ્યા ગિરિ ગહામત રે. ૧૬
- વગે વારિદાને વિખેર્યા રે,
ભાણે સર્વ શત્રુને જમપુર ફેર્યા રે;
તેણે મેઠા મોટા પર્વત ઝાળાંધ્યા રે,
લલુ વૃક્ષ છવિતથી લાધ્યા રે. ૧૭
- તે તો ઉડતો આવ્યો ત્યાંહી રે,

૧૩ કંદરે—કંકના ભાઇએ. ૧૪ નગશૃંગે—પર્વતના (શિખર પર. બ્રાતા ઈં—મરી ગયેલા ભાઇના એ વૈ. ૧૬૬ (ઉત્તરસાધન)માં ગૂંચાયો. એચર—પક્ષી.

૧૫ ક્રોધ વણે છે: કૂંક ઈં—તેના ક્રોધ આગળ નાગેદ્ર (મદામ્ન-થં)ની કૂંક (કંકયાટો) પણ ગાડી (ઘસારા ગણ—અર્થ: એાછી પડી).

૧૭ વારિદાને—મેથાને. લલુ ઇં—દ્વલકાં જણે તેા છવતરંની અર્થ: ઇા ઝાળાંધી ગયાં—નાશ પામ્યા.

(સુવર્ણ) પર્યંકે અસુર બેઠો જ્યાંહી રે,

અત્યંત મધાસકત નતિવાળો રે,

કરેણુ કુમુમ મુખ રડતાક્ષી ભાળ્યો રે.

૧૮

શીર્ષકેશમાં ગૂંથ્યાં કુમુમ રે,

હરિચંદનથી શોભતો મુખ રે;

કેતકીપત્રના ગર્ભશા દાંત રે,

જે જોઈ ભય પામે વીર મહાંત રે.

૧૯

તેની વામ જંઘાએ નયન નિશાળો રે,

બેઠી કોકિલા સ્વરી બાળો રે;

નામે મદનિકા મહામનહર રે,

સાક્ષાત કામતણું રાકે ઘર રે.

૨૦

એવો સ્ત્રી સહિતે બેઠો ભૂર રે,

જોઈ જોઈ પાંચો મહાશૂર રે;

પછે બોલ્યો રક્ષસશુ આમ રે,

ઉઠ્ય દુરાત્મનું કરચ સંજામ રે.

૨૧

વિશ્વામુ ગદ્ગતી મારો બંધુ રે,

માથે તો તો દરિયા સધુ રે;

તારા જેવા અભિમાની મારું રે,

અવિશ્વાસપણું નવ ધારું રે.

૨૨

નિશ્ચે આજ તને ન ઉગરું રે,

તુંને જમપુર જાતાં ન પારું રે;

૧૮ મુવર્ણપર્યંકે—સોનાના પત્રંગ ઉપર. મધાસકત—દાર પીવામાં પ્રતિયુક્ત. કરેણુ ધન—કરેણુના કુમુમ (ફૂલ) સમાન રાતા મુખ-વાળો અને રાતા નેત્રવાળો.

૧૯ મુમ—કૃપણ—નીચ. કેતકીપત્ર—કેવડાનું પાનું. ૨૧ ભૂર—મોટો—પ્રચંડ. દુરાત્મનું—દુષ્ટ અધિવાળા.

વિશ્વાસઘાતી પડે નરક જવે રે,
ખાળ સ્ત્રી ઘાતી પડે મૂઠ કોવે રે. ૧૩

તેવે સર્વ નરકે પડે તુંય રે,
આજ માર્યા વિણ ન મૂકું હુંય રે;
માર્કડેય કહે સુણો મુનિ રે,
અમુરે પક્ષીની વાણી સુણી રે. ૧૪

મેઘાવિઠ થઇ આપ્યો ઉત્તર રે,
વઘો સ્ત્રી સમીપે મને નહિ ડર રે;
મે તારા બંધુને હણ્યો જોમ રે,
મારું વીરપણું દીકું દખાડું તેમ રે. ૧૫

ખડ્ગે માર્યો તેને જે રીત રે,
તેવી આજ તારી કરું પ્રતીત રે;
એક ક્ષણ ઉભો રહે મૂઠ રે,
જેથી મૃત્યુ તુરીએ થઇશ આરૂઠ રે. ૧૬

(એમ) વહી કાજળરાશિ સરખું શ્યામ રે,
વિદ્યુત પ્રકાશી ખડ્ગ ગ્રસ્ત આમ રે;
કે પક્ષી થયો ત્યાં સાવધ રે,
એકમેક કોતા કરીએ વધ રે. ૧૭

એક બાણુએ છે દિવસાજ રે,
એક બાણુએ રાક્ષસ બાજ રે;
જાણે હિંદ ગરૂડ કરતા હોય યુદ્ધ રે,
તેવા બે વીર દરે શુદ્ધ રે. ૧૮

રાક્ષસે ખડ્ગ ફેરવી શિર ઉપર રે,

નાખ્યું પક્ષી પર ખર્યું નહિ પર રે;
ખડગ સા'યું ચાંચમાં ચૂકવી રે,
સર્પ સા'તો ગરૂડ હુંકવી રે.

૧૯

ચાંચમાં સાહી પગતળે દાખી રે,
હકકે હકડા કર્યા શું રાગી રે;
પાંખ ફફડાવી કરી ગર્જના રે,
મુખ વેણુ ભાખી કરી તર્જના રે.

૩૦

અસિ ભાગી નેઇ અસુર રે,
ક્રોધાવિષ્ટ થયો મહાપૂર રે;
બાહુયુદ્ધ કરવા તે આવ્યો રે,
તે તો પક્ષીના મનમાં ભાવ્યો રે.

૩૧

ઉભો રાક્ષસ ક્રેશે સા'ચો રે,
પૃથ્વી પર પાડી પક્ષીએ વા'ચો રે;
છાતી ઉપર મૂક્યો એક પાગ રે,
કાપ્યા કર પદ પામી લાગ રે.

૩૨

(૫૯) મસ્તક દ્યું વપુથી ભિન્ન રે,
સ્વામી મુજો નેઇ થઇ નારી દીન રે;
તે ભયભીત થઇ ખોલી આમ રે,
પક્ષીરાજ હું થઇશ તારી વામ રે.

૩૩

મુને અપિતદાન ને દશેા રે,
તો તો મુખડાં હુંથી લેશેા રે;
એમ કાલાવાલા તે કરતી રે,

જઈ જઈ પક્ષીની પાંખ ધરતી રે. ૩૪

મને હગારો મુખ કે'તી રે,
દિનકેરાં આવારણાં લેતી રે;
પછે પક્ષી ત્યાં શું કરતો રે,

(તે) સહુ દિનથી ભાખું હું ડરતો રે. ૩૫

વસાગુ.

દિનજનથી ડરતો હું ભાખું, જવ ડરે હરિ હર પ્રમ રે;
જન પ્રેમાનંદ નામ ગિથ્યા, જાણ્યાં કવિતા સવિતા શ્રમ રે. ૩૬

કહ્યું કે હું.

રાગ ધનાશ્રી.

તે સુરપા કે' થઈ તારી નાર છ, જીવતલન દઈ યા ભરતાર છ;
નારા કરતાં લાગે સીહલ્યા છ, મનાય દિનખાનથી મેઠી હત્યા છ. ૧
હત્યા મોટી સ્ત્રીગણી, તો તું ન કરીશ પક્ષીરાજ;

૩૫ દિન—પક્ષી. દિનથી—આઠાણોથી. સંસ્કૃત પુરાણનું પ્રાકૃત ક-
રનાથી ત્રીસાપલ્યા આઠાણોથી ડરતો, એવો અર્થ છે. (વક્રોક્તિ).

૩૬ દિનથી પ્રેમાનંદ સારખો નિરપૂલી કવિ શામાટે ડરેછે કે તેનું કા-
રણ શિષ્ટ પદપરા જનને છે: જન છ. —ત્યારે હરિ, હર, અને બ્રહ્મા સર-
ખા ડરેછે ત્યારે હુંય ડરશું. કોણ કહેશે કે પ્રેમાનંદ (પરમાનંદ ૩૫ બ્રહ્મા)
તો કોઈથી ડરતો નથી ત્યારે ને ન.મવાળ. તમે કેમ ડરોછો ? તો જન છ—
જન પ્રેમાનંદ એવું નામ તો ગિથ્યા છે, અને મેં જે કવિતા તથા સવિતા
(ઇશ્વર)ને જાણ્યાં છે તે તો માત્ર શ્રમ ૩૫ છે. (કેમકે હું પરમાનંદ ૩૫
થયો નથી). 'શર્મ' એવો પદ હોય તો, કવિતા અને સવિતા એ બે શર્મ
(સુખ) ૩૫ છે, તેમનેજ મેં રાત્રી જાણ્યાં છે.

હઃળ.

- તાઈ' મન સહુ રીત મનવી, કરીશ રૂડાં કાળ. ૨
- ત્યારે વાર કહીને વનિતા તેડી, તરિયો બધું વેર;
- જીત થઇને જીતી મગતાં, આચ્યો હરજો ઘેર. ૩
- હવે તે નારી જે યક્ષાણી તે, હતી મેનકાની બાળ;
- નકિશાપે કૂડી કા'વી, પડી પૃથ્વીમાં તતકાળ. ૪
- તે મળી કંદરને સહી, છે જેનો બુકટી રસાળ;
- સ્વેચ્છિત સ્વરૂપાધારિણી, થઈ ગરૂડી તે કાળ. ૫
- કંદર સાથે કામ કેસી, કરે વિવિધ વિલાસ;
- એમ કરતાં મકટી તેને, તાર્ક્ષી બાળ મધાસ. ૬
- એ પુત્રી તે જૈનિનિ બાણો, જે દુર્ગાસાથે શાપી;
- હતી વપુ નાતે અખમરા, (૨) કોપાગ્નિયે ઉથાપી. ૭
- તેનું નામ તાર્ક્ષી કંદરે, પાહિયું ધરી નેહ;
- હવે તે તાણું હું લગ્ન ભાષ્ટુ, મુણો મુનિવર તેહ. ૮
- મંદપાળ મતિમાન મોટો, પક્ષી સતત રાગ;
- આર પુત્ર છે તેહને, તેનાં કનિષ્ઠ સહુ ગુણસાગ. ૯
- વડો છે જરિતારિ નામે, કનિષ્ઠ દ્રોણ અભિધાન;
- તે મહાધર્મીત્વા વેદપાડી, જેને સર્વે શાસ્ત્રનું જ્ઞાન. ૧૦
- તાર્ક્ષી મેહી તે ઉપરે, માલ્યા દ્રોણ તાર્ક્ષી જોઇ;
- તેણે કંદરના અનુમત્યથી, કરી લગ્ન કેરો સોઇ. ૧૧
- ધર્મસ્થા પતિ પત્ની એ છે, કરે નાનાવિધ કેલિ;
- તે ધર્મ પ્રમાણે આચરે, રમે રગ અલ મેલો-મેલી. ૧૨

૫ સ્વેચ્છિત સ્વરૂપાધારણી—અંજીમાં આવે તેવું રૂપ ધરનારી (હેતુમંજિત વિશેષય હોવાથી પરિકરણકાર). ૭ કોપાગ્નિ—મુનિ દુર્વાસાનો. ૧૨ જોડી—આલમેલી.

- એવે તાર્ક્ષી સગર્ભા, ઘઇ એકાએકી;
 તેને સાત પક્ષ ઘઇ ગયા, ત્યાં હવુ' શુ' વિશેષી. ૧૩
- એકદા તાર્ક્ષી ભ્રમણુ કરતાં, ગઇ કુરુક્ષેત્રની માંધ;
 તે સમે મહાયુદ્ધ મવત્યું, કૌરવ પાંડવકેરૂં ન્યાંધ. ૧૪
- ભવિષ્ય લખિયુ' કોણુ ભુંસે, તેનું કહું એધાણુ;
 તાર્ક્ષીને ઇચ્છા ઉપજી, જેવા યુદ્ધનું મંડાણુ. ૧૫
- જેમ વિમાનમાં રહી દેવ જેતા, તેમ જેવા લાગી માદા;
 ભગદત્ત અર્જુન યુદ્ધ કરતા, જે નવ બાણુ મૂકે સાદા. ૧૬
- જેમ દુષ્ટાગ માંહે તીડ ફરતાં, કે પંતગિયાં સંધ્યાકાળ;
 તે રીતે નભ માંહ્ય ઊડતાં, ઘણાં શર દીસે વિકરાળ. ૧૭
- આકાશ તેણે વ્યાપ્ત કીધું, ન દીસે દિનકર ભોમ;
 રાત્રીએ પણ નર દિસે, શુદ્ધપક્ષમાં ચોમ. ૧૮
- એણું યુદ્ધ જેતી હતી, તે તાર્ક્ષી રૂપ રસાળ;
 એવે હરિકર્મુકમાંથી છૂટ્યું, કાળ શું બાણુ કરાળ. ૧૯
- જેનું ભાલોડું રયામ સર્પ શું, જેના વેગ વાથી અપાર;
 તે આવી લાગ્યું તાર્ક્ષીને, ચીરી ઉદર ત્વચા તે પાર. ૨૦
- તેનું ગર્ભાશય ફાટી ગયું, કે નિકળ્યાં ઈંડાં ચાર;
 ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય કરી તાર્ક્ષી તે, વિલપી અપરંપાર. ૨૧
- હે આયુધ્ય બાકી જેહનું, મારે તેને કોણુ;
 માતઉદર ચીરાતાં પડ્યાં, તેની કથા કહિયે આણુ. ૨૨
- જેમ પડે રૂને ગાભજે, ભલે ચઢી નભની ઠોચ;

તેમ માંસરાશિ પડ્યાં ઈંડાં, રમ્ય રમતાં રોચ.	૨૩
એવે ભગદત્ત કેરો હાથી, જેનું સુપ્રતિક અભિધાન;	
તેને ગળે બાંધ્યા ઘંટ મોઠો, તેને વાગ્યું બાણ.	૨૪
તે પલ્લક માંહે તૂટી ગયો, જે પડ્યો ઈંડાં પર સાર;	
પડતાં પૃથ્વી ખોદી ઘણી, જેણે માર્યા અશ્વ અપાર.	૨૫
ઈંડાં ઘંટા એક સમયે, પડ્યાં પૃથ્વી મોઝાર;	
છે રાખનાર જેને રામજી, તેને કોણ મારણહાર.	૨૬
અષ્ટાદશ અક્ષૌહિણીયકી, ઉગર્યાં ઈંડાં ચાર;	
એ કૃપા શ્રીકૃષ્ણજીની, પ્રભુ નોધારાઆધાર.	૨૭
કપહાં તાક્ષી દ્રોણ ક્યાં, ક્યાં સેવાય ઈંડાં સાર;	
મા'વ ! મૂઢમતિ અમથા કહે, કે પામું પ્રભુનો પાર.	૨૮
તે દળ દળાયું સર્વ ત્યાં, પણ રહ્યાં ઈંડાં નિરધાર;	
એ રીતે પ્રભુ રાખણહારો, ભજે દામોદર મુરાર.	૨૯

વલણ.

દામોદર મુરાર ભજતાં, ભવબળ તરશો ભાઈ રે;	
જન પ્રેમાનંદ મન ધરે, જહુરાઈ સાઈ સગાઈ રે.	૩૦

કડવું ૮ મું.

રાગ મેવાડો.

ઘણા દિન યુદ્ધ ચાલ્યું રે, પણ આવી ન ઉની આંચ;	
સર્વ હેળછ બેળછ ગયાં રે, રહ્યાં ઈંડાં ને ઘંટા પાંચ.	૧

૨૩ માંસરાશિ—માંસરાશિ(ઢગલા)માં. રમ્ય ધ્રૃ—રમણિક અને રોચ(રોચન—તેજ)વાળાં (તે ઈંડાં) રમતાં રમતાં પડ્યાં. અર્થાત્ તે પડતાં ઈંડાંને કાંઈ ધજ્જ થઈ નહિ.

૨૪ અભિધાન—નામ. ૨૭ નોધારાઆધાર—નિરાધારનો આધાર-

૩૫. ૨૮ મા'વ—હે માહાવ ! —હે પ્રભો ! ૧ પાંચ—ચાર ઈંડાં ને એક ઘંટા.

ઠાળની દેશી શ્રેર.

- પાંચમી ઘંટા રહી ત્યાંહે, તળે ઈંડાં ચાર રે;
મારનાર મળે નહિ, જેને રાખનાર મુરાર રે. ૨
- ક્રિયા સર્વની કર્યા પૂઠે, ગયા યુધિષ્ઠિર જ્યાં ભીષ્મ;
આપ્ત હણ્યે અતિ તપ્ત કાયા, જેથી હારે મોટી શ્રીષ્મ. ૩
- તે ધર્મને અતિ ધર્મ ભાખી, સીઆવતા સંતનુસૂત્ર;
પણ લાગતું તેને અખિલ આ, દુષ્કર્મથી સહુ સૂત્ર. ૪
- રાત્રીએ પુરમધ્ય જાતા, દિને આવે નૃપ ત્યાંય;
પડ્યા ભીષ્મપિતા રાસપાંજરે, નહિ પીડાઅપીડા જ્યાંય. ૫
- જૈમિનિ મુણિયે કહું, એવે હવું એક અવનવું;
એક રામીક નામે તપસ્વી ત્યાં, આવી ચઢિયા શું હવું. ૬
- વાટ જાતાં મુણિયો રવ મુનિ, ચીંચીપીંચી થાય ક્યાં;
તે પક્ષી છે અતિ જ્ઞાનવાળાં, પણ જાણ્યત્વ તે જાય ક્યાં? ૭
- અરપષ્ટ ને અવ્યક્ત વાણી, મુણી આવ્યા મુનિ કને;
ઘંટા નીચે પક્ષી છે, એમ મુનિવર મુખે ભણે. ૮
- શિષ્ય સાચે મુનિએ ત્યાં, ઘંટ ઉંચડી કાઢિયાં;
તો આશ્ચર્ય પામ્યા મનમાં, રહ્યાં પક્ષી મોટડી માંડિયાં. ૯
- માત વિહોણાં પિતા પાખાં, પાંખ પણ ફૂટી નથી;
પૃથ્વીમાં અદ્ભુત આ છે, રામીક મુખ જોડ્યા કથી. ૧૦
- સાચ ને દ્વિજરાજ હુતા, તેહ શું મુનિ ભાખિયા;

૩ આત્મ—સગાંસદોદર. તપ્ત—તપેલી. ૪ ધર્મને—યુધિષ્ઠિરને—
ગંતનુસૂત્ર—ભીષ્મ. અખિલ—સમગ્ર. આ—જગત્. સૂત્ર—વેરાન નેત્રું.
૧૦ પાખાં—પિનાનાં.

- શુકનીતિમાં શુક વદિયા, માર્ગ વિધ વિધ દાખિયા. ૧૧
- અસુરેન્દ્રને આચાર્ય કે'તા, સુરથી અસુર નાસો ક્યમે;
તે સંત્ય છે સહુ ચક્ષ દીકું, તે સુણો સર્વ કહું અમે. ૧૨
- શુક કે' અસુરો ન નાસો, પાછા વળી યુદ્ધજ કરો;
કાચર થઇ યશ શૌર્ય છોડી, શા જીવ્યા સાટે કરો. ૧૩
- ક્યાં જશો કે મૃત્યુ મૂકે, યુદ્ધ કરો કે ખેશી રહો;
પણ વિધિએ નિર્મી ઘડી તે, કાળ ચૂકે નહિ લહો. ૧૪
- સ્વેચ્છાએ કદી નવ જીવાએ, જીવેા કો ગૃહમાં મરે,
નરતા મરતા નાસતાં, કો ખાતા ધરણીમાં ઢળે. ૧૫
- કો વારિ પીતા વિકાળ ખાતો, કાળ કરાળ જોતા નથી;
વિલાસી મનોરથ ભર્યા, શું નીરોગી જીવ ખોતા નથી. ૧૬
- શસ્ત્રક્ષત નહિ અંગમાં, તે શું યમપાશે નવ પડે;
ચોગાચારી તપસ્વી ને, જન્મકિંકર જઈને નડે. ૧૭
- મૃત્યુ જીતવા ચોગ સાધે, તે મરી કેતા ગયા;
અમર ન અવનિ વિષે કોઇ, વે'તે પૂર સરવે વહ્યા. ૧૮
- ઈંદ્ર કે' હું વજ્રધારી, શું શંખર તેથી મુઓ;
વજ્ર માર્યું હૃદ માંહે, દિગુણિત અધિકો હુઓ. ૧૯
- તેહ વાસવ વજ્ર પણ તે, સમય સાધી મારતો;
નિર્મ્યા વિષે નવ ટાંક ફરતી, ઈંદ્ર અરિ શું ડારતો. ૨૦
- શુકકેરાં વચન સુણી સહુ, કર્યા પાછા દાનવો;
આ નિયમ શુકસાર નીતિનો, બંધુ માનો માનવો. ૨૧
- એ વેણ શુકાચાર્યકેરું, પક્ષીસતમે સાચવ્યું;

૧૧ શમીક મુનિ પ્રજા ઇચ્છાથી પક્ષી બચ્યાં તે વિષે દૃષ્ટાંત ૩૫
પ્રતિહાસ કહી બતાવે છે: શુકનીતિ ઈન્—૨૫૯ છે. ૧૮ કેતા—કેટલાક. ૧૯
દિગુણિત—બમણો (મોટો). ૨૦ અરિ—અરિને. ૨૧ માનો ધન્—માનવો
જોઈએ એમ માને.

- આ પક્ષીએ ખરું સર્વ કીધું, આજ અમે એથી રાચવું. ૨૨
 અહીં અતિમાનુષી યુદ્ધ યાતા, આ પક્ષી અવિનાશી રહ્યાં;
 ક્યાં ઈંડાં ઉપર ઘંટ પડવો, એ નિરખી આસાનજ ગયાં ।। ૨૩
 વળી માંસ વસા રૂધિર ક્યાંથી, કહો કોણે પાથર્યાં ?
 સામાન્ય પક્ષી નથી શિષ્યો, શે પાથર્યાં શે આથર્યાં? ૨૪
 દેવકેરી અનુકૂળતા, ભાગ્યેદય બતલાવતો;
 એમ કહી ટમમગ નેઇ રહ્યા, મનમધ્ય મહિમા ભાવતો. ૨૫
 સહુ શિષ્ય પાછા વળો આજે, પક્ષી દ્યો મુકામમાં;
 આ મૂકો જઇ આશ્રમ વિષે, નવ મૂકશે રતિ ધામમાં. ૨૬
 બિડાવ મૂક જાજ નકલ, જાગવો નવ એ હરે;
 અથવા ન શિષ્યો કંઈ કશે, (સહુ) કમે છવે કમે મરે. ૨૭
 અરે પણ વળી શાસ્ત્ર માંડે, નરવત્ન નિયમે કહ્યાં;
 પુરુષમયત્ન કરવા યકો, વિચક્ષણ કપકાથી વહ્યો. ૨૮
 એવાં વચન સુણી મુનિકેશં, મયા શિષ્યો ઘેર તે;
 તે પક્ષી લીધાં સાથમાં, હું કહું તેની પેર ને. ૨૯

૨૨ પક્ષીસત્તમે—જલમ પક્ષીએ. અમે—અમેએ. ૨૩ અતિમા-
 નુષી—અસાધારણ—મનુષ્યો કરી શકે તે કરતાં અધિક. આસાન ગયાં ।
 —મુદિજુદિજ ઠેકાણે ન રહી. (અતિ આશ્ચર્યકર જનાવ જોઇને).
 ૨૪ વસા—એ નામનો શરીરનો ધાતુ. શે છવે—કહેણે પાથર્યાં અને
 કેને આથર્યાં—દાંક્યાં. (આત્મ—પાથરવું એ ઉપરથી). ૨૬ રતિ ધામમાં
 —વત્તાવાર પણ વાક્યામાં. ૨૭ એ હરે—એ (વિગતવાદિ) તેમને હરે
 (એકેકેનાર).

- તે પક્ષી મૂઝ્યાં દ્રુમડાળે, જ્યાં જમર ગુંજે ઘણા;
તે મુનિ વનમાં સંચર્યા, હું ગુણ ગાઉં તેતણા. ૩૦
- વનયકી મૂળ પુષ્પ ફળ લઇ, દર્બ લીધા હાથમાં;
આશ્રમ વિષે મુનિરાય આગ્યા, જટા શોભે માથમાં. ૩૧
- આવી હરિ હર વિધિ વાસવ, સૂર્ય વન્હિ વિનવ્યા;
વરુણ બૃહસ્પતિ કુબેર વાયુ, ધાતા વિદ્યાતા અવનવા. ૩૨
- વળી વિશ્વદેવાકેરી સેવા, સાધી મુનિએ શુદ્ધ થઇ;
સત્ક્રિયા કીધી મહાસિદ્ધિ, પછી મતિ પક્ષી વિષે ગઈ. ૩૩
- માર્કંડેયપુરાણ માંહે, ચટકોત્પત્તિ અવનવી;
અધ્યાય બીજે આ હવો, કહું કથા હું પ્રાકૃત નવી. ૩૪

વલણ.

- પ્રાકૃતકેરી કથા નવી હું, યથા મતિએ ઉચરું રે;
જન મેમાનંદ દીન પાણ, ડરવ્યો કોથી નવ ડરું રે ॥ ૩૫

કડવું ૯ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

હે વાડવવાસવ મુણ વાણુ, મુનિસત્તમ રામીક સુખાણુ છ;
લઈ ગયા આશ્રમે પક્ષી નેહુ છ, પોષણુ કરે તેતું નિઃસંદેહુ છ. ૧

૩૦ દ્રુમડાળે—ઝાડની ડાળ ઉપર. ૩૧ માથમાં—માથા ઉપર.
૩૨ હરિ ઇ—સંધ્યા કરવામાં ત્રિગુણાત્મ દેવોનું ઉપાસન કર્યું. વન્હિ
ઈ—અર્થાત્ નિત્ય હોમ કર્યો. વરુણ ઇ—અર્થાત્ બ્રહ્મવર નિત્યતપ્ત
કર્યું. ૩૩ વિશ્વદેવા ઇ—અર્થાત્ વૈશ્વદેવ કર્યો. ૩૪ ચટકોત્પત્તિ—પક્ષીનાં
બચ્ચાંની ઉત્પત્તિ વિષે. ૧ વાડવવાસવ—બ્રહ્મણ્યોમાં ઈશ્વર—ઉત્તમ બ્રહ્મણ.

૬૫.

- પોષણ અર્થે પય અન્નાદિ, મુનિ બચ્ચાનિ આપે;
 ને ને કબટ પડે આવી તે, સમીક મુનિજી કાપે. ૨
- એમ કરતાં એક માસ ગયો તવ, આવી પાંખો તેને;
 ત્યારે તો તે ઉડવા લાગ્યાં, મુનિવર જોતા જોને. ૩
- સૂર્યરથનો માર્ગ રૂઢે જઈ, જતાં વાર ન થાયે;
 ચપળદષ્ટિ ગતીશ મુનિમન, જોઈ અતિ હરખાયે. ૪
- અવનવું અતિ લાગે સહુને, જે મહામંદ જણાતાં;
 તે નિધિનદીનગરાદિકને લેખે, રથચક્રગતિ ગણાતાં. ૫
- આશ્રમમાં વળી આવ્યાં ઉડતાં, મુનિમન મકટચો મોદે;
 શ્રમે આત્મા શિથિલવિથિલ અતિ, પક્ષીકુલક પ્રમોદે. ૬
- પૂર્વ સંસ્કારે તે પક્ષીને, મકટચું જ્ઞાન મહાન;
 એક સમે ઋષિશિષ્ય ભણાવે, તેવે નિકટ ગયાં ગુણવાન. ૭
- મદદિણા કરી પાગે લાગ્યાં, ચારે બચ્ચાં બહુ વાર;
 મુખ્યથકી અનુક્રમે તે બોલ્યાં, માનવા મુનિ ઉપકાર. ૮
- મહાભયંકર મરણથી રાખ્યાં, આખ્યાં પયવારિનિવાસ;
 જોજન નાનાવિધનાં દીધાં, કર્યાં મૌઠપણે પ્રકાશ. ૯
- પિતા માતા ધાતા વિધાતા, ગુરૂ અમારા આપ;
 ગર્ભે રક્ષી માતા મરણ પામી, પિતાએ ટાળ્યો ન તાપ. ૧૦
- તેહ સંતાપ સહુ તમે નિવાર્યો, પડ્યાં ઘંટાની હેડ;
 જંતુની પેરે સૂકાતાં મુનિ, થાતું જીવતર વેડ. ૧૧

- વળી મનમાં એમ વિમાશ્યું, ક્યારે બાળ મોટાં થાય;
આકાશમાં ઉડતાં કવ દેખું, વૃક્ષે બેસી ગુણ ગાય. ૧૨
- એક દ્રુમેથી બીજે ઉડીને, જતાં જોવાના કોડ;
અમારી પાંખના વાયુવડે મુનિ, આચ્છાદિત થાવા હોડ. ૧૩
- સ્વાભાવિક મન એવી ઇચ્છા, તાપસ તનમાં તોડ;
એવા ઉપકાર કર્યા મુનિ, શું ગણાવિચે ક્રોડાક્રોડ. ૧૪
- એવી કૃપાવડે મુનિવર ચારે, મોટાં થયાં આ કાળ;
શી આજ્ઞા સંપાદન કરીએ, ભાષો દયાળ કૃપાળ. ૧૫
- શૃંગી આદિ શિષ્યશુ બેઠા, તે મુનિએ સાંભળી વાણ;
પક્ષી છતાં સ્પષ્ટ ઉચ્ચરે, તેનાં કરે કોણ વખાણ. ૧૬
- આશ્ચર્ય પામી અનુપમ માન્યાં, જાણ્યો પૂર્વતણો સંસ્કાર;
રોમાંચ ઋષિવર શિષ્ય સંઘાતે, થયા ત્યાં તેણી વાર. ૧૭
- પછે મુનિવર બોલ્યા મુખથી, સુણો પક્ષીના બાળ;
તમારું વૃત્તાંત અથઘટિ કો', ક્રિયા તાપશાપની જાળ. ૧૮
- વિક્રિયાનું કારણ કેવું, સુણાવિચે દિવસાજ;
આ સર્વને ઇચ્છા ઉપની, કરો સિદ્ધ સર્વનાં કાજ. ૧૯

વલણ.

- મુનિકેરી વાણી સુણી, પક્ષી બોલ્યાં શુંય રે;
જૈમિનિ સાંભળ તે હાવાં, તુજને કહું છું હુંય રે. ૨૦

૧૪ તાપસ ઇં—હે તાપસ ! અમને દુઃખી જોઈને તમારા તનમાં તોડ થતો હતો. ૧૯ વિક્રિયાનું—પક્ષી જન્મ મળવા ૩૫ વિક્રયા (વિકાર —ફેરફાર) થવાનું.

કકલુ' ૧૦ મું.

રાગ સામેરી.

પક્ષી કહે સુણો મહારાજ રે, અથદતિ માંડી કહું આજ રે;
પૂર્વે વિપુલસ્વાન એક મુનિ રે, મહાશ્રેષ્ઠ અને અતિ ગુણી રે. ૧

ઢાળ.

તે ગુણી મુનિના પુત્ર બે, સુકૃષ્ણ તુંબરૂ નામ;
મહાજ્ઞોતેન્દ્રિય વશાત્મા બે, ભજે અહરનિશ રામ. ૨
તેમાં સુકૃષ્ણ મુનિના અમો ચારે, આચારવિચારી પુત્ર;
પિતાની સેવા સહુ સાધુ, એવું અમારું ઘરમુત્ર. ૩
જનક જ્ઞોતેન્દ્રિય તપ કરે ત્યારે, લાવું સમિધ ને પ્રબ્ધ;
પિતા આજ્ઞા શિર ચઢાવું, કદી ન થાવું રૂઢ. ૪
બોજનાપયોગી અભિમત તે, સહુ સંપાદું સ્વામ;
એ રીતે વનવાસ વસતા, ગાતા હરિગુણગ્રામ. ૫
એવામાં ઇંદ્રે વિચાર્યું, જઈ જોઈ મુનિનું સત્ય;
કેવી પવિત્રતા ક્ષમા કેવી, કેવી ઉદાર મનની ગત્ય. ૬
એવી ઇચ્છા સુરવરને પ્રકટી, એમાં ભવિષ્યનો શો વાંક;
પક્ષીસ્વરૂપે ઇંદ્ર ત્યાં આવ્યો, જેને જોઈ થઈએ મુનિ રાંક. ૭
ભવ્યાકૃતિ પાણુ પાંખ તૂટી, વળી શરીરે વૃદ્ધ;
રક્તનેત્ર ગુંજ સમાં, જેને જોઈ થાય મન બદ્ધ. ૮

૧ વિપુલારવન—એક મુનિનું નામ. ૨ વશાત્મા—જેમનો આત્મા
(અર્થાત્ મન) સ્વાધીનમાં છે એવા. ૩ આચારવિચારી—આચારવિચાર
પાળનારા.

૪ જનક—પિતા. સમિધ—હોમવાની વનસ્પતિ. ૫ અભિમત—ઇચ્છેલો
પદાર્થ. સંપાદું—પ્રાપ્ત કરું. ૮ ગુંજ—ચતોડી.

- તેવો પક્ષી આવી પડ્યો, જ્યાં બેઠા હુમારા બાપ;
પછે મુખથકી તે ઊંચ્યો, ત્યાં કરી ઘણા આલાપ. ૯
- હું જુઓ છું બહુ દિનનો, કુધા પીડે છે તન;
મારું રક્ષણ કરો મુનિ મહા, છું દોનહીન પક્ષીજન. ૧૦
- ઐશ્વર્યવાન તમે તાપસી, મારું નિવારો બૂખદુઃખ;
ઘતિહાસ સુણી મુનિ માહરો, લાવી દયા કીને મુખ. ૧૧
- વિંધ્યાચળના શિખર ઉપર, એકદા મળ્યા પક્ષીજન;
તે સાથેલાગા ઉડિયા, તેની પાંખના પ્રકટ્યો પવન. ૧૨
- તે પવનનો વેગ દારણુ, લાગ્યો મારી કાય;
પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો મુનિ, લાગી મહામૂરછાય. ૧૩
- મૂળે વૃદ્ધ ને વાગ્યું અંગે, તેથી સાત દિવસ ગઈ શુદ્ધ;
આઠમે દિવસે ભાન આવ્યું, તવ કુધાની પ્રકટી બુદ્ધ. ૧૪
- હોસકાસ ઉડી ગયા, હુંથી કુધાએ ન ઉડાય;
જાણ્યું નહિ કોઈ લાવી આપે, કયો ઉડવા ઉપાય. ૧૫
- તે મહાબેજેબેજે હું આવ્યો, તો તમે મળ્યા દેવદયાળ;
હે વિપ્રર્ષિ મારું રક્ષણ કીને, હોલવી બૂખની આળ. ૧૬
- એક દિવસનું ભક્ષ આપો, નથી વધારેની આશ;
ભક્ષ મળે મુનિ શક્તિ આવે, પછે ફરું વન ચોપાસ. ૧૭
- એમ વદી મહાદીન થઈ, ત્યાં બેઠો પક્ષીરાજ;
થર થર કાંપે જોઈ ચિત્ત આંપે, શકે કપોત સાંચો બાજ. ૧૮
- એવો દશા જોઈ બેલિયા, પિતાશ્રી શું ત્યાંય;
હે પંક્ષી ચિંતા કર પરી, તું રીઝ ઘણો મન માંય. ૧૯
- હું મુખ માગ્યું તુને ભક્ષ આપું, તે વૃષ્ટ થઈ તું ખાય;

- ખોલ્ય તૈયાર હું શું કરું, જે જોઈને તું હરખાય. ૨૦
- આહાર આપું આજ હું, જે હોયે મન ઇચ્છાય;
ત્યારે પક્ષી ખોલ્યો મુખથી, નરઆમિષે તૃપ્તિ થાય. ૨૧
- તે સાંભળી ઋષિ ખોલિયા, તું માન્ય મારે ખોધ;
બાળ યુવા ગઈ મૂઠ તારી, નરઆમિષકેરે શોધ. ૨૨
- આ વૃદ્ધ વયને એ નવ છાને, સ્વેચ્છાકેરે ભોગ;
સર્વ પ્રાણીની શાંત ઈંદ્રિય, વય જતાં જગે જોગ. ૨૩
- તો તું વૃદ્ધ વયે ક્યમ દુર્મતિ, ઇચ્છે મનુષ્યનું માંસ;
અલ્યા વય થયે મુધર્યો નહિ, રહ્યો પોલો ઢંઢ શું વાંસ. ૨૪
- ક્યાં નરઆમિષ ક્યાં વય છેલ્લું, કરચ તેનો તું વિચાર;
પ્રાણ ન પ્રકૃતિ સાથે જાયે, તે રૂપ મેં લહ્યું આ વાર. ૨૫
- અરે પાણુ હું કેમ ખોધું, આ કુષ્ટને નિરધાર;
વળી કુષ્ટ એવું કે'વું ન મારે, જો મેં મુખ કર્યો ઉચ્ચાર. ૨૬
- મેં મુખે કહ્યું તે આપવું, વળી થયો અતિથિ એહ;
એનું લાગ્યું એ ભોગવે, મારે માફ કરવું જોહ. ૨૭
- માગ્યું આપવું માહરે, એવો કર્યો દૃઢ અલ્યાસ;
તો નરમાંસ એને આપવું, મારે પૂરવી એની આશ. ૨૮
- પછે ખોલાવ્યા સુત ચારને, કે ગયા મુનિ અમો પાસ;
પિતૃભક્તિ પૂર્ણ મનમાં, કર જોડી ઉભા જ્યમ દાસ. ૨૯
- એવી ભક્તિ જોઈ અમારી, પિતા થયા પ્રસન્ન;
ગુણગણ અતિ ગાઈ અમારા, પછે ખોલ્યા કુંઠિત મન. ૩૦
- ક્ષોભ પામેલા મનવડે, પછે ખોલ્યા વેણ કઠોર;
હે દિવસતમ પુત્ર મારા, હું ઝૂઝું તમારે જોર. ૩૧
- મારી સાથે નાશગ્રસ્ત છો, તમો બંધુ ચાર;

જેમ પુત્ર છે તમે માહરા, તેમ તમને થયા મુત સાર. ૩૨

જે તમે માનો મને ગુરૂપિતા, (તો) કરો કંપટવર્ણિત કામ;

નિર્મળ મન કરી વેણ પાળો, થઈ દાનેશ્વરી ઉદામ. ૩૩

એવું વચન સુણી જનકકેરું, અમે યોદ્યા સાથે ચાર;

જે કૃશા તે સર્વે કરીશું, નવ મુખે કહું નકાર. ૩૪

તમે કહ્યું તે કંઈ જાણો, સંશય નહિ તલભાર;

ત્યારે પિતા મુખ યોલિયા, મુણો મુત તમે ચાર. ૩૫

આ પક્ષી આઞ્ચો શરણ મારે, કુધાતૃષાએ દીન;

મુજ તનુજતનના માંસથી, એ થાંય પળમાં પીન. ૩૬

તમારા માંસે કુધા મટશે, રૂધિરે તૃષા આજ;

ક્ષણભર તૃપ્તિ એને થાશે, સહુ મળી કરો એ કાજ. ૩૭

તૈયાર થઈ એની પાસ જાઓ, જેથી થાય એને સુખ;

(એ) વચન સુણી મુનિ ભય પામ્યા, પ્રકટ્યું ચારને દુઃખ. ૩૮

એકીવારે અમે યોલિયા, સાથેલાગા ચાર;

આ દુઃખદાયક જે કાર્ય સોંપ્યું, (તે) યાય અમથી ન લગાર. ૩૯

શું અન્યકેરી તૃપ્તિ અર્થે, ખુએ પોતાનો જીવ;

વળી તે પણ એક ક્ષણની કહો, મુખ શું વદા અણશિવ. ૪૦

કોઈ ડાહ્યો એમ કરવા, કરે મુખ ઉચ્ચાર ?

તેમ કોઈ નવ કરે જાતે, જાણી આચારવિચાર. ૪૧

જેવો દહ છે આપનો, તેવો મુતનો સાર;

પુત્રકેરા ધર્મ શા છે, તે મુણો આ વાર. ૪૨

પિતૃદેવમનુષ્યકેરાં, હોય જે જે જાણ;

તેહ પુત્રે પાળવાં, આણું વેણુ માને કણુ;	૪૩
તે પ્રમાણે તે આચરે, નવ કરે આણું કામ;	
આ દેહ ધર્યો નથી પક્ષી અર્થે, એવી કૂડી મૂકો મન મામ.	૪૪
વળી પૂર્વે કોઇએ કર્યું નથી, ન કરે હમણાં કોય;	
માટે અમે માતું નહિ, રહે જીવ તો ભદ્રજ હોય.	૪૫
જો રહું જીવતા દેહથી, તો કરું પ્રણય પવિત્ર;	
કલ્યાણકારી કૃત્ય કરશું, ગાશું ગોવિંદચરિત્ર.	૪૬
કલ્યાણ થાશે દાષ જાશે, મુઆ પૂઠે શું થાય;	
દેહ ગયે સર્વત્ર જાતું, ધર્મ કર્મ વહી જાય.	૪૭
એ અર્થે જ્ઞાની કહે, સર્વ જતું કરણું જાણ;	
પણ દેહકેરું રક્ષણ કરણું, અમે માની સાચી તે વાણ.	૪૮
કંઈ થાય એણું કાર્ય સોંપી, તો કરવા ઉભા પાસ;	
હસ્ત જોડી શીર્ષ નામી, વદિયે ચારે દાસ.	૪૯
વચન મુણતાં મુનિ અમારાં, થયા ક્રોધે લાલ;	
જન્મવલ્લભાન જન્મદાન શા, થઈવધા તતકાળ.	૫૦
હે પુત્રો મતિજ્ઞા મેં કરી, તે નવ સંપાદા કોય;	
છે ધિક્કાર એવા પુત્રને, જે જીવતર કાળે રોય.	૫૧
તિર્યકકેરું મન ન મનવ્યું, થાવ તિર્યક જાણ;	
વચન ભૂષ વળી થયા. થઈ પક્ષી થાઓ ન્યાલ.	૫૨
ખોલ્યું અખોલ્યું જે કરે, થાય તેના (તો) આ હાલ;	
તે પક્ષી થઈ ભમતા ફરે, વેકે વૈશાખકેરી આળ.	૫૩

વલણુ.

વૈશાખકેરી આળ વેકે, કે નરકમાં જાય રે;	
જન પ્રેમાનંદ દાખવે, જેને થયું તે પાપી થાય રે.	૫૪

કંડવું ૧૧ મું.

રાગ જીતમાન.

- એમ ભાખી ક્રોધ નિવારી, સજ થયા મુનિદેવ જ;
શાસ્ત્રવિધિપુરસ્સર કીધી, મણુતાણી તો સેવ જ. ૧
- અંતકાળની ઈષ્ટિ કીધી, વળી ઔર્ધ્વદૈહિક કીધું જ;
સ્મરણ કરી સચ્ચિદાનંદનું, પછે દાન દેહનું દીધું જ. ૨
- મુખે બોલ્યા પછે એવું, મુણ્ય પક્ષીમાં શ્રેષ્ઠ જ;
પૂર્ણ વિશ્વાસે વપુ ખા મારું, ભલે પુત્રો યાતા નેજ જ. ૩
- આ દેહ મારો આજ મેં તો, તુને સમર્પ્યો બાણ જ;
દિન જાતિમાં સત્ય ને પાળે, તે બાણો ગુણવાન જ. ૪
- છે પ્રાણાણનું પ્રાણાણપાણું એ, સાચું કરવું વેણ જ;
સત્ય પાળે પુણ્ય પ્રૌઢું, વળી થાયે સત્ય સુખદેણ જ. ૫
- ને યજ્ઞયાગતપન્નગ સાધે, મળે નહિ નિરવાણજ;
તે વેણ સત્યે મળે વે'લું, એવી વેદશાસ્ત્રે વાણ જ. ૬
- તું ભક્ષ કરય ઉતાવળે, વા ધીમે ધીમે ખાય જ;
દેહ ધર્માનું સાચુંક થયું છે, ને પોષાય તારી કાય જ. ૭
- જેઈ દહતા મુનિતાણી, આશ્ચર્ય પામ્યો ઈંદ્ર જ;
વાર નહિ દેહ આપતાં, ન લલ્હો આવો મંદ્ર જ. ૮
- પછે મુખથી પક્ષી બોલ્યો, મુણા મુનિદેવ જ;
સમાધિ ચઢાવી તમે દેહ ત્યાગો, તો ભક્ષું હું તતજેવ જ. ૯
- જીવતો જીવ મેં નવ ખાવો, એવો ધર્મો છે નીમ જ;
પક્ષીજાતિ થયો તેમાં શું, મૂકું ન નીમની સીમ જ. ૧૦

૨ અંતકાળની ઈષ્ટિ—મરણ સમયે કરવાનો યજ્ઞ. ઔર્ધ્વદૈહિક—
મરણ થયા પછીની દિશા, ૩ વપુ—શરીર. ૮ મંદ્ર—ગંભીર.

- મુનિવર કે' વારૂં વા'લા, મારે કરવું તેમ જ;
 સમાધિ હું સાધી બેસું, કરચ તું તારૂં ક્ષેમ જ. ૧૧
 પછે મુનિએ સમાધિ સાધી, તદા ગાભરો થયો સુરદેવ જ;
 અધુના દેહ ત્યાગ કરે એ, જેણે સાધી સત્યની સેવ જ. ૧૨
 વાર કરવાની ઘડી હાવાં નહિ, વાસવ સમજ્યો મન જ;
 સ્વયરૂપે પ્રકાશિયો પ્રભુ, ઢંઢોળ્યું તાપસ તન જ. ૧૩
 હે દિવસતમ જંગો જંગો, સમજો મન હું કોણ જ;
 પરીક્ષા જેવા હું આવ્યો, આશ્ચર્ય પામ્યો ઓણ જ. ૧૪
 હે દેવમૂર્તિ નિબાપ મુનિવર, સત્યવ્રત જાણવા આવ્યો જ;
 એ અપરાધ મારો ક્ષમા કરો, સંતોષ અતિ ઉપજવ્યો જ. ૧૫
 માગો મનમાં જેહ ઇચ્છો, વા આપું હું શું મૂઠ જ;
 સત્ય પાળી સર્વ સાહ્યું, વશ કર્યા ગરૂડારૂઠ જ. ૧૬
 સ્વયંતું સત્ય વાક્ય પાળ્યે, પ્રીતિ વાધી મારી જ;
 આજ્યકી ઇંદ્ર જેવા જ્ઞાની, થાશે સત્યાચારી જ. ૧૭
 તપ માંહે વિઘ્ન ન આવે, એવો આશિર્વાદ જ;
 ધન્ય ધન્ય કહી વાસવ વણિયો, મુરે કર્યો શુભ સાદ જ. ૧૮
 ત્યાર પછે અમો ચારે બંધુ, સન્મન્યા સરખા જતા જ;
 મસ્તક મૂકી પાદમાં, ચરણકમળ મુનિ સા'તા જ. ૧૯
 ક્રોધી પિતાને પ્રણામ કરી, આ પ્રમાણે કે'તા જ;
 હે પિતા ભય લાગ્યો મરણનો, વશી નહિ મુખશાતા જ. ૨૦
 જીવવું વા'લું અમને લાગ્યું, પરંતુ થાવ કૃપાળ જ;
 ક્ષમા કરો ક્ષમાધર પોતે, દયા કરો દયાળ જ. ૨૧

- રૂઢિરરશીથી પૂર્ણ ભરેલો, ત્વચાઅસ્થિ માંસનો દહુ છ;
તેમાં પ્રીતિ પંડિત ન કરતા, તે જાણ્યું નિઃસંદહુ છ. ૨૨
- એમ છતાં પ્રીતિ વાધી મનમાં, કામ કોઈ બૂલાવ્યા છ;
સર્વ અજ્ઞાની એમ ભૂલે છે, તો અમો કણ કા'વ્યા છ. ૨૩
- આ દહુરૂપી નગર છે મોટું, પ્રજા તેનો કોટછ;
અસ્થિ સ્તંભ બૃહદ્ છે તેના, દહુ ત્વચા ભીંતની ચોટ છ. ૨૪
- તે ભીંતને આમિષના લોચા, મારી મળ્યૂત કીધી છ;
રૂઢિરવડે લીંપી તે લીધી, મૂર્ખે જાણી મહાસિદ્ધિ છ. ૨૫
- દરવાજા નવ તેને મોટા, ચોપાસ સનાયુ વીંટાયા છ;
રક્ષણ કરતા રહ્યા ઉભા તે, મૂર્ખે જાણી માયા છ. ૨૬
- એ નગરનો રાજા જાણો, ચૈતન્યવાળો જીવ છ;
તે રાજ્યકર્તાના પ્રધાન મૌઢા, મનમતિ મહાશિવ છ. ૨૭
- તે બે માંહે વિરોધ છે મોટો, છે એકમેકના શત્રુ છ;
પરસ્પરની ઉત્પત્તિને કાપે, થાયે ન કોઈ ભીનુ છ. ૨૮
- બુદ્ધિનું બળ વાઘે જ્યારે, ત્યારે મન સંકલ્પ મૂકેછ;
મનની વૃદ્ધિ જ્યારે થાયે, ત્યારે મતિ આડંબર ચૂકે છ. ૨૯

૨૩ તો ૪૦—તો અમે તે શી ગણતીમાં ? ૨૪ પ્રજા—જાન. બૃહદ્—મોટા. ૨૫ આમિષ—માંસ. ૨૭ મહાશિવ—મોટા કદ્યાણુકારી.

૨૮ શત્રુ ૪૦—બુદ્ધિ મનના સંકલ્પોમાંથી ધણાકને તોડી પાડીને કર્તવ્યકર્તવ્યનો વિવેક કરી કર્તવ્ય માત્રનું અદ્યક્ષ કરે છે; મન બુદ્ધિએ નિશ્ચય કરેલા અર્થનો નાશ કરી પોતાના તરંગ પ્રમાણે જીવને અકાર્યમાં પણ પ્રેરે છે. એવી રીતે વિરોધી હોવાથી શત્રુ કહ્યા છે. પરસ્પરની ૪૦—જ્યાં મનનો સંકલ્પ વિકલ્પ ચાલતો હોય ત્યાં નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ હોતી નથી અને નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ થવા પછી મનના સંકલ્પવિકલ્પનો અંત આવે છે. એવી રીતે પરસ્પરની ઉત્પત્તિને કાપે છે. ભીનુ—બયવાળા. ૨૮ પરસ્પરની ઉત્પત્તિ કેમ અટકાવે છે તે કહેજે. બુદ્ધિ ૪૦—૨૫૯ છે.

- મુનિવર કે' વાઝં વા'લા, મારે કરતું તેમ જ;
 સમાધિ હું સાધી બેસું, કર્ય તું તારૂં દોમ જ. ૧૧
 પછે મુનિએ સમાધિ સાધી, તદા ગાભરો થયો મુરદેવ જ;
 અધુના દેહ ત્યાગ કરે એ, જેણે સાધી સત્યની સેવ જ. ૧૨
 વાર કરવાની ઘડી હાવાં નહિ, વાસવ સમજ્યો મન જ;
 સ્વયંએ પ્રકાશિયો પ્રભુ, ઢંઢોળ્યું તાપસ તન જ. ૧૩
 હે દિવસતમ જગો જગો, સમજે મન હું કોણ જ;
 પરીક્ષા જેવા હું આવ્યો, આશ્ચર્ય પામ્યો ઓણ જ. ૧૪
 હે દેવમૂર્તિ નિષ્પાપ મુનિવર, સત્યવ્રત જાણવા આવ્યો જ;
 એ અપરાધ મારો ક્ષમા કરો, સંતોષ અતિ ઉપજવ્યો જ. ૧૫
 માગો મનમાં જેહ ઇચ્છો, વા આપું હું શું મૂઠ જ;
 સત્ય પાળી સર્પ સાહ્યું, વશ કર્યા ગરડાડૂઠ જ. ૧૬
 સ્વયંનું સત્ય વાક્ય પાળ્યે, પ્રીતિ વાધી મારી જ;
 આજ્ઞકી ઇંદ્ર જેવા જ્ઞાની, થાશે સત્યાચારી જ. ૧૭
 તપ માંહે વિદન ન આવે, એવો આશિર્વાદ જ;
 ધન્ય ધન્ય કહી વાસવ વળિયો, સુરે કર્યો શુભ સાદ જ. ૧૮
 ત્યાર પછે અમે ચારે જા'ધુ, સન્મન્યા સરખા જતા જ;
 મસ્તક મૂકી પાદમાં, ચરણકમળ મુનિ સા'તા જ. ૧૯
 ક્રોધી પિતાને પ્રણામ કરી, આ પ્રમાણે કે'તા જ;
 હે પિતા ભય લાગ્યો મરણનો, વશી નહિ સુખશાતા જ. ૨૦
 જીવવું વા'લું અમને લાગ્યું, પરંતુ થાવ કૃપાળ જ;
 ક્ષમા કરો ક્ષમાધર પોતે, દયા કરો દયાળ જ. ૨૧

- રૂધિરરશીથી પૂર્ણ ભરેલો, ત્વચાઅસ્થિ માંસનો દહુ છ;
તેમાં પ્રીતિ પંડિત ન કરતા, તે જાણ્યું નિઃસંદહુ છ. ૨૨
- એમ છતાં પ્રીતિ વાધી મનમાં, કામ ક્રોધે ભૂલાવ્યા છ;
સર્વ અજ્ઞાની એમ ભૂલે છે, તો અમો કુણ કા'વ્યા છ. ૨૩
- આ દહરૂપી નગર છે મોટું, પ્રણા તેના કોટ છ;
અસ્થિ સ્તંભ બૃહત્ છે તેના, દહ ત્વચા ભીંતની ચોટ છ. ૨૪
- તે ભીંતને આમિષના લોચા, મારી મજબૂત કીધી છ;
રૂધિરવડે લીંપી તે લીધી, મૂર્ખે જાણી મહાસિદ્ધિ છ. ૨૫
- દરબાજ નવ તેને મોટા, ચોપાસ સ્નાયુ વીંટાયા છ;
રક્ષણ કરતા રહ્યા ઉભા તે, મૂર્ખે જાણી માયા છ. ૨૬
- એ નગરનો રાજા જાણો, ચૈતન્યવાળો જીવ છ;
તે રાજ્યકર્તાના પ્રધાન મૌઢા, મનમતિ મહાશિવ છ. ૨૭
- તે બે માંહે વિરોધ છે મોટો, છે એકમેકના શત્રુ છ;
પરસ્પરની ઉત્પત્તિને કાપે, થાયે ન કોઇ ભીત્રુ છ. ૨૮
- બુદ્ધિનું જળ વાધે જ્યારે, ત્યારે મન સંકલ્પ મૂકેછ;
'મનની વૃદ્ધિ જ્યારે થાયે, ત્યારે મતિ આડંબર ચૂકે છ. ૨૯

૨૩ તો ઇ— તો અમે તે શી ગણતીમાં ? ૨૪ પ્રણા—જ્ઞાન.
બૃહત્—મોટા. ૨૫ આમિષ—માંસ. ૨૭ મહાશિવ—મોટા કલ્યાણકારી.

૨૮ શત્રુ ઇ—બુદ્ધિ મનના સંકલ્પોમાંથી ઘણાકને તોડી પાડીને કર્ત-
વ્યાકર્તવ્યનો વિવેક કરી કર્તવ્ય માત્રનું ગ્રહણ કરે છે: મન બુદ્ધિએ નિશ્ચય
કરેલા અર્થનો નાશ કરી ચોતાના તરંગ પ્રમાણે જીવને અકાર્યમાં પણ મેરે છે.
એવી રીતે વિરોધી હોવાથી શત્રુ કહ્યા છે. પરસ્પરની ઇ—જ્યાં મનનો
સંકલ્પ વિકલ્પ ચાલતો હોય ત્યાં નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ હોતી નથી અને નિશ્ચ-
યાત્મક બુદ્ધિ થવા પછી મનના સંકલ્પવિકલ્પનો અંત આવે છે. એવી
રીતે પરસ્પરની ઉત્પત્તિને કાપે છે. ભીત્રુ—અવગણા. ૨૮ પરસ્પરની ઉત્પત્તિ
કેમ અટકાવે છે તે કહે છે. બુદ્ધિ ઇ—સ્પષ્ટ છે.

- પ્રસન્ન થયો હું પૂર્ણપણે આજ, તો કે'શો શાપયકી ઉદ્ધારો છ. ૪૮
 તેમ ન કાંઈ બને મારાથી, તદ્દપિ કહું એક વેણ છ;
 તિર્થગૃહોનિમાં જ્ઞાની થશો વર, તેણે સન્માર્ગ સહે સુખદણ છ. ૪૯
 પાપ સંતાપ કલેશ શેષ રે' નહિ, એ સહુ મારી કૃપાએ યાશે છ;
 મધ સંદેહરહિત પામે મા'સિદ્ધિ, દુઃખ દરિદ્ર સહુ જાશે છ. ૫૦
 હો શમીકમુનિ પૂર્વે એવો, દૈવ બળે થયો શાપ છ;
 પિતાશાપે તિર્થગૃહોનિ આવ્યા, જન્મ્યા રણે જપુ જપ છ. ૫૧
 ત્યાં રક્ષક તમે દક્ષ થયા મુનિ, કરી પક્ષ અમારી પૂરી છ;
 એ રીતે અમે પક્ષી થયા છું, યાતના રહી ન અધૂરી છ. ૫૨
 સંસારસાગરમાં નહિ કોઈ, જેને દૈવના ખડકો મૂકે છ;
 દૈવની એષ્ટા જેષ્ટા શ્રેષ્ઠા ને, આધીન કરાવતાં નવ ચૂકે છ. ૫૩
 માર્કંડેય કહે જૈમિનિ મુણીએ, એવાં મુણી પક્ષીનાં વચન છ;
 એશ્વર્યવાન્ ભગવાન્ મહામુનિ, શમીક રીઝ્યા મન છ. ૫૪
 પછે નિકટ બેઠેલાં દિગ્ગને કે'તા, સાંભળીએ સહુ કોય છ;
 મેં પ્રથમથી ભવિષ્ય ભાખું, આ પક્ષી પક્ષીસત્તમ હોય છ. ૫૫
 મહાભારતનું યુદ્ધ અપરિમિત, તેમાંથી જીવ્યા એહ છ;
 આજ અસાધારણ પક્ષી જાણ્યા, તેથી થયા નિઃસંદેહ છ. ૫૬
 પછે તે પક્ષીઓ આજ્ઞા માગી, ગયા વિધ્યાચળ માંય છ;
 તે શ્રેષ્ઠ પર્યત વૃક્ષ વેલીએ વીંટ્યો, અલિંગણ ગુંજે જ્યાંય છ. ૫૭
 તે વેદાધ્યયનાસક્ત તપસ્વી, સમાધિનિશ્ચયવાળા છ;
 ધર્મતા રૂપશા વાસ વસે ત્યાં, જેના તપની પ્રૌઢી જ્વાળા છ. ૫૮

૪૮ તિર્થગૃહોનિ—પશુપદ્યાદિકની ગતિ. ૫૧ રણે—સંઘામભૂમિમાં.

૫૨ યાતના—પૂર્વે કરેલા કર્મનો ભોગ. ૫૩ ખડકો—સમુદ્રમાંના ડુંગરા.

૫૫ પક્ષીસત્તમ—પક્ષીઓમાં સહુથી શ્રેષ્ઠ. ૫૭ અલિંગણ—મમરાના સમૂદ્ર.

૫૮ વેદાધ્યયનાસક્ત—વેદના અધ્યયનમાં પ્રીતિવાળા.

મનસયમ ને પૂરો પાળે, પિતાશાપથી પક્ષી થયેલા જ;
 શમીકમુનિથી સત્કાર પામી, ને વિંધ્યાચળમાં ગયેલા જ. ૫૯
 તે અધાપિ શ્રેષ્ઠ પર્વતમાં, વાસ કરીને વસિયા જ;
 (ને) ગહન પર્વત પવિત્ર જળે પૂરણ, તેને પૃષ્ઠે રસમાં રસિયા જ. ૬૦
 ઇતિશ્રી માર્કંડેય પુરાણે, વિંધ્યપ્રાતૈ તૃતીયો અધ્યાય જ;
 પુરાણી નેવું ગદ્યમાં ભાળે, તેવું પ્રેમાનંદ પદ્ય ગાય જ. ૬૧
 ક્યાં પુરાણી ને ક્યાં પ્રેમાનંદ, ક્યાં અર્ક ને ક્યાં ખદોત જ;
 ક્યાં દીપક ને ક્યાં મહાઅગ્નિ, ક્યાં પુરાણી દોતઉદોત જ. ૬૨

વહાણુ.

પુરાણી દોતઉદોત મોટા, જેમાં પુરાણી સૂતસમા રે;
 હું વિપ્ર પ્રેમાનંદ નામ મિથ્યા, તમા ધારું જોઇ ક્ષમા રે. ૬૩

૬૦ પૃષ્ઠે— પીઠ (શિખર) ઉપર. ૬૧ વિંધ્યપ્રાતૈ— વિંધ્યાચળ-
 પર્વત ઉપર પક્ષીઓ ગયા તે સંબંધમાં તૃતીયો અધ્યાય—ત્રીજો અધ્યાય.

૬૨ પ્રેમાનંદ પુરાણીઓના અગ્નિ સરખા કોધી સ્વભાવને વક્રોક્તિથી
 વર્ણુ છે: ક્યાં અર્ક ઇન્—સૂર્ય સરખા તેજસ્વી પુરાણી ક્યાં અને ખદોત
 (આગિયા) જેવો હું પ્રેમાનંદ ક્યાં ? અર્થાત્ પુરાણીઓ તો સૂર્ય સરખા
 છે માટે તેમના સામું કોઈ જોઈ શકે નહિ, તેમ અગ્નિ સરખા છે માટે
 પાસે આવનારને બાળી પણ મૂકે. તાત્પર્ય કે મહાકોધી હોય છે. અને હું
 તો દીપક સરખો હોવાથી સર્વને પ્રકાશ આપું તથા સર્વના સહવાસમાં પણ
 રહું એવો છું. દોત ઉદોત—તેજનો પ્રકાશ.

૬૩ સૂતસમા—સૂત પુરાણી સરખા. (વક્રોક્તિ). અર્થાત્ સૂત માટે
 હોતો માટે બાટ-જેવા. અથવા વર્ણુસંકર. કેમકે બ્રાહ્મણીને વિષે ક્ષત્રિયથી
 થયેલા પુત્રને સૂત કહે છે. હું ઇન્—અને હું તો પ્રેમાનંદ નામનો વિપ્ર મિથ્યા.
 હું તથા તેમની મારા પ્રતિ ક્ષમા (કૃપા) જોઈને તેમની તમા ધારું છું—આ-
 અપ ઇન્હું છું (વક્રોક્તિ). અર્થાત્ જો તે પુરાણીઓ પોતાનો કોષ છોડી

કુલુ' ૧૨ મું.

રાગ અંદોલ ગોડી.

માર્કડેય કે' મુણુ જૈમિનિ તુંય, મજો દ્રોણતનયને ભાષુ' હુંય;
 દ્રોણના પક્ષીપુત્ર થયા જ્ઞાની, રહે વિંધ્યાચળમાં તે મુખ માની. ૧
 તેની પાસે જાઓ તમો, તેને પૂછી સંશય નિર્ગમો;
 મુણુ જૈમિનિ મુનિવચન, વિંધ્યશિખરે જાવા કર્યું મન. ૨
 ધર્મ પક્ષીનાં દર્શન કરવા, ગયા સંશય કિલ્મિય હરવા;
 ગયા પર્વત નિકટે જ્યારે, મુણુચો અધ્યયનકેરો સ્વર ત્યારે. ૩
 તે મુણુ વિસ્મય પામ્યા મુનિદેવ, વિચારવા લાગ્યા તજી અહમેવ;
 અક્ષરોચ્ચારણુ સ્થાનક કંઠ, તાદ્યાદિ દોષમાં નહિ કંઠ. ૪
 શ્વાસોશ્વાસથી ધારા ન તૂટે, ભણુતાં અટકતાં સ્વર નવ છૂટે;
 અહો પક્ષીસત્તમ ભણુ છે કેવું, (છે)દોષ રહિત ને સ્પષ્ટ જાવા જેવું. ૫
 તિર્યગ્ચોનિમાં પામ્યા છે જન્મ, તોય ભારતી તજે ન અજન્મ;
 એથી આશ્ચર્ય બીજું કિયું, ધન્ય ધન્ય પ્રાક્ષણુત્વ ણિ'યુ. ૬

દે તોજ હું તેમની તમા ધારું; અન્યથા મારે તેમની દરકાર નથી. અથવા
 હું તો માત્ર ક્ષમા (પૃથ્વી) ને જોઇને તેની તમા રાખું છું; બીજા કોઇની
 દરકાર નથી. પ્રેમાનંદના વળતમાં પુરાણોને પ્રાકૃત ભાષામાં લખવાથી
 પોતાની રાજી જતી રહેશે એમ ધારીને પુરાણીઓ પ્રેમાનંદ વગેરેની ખોદ-
 ણી કરતા હતા તે ઉપર આ કટાક્ષ છે. રત્નેશ્વર કવિને તો પુરાણીઓએ
 એટલું વીતાડ્યું હતું કે પોતાના પ્રાણુ પુરાણીઓથી બચાવવાને તેને કર્ણા-
 ટકમાં નાથી જવાની જરૂર પડી હતી.

૧ દ્રોણતનયને—દ્રોણનાં પુત્રોને—ચાર પક્ષીઓને. ૨ નિર્ગમો—અર્થાત્
 તજો. ૪ કંઠ—અર્થાત્ તાદ્યાદિ સ્થાનના અક્ષરોનું ઉચ્ચારણુ કરવા
 સંબંધી દોષમાં તેઓ કંઠ (અક્ષર—અર્થાત્ આમહી) નહોતા. તાત્પર્ય કે
 નિદોષ ઉચ્ચાર કરનારા હતા. ૬ ભારતી—વિદ્યા. અજન્મ—(ભારતીનું વિશેષણ)

- ગૃહસ્થને બાંધુ મિત્ર સગાં સહુ મૂકે, અતિ પ્રિય પાણુ સહવાસ ચૂકે;
પાણુ આને સરસ્વતી તજતી નથી, કરે વર્ણન એનું કોણ કથી. ૭
- એમ વિચારતા પેઠા ભૂદેવ, પર્વતગુફામાં તણ અહમેવ;
પેઠા પછી દીઠા પક્ષીરાજ, બેઠા નગશિલાએ ગુણસમાજ. ૮
- દાપ રહિત ભાષણુ જોઈ તેનું, થયુંછે શોકાકુલ મન જેનું;
બીજી મગધી થઈ હર્ષ વ્યાપ્તિ, થઈ ધન્ય ધન્ય પક્ષીકેરી પ્રાપ્તિ. ૯
- પછે કેવા લાગ્યા સર્વને ત્યાંય, ભદ્ર ભદ્ર પક્ષી કેરી માંય;
તમારા દર્શન કારણુ આવ્યો, વ્યાસશિષ્ય જૈમિનિ હું કાવ્યો. ૧૦
- તેને જાણો પક્ષીસત્તમ, તમને કોધી જનકે શાખ્યા અનુત્તમ !
તેથી પામ્યા પક્ષીકેશં રૂપ, એ સર્વ અમે જાણ્યું સદ્રૂપ ! ૧૧
- પણુ એ સર્વ છે દૈવની કૃતિ, ઠાળો શોક નિર્મળ કરી મતિ;
હે પક્ષીપુરંદર પૂર્વે, એક શબ્દરમુનિ નામ અપૂર્વે. ૧૨
- તેમણે એક કુલીન મનસ્વીને જાણુ, દ્રવ્ય નાશ થયે આખ્યાં પ્રમાણુ;
ઉપદેશ કરી કર્યું મન શાંત, તે સુણાવું સુણો મહાંત. ૧૩

બીયું—બીહુ છે ! અર્થાત્ આ પક્ષીના આગળ તો પ્રાણભૂતવ પણ બીહુ છે માટે તેમને ધન્ય છે ! અથવા બીયું—બીજ.

૮ નગશિલા—પર્વતનો પાપાણુ. ૯ શોકાકુલ—શોકથી વ્યાપ્ત (આવા વિદ્વાન પ્રાણજીને પક્ષીનો દેહ મળ્યો માટે). ૧૦ ભદ્ર ભદ્ર ! —હે ભદ્ર—હે કલ્યાણુ રૂપ !

૧૧ કોધી જનકે—તમારા કોધી પિતાએ. અનુત્તમ—હે અનુત્તમ !—હે સર્વશ્રેષ્ઠ ! સદ્રૂપ !.—હે સારા રૂપવાળા ! અથવા સત્ (બ્રહ્મ) રૂપ.

૧૨ પક્ષીઓનો શોક નાશ કરવા માટે જૈમિનિ દૃષ્ટાંત કહેછે. હે ઇં—રૂપ-દૃષ્ટ છે. પક્ષીપુરંદર—પક્ષીઓમાં પુરંદર (ઇંદ્ર) જેવા ! અપૂર્વે—અર્થાત્ અપૂર્વ. જેનાં જેવો પૂર્વે કોઈ થયો નથી એવો. (શબ્દરમુનિનું વિશેષણ). ૧૩ મનસ્વી—સ્વતંત્ર (હૃદયની ઉચ્ચતાવાળો).

- ન્યારે થાય સ્વતપનો ક્ષય, ત્યારે વહી જાય નીતિ ને નય;
 ને કો અન્યને આપે જાણ, તે માગે અન્યકને નિર્વાણ. ૧૪
- ને મારે બીજને માર, તે ખાય માર બીજનો અપાર;
 ને બીજ કોઇને પાડી નાખે, તેને બીજાં કોઈ પડ્યો ! પડ્યો ! લાખે. ૧૫
- એવું વિપરીત લક્ષ્યું અપાર, ચઢ ઉતરની છાંયડી સાર;
 પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ પદાર્થનાશ, એવો વ્યાકુળ જોયો જગાલ્યાસ. ૧૬
- એવો ઉપદેશ કયો તે મુનિ, તમે થાવ શોકથી શાંત મા'ગુણી !
 શોકહર્ષવડે કરીને ઝાનિ, નવ પામે તે મોટા જ્ઞાની. ૧૭
- એવું મુણી ઉઠ્યા પક્ષી સર્વ, જેનો તજયલો પૂર્વે ગર્વ;
 પાદ અર્ધથી કર્યું પૂજન, પૂછ્યું કુશળ નમી પક્ષીજન. ૧૮
- મુખી કરી બેસાડેલા જાણ, વિશ્રાંતિ પામેલા નિર્વાણ;
 કરી પક્ષના વીંજણા જેહ, વા નાખી કરે શ્રમ દ્વર તેહ. ૧૯
- એવી ચાકરી કરી જવ પૂરી, (પછે) તપોનિધિ બેઠ્યા મહામુરિ;
 અહો દિગ્ગરાજ પદાર્થો ભલે, જન્મ સદ્ગુણ કીધો તપબળે. ૨૦
- થયું જીવિતનું સાર્યક આજ, તેનું કારણ મુણો મહારાજ;
 દેવલોકે અભિવંદિત બેય, પાદપદ દીઠાં અમો તેય. ૨૧
- પિતાકોપઅગ્નિ વસે દેહ જેહ, તમ દર્શનજો શાંત થાય તેહ;
 હે બ્રહ્મન છે સર્વે મુખી, પણ પક્ષી વૃક્ષ વેણી મુખી. ૨૨

૧૪ નય—શત્રુને વશ કરવાની રાજનીતિ. તપનો ક્ષય થયે શું થાય છે તે કહેછે: ને ઈ—રૂપ છે. નિર્વાણ—નકી. ૧૬ જગાભ્યાસ (જગદાભ્યાસ)—જગતનો અભ્યાસ (અર્થાત્ વહિવટ). અથવા જગા ભાસ—જગત રૂપી આભાસ:

૧૭ ઝાનિ—મનની મંદતા. ૧૯ પક્ષના—પોતાની પાંખોના. ૨૧ દેવ ઇ—દેવલોકમાં પણ અભિવંદિત એવાં તમારાં બે પાદ (ચરણ) રૂપીપદ (કમળ) અમોએ દીઠાં. ૨૨ ખજર અંતર પૂછેછે: હે બ્રહ્મન ઈ—રૂપ છે. મુખી—આદિ, અર્થાત્ વૃક્ષ વેણી વગેરે સદ્ કાર્થ.

- ત્વચ્ચા સાર છે જેના જાણ, છે એવી તૃણજ્ઞતિ સુખી સુખાણ;
છે આશ્રમ માંહે સર્વેને સુખ, અથવા હોયે ક્યાંથી દુઃખ. ૨૩
- જેને સમાગમ નિરંતર સારો, તેને ક્યાંથી દુઃખનો વારો;
પક્ષી પૂરું કહી નવ શકું, આવડ્યું આણુઆવડ્યું બકું. ૨૪
- હવે વિનતિ કરું કર જોડી, દેહ થાય અમારી થોડી થોડી !
ક્રેમ આ આશ્રમમાં શ્રમ લીધો, ધન્ય મુનિ જન્મ કૃતારથ કીધો. ૨૫
- સુરસમાગમ જેવો સમાગમ, થયો અમ અભ્યુદય વારું કયમ;
દયા કરી કહો મુનિદેવ, ક્રિયા શ્રેષ્ઠ ભાગ્યે સાધી દર્શનસેવ. ૨૬
- જૈમિનિ કે' સુણો પક્ષી શાર્દૂલ, મારા આવ્યાનું ભાખું મૂળ;
નર્મદાજળના ણિદુવડે, વિંધ્યગુફા સિંચાઈ ન જડે. ૨૭
- તેમાં આવ્યો કિયે કારણ, તે સર્વ તારવી કહું તારણ;
સાંભળો તમે પક્ષીરાજ, થાય તો કરો મારું કાજ. ૨૮

વલ્લણ.

- કાજ કરો સુખસાજ માફ, છો પાજ પૂર્ણાનંદ રે;
જન મેમાનંદ કાંઈ ન જાણે, ભજે ગરૂડારૂઠ ગોવિંદ રે. ૨૯

૨૩ તૃણજ્ઞતિની ખજાર પૂછે છે: ત્વચ્ચા ઇન્—જેમના શરીરમાં ત્વચ્ચા (છાત્ય) એજ સાર (તત્ત્વ) ૨૫ છે એવી તૃણજ્ઞતિ (ધાસ વગેરે જ્ઞતિ) સુખી છે વારૂ ! ૨૪ પક્ષી—હું પક્ષી.

૨૫ દેહ ઇન્—અર્થાત્ તમારી સેવા કરવાને અમારી દેહ પૂરતી નથી ! ૨૬ સુરસમાગમ—દેવનો મેળાપ. ક્રિયા ઇન્—અમારા કયા શ્રેષ્ઠ ભાગ્યવડે તમારા દર્શન, ૩પી સેવા અમને સાધી (પ્રાપ્ત થઈ) ? અર્થાત્ આપે અમને દર્શન આપ્યું તેતું શું કારણ છે ? ૨૭ પક્ષીશાર્દૂલ—પક્ષીઓમાં વાધ જેવા—ઉત્તમ પક્ષીઓ. ૨૮ પાજ—સેતુ. પૂર્ણાનંદ ૩પી સેતુ.

કડલું ૧૩ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

મહાભારતમાં ઉપન્યા સંદેહ જ, ગયો પૂછવાને હું તેહ જ;
 ભૃગુકુળધારણ મહાત્મા મુન્ય જ, માર્કંડેય નામે પૂર્ણું પુણ્ય જ. ૧
 તેમને પૂછ્યા સંદેહ મારા જ, તેમણે નામ દીધાં તમારાં જ;
 વિસ્તારી પ્રશ્નાત્તર સંદે' મટાડે જ, તેમને કહે આન્યા આ પા'ડે જ. ૨
 માટે મારા સાંભળિયે પ્રશ્ન જ, વ્યાખ્યાન કરી નિવારો તૃપ્ત જ;
 દિનવર કહે સુણો જૈમિનિ જ, તમે તો મોટા છો મહામુનિ જ. ૩
 અમને જ્ઞાત નેટલું હોશે જ, ગમે તે સંશય તમારા પોશે જ;
 ને અમારી મતિમાં સમજવા નેવું જ, ચાર વેદ ધર્મશાસ્ત્રને સેવું જ. ૪
 વેદને અનુસરતું ન વેદાંગ જ, ને સર્વમાં બુદ્ધિ પ્રવેશે સાંગ જ;
 તથાપિ દિનવર કહીએ મુખે જ, 'મતિજ્ઞા કરી શકીએ ન મુખે જ. ૫
 તોપણ ભારતમાં ને ને હોય સંદેહ જ, કે હોય કથા સંદિગ્ધ નેહ જ;
 તે મુખે પૂછો ભૂસુર જ, યથામતિ ઉત્તર દઉં પૂર જ. ૬
 ન રહેવું કદાપિ સંદેહયુક્ત જ, થાય મોહ કહે સર્વ પુક્ત જ;
 જૈમિનિ કે' મારા સંશય નેહ જ, સાંભળો દિનવર કહું તેહ જ. ૭
 તે સાંભળી નિર્મળ વિહંગમ જ, મુને સૂધી સમજવો ગમ જ;
 પ્રથમ પ્રશ્ન મારો છે એશ જ, સકળ કારણનું કારણ અખિલેશ જ. ૮

૧ ભૃગુકુળધારણ—ભૃગુ કુળને ધારણ કરનાર—તે કુળના શ્રેષ્ઠ પુરુષ.

૨ વિસ્તારી—પ્રશ્નના ઉત્તર વિસ્તારીને. તેમને કહે—તેમણે કહેવા ઉપરથી. ૪ જ્ઞાત—જાણેલું. ૬ સંદિગ્ધ—સંદેહવાળી. ભૂસુર—બ્રાહ્મણ.

૭ પુક્ત—પકવ બુદ્ધિવાળા. સંદેહ યુક્ત રહેવાથી મોહ થાય છે એમ સર્વે પકવ બુદ્ધિવાળા કહે છે. દિનવર—પક્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ. ૮ વિહંગમ—પક્ષી. એશ—એ. અખિલેશ—સદ્ગુના ઈશ્વર.

વિશ્વાધાર જનાર્દન વાસુદેવ છ, ગુણાદિ વિક્રિયા રહિત સ્વયમેવ છ;
 કેમ માનવ થયા તે જાતે છ, બીજે સંદેહ છે એક વાતે છ. ૯
 દ્રુપદરાયની પુત્રી દ્રૌપદી છ, જે વેણુ અસત્ય મુખ ના વદી છ;
 તેને પાંચ પતિ શામાટે છ, એ સંશય મન ઉચ્ચાટે છ. ૧૦
 હસાયુધ બળદેવ દયાળુ છ, શે લાગી ખરહત્યા કૃપાળુ છ;
 તેનું નિવારણ તીર્થે કેમ છ, શેષ અજન્મા વિષે એ વે'મ છ. ૧૧
 પરણ્યા વિના પાંડવના પુત્ર છ, જેમણે જાણ્યું નહિ શું ઘરસૂત્ર છ;
 જેને માથે પાંડવ શા પિતા છ, તે કથમ મરણ પામ્યા શોભિતા છ. ૧૨
 એ મહાસંદે' નિવારે ખગેશ છ, જઈ આશ્રમ વસું શુભ વેષ છ;
 મારા ગુરૂએ સંશે નિવાર્યા છ, વીસરી ગયો વળી ચિત્તે ધાર્યા છ. ૧૩
 તે આજ ભાષો તમે સર્વ છ, તો જાણું મળિયું ગુરૂરૂપ પર્વ છ;
 પછે પક્ષી બોલ્યા મુખ વાણી છ, જય જગત્ ગુરૂ શારંગપાણિ છ. ૧૪
 સ્થાવર જંગમકેરા ઈશ છ, પરમાત્મા જનાર્દન વશાવીશ છ;
 માણી પ્રાણાધાર ગતિ મોટી છ, જેના આગળ મનીષા ખોટી છ. ૧૫
 તેને નમસ્કાર હોજો અમારો છ, દેવેશ સમર્થ વિષય ઉદ્ધારો છ;
 ન થાતું મતિવડે માપ જેનું છ, રૂપ ત્રિકાળ વિકાર વિણ જેનું છ. ૧૬

૯ ગુણાદિ ઇન્-સત્વ, રજસ્, તમસ્, એ ગુણોની વિક્રિયા (દેરકાર)-
 થી રહિત. ૧૧ હસાયુધ-હજરૂપી આયુધવાળા. હત્યા ન લાગવાનું કારણ કહે
 છે: શેષ ઇન્-કેમકે એ અજન્મા (જન્મ રહિત) શેપનો અવતાર છે,
 માટે તેમને હત્યા લાગે અને વળી તે તીર્થથી મૂકાય, એ વિષે વેહેમ છે.

૧૩ મહાસંદે'—મહાસંદેહ. ખગેશ—પક્ષીઓના સ્વામી. ૧૪ પ્રશ્નતા
 ઉત્તર કરતાં પેહેલાં પક્ષીઓ મંગળાચરણ કરે છે: જય ઇન્-૨૫૯ છે.
 ૧૫ મનીષા—બુદ્ધિ (અમારી). ૧૬ રૂપ ઇન્-જેનું રૂપ ભૂત, વર્તમાન
 અને અવિધ્યકાળમાં પણ વિકાર વિનાનું છે.

ત્રિપુરહનકેરા એક જાણે છે, અસુરગણ પરાજય પામ્યો માને છે. ૨૪
જેના યજ્ઞ સાધે મુનિ ક્રોધ છે, તેના નાશની ના ધારો સોધ છે;
એવા મહાદેવને નમી સાંગ છે, ભાવે કરીએ શિરસાઘાંગ છે. ૨૫
એવા ત્રિગુણાત્મકને નમી આજ છે, ભારતાપદેશતાણું જોઈ રાજ છે;
જેમાં સર્વ ધર્મ પ્રકટ કર્યા વ્યાસે છે, આશ્ચર્યકારી કર્મ ઉજારો છે. ૨૬
કરીએ વ્યાસને નમસ્કાર છે, તેનો અભિપ્રાય કહીએ આ વાર છે;
તત્ત્વવેત્તા મુનિવર સર્વ છે, નારા અર્થ જળ કરે ધર્મ છે. ૨૭
તે નારા પૂર્વકાળનું છે અયન છે, માટે પરમાત્માને કે' નારાયણ છે;
જૈમિનિ તે નિર્ગુણ સગુણ છે, ચતુર્વ્યૂહમૂર્તિ વ્યાપ્યા આણીણ છે. ૨૮
તેની એક મૂર્તિ ન વર્ણાય કોથી છે, ન જડે જોજે પાનાં પોથી છે;
ત્રેષ્ઠિત તેજની જ્વાળાવડે છે, જ્ઞાનીને શુક્લવર્ણી તે જડે છે. ૨૯

૨૪ યોગધારણ ધૃ—યોગના ધારણ કરનાર છે. ત્રિપુરહન—ત્રિપુરાસુરનાં
ત્રણ નગરના નાશ કરનાર—શિવ. ૨૫ સાંગ—પાર્વતી, ગજનન, નંદી,
ગણ આદિક અંગો સહિત મહાદેવને.

૨૬ ભારતાપદેશ—ભારતના નિમિત્તનું. અર્થાત્ વ્યાસ મહાત્માએ
ભારતના નિમિત્તે જેમાં સર્વ ધર્મ પ્રકટ કર્યા છે, એવું ભારત રૂપી રાજ્ય કું
જોઈ. ઉગ્રસે—પ્રકાશે.

૨૭ નારાયણ નામની વ્યુત્પત્તિ કરે છે: તત્ત્વવેત્તા ધૃ—સર્વ તત્ત્વવેત્તા
મુનિવરે 'નારા' શબ્દનો અર્થ 'જળ' કરીને ધ્વજ (તૃપ્તિ) પામે છે. તે નારા
(જળ) જેનું પૂર્વકાળનું (અનાદિકાળનું) અયન (સ્થાન) છે તે 'નારા-
યણ' કહેવાય છે.

૨૮ નારાયણનું રૂપ કહે છે: જૈમિનિ ધૃ—હે જૈમિનિ ! તે નારાયણ
નિર્ગુણ છે અને સગુણ પણ છે. સગુણ ક્યાં છે ? તેનો ખુલાસો કરે છે:
ચતુર્વ્યૂહ ધૃ—વાસુદેવાદિ ચતુર્વ્યૂહ મૂર્તિએ કરીને અણુકણ (ન્યૂનતા
પિના) તે સર્વત્ર વ્યાપ્યા છે. ૨૯ વેષ્ટિત—વીંટાયેલી. શુક્લવર્ણી—ધોળા
રંગની.

એ યોગાલ્યાસીની મૂર્તિ છે દ્વર જ, તેમ છે સમીપમાં ઉરાઉર જ;
 તે છે નિર્ગુણ ને અવિકારી જ, એ નિર્મમત્વપણે પેળો મુરારિ જ. ૩૦
 અતુલ્યૂહમાં એ વાસુદેવ જ, જેને રૂપ વર્ણ કે નહિ કંઈ બેવ જ;
 જે ભાવ કલ્પના માંહે આવે જ, તે તેમાં ન લવલેશ કા'વે જ. ૩૧
 તે સદૈવ શુદ્ધ ને એક સ્થિતાળી જ, તે એક રૂપવાળી મુનિ ભાળી જ;
 જે સર્વ જગતી ધરે શિર ઉપર જ, જે રહે પાતાળમાં કરી ઘર જ. ૩૨
 જેને શેષ કહે સહુ વેષ જ, તે બીજી, મૂર્તિ ન સંશે લેશ જ;
 તે તિર્થગૃથાનિ પામી છે તેણે જ, તામસી મૂર્તિ નામ પડ્યું જેણે જ. ૩૩
 સંકર્ષણ વળી નામ છે તેનું જ, યોગી મુનિ ધ્યાન ધર્યા કરે જેનું જ;
 મળ પાલનાયે જે તત્પર જ, સત્ત્વ ગુણાળી જે છે સત્ત્વર જ. ૩૪
 ધર્મ સ્થાપવા કરે જે યત્ન જ, તે ત્રીજી મૂર્તિ માનો શ્રેષ્ઠ રત્ન જ;
 ચોથી મૂર્તિ તે શેષ પર મૂતી જ, અનિરૂદ્ધ નામ પ્રકાશી હુતી જ. ૩૫
 એ મૂર્તિ છે રત્ને ગુણાળી જ, નિરંતર સદ્ધિ ઉપજવતાં જે ભાળી જ;
 મળ પાલનમાં ઉન્નત જેહ જ, મૂર્તિ સુણો નિઃસંદેહ જ. ૩૬
 તે પૃથ્વીપર કરે ધર્મ રચના જ, કાપે અધર્મની જાંઘ રસના જ;
 કરે સુર સત્પુરુષનું રક્ષણ જ, કરે અસુર અસત્પુરુષનું ભક્ષણ જ. ૩૭

૩૦ ઉરાઉર—પ્રત્યેક પ્રાણીના હૃદયમાં (જીવરૂપે). ૩૧ ભેવ—
 વેષ—રૂપ. પરમાત્માના સંકર્ષણ રૂપને વર્ણતાં તેના નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપને
 વર્ણે છે: જે ઈં—જે ભાવ (પદાર્થ) કલ્પનામાં છે તે તેમાં (પરમાત્મામાં)
 લવલેશ પણ નથી. ૩૨ એક સ્થિતાળી—સદૈવ એક સરખી સ્થિતિવાળી
 (મૂર્તિ). જગતી—પૃથ્વી.

૩૩ ઉપસંહાર કરે છે: જે ઈં—રપટ છે. વેષ—બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમ-
 વાળા. તિર્થગૃથાનિ—(સર્પનું રૂપ ધારણ કર્યું છે માટે). તામસી—તમો
 ગુણમય. ૩૫ અનિરૂદ્ધ—કોઈથી અટકાવી શકાય નહિ એવા ગુણવાળી
 જગવાનની મૂર્તિ. ૩૬ ઉન્નત—ઉદ્યોગી—તત્પર.

જ્યારે જ્યારે ધર્મે થાય નષ્ટ જી, ત્યારે મકટે પૃથ્વીને પૃષ્ઠ જી;
 પૂર્વે શંખાસુર નાઠો લઈ વેદ જી, બ્રહ્માને કરિયા નિર્વેદ જી. ૩૮
 જળમાં જઈ વસિયો પોતે જી, હરિ મત્સ્ય રૂપ મકટયું ત્યાં જોતે જી;
 શંખ નામે મારી અસુર જી, વિધિને વેદ સોંપ્યા મહાપુર જી. ૩૯
 મહાભારે પીડિત પૃથ્વી જેહ જી, ગઈ સાતમે પાતાળે તેહ જી;
 કૂર્મે રૂપ લેઈ ધાયા દવજી, તિલપુર ગાળી ઉંચલી તતખેવ જી. ૪૦
 વરાહ રૂપે હૂંખેલી કાઢી જી, નાકે જળ સોષી જગતી ઉદ્ધારી જી;
 એક દાઢે વસુંધરા જોદી જી, અદલ રાખી તોજે જેમ મોદી જી. ૪૧
 મોટાં અશ્વ લાંબી દેશવાળી જી, વાળના ગુચ્છા શું તપસીની દાઢી જી;
 મોટી દાઢ ને મોટું ઉદર જી, એવો વેપ લહો ન પૃથ્વી ઉપર જી. ૪૨
 ભીમ નૃસિંહ રૂપ ધરો મોટું જી, હિરણ્યકશિપુનું કયું સર્વ જોટું જી;
 વિમચિત્તિ આદિક માર્યા દાનવ જી, ઉગાર્યા સદ્ગતિ માનવ જી. ૪૩
 વામનાદિક અવતાર અપાર જી, જૈમિનિ કે'તાં ન આવે તે પાર જી;
 અપારનો પાર કોથી થાય જી? જેથી ઉત્સાહ ભાગી જાય જી. ૪૪
 હમણાં હરિએ ધર્યો છે કૃષ્ણાવતાર જી, એ પ્રમાણે સમજો સાર જી;
 હરિની સાત્વિકી મૂર્તિ જેહ જી, નાના પ્રકારના રૂપ ધરે તેહ જી. ૪૫

૩૮ નિર્વેદ—વેદ રહિત અથવા ઉદાસીન. ૩૯ વિધિ—બ્રહ્મા. ૪૧ નાકે—નાકવડે (વરાહ રૂપ ધરીને). ઉદ્ધારી—બહાર કાઢી. પૃથ્વીને દાંત ઉપર કેમ તોળી રાખી તે દૃષ્ટાંતથી કહે છે: અદલ ધૃ—જેમ મોદી ત્રાજવામાં તોજે છે તેમ પૃથ્વીને દાંતના અડ ઉપર અદલ (એકે બાજુએ નમ્યા વિના) રાખી. ૪૨ ચોથું નૃસિંહરૂપ વર્ણ છે: મોટાં ધૃ—રૂપ છે. ૪૩ ભીમ—બયાનક.

૪૫ પ્રથમ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરે છે: હરિની ધૃ—રૂપ છે. તાત્પર્ય આ છે: ભગવાનની ચતુર્વ્યૂહ મૂર્તિમાંથી વાસુદેવ એ નિર્ગુણ પરમાત્માનું નામ છે; સંકર્ષણ એ તમેશુણ મૂર્તિનું નામ છે; અનિરૂદ્ધ એ રમેશુણ મૂર્તિનું અને પ્રધુમ્ન એ સત્વશુણ મૂર્તિનું નામ છે. સત્ત્વમૂર્તિ એજ નાના પ્રકારના અવતાર ધરે છે.

તે અતુર્વ્યૂહમાં નામે પ્રધુન્ન છ, જે પ્રજા રક્ષણ કરે ધરી તન છ;
 એ મૂર્તિ દેવ મનુષ્ય રૂપ ધારે છ, તિર્યક્ ધાય ત્યારે તેણું વિચારે છ. ૪૬
 એ રીતે વ્યાપક સમર્થ પરમેશ્વર છ, કૃતકૃત્ય છતાં ધાય નરવર છ;
 માનુષત્વ ગતિ કેમ પામે છ, તેનો ઉત્તર આવી ગયો આમે છ. ૪૭
 હવે તમારા અન્ય પ્રશ્નનો ઉત્તર છ, સાંભળો જૈમિનિ જ્ઞાનીધર છ;
 આ પાસા વ્યાસ વાંચે સંસ્કૃત છ, આ પાસા વિમલકથે પ્રાકૃત છ. ૪૮
 કવિ કે'શે કરે છે ગર્વ છ, નહિ ગર્વ એ પુરાણીધર્વ છ;
 વ્યાસ મા'ત્માનુ' ધરી પડ્યા નામછ, નિંદક કોઇકે' એમનાં કામછ. ૪૯
 નામ નારાયણ નહિ જળસ્થાન છ, તેવા નામને નમે મહાન છ;
 ઇતિશ્રી માર્કંડેયપુરાણની માંહીછ, અતુર્વ્યૂહાવતારે કથાકથી આંહીછ. ૫૦

વલણુ.

કથા કથી અહીં યથામતિએ, છું પુરાણીકેરો દાસ રે;
 સંસ્કૃત પ્રાકૃત કાંઈ ન જાણું, એક કવિતા વરી ઉર વાસ રે. ૫૧

૪૭ ઉપસંહાર કરે છે: માનુષત્વ ઇ—એ ભગવાન કૃતકૃત્ય છતાં
 માનુષત્વ ગતિને કેમ પામે છે તેનો ઉત્તર આમે (આવી રીતે) આવી ગયો.
 ૪૮ જ્ઞાનીધર—જ્ઞાનીઓના ધર રૂપ.

૪૯ પુરાણીધર્વ—પુરાણીઓના મનની તૃપ્તી, અર્થાત્ પુરાણીઓને
 સંતોષ પમાડવાને આ પ્રાકૃત કથું છે. નિંદક ઇ—કોઈ નિંદક હોય તે એવા
 વ્યાસ મહાત્માનું નામ ધરી પડેલાનાં કામ કેવાં છે તે કહી શકે ! અર્થાત્ એ-
 મનાં કામ નિંદાપાત્ર છે પણ દુ'તે કહેનો નથી ! તેમની અયોગ્યતા બતાવે-
 છે: નામ ઇ—તેઓ પોતાનું નામ તો 'વ્યાસ નારાયણ' એવું ધારણ
 કરે છે, પણ તેમના ધરમાં જળસ્થાન પાણીઆરું સરખું તો છે નહિ.
 અથવા તેઓ જળમાં રથાન કરીને રહેનારા ખરેખરા નારાયણ નથી, તથા-
 પિ મહાન્ પુરુષો માત્ર વ્યાસ નારાયણના નામને જોઈને નમે છે. અર્થાત્ કોડા
 તેમને નમે એ તેમની મહત્તા નથી પણ વ્યાસ નારાયણના નામની મહત્તા છે.

કડવું ૧૪ મું.

રાગ કેઠારો.

દિન કે' સુણ જૈમિનિ રૂપી, બીજે પ્રશ્નાત્તર મમ મુખી;
થાશે જેથી સુખી તમે ઘણા રે. ૧

ઢાળ.

ઘણા સુખી થાશે એમ વદી, કહે કથા રસાળ;
પૂર્વે ત્વષ્ટા નામે પ્રજાપતિ, તેના ત્રિશિરા બાળ. ૨
તે નીચે માથે તપ કરે, તેથી શંકાઓ ઇંદ્ર;
અમરાવતી શકે જાય મારી, મુનિ તપ કરે મહામંદ્ર. ૩
એમ વિચારો મારિયો, ત્રિશિરા ગુણવાન;
ત્વષ્ટા પુત્ર માર્યો થકે, લાગી દિન હુત્યા મહાન. ૪
એ હુત્યા મહાઉગ્ર તેથી, ધર્મ તેજ પામ્યું નાશ;
અધર્મ પેઠો ઉતાવળો, ઇંદ્ર નિસ્તેજ થયો ઉદાસ. ૫
પુત્ર માર્યો સાંભળી, ચઢી ત્વષ્ટાને રીસ;
જટાકલાપ વછોડીને, એક લટ કાઢી તે દીશ. ૬
પછે મુખથી બોલીઆ, જુઓ દેવઈંદ્ર પ્રતાપ;
મુજ પુત્ર હણિયો જોણે, તેને ઉપજવું તાપ. ૭
હોષે નેત્ર રાતાં થયાં, પછે લટ હોમી અગ્નિ માંય;
હોમતામાં મહાભયાનક, કાજળ જેવી કાય. ૮
દાઢ મોટી વર્ણ કાળો, વન્દિજવાળે વીંટયો;
અપરિમિત બળિયો ત્વષ્ટા તેજે, ઇંદ્ર આરિ મહાધીટો. ૯

૧ મુખી—મુખથી. ૩ શંકાઓ—શંકારીણ થયો. મહામંદ્ર—પણ
ગંભીર. ૬ કલાપ—સમૂહ. ૮ ધીટો—અર્થાત્ દહીસો.

- ઉપજ્યો અગ્નિમાંથી એવો, વાધે તીરવા દહ; ૧૦
 મત્યેક દિવસે વૃદ્ધિ એવી, વૃત્ત નામનો તેહ.
 વાસવે બાણ્યું મારે માટે, ઉપજ્યો અસુર;
 વિહ્વળ થયો જીવતરને ઇચ્છે, ભય પામ્યો મહાભૂર. ૧૧
 તેની સાથે સંધિ કરવા, સપ્ત ઋષિ પડાવ્યા;
 માણી માત્રનું હિત ને ઇચ્છે, તે સપ્ત ઋષિ ત્યાં આવ્યા. ૧૨
 પરમાનંદીએ ત્યાં પૂરી, ઇંદ્રની મેત્રી કરાવી;
 કેટલીક કબૂલાત કરાવી, ધર્મ ધ્યાન થરાવી. ૧૩
 એ સર્વ વાસવ વીસરી બેઠો, માર્યો જઈને વૃત્ત;
 હત્યા પાછી આવી વળગી, છૂટી નહિ કરી સત્ર. ૧૪
 ઇંદ્ર નિસ્તેજ થયો વળી પાછો, તેનું વીર્ય ગયું વેરાઈ;
 સર્વત્ર વ્યાપી અવ્યક્ત વાયુ ને, બળ અધિષ્ઠાતા રાઈ. ૧૫
 પ્રવિષ્ટ થયું તે પૂર્ણ પવનમાં, વળી કહું બીજી કથાથ;
 ઇંદ્રે અહુધ્યા જ્યારે છેતરી, થઈ કૂડી ત્યારે કાય. ૧૬
 અવયવ સુંદરતા મનોરમ, રૂપ ગયું સ્થળ બીજે;
 તે અશ્વિનિકુમારમાં રહ્યું આવી, કૃત્યથી કો રીજે ? ૧૭
 વીર્ય તેજ વિહિન જોઈ વાસવ, અસુરો ચઢી ઝડ આવ્યા;
 તે વેળાએ ચક્રપાણિએ, દુઃખથી દેવ મૂકાવ્યા. ૧૮

૧૦ તીરવા—એક તીર જોડે દૂર જઈ પડે તેટલો. ૧૩ પરમાનંદીએ—પરમાનાંદ સ્વરૂપ સમર્પિએ. ૧૪ સત્ર—યજ્ઞ. યજ્ઞ કર્યા તથાપિ તે હત્યા છૂટી નહિ.

૧૫ વીર્ય ક્યાં ગયું તે કહે છે: સર્વત્ર ઇં—સર્વત્ર વ્યાપી, અવ્યક્ત (અરૂપ) અને બળના અધિષ્ઠાતા દેવોના રાજા એવા તે વાયુમાં તે વીર્ય પ્રવિષ્ટ થયું. ૧૬ ઇંદ્રનું રૂપ કેમ ગયું તે કહે છે: વળી ઇં—રૂપ ઇં.

- અહો મુને તે ઇંદ્રતાણા અરિ, નારા પામિયા ને ને;
ઇંદ્રજિતની ઇચ્છા વાંચી, તપધર પ્રકટયા તે તે. ૧૯
- કેટલોક કાળ એમ વીત્યો, પૃથ્વી સહે ન ભાર;
મેરૂશિખરે દેવ સભામાં, ગદ્ય ગો થઇ નિરધાર. ૨૦
- તેણે વિનવી દેવ સકળને, ભાખ્યું દાનવ દુઃખ;
હે દેવ તમે હણિયા ને રાક્ષસ, જાણે થાશે સુખ. ૨૧
- પરંતુ તે તો મૃત્યુલોકમાં, રાયગૃહે અવતરિયા;
અનેક અક્ષૌહિણી નેટલા, સમૂહ પેદા કરિયા. ૨૨
- તેહતણો નવ ભાર સહુ હું, ઉતરી જાઉં નીચી;
અહો ત્રિદશો કાંઇ ધરો મન, રહું નેથી હું ઉંચી. ૨૩
- એવું વચન સુરભિનું સાંભળી, દેવે કર્યો વિચાર;
સર્વ સર્વના અંશે જન્મ્યા, પૃથ્વીમાં નિરધાર. ૨૪
- લોકોપકાર કરવાને માટે, ધર્મે મૂકિયું તેજ;
ઇંદ્ર દિવજીવતા ભયથી આઘ્યું, વાપરિયું મુનિ એજ. ૨૫
- કુંતિઉદરે ધર્મથકી પછી, અવતર્યા યુધિષ્ઠિર જાણ;
ઇંદ્રિતેજ પવનમાં પેહું, તેથી હવા ભીમ સુજાણ. ૨૬
- ઇંદ્રકેશ અર્ધ વીર્યથી, થયો ધનંજય ધન્ય;
અશ્વિનીકુમારે આપી દીધું, ઇંદ્રતાણું ને પ્રહય. ૨૭
- તેથકી નકલસહદેવ હુઆ, એક જાડવે જાણ;
એ રીતે શતકંતુ-અવતર્યા, ભૂમધ્યે નિરવાણ. ૨૮

૧૯ ઇંદ્રજિતની-ઇંદ્રના ઉપર જાય મેજવવાની. ૨૦ ગદ્ય ઇં-પૃથ્વી
ગો (ગાય) થઇને ગદ્ય. ૨૩ ત્રિદશો-દેવો. ૨૪ સુરભિનું-ગાયનું.

૨૫ બધા પાંડવો એ ઇંદ્રના વેરાઇ ગયેલા તેજમાંથી થયેલા છે માટે
તેઓ એક ઇંદ્ર૨૫ છે એમ પ્રતિપાદન કરે છે: ઇંદ્ર ઇ-૨૫ છે. ૨૭
ધનંજય -અર્જુન. ૨૮ શતકંતુ-ઇંદ્ર.

- પુલોમાપુત્રી જે ઇંદ્રાણી, તે થઈ દ્રૌપદી નાર;
 દ્રૌપદી તે ઇંદ્રાણી જાણો, રાચી અંશ અવતાર. ૨૯
- ધર્મ રક્ષણ કરવા અર્થે, પંચ રૂપી જોઈ ઇંદ્ર;
 પૌલોમી દ્રુપદકન્યા થઈ, કમલાક્ષી મુખઅંદ્ર. ૩૦
- એ રાચી અગ્નિકુંડથી નીકળી, જેનાં કૃષ્ણા દ્રૌપદી નામ;
 તે કૃષ્ણા છે ઇંદ્રની નારી, નહિ બીજાની શ્યામ. ૩૧
- પંચ રૂપ ઇંદ્રે જે ધાર્યાં, તેમાં નહિ નવાઈ;
 યોગીશ્વરો અનેક રૂપ લે, એ સમજે મુનિરાઈ. ૩૨
- દ્રૌપદી પાંચ પુરૂષ કેમ પરણી, એ સંદેહ નિવાર્યો;
 હવે બળદેવ સરસ્વતીતીરમાં, ગયા તેહ ઉર ધારો. ૩૩
- હતિશ્રી માર્કંડેય પુરાણે, ઇંદ્રવિક્રિયા પંચમોધ્યાય;
 પ્રેમાનંદ પુરાણી રીઝવવા, પદ્યબંધ આ ગાય. ૩૪

વલણ.

- પદ્યબંધ આ ગાય મિથ્યા, પુરાણીકેરે કાજ રે;
 નવરો બેઠો નખોદ ઘાલે, કે લે પુરાણીરાજ રે. ૩૫

કહણું ૧૫ મું.

રાગ રામગ્રી.

- પક્ષી કહે જૈમિનિ સુણો, હલાયુધનો પ્રકાર;
 કૃષ્ણની પ્રીતિ પાર્થ પર, તે જોઈ થાયે વિચાર. ટેક. ૧

૩૫ પોતાનું આ પદ્યબંધ પુરાણ તે વખતના ગર્વિષ્ઠ પુરાણીઓનો અર્થ ઉતારવાને છે એમ વક્રોક્તિથી કહી બતાવે છે: નવરો ઇન્દ્ર—૨૫૪ છે.

૧ હલાયુધ—બળરામ. ભારતના યુદ્ધમાં કૃષ્ણની પ્રીતિ અર્જુન ઉપર હતી તથા બળરામની દુર્યોધન ઉપર હતી; પણ દુર્યોધનના પક્ષમાં થવાથી

- શું કરવું મારે આ ઘડી, વિચારે બળદેવ મન;
 કૃષ્ણ મૂકી જવાય નહિ, ધરી પક્ષ સુયોધન. પક્ષી૦ ૨
- પાંડવપક્ષ ધરી કરી, કેમ હણું જઈ શિષ્ય;
 (વળી)સગાઈ જમાઈકેરી છે, જાણું (હું) સર્વ ભવિષ્ય. પક્ષી૦ ૩
- માટે પક્ષ ઉભય મારે મૂકવા, કરવી દહ પવિત્ર;
 તીર્થયાત્રા જાણું સહી, વિચારી મળ્યા માધવમિત્ર. પક્ષી૦ ૪
- સુયોધનને જઈ ભેટિયા, પછે ગયા બળરામ;
 સેન સકળ લઈ સાથમાં, ગયા દ્વારિકા ગામ. પક્ષી૦ ૫
- આનંદી ચિત્ત દહ પુષ્ટ જ્યાં, એવાં વસે નરનાર;
 એવા નગરમાં આવિયા, મન મગ્ન અપાર. પક્ષી૦ ૬
- તીર્થયાત્રાનો ઉત્સવ ઘણો, કર્યું મદિરાનું પાન;
 રંભા સગી રામા રેવતી, તે પણ યુક્ત મહાન. પક્ષી૦ ૭
- તેનો હાથ ઝાલી આનંદમાં, ગયા રેવતાચળને ઉધાન;
 સ્ત્રીનાસમૂહે આવયા, થયા સુરાકેઈ બેલાન. પક્ષી૦ ૮
- આલતા ચરણ અખડાઈ પડે, એવી સ્થિતિ પામ્યા હજાયુધ;
 અનુપમ વન ગદ્વર જુએ, નહિ જેના દહમાં શુદ્ધ. પક્ષી૦ ૯
- સંવત્સરની ઋતુ સર્વનાં, ખીલ્યાં પુષ્પફળ જ્યાંય;
 વાનર આ ડાળેથી ઝાલીએ, કરે હૂફા હૂફી (તો) ત્યાંય. પક્ષી૦ ૧૦

કૃષ્ણ સાથે યુદ્ધ કરવું પડે માટે બળરામે તે પ્રસંગે તીર્થયાત્રા કરવા જવાનો વિચાર કર્યો. એ વાતને ઉદ્દેશીને કવિ કહે છે: કૃષ્ણની ઇ—૨૫૪ છે. પાર્થ—અર્જુન.

૨ સુયોધન—દુર્યોધન. ૩ શિષ્ય—દુર્યોધન. ભવિષ્ય—બનવાકાળ—ભારત. યુદ્ધમાં કૌરવોનો હાથ. ૪ ઉભય—બન્ને—પાંડવ તથા કૌરવના. માધવ-મિત્ર—અર્જુન (નો).

૭ રેવતી—બળરામની સ્ત્રી. ૮ ઉધાન—ગામ. આવયાં—દંડાયા. ૯ ગદ્વર—ગુફા. ૧૦ ઝાલીએ—પેલી ડાળે.

નિર્મળ પવિત્ર જળમાં ખીલ્યાં, સરોજ સરોવર માંય;
 એવું વન જોઇ બળ રીઝીઆ, થયો મન આનંદ ત્યાંય. પક્ષી૦ ૧૧
 મદ ઉપજવે એવા સ્વર ઘણા, પડે કાને વારંવાર;
 મધુચક્રી મિષ્ટ લાગે એવા, નીકળે પક્ષીમુખઉચ્ચાર. પક્ષી૦ ૧૨
 તેવા મધુર મધુશા રવ સુણી, વાધી કેદુ વિશેષ;
 વળી વૃક્ષ જોયાં ત્યાં અવનવાં, શકે નવધૌવના વેષ. પક્ષી૦ ૧૩
 ફળભારે ડાળ નમી પડે, નીપજ્યાં સર્વ ઋતુફળ સાર;
 ઋતુઋતુનાં પ્રખ્યાં ખીલ્યાં, એવાં ઉજ્જવળ વૃક્ષ વિસ્તાર. પક્ષી૦ ૧૪
 તે પર મધુર ગાયન કરે મગ્ન થઇ, કીર ડોકિલા કિલકાર;
 પવન મંદ સુગંધી વાય ત્યાં, થઇ રહે થેઇ થેઇકાર. પક્ષી૦ ૧૫
 આમ્રદ્રુમ આમ્રકતાણા, મહાભવ્ય નાજિયેરી ત્યાંય;
 આંમલી બીલી અંજીરનાં, બીજેરી દાડિમી વનમાંય. પક્ષી૦ ૧૬
 ફણુસ લકુચ કદલી તણાં, કદંબ પારાવત કંકોલ;
 છે નલિન આમ્રવેત સતણાં, ભીલામા આમલી ઝકઝોળ. પક્ષી૦ ૧૭
 પારસઆંબલા ઈંચુદી ઘણી, કરમદી હરડાં ખેડાં રસાળ;
 એવાં અનેક વૃક્ષજોયાં સહી, બલયદુકુળ આનંદ વિશાળ. પક્ષી૦ ૧૮
 તેવા અશોક શોક હારી ત્યાં, ફાફળી કેતકી અપાર;
 બોરસલી ચંપો સરગવો, રક્તાક્ષી માલતી વિસ્તાર. પક્ષી૦ ૧૯
 પારિજાતક કોવિદારનાં, મંદાર દેવદાર ને બોર;

૧૧ સરોજ—કમળ. ૧૩ રવ—રાખ્દ—નાદ. ૧૬ આમ્ર—આંબો.
 દ્રુમ—વૃક્ષ. આમ્રક—આંબાની એક જાત. ૧૭ લકુચ—નારંગી. કદલી—
 કેળ. ૧૭ પારાવત—ફાલસાંતું ઝાડ. કંકોળ—કાંકોળ. નલિન—કમળ.
 આમ્રવેતસ—ખાડું નેતર—આમ્રવેતસ. ૧૮ ઈચુદી—હીંગારાં.

૧૯ અશોક—આસોપાલવ. ફાફળી—સોપારી. કેતકી—કેવડો. રક્તાક્ષી—
 એ નામનું ફૂલઝાડ. માલતી—મોગરો.

પુખ્તે ભરેલો રમ્ય પાટલ, સુણે સાલ તાલ પર સોર. પક્ષી ૦ ૨૦
 છે કિંશુક વંજુલ અનુત્તમ, નેયાં કુળકૂલદયણ વૃક્ષ;
 વેલી વેલા છોડ ખાંટવાં, નેયાં બળરામે સ્વયં ચક્ષ. પક્ષી ૦ ૨૧
 તે પર બેઠા પંખી ઘણા, નૈમિત્તિ સુણો તેનાં નામ;
 મુખ્ય મુખ્ય બતાવું હું ગણી, જે નેધ રીઝે રામ. પક્ષી ૦ ૨૨
 ચકોર શતપત્ર ખટપટ ઉન્મત્ત, છે શૂડા કોયલ હારીત;
 કલવિંકે જીવજીવક ચાતકો, થાય ચાસ ખુલખુલ મતીત. પક્ષી. ૨૩
 રવ કર્ણ કઠોર વાયસ ત્યહાં, પણ લાગે મધુર તે નાદ;
 અનેક સારૂં કૂકુ ઢાંકતું, કે' પંડિત એવું તજી મમાદ. પક્ષી. ૨૪
 ત્યાં મોર બોલે મન માનતું, પડે કર્ણે રવ રસાળ;
 એવા કર્ણે મધુર રમણિક રવો, કરે પક્ષી લચી વૃક્ષડાળ. ૫૦ ૨૫
 છે સુંદર સરોવર નિર્મળાં, ભરિયાં જળે ભરપૂર;

૨૦ પારિજાતક—શાળીવૃક્ષ. કોવિદાર—કલાર. મંદાર—કદપવૃક્ષ. પાટલ—પાડળ. સાલ—સાગ. તાલ—તાડ. ૨૧ કિંશુક—ખાખર. વંજુલ—નેતર. ૨૩ શતપત્ર—ચંદની પોપટ. ખટપટ—મમરા. હારીત—તિલગિર પક્ષી. કલવિંક—ચક્ષાં. જીવકજીવક—ચક્ષાંની જાતિનું એક પક્ષી.

૨૪ વાયસ—કાગડો. અનેક છં—અનેક સારૂં હોય તે એકાદ કૂડા ને ઢાંકે છે. પંડિત—કાલિદાસ વગેરે. જેમ કાલિદાસ કુમારસંભવમાં હિમાલયનું વર્ણન કરતાં લખે છે કે, “અનંતરત્નપ્રમવસ્યનસ્યહિમંતસૌમાગ્યવિલોપિ જાતમ્ । एकोहिदोषोगुगसन्निपातेनिमज्जतीदोःकिरणेभ्रिवांकः ॥—“અનેક રત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાન હિમાલયમાં એક હિમ રૂપી દોષ હતો પણ તેથી ઘાંધ તેની શોભા ઓછી થતી નહોતી; કેમકે જેમ ચંદ્રનાં અનેક ઉજળાં કિરણોમાં તેનો એક ડાઘ ઢંકાઇ જાય છે તેમ જ્યાં ધણા સારા ગુણો એકઠા મળ્યા હોય ત્યાં એકાદ દોષ ઢંકાઈ જાય છે.

ક્રમુદિની ખીલી રહી ખાંતણું, શકે મૂકાવે રથામાનૂર. પક્ષી૦ ૨૬
 ઉજ્જવળ રથામ રક્ત અમળ ત્યાં, ખીલ્યાં કમળ ચોપાસ;
 કલ્હાર છવાયો છે ચોગમે, છે નવાંકુર દૂર્વા વિલાસ. પક્ષી૦ ૨૭
 વળી જળચર તેમાં રમી રહ્યાં, કાદંબક ચક્રવાક;
 છે જળકૂકડી ને કારંડવ ઘણા, કૂર્મ મરાળ પ્લવહાક. પક્ષી૦ ૨૮
 મદ્યુ મીન આતિ આપિતાં, એવાં જળચર છે અનેક;
 છે વ્યાસ સરોવર તેથથી, બૂલાય સત્યાસત્ય વિવેક. પક્ષી૦ ૨૯
 એવી રમ્ય વનશ્રી જોતા બગદેવજી, ચાલે આનંદ ચાલ;
 જાય હસતું ખેલતું રેલનું, પૂઠે મહિલા ટોળું રસાળ. પક્ષી૦ ૩૦
 એમ ક્રમે ક્રમે સહુ ચાલતાં, આવ્યાં અનુપમ લતાગેહ;
 જઇ જુઓ તો વાડવ ભણે, નિગમધૂનિ થાય નિઃસંદેહ. પક્ષી૦ ૩૧
 કોઇ વેદ વેદાંગ પારંગતા, દિજ કૌશિક વંશના સોય;
 છે ભાર્ગવવંશના કેટલા, બળ ભારદ્વાજવંશી જોય. પક્ષી૦ ૩૨
 ગૌતમ કશ્યપ આત્રેયના, વળી વિદ્ય વિદ્ય ગોત્રના જાણ;
 ઋષીશ્વરો ખેડા દીડા, કરે ન્યાય સાંખ્ય પ્રમાણ. પક્ષી૦ ૩૩
 તે સર્વ પ્રાદક્ષિણે કાળા મૃગતણાં, આઠ્યાં ચર્મ ઉત્તરીય ઠામ;
 ડાબની સાદડી પર કોઇ, કોઇ તો લેતા જુશી પર વિરામ. પક્ષી૦ ૩૪
 તેમાં મધ્યાસને ખેડા સૂત જી, ભાળે સુરમુનિનાં ચરિત્ર;
 પુરાણી થઇ પુરાણ કે', તે સુણે સહુ મન કરવા પવિત્ર. પક્ષી૦ ૩૫

૨૬ ક્રમુદિની (પોયણી)ની શોભા વર્ણુ છે: શકે ઈ— રખેને તે
 રથામા (સ્ત્રીઓ)નું નૂર મૂકાવે । અર્થાત્ સ્ત્રીઓનાં મુખ કરતાં પણ તે
 વધારે સરસ શોભતી હતી. પ્રતીપાલકાર.

૨૭ અમળ—નિર્મળ. નવાંકુર—નવા અંકુર. દૂર્વા—દરો. ૨૮ કાદંબક
 —કલ્હાર નામનાં પક્ષી. ચક્રવાક—સરસડાં. કારંડવ—કાગડા સરખું
 એક લાંબા પગનું પક્ષી. પ્લવહાક—જળકૂકડો.

૨૯ મદ્યુ—મેઢા મરય. ૩૦ વનશ્રી—વનની શોભા. મહિલાટોળું
 —સ્ત્રીઓનું ટોળું. ૩૧ નિગમધૂનિ—વેદધ્વનિ. ૩૪ ઉત્તરીય—ઉપરણો.
 જુશી—એકમતની ધાસની સાદડી.

એક તાળી લાગી તાનમાં, નહિ કોઇનું વિષ્ણુ મન;
 છે ખરા પુરાણી એ સહી, સુણી કથા થાય એક તન. પક્ષી૦ ૩૬
 એવે બળદેવ ત્યાં આવિયા, મહાઉન્મત મદિરાસક્ત;
 રક્ત નેત્ર દશા મત્ત છે, બૂલ્યા બહુ બૂંડું આ જક્ત. પક્ષી૦ ૩૭
 નેઘ સુરાગ્રસ્ત તેહને, ઉઠ્યા દિવ તમામ;
 આદર સત્કાર કર્યો ઘણો, નેથી અતિ રીઝ્યા રામ. પક્ષી૦ ૩૮
 પણ પુરાણી હોય ક્યાં પાંધરા, તેમના મનમાં ગર્વ;
 સવ્યઅપસવ્ય જાણે નહિ, જાણે હેકું અમથી સર્વ. પક્ષી૦ ૩૯
 પુરાણ જોવા એસે હરઘડી, આવી જડી કર્મે કુટેવ;
 તે બળદેવ નેઘ વિચારશે. કરે બળ તેની સારી સેવ. પક્ષી૦ ૪૦
 સૂતપુરાણીએ પુરાણ જોયાં સહી, નીકળ્યું તેમાંથી એક !
 મધપને માન ન આપવું, આપે બય પુરાણીટેક !! પક્ષી૦ ૪૧
 માટે આસનથકા ઉઠ્યા નહિ, ન કર્યું કાંઈ સનમાન;
 ના'ય શ્રાતા કે ગમે ત્યમ સુણે, આ સત્રી જ્ઞાનવત્યમાન. પક્ષી૦ ૪૨
 આંખ ફાટી રક્ત વર્ણ થઈ, દોઢે ધુજતું ગાત્ર;
 તેંહ અલ્યા મને અવગણ્યો, થયો મોટો પુરાણી પાત્ર ! પક્ષી૦ ૪૩
 જણે અનેક દૈત્યને રોળિયા, તેને પુરાણી કેઈ ગાત્ર;
 હજમાં ઘાલી ઘચડિયા, કે નાઠા નેઘ સહુ છાત્ર. પક્ષી૦ ૪૪
 દિવસ્થાને સ્થાપિત જે કર્યા, તે માર્યા સૂત બળદેવ;
 કૃષ્ણ મૃગચર્મ ધારી ઋષિમુનિ, નાઠા ત્યાંથી તતખેવ. પક્ષી૦ ૪૫
 તે નાઠા પૂઠે ઊભા રહ્યા, બળદેવજી ત્યાંય;
 વાર્ણી ઉતરી ગઈ વાનથી, આવ્યું જાન મન માંય. પક્ષી૦ ૪૬
 ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય આ મેં શું કર્યું, થયું મોટું પાપ અમાપ;

દિનસ્થાને સ્થાપિત સૂત હણ્યો, પુરાણવક્તા પ્રતાપ. પક્ષી૦ ૪૭
 વળી આ સર્વ નારી ગયા, દિનહૃત્યારો જોઈ સાર;
 અવગણના કરી દિનવરે, પેઠી હત્યા શરીરમોઝાર. પક્ષી૦ ૪૮
 અંગગંધ લોહવત લહું, સહુ અસુખકર આજ;
 બ્રહ્મહૃત્યારો સમજી નિંદ્ય હું, ધિઃકે ધિઃકે ક્રોધનું કાજ. પક્ષી૦ ૪૯
 અતિ માન મધને ધિઃકે છે, ધિઃકે નિર્ભયપણું સર્વકાળ;
 જો એ ન આવરે અંગ માહરે, તો કરું કૃત્ય કેમ કરાળ? પક્ષી૦ ૫૦
 બ્રહ્મહૃત્યા કરી જાણવા, વળી કરવા તેનો નારા;
 સ્વકર્મખ્યાપન પૂર્વકે, કરું પ્રાયશ્ચિત વિણ હાસ. પક્ષી૦ ૫૧
 વળી પ્રતાચારી થાઉં પૂરો, અધુના કરું યાત્રા આરંભ;
 તે યાત્રામાં વહન સન્મુખે, તરું સરસ્વતી વીણ દંભ. પક્ષી૦ ૫૨
 એ ટેક વિવેક મનમાં ધરી, તરું સરસ્વતી સનમુખ;
 સમજ્યા હશે મુનિ સર્વ એ, શી હત્યા શેનું દુઃખ. પક્ષી૦ ૫૩
 હવે અવિવાહિત પુત્રો મુખ્યા, પાંડવકેરા પ્રમાણ;
 તેહ ઉત્તર દહ અવનવો, મુણો જૈમિનિ મુજાણ. પક્ષી૦ ૫૪
 ઇતિશ્રી માર્કંડેયમાં, બળદવહૃત્યા ષઠોધ્યાય;
 રત્ન સમે પ્રેમાનંદ નહિ, માટે નમે પુરાણી પાય. પક્ષી૦ ૫૫

૪૯ લોહવત-લોહા જેવો. ૫૦ આવરે—છવાઈ જાય. ૫૧ સ્વકર્મખ્યા-
 પન પૂર્વક-પોતે કરેલા પાપને હામ હામ પ્રસિદ્ધ કરીને, ૫૨ અધુના-હમણા.
 વહનસન્મુખે—પ્રવાહની સામે.

૫૩ બળદેવે કહેલી હત્યા તથા તેનું પ્રાયશ્ચિત જે તેમણે કર્યું તે લોકોને
 સ્વધર્મ શીખવવા માટે છે એવી વ્યંજના કરનારું આખ્યાન કહી ઉપસંહાર
 કરે છે: સમજ્યા છું—સ્પષ્ટ છે. ૫૪ અવિવાહિત—પરણ્યા વિનાના.

૫૫ રત્ન ઇન્દ્ર-પ્રેમાનંદ કાંઈ રત્ન સરખો તેજસ્વી નથી માટે પુરાણી-
 ઓને પગે લાગે છે. (વક્રોક્તિ). તાત્પર્ય કે પુરાણીઓએ રત્નેશ્વરને નસાડી

વલ્લભ.

ન પાય નમે પુરાણી બાવા, બળદેવ જેવો નોંધ રે;
વિમ્બેમાનંદ આતુર્વિશી, નોંધ પુરાણી સોંધ રે.

૫૬

કંકણું ૧૬ મું.

હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન.

રાગ સામેરી.

પ્રથમે પરણુમું ગણપતિ દેવ રે,

જેમ ટળે દુર્ભતિ તતખેવ રે;

જપતાં મનોરથ પામું મનના રે,

તાપ બચે તે ત્રિવિધિ તનના રે.

૧

સાર કરો માતા સરસ્વતી રે,

ભલું કરો મા'માયા ભગવતી રે;

સેવક પર કૃપા કીજે માત રે,

મારી નથી આઈ ભક્ત શી ખ્યાત રે.

૨

તું પરા પશ્યંતી મધ્યમા વૈખરી રે,

મૂક્યો હતો: તે રત્નેશ્વર જેવો બીહીકણુ પ્રેમાનંદ નથી, માટે પુરાણી પ્રેમાનંદને પાયે લાગે છે.

૫૬ બીજી વક્રોક્તિ કહે છે: ન ઇ.—બળદેવ જેવાને નોંધને પુરાણી બાવા તેમને પગે લાગે નહિ.

૧ દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો અકાળે કેમ મરણ પામ્યા ? એવા પ્રશ્ન-નો ઉત્તર આપવાને પક્ષીઓ જૈમિનિને હરિશ્ચંદ્રનું આખ્યાન કહે છે. એ જૂદું આખ્યાન હોવાથી કવિ આખ્યાનારંભે મંગળાચરણ કરે છે: પ્રથમે ઈ.—સ્પષ્ટ છે. ત્રિવિધિ—ત્રણ પ્રકારના—અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ. ૨ આઈ—માતા !

મંદમતિ પર દયા કરે તો વૈ ખરી રે;
 મોટાને આશા મોટાતાણી રે,
 ન છોટાની આશા પૂરે મોટા મણિ રે. ૩
 જગત જનેતાને ન વે'રો આંતરો રે,
 એમ સમજ્યે ગુણ ગાવા આંતર્યો રે;
 વૈશંપાયન કે' જનમેજય પ્રતિ રે,
 માયાશુ ભાષે મહાદેવ મહામતિ રે. ૪
 કાકભૂષંડી કે' હનુમંતને મળી રે,
 શૌનક વેણુ સુણે સનકાદિક રણી રે;
 યુધિષ્ઠરને કહે નારદ મહામુનિ રે,
 હરિશ્ચંદ્ર ભૂમણિ મોટો ગુણી રે. ૫
 જેણે સત્યકાજ સદ્યાં અંગ કષ્ટ રે,
 જેણે કર્યા વિશ્વામિત્ર બ્રહ્મ રે;
 કહેવાયો સત્યવાદી નૃપ એક રે,
 બૂધ્યા કૌશિક કરતાં પરીક્ષા વિવેક રે. ૬
 જેણે વેંચ્યાં પત્ની ને પુત્ર રે,
 જેણે આખ્યાં દિજને ધરસૂત્ર રે;
 જેની વા'રે અવિનાશી આકૃણીએ રે,
 આઝ્યા તેના ગુણ શા ગણીએ રે. ૭
 ધર્મપક્ષી કે' તેનાં ચરિત્ર રે,

૩ દેવીને ચતુર્ધા વાણી રૂપે વળે છે: છં ૪૦—છં પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા અને વૈખરી વાણીરૂપ છે. મહાકારણ, કારણ, સદ્ગત અને રયૂજ, એ ચાર દેહની એ ચાર વાણીઓ અનુક્રમે છે. વૈ—નિશ્ચય.

૪ હરિશ્ચંદ્રાખ્યાનની વક્તાઓતાની પરંપરા વળે છે: વૈશંપાયન

૪૦—૨૫૯ છે.

નૈમિત્તિ સુણ્યે થાય દહ પવિત્ર રે;
 નેની કથા સુણી સુણાવી ઘણાએ રે,
 ને અઢાર પુરાણમાં મોટો મનાએ રે. ૮
 તેનું ચરિત્ર ભાખી સંશય ઠાળું રે,
 થાશે ઝળમળતું અન્નવાળું રે;
 ત્રણ પ્રશ્નોત્તર વદ્યા મતિ નેવી રે,
 વળી પાંડવસૂત્રની કથા કહું તેવી રે. ૯
 ધર્મપક્ષી કે' સુણુ મુનિરાજ રે,
 એથા મશ્નનો ઉત્તર આજ રે;
 ત્રેતાયુગમાં હરિશ્ચંદ્ર રાય રે,
 ધર્મશીલ પૃથ્વીધર મહાકાય રે. ૧૦
 હંસવર્ણી કીર્તિવાળો ભૂપ રે,
 સહુ રાજર્ષિ માંય અનુપ રે;
 નેની પ્રજા સુખી અપાર રે,
 માગ્યા મેહ વરસે નિરધાર રે. ૧૧
 કાળ મહાકાળકેશ ને શબ્દ રે,
 તે તો થાય ન ત્યાં ઉપલબ્ધ રે;
 આધિ વ્યાધિનાં નામ ગયાં નાશી રે,
 અકાળમૃત્યુ જ્યાં સદા ઉદાશી રે. ૧૨
 નર નારી અધર્મ ન સમજે રે,
 મોહોતાં નહિ કોઇ મોહકેરી રજે રે;
 દ્રવ્ય બળ પરાક્રમ તપવતી રે,

ઉન્મત્તદશા મળ ન પામતી રે.

૧૩

(પૂણું) યુવાવસ્થા યુવતી પામે જ્યારે રે,

વીશ વર્ષે તે ગર્ભને ધારે રે;

પ્રસવકાળે ધાતી પ્રસૂતા રે,

એવા પ્રતાપી નૃપવર હુતા રે.

૧૪

એવી પ્રજા મુખની બહુ પેર રે,

આનંદાત્સવ છે ઘેર ઘેર રે;

એવો રાય મુણ્યો નહિ કણે રે,

જેને વસિષ્ઠ સરખા વણે રે.

૧૫

તે રાય ગયો મૃગયા રમવા રે,

નાઠો મૃગ લાગ્યો વન ભમવા રે;

પડ્યો રાય તેની પૃઠે પૂર રે,

જેણે કર્મ તજ્યાં અતિ કૂર રે.

૧૬

એવે આર્તનાદ એક મુણિયો રે,

કે નૃપ થયો રવકેરો ઋણિયો રે;

રક્ષણ કરો રક્ષણ કરો એવો નાદ રે,

સંભળાય ઉપરાઉપરી સ્થામાસાદ રે.

૧૭

મૃગ મૂકી જતો ધાચો ભૂપ રે,

અભય અભય મુખ બોલ્યો અનુપ રે;

પૃથ્વીપાળ ભૂપાળ હું પાસે રે,

૧૩ રજે—ધૂળવડે—અર્થાત્ મહિનતાથી. દ્રવ્ય ધૃ—દ્રવ્ય, બળ, પરાક્રમ અને તપવતી (તપવાળી) પ્રજા કોઈ વખત પણ ઉન્મત્ત દશા પામતી નહિ. અર્થાત્ દ્રવ્યાદિ છતાં તેનો મદ નહોતો.

૧૭ આર્તનાદ—પીડાતા પ્રાણીની ચીસ. રવ ધૃ—રાત્ર તે આર્તનાદને ઋણિયો થયો. અર્થાત્ તે શબ્દ સંભળીને તે દુઃખીને દુખમાંથી હોડાવવો એવી પોતાની ફરજ છે એમ સમજવા લાગ્યો. સ્થામાસાદ—ઝીની બૂમ.

કવણ કુષ્ટ અકૃત્યે ન ત્રાસે રે. ૧૮

એમ પુરૂષવેણ ભણી આલ્યો રે,
રક્ષણ કરવાને મનથી મા'લ્યો રે;
હવે તે સ્ત્રીઓની બૂમો સાંભળી રે,
ત્યાં ગણનાયક (પાણ) આવ્યા મા'બળી રે. ૧૯
તે ત્યાં કરવા લાગ્યા વિચાર રે,

(આ) વિશ્વામિત્ર મહાતપસી અવિધાર રે;
(તે) પામ્યો શિવાદિકથી અધિક વિદ્યા રે,
જેણે ક્ષમા મૌને તજી છે અવિધાર રે. ૨૦

(તે) મનઃસંયમે સુવિદ્યા સાધે રે,
બંધનયથી આ વિદ્યાઓ બાધે રે;
નારીરૂપ ધરી કરે પોકાર રે,
ધાધ આગયે સુણી નૃપ તે હોકાર રે. ૨૧

હવે કેવી દશા થશે અમારી રે,
બંધન ભય લાગે વિધાને ભારી રે;
કૌશિકકુલોત્પન્ન જે વિશ્વામિત્ર રે,
જે છે અમથી અધિક પવિત્ર રે. ૨૨

(તેમ) લાગે વિદ્યાઓકેરું મને દુઃખ રે,
કેમ કરું કૌશિક આગળ તેને સુખ રે;

૧૮ પુરૂષવેણ—પુરૂષત્વ સૂચક વચન. ગણનાયક—ગણપતિ. ૨૦ શિવાદિકથી—શિવ વગેરેની પાસેથી. ૨૧ મનઃસંયમે—મન કબજે રાખવાવડે. બંધનયથી—વિશ્વામિત્રને તાબે થવું પડશે, એવા બંધનના ભયથી. બાધે—પીડાય છે. ૨૨ કૌશિકકુલોત્પન્ન—કૌશિક કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો. અમથી—અમે (ગણપતિ) થી.

વા ઠીક થયો અહીં ઠાઠ રે,
 ભય નહિ અભયી રો' એવો સુણી પાઠ રે. ૨૩
 કરી પ્રવેશ એનામાં પૂરો રે,
 મનોરથ સાધવાને થાઉં શૂરો રે;
 પછે લોહું લવાર છો કૂટે રે,
 તેમાં જે નબળું થાય તે વછૂટે રે. ૨૪
 એમ વિધનરાજ વિચારે મતિ રે,
 નૃપના અંગમાં પેઠા મહાગતિ રે;
 વિધનરાજના સંસર્ગ માટે રે,
 ક્રોધી થતાં ન રાય ઉચ્ચાટે રે. ૨૫
 ત્યાં આવી બોલ્યો રાય આવું રે,
 ક્રિયા પતંગને બળવાનું ભાવ્યું રે;
 બળ રૂપ તેજવડે હું પ્રદિપ્ત રે,
 ક્વાણુ અકૃત્યમાં થયો તવ દિપ્ત રે. ૨૬
 જ્વાળાવાળા અગ્નિના અંગારા રે,
 કે કોણુ બાંધે છેડે સર્પભારા રે;
 શું તે ન જાણે મારા શરનો પ્રતાપ રે,
 જેણે દિશાઅંતરમાં કયો સંતાપ રે. ૨૭
 એવા બાણે પામે તે દીર્ઘનિદ્રા રે,
 ભણે હોય નભેંદ્રા કે મહોંદ્રા રે;
 આવું વચન સુણી વિશ્વામિત્ર રે,

૨૪ કેમ—કેવી રીતે. ૨૭ શર—બાણ. દિશાઅંતર—દિશાઓની
 વચમાં. અર્થાત્ સર્વત્ર.

ક્રોધી થયા મહામુનિ પવિત્ર રે. ૨૮
 એવું છિદ્ર જોઇ વિદ્યાઓ નાહી રે,
 ઘણા ગાહુઆ પાસથી ગાહી રે;
 જોયા વિશ્વામિત્રને રાચે જ્યારે રે,
 ઘણો ભય પામ્યો મનમાં ત્યારે રે. ૨૯
 અશ્વત્થાંકુરશુ મન કંપે રે,
 કષિને તેજે તે ચિત્તવૃત્તિ અંપે રે;
 કષિ જોઇ રાયને મુખ જોલે રે,
 અરે દુષ્ટ તું તુલના ન તોલે રે. ૩૦
 જો દહ શાપ એવું કષિ વેણુ રે,
 સુણતાં પગમાં પડ્યો સુખદણ રે;
 વિનતિ કરી વક્ત્રેથી ભાખ્યો રે,
 એ તો મેં મારો નૃપધર્મ દાખ્યો રે. ૩૧
 એમાં અપરાધ નથી મુનિ કીધો રે,
 ન જોઇએ હુંને શાપ દીધો રે;
 ધર્મજ્ઞ ધરણીપતિએ આચરવું રે,
 આગમ અનુસારે દાન તો કરવું રે. ૩૨
 તેવું દુઃખિતનું રક્ષણ દાખ્યું રે,
 કરવા યુદ્ધ અયોગ્ય ન ભાખ્યું રે;

૨૮ દીર્ઘનિદ્રા—લાંબી જાંઘ—મરણ. નભેદ્રા—દેવો. મહીદ્રા—રા-
 નાઓ. ૩૦ અશ્વત્થાંકુરશુ—પોપળાના કુમળા પાંદડાની પેઠે. ૩૧
 વક્ત્રેથી—મુખથી.

૩૨ હરિશ્ચંદ્ર વિશ્વામિત્ર પ્રતિ પોતાના સ્વધર્મ વર્ણે છે: આગમ ઇં—
 આગમ(શાસ્ત્ર)ને અનુસારે (તેમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે) દાન કરવું;
 દુઃખિતનું રક્ષણ કરવું; અને અયોગ્ય યુદ્ધ ન કરવું. અર્થાત્ ધર્મયુદ્ધ કરવું.

- વિશ્વામિત્ર કે' વારૂ ઠીક રે,
ભાખો રાખો અધર્મની બીક રે. ૩૩
- કહે દાન દણું કોને સાફ રે,
રક્ષણ કરવા તું કોનું ધારું રે;
કોની સાથે વઢણું તું વિચારે રે,
તેના ઉત્તર મુણવા છે અમારે રે. ૩૪
- હરિશ્ચંદ્ર કે' દિનને દણું દાન રે,
વળી અતિ દુઃખીનું કરણું સન્માન રે;
ભય પામ્યાનું રક્ષણ કરણું રે,
વિરૂદ્ધાચારીપર ધનુષ્ય ધરણું રે. ૩૫
- વિશ્વામિત્ર કે' ખરો રાજધર્મ રે,
તું જાણે છે પુણ્યથી પર્મ રે;
તો હું દિન છું વૃત્તિથી ક્ષીણ રે,
જળી મરું ન જોઈ મુખ ખીણ રે. ૩૬
- તેને આપે મન માન્યું તુંય રે,
પક્ષી કે' મુનિ માગે શુંય રે;
એણું વિશ્વામિત્રનું સાંભળ્યું વેણ રે,
લાગ્યું નૃપને મહામુખદણ રે. ૩૭
- નવે જન્મે આવ્યો એમ માન્યું રે,
પછે તે જોલ્યો મેં સત્ય પિછાન્યું રે;

૩૩ ભાખો ૬૦—તમે જે ભાખો છો, તે પ્રમાણે તમે અધર્મની બીક રાખો—ધર્મ આચરજો. અર્થાત્, વારૂ, હું જોડાણું કે તમે કેવો સ્વધર્મ પા-
મો છો ?

૩૪ રાજાએ કહેલાં દાન, રક્ષણ અને મુદ્દ રૂપી ત્રણ સ્વધર્મ કોના
પ્રતિ આચરવા તે વિશે વિશ્વામિત્ર પૂછે છે: કહે ૬૦—૨૫૯ છે.

શું આપું તમને મુનિ માગો રે,
 દુર્લભ તદ્દપિ આપું અનુરાગો રે. ૩૮
 કનક ધન કામિની પુત્ર નેધએ રે,
 આ દહ માણુ દહ સંશય જોઇએ રે;
 રાજ્ય નગર અથવા શ્રી ઇચ્છો રે,
 વા મન માંહે ને ને વાંચ્છો રે. ૩૯
 તે માગી લીને મુનિ મોટા રે,
 આપ્યે થાય ન કદાપિ ટોટા રે;
 વિશ્વામિત્ર કે' ભાખ્યો તું ને ને રે,
 સર્વ પ્રતિગ્રહ કર્યો મેં તે તે રે. ૪૦
 વળી માગું છું નૃપ એક રે,
 દે રાજસૂયદક્ષિણા ગ્રહી દેકે રે;
 રાય કે' દક્ષિણા દર્શ તોહ રે,
 વળી નેધતું માગો થઇ નિઃસંદહ રે. ૪૧
 વિશ્વામિત્ર કે' માગી મેં લીધું રે,
 તોયે નેચે સ્પષ્ટાર્થ મારે કીધું રે;
 અહો ધીર વીર નગ ને ગ્રામ દીને રે,
 કૃષ્ણાર્પણુ સર્વે મૃત્યુ કીને રે. ૪૨
 રથ હય હાથી ધાન્ય કોઠાર રે,
 આપ્યે તારા દ્રવ્યકેશ ભંડાર રે;
 સમુદ્ર પર્યંત રાજ્ય ને તારું રે,
 વળી બીજું તારું તે થાયે મારું રે. ૪૩

૩૮ અનુરાગો—અર્થાત્ પ્રસન્ન થાઓ. ૪૧ રાજસૂયદક્ષિણા—રાજસૂય
 નામે યજ્ઞ કરતાં નેરહું ધન દક્ષિણા આપવા મારે નેધએ તેરહું ધન.
 ૪૨ નગ—પર્વત.

તને શું કહીએ વું છે દાનેશ્વરી રે,
 માર્ણ થાતાં રહે મહી ઝહીં ધરી રે;
 સાથે ધર્મ આવે કર્યો હાથે રે,
 કે લોકવદંતા હાથે તે સાથે રે.

૪૪

તે ધર્મ ન જોઇએ મારે રે,
 તારાં સ્ત્રી પુત્ર ન વાંચું ક્યારે રે;
 એ વિના સર્વ આપી દે રાજ્ય રે,
 સજો ધર્મનો સમ્યક્ સાજ રે.

૪૫

પક્ષી કે' જૈમિનિ સાંભળ રે,
 ગ્લાનિ પામ્યો ન સુણી મહાબળ રે;
 દુઃખડાઘ ન મુખે લેવાયો રે,
 દાનેશ્વરી આપો કહેવાયો રે.

૪૬

તેવું વણીએ ચાર ચરિત્ર રે,
 શ્રોતા વક્તા થાય પરમ પવિત્ર રે;
 મત્સ્ય પરીક્ષા કરે છે કેવી રે,

(તે) ભાષું ગુરૂવરના ચરણ સેવી રે.

૪૭

વલણુ.

ચરણ સેવી કયા કે'વી, સારી નરતી યથામતિ રે;

કાળે કૃત્ય ન કર્યું પોતાનું, ત્યાં લગી ધરી ગરવી ગતિ રે.

૪૮

૪૫ સમ્યક્—રૂઢે પ્રકારે. ૪૬ ગ્લાનિ ન પામ્યો—સર્વસ્વ આપવું પડશે, એમ જાણી તે મોટા બળવાળે રામ હરિશ્ચંદ્ર કરમાયો નહિ.
 ૪૮ કાળે ૪૦—જ્યાં લગી મૃત્યુ આગ્યું નથી ત્યાં લગી.

કડવું ૧૭ મું.

રાંગ માફ.

પક્ષી કે' મુનિનું વચન સુણી, રાય પામ્યો મન આનંદ;
 દય કર નેડી બોલ્યો મુખથી, સર્વ આપું ભજી ગોવિંદ. ૧
 ત્યારે વિશ્વામિત્ર ભાખ્યા, (તે') સર્વ આપી દીધું મને રાય;
 રાજ્ય દ્રવ્ય મહી સેના આપી, હવે હું નૃપ થયો મહાકાય. ૨
 હવે તું મુખેથી બોલ્ય રાજ, એના ધણી છે કોણ;
 હરિશ્ચંદ્ર કે' શું પૂછે એમાં, આપ સ્વામી થયા નથી આણ. ૩
 જ્યારે પૃથ્વી નવ આપી તમને, ત્યારે પણ સ્વામી આપ;
 આજ ધણીરણી છો મુનિ પોતે, શેના મુને સંતાપ. ૪
 પ્રથમથી આજ્ઞાકારી હુતો મુનિ, સર્વસ્વ દિનને સોંપી;
 આજ આપી થયો અન્નણી જાતે, નથી ધર્મમર્યાદા લોપી. ૫
 વિશ્વામિત્ર કે' મુને સર્વે આપ્યું, તો ન રે'વું તારે નૃપ આંહી;
 જ્યાં જ્યાં માફ સ્વામીપણું માને, ત્યાં તારે વસવું નહિ ક્યાંહી. ૬
 એકાએક જોમ વજ્ર વાગે હ્રદે, તેવું કણે લાગ્યું મુનિવેણ;
 અરે હંચ હવે ક્યાં જઈ વસવું, થયો મૂર્છિત મોહિત નેણ. ૭
 બે ઘટિકા પછે ચેતન પામ્યો, ત્યારે વિચારે આમ;
 દિનશાપભયે નૃપ થંર થર કાંપે, કાં ગુપ્ત થયા ગુરૂ મા'નામ. ૮
 વિશ્વામિત્રના ભયથી ત્રાસી, જળમાં પેડું ગુરૂદેવ;
 હવે ક્યાં જાઉં શું કરવું મારે, પછે નિશ્ચય કર્યો તતજેવ. ૯
 વાફ મુનિવર જોમ કરું હું, એમ ભાખી મુખથી તર્ત;
 શ્રીણીમૂત્રાદિક સર્વ તજ્યાં ઝટ, પૈ'યો વનકુંજ વસમી વર્ત. ૧૦

પછે મુનિની સાથે નગરે આવી, જઈ વનિતાને મળિયા;
 વલ્કલ સુત રયામાને આપી, આવી મુનિને નમિયો. ૧૧
 સર્વ રાજ્યાદિક અર્પણ કીધું. વઆભૂષણ તણ ચર્મ ધાર્યું;
 વિશ્વામિત્રાર્પિત દશને છોડી, આલ્યો વનમાં મન માર્યું. ૧૨
 તે વેળાએ વિશ્વામિત્રે આપી, રાયના મારગ રૂંધ્યા;
 રાજસૂયમખની દક્ષિણા દીજે, શે નાણી જાવા વળુંધ્યા. ૧૩
 હરિશ્ચંદ્ર કે' મહામુનિ આપ્યું, શત્રુવિહોણું મે' રાજ્ય;
 હવે અવશેષ આ ત્રણ દેહ દેખો, તેનો વ્યય કરો મહારાજ. ૧૪
 વિશ્વામિત્ર કે' આપ્યું તે જાણું, (પણ) રાજસૂયની દક્ષિણા લેવી;
 એ આપ્યા વિણ ચાલે ન રાજ, તારો ધર્મવૃત્તિ થઈ કેવી. ૧૫
 બ્રાહ્મણને આપ્યું કહી ન આપે, ન્તે વિનાશી થાય જાણો;
 તે દક્ષિણાતું મમાણ કહું છું, સુખ માણો કે દુઃખ આણો. ૧૬
 રાજસૂય સંપૂર્ણ થાતાં, જેતી દક્ષિણા દિજે પામે;
 તેટલી દક્ષિણા મારે જોઈએ, તે આપી લાગો તમારે કામે. ૧૭
 તમે મુખે જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે આપ્યા લીધા વિના કેમ ચાલે;
 આતતાપી સાથે યુદ્ધ કરવું એક, એ રાય ધર્મે વર્તો મન માર્યો. ૧૮
 વળી સત્પુરુષનું રક્ષણ કરવું, એવા નિયમ ધર્યા તેં જાતે;

૧૨ વિશ્વામિત્રાર્પિત—વિશ્વામિત્રને અર્પણ કરેલો. ૧૩ મખ—યમ.
 નાણી—દેવાદાર. ૧૪ શત્રુવિહોણું—નિષ્કંટક. વ્યય—ખર્ચ. અર્થાત્ તેને
 વેચીને દ્રવ્ય મેળવેો અથવા એ ત્રણ દેહને ગમે તે રીતે ખર્ચીને દ્રવ્ય
 મેળવેો.

૧૮ આતતાપી—મહાપાપી. “ અગ્નિદોગદયૈઃસાઘ્રપાતિર્ગનાપદઃ ॥
 શેત્રદારહાયૈગાનૂપ્ત્વિચાદાતનાયિનઃ—અગ્નિ મૂકીને ધર વગેરે સળગાવનાર,
 ઝેર આપનાર, હાથમાં હથિયાર વાળો, ધનદરણ્ય કરનારો, ખેતર લેણ
 લેનારો, અંતે સ્ત્રીનું હરણ કરનારો, એ છ ક્રમમાંથી દોષ પણ કર-
 નારને આતતાપી જાણવો—શુકનીતિ.

- તો પછે મારી દક્ષિણા ક્યમ મૂકું, લાવું દયા હું કેઈ વાતે: ૧૯
- હરિશ્ચંદ્ર કે' દિનવર સુણિયે, અધુના કાંઈ નથી મુજ પાસે;
કેટલોક કાળ પિત્યા પછી આપું, કંઈ વશી હું વાસ સુવાસે. ૨૦
- અહો ભગવન્ વિમર્ષિ મહામોટા, કંઈ દયા ધરે દીલમાંય;
સત્પુરૂષના સમ્યક્ સ્વભાવનું, ચરિત વીસરે મુનિ ક્યાંય. ૨૧
- વિશ્વામિત્ર કે' વાટ જોઉં હું, દયા લાવી મન તારી;
ક્યાં સુધી મારે વાટ જોવી કહે, હું જાણું નિર્મળ મતિ સારી. ૨૨
- ઉતાવળે અવધિ કે' મુજને, નહિતો શાપાગ્નિએ જાણું;
હરિશ્ચંદ્ર કે' એક માસ પછી આપું, મુનિ ધન્ય થયા કૃપાણું. ૨૩
- હમાણાં વિત્ત નથી મારી પાસે, માટે આજ્ઞા દીને મુનિદેવ;
વિશ્વામિત્ર કે' જા જા રાજા, પણ ન ભૂલીશ આપણું એવ. ૨૪
- તારો માર્ગ ભદ્રકારી હો રાજા, તુને અરિ દમે નહિ કોઈ;
એવું, વચન સુણી રાજા ચાલ્યો, પૂઠે નારી ચાલે કંઈ જોઈ. ૨૫
- જે પુષ્પવેરેલે સ્થાનક હીંડવા, અતિ અચોખ્ખ રૂપાળી;
તે કંટકવનભણી પતિની પૂઠે, ચાલવા લાગી સુંવાળી. ૨૬
- નગરલોકે પત્ની પુત્રની સાથે, રાય દુઃખીઓ દીઠો બ્યારે;
કે ત્રાહી ત્રાહી કરી ત્રાડ પાડી મુખ, મલુ સુખદિન દેખીશું ક્યારે । ૨૭
- હા નાથ । અમો અનાથ થયાં સહુ, તદા મૂકી શું જાઓ છો દેવ;
તમે ધર્મકાર્યમાં કુશળ સ્વામી, જોઈ દુઃખ નિવાર્યાં તતજેવ. ૨૮
- એવો ધર્મ ધર્યો ધરણીપતિ, ન મળત દુઃખી કરી લેશ;
તો આજ અમને તમે સાથે તેજો, હારે ધર્મે શેષ મહેશ. ૨૯
- અહો રાય એક મુહૂર્ત ઊભા રહો, શું નાસાનાસ કરો આમ;

- નેત્રભૃંગે મુખારવિંદ રસ પીવા, સ્વામી વાધી છે મોટી મામ. ૩૦
- હા હા ! મુખઅભ્યુજ કવ નેધશું ! રે રે આવી. પડ્યું શું દુઃખ ! !
- ને રાનેંદ્ર નીકળે રસ્તામાં, તવ ઘણા ઇચ્છે પૂતું મુખ. ૩૧
- રાય હરિશ્ચંદ્ર આગળ ચાલે, પૂઠે નૃપ ચાલે મહામોટા;
- તેની પૂઠે તેનાં સ્ત્રી પુત્ર જાતાં, હા હા ! દિન આવ્યા શા ખોટા ! ! ૩૨
- કેટલું દુઃખ રૂપ આ શિવ શિવ ! રે આંખો કેમ ન કૂટે !
- ગળે ખેશી સેવક જય આગળ, તે રાય ચાલે ઇમ કહી કૂટે ! ! ૩૩
- સેવક જેના ગળપર ખેસે, તે રાય પાળો પળાય;
- અહો રાય મુકુમાર સારીરે, કહો કહો કેમ ચલાય. ૩૪
- મુકુમાર સુંદર ભૂકટિવાળું, કંઈ ઉંચુ ઉપર સોહાવે નાક;
- એવું મુખારવિંદ રજે ભરાશે, એમ કહી કહી મારે હાક. ૩૫
- ભીમા રહો ભીમા રહો સ્વામી, સ્વધર્મ આચરો આજ;
- સર્વ પ્રાણીપર દયા રાખવી, એ મોટો ધર્મ મહારાજ. ૩૬
- ક્ષત્રિયકેરો મુખ્ય ધર્મ એ, શે તન્ને પ્રભુ આપ;
- વન જવા તત્પર થયા તો, શો અમારે સગાંતણો સંતાપ. ૩૭
- સ્ત્રી પુત્ર પરિવાર સઘળો, શે આવે નૃપ કામ;
- ધન ધાન્યમાં ધ્યાન ન રાખું, ભણું રાજ્યવલોચન રામ. ૩૮
- છાયાભૂત આ કાયા થાશે, મૂકી સર્વ પૈભવ વાટ;
- હા નાય ! હા અનાથસ્વામી ! આ શું જોઈો ઉચ્ચાટ. ૩૯
- હા રજી ! હા મહારાજ ! નાગી, અગને તજવાનો ધારો ઘાટ;

૩૦ નેત્ર ઇ—અમારા નેત્રરૂપી વાગરાવડે તમારા મુખરૂપી અર-
વિંદ (કમળ) તે રસ પીવાને અમને મોટી મગતા વધી છે—તમારા મુખનું
દર્શન કરવાની બહુ ઇચ્છા છે.

૩૯ છાયાભૂત ઇ—જેમ દેહનો પરછાયો દેહને અનુસરે છે તેમ અમા-
રા દેહ જાણે તમારા દેહના પરછાયો હોય તેમ તમને અતસંગે

- રે રે સ્વામી ! આ નવ ઘટે, જોમ વદી પડે છતાપાટ ! ! ૪૦
- જ્યાં તમે ત્યાં અમે આવું, જ્યાં તમને સુખ ત્યાં સુખ;
જ્યાં તમારાં ચરણકમળ છે, ત્યાં ભાગે અમારી ભૂખ. ૪૧
- જ્યાં તમે ત્યાં નગર અમારું, જ્યાં ધર્મિષ્ઠ નૃપ ત્યાં સ્વર્ગ;
નાહિ નાહિ કહી નૃણમાં પડતા, ત્યાં મોટા મહાજનવર્ગ. ૪૨
- ઊભા રહો ઊભા રહો ભાષે, શું નારો નાસો આમ;
દ્યાર્દ્ર થઇ દયા કંઈક લાવો, રાખી હૃદમાં રામ. ૪૩
- આકંઠ આવું સાંભળી રાત્ર, શોકસાગરમાં પડિયો;
પ્રાણથી વા'લી આ મળ મારી, જોઈ તેની દુઃખઘડિયો. ૪૪
- સર્વસ્વ આપ્યું પાણુ નથી બંધન, બોલવા વિષે મારે;
જોમ વિચારો ઊભો રહ્યો રાત્ર, ત્યાં શું નિપજતું ત્યારે. ૪૫
- વિશ્વામિત્રે બાણ્યું આ ઘડી, આકુળ રાયતું મન;
નગરવાસીનાં વચન સાંભળી, તમ થયું રાયતન. ૪૬
- ક્રોધાગર્ભવડે ચક્ષુ ફરવી, આવી બોલ્યા નૃપ પાસ;
ધિકાર છે ધરણીપતિ તુજને, દુષ્ટજનશી રાષે શું આરા. ૪૭
- અસત્યવાદી કપટાચારી નૃપ, આરંભી બેઠો શું કાજ;
રાજ્ય આપી પાછું લેવા ધારે, તારા ભણી વાળે જન આજ. ૪૮
- ચિત્ત ખેંચી અતુરાઈવડે, લોક કરવા બેઠો તું તારા;
એવું સાંભળી કાંપ્યો રાજ, કરો ક્ષમા અપરાધ મુનિ માય. ૪૯
- આ ચાલ્યો મુનિ ચાલ્યો વેગે, જોમ ભાખી કામની સા'તો;
સુકોમળાથી અઘાય ન વે'લું, તેને ઝટપટ અલવી જતો. ૫૦
- જેને ચાલવાનો અભ્યાસ ન પે'લાં, તે ચાલતાં ઘણી થાકી;
ધીમે ચાલવા ચિત્ત અતુરા ધારે, તેને હરિશ્ચંદ્ર ખેંચે હાકી. ૫૧
- કૃતાંતકોપ મુનિનો જોઈ, નૃપ વારંવારે નારી ખેંચે;

- તોય તેનાથી ચલાય ન જરિયે, લયી પડતી લલના લેયે. ૫૨
- તે જોઈ નૃપતું મન ગભરાતું, રે દૈવ આ શું મહાદુઃખ;
- તેવે તેને ત્યાં કરવા આવ્યા, કૌશિકમુનિ તો મુખ ॥ ૫૩
- શું અલ્યા નારીથી નવ ચલાયે, એનો કરું હું આજ ઉપાય;
- શાણી સુરભિ નવ ચાલે પંથે, તેને દંડની શિક્ષા દેવાય. ૫૪
- તો આ મારા દંડકાષ્ટવડે હું, હાંકું સુરભિ તારી;
- એમ કહી દંડ મારવા લાગ્યા, રે મુનિ દયા ગદ્ય કયાં ધારી. ૫૫
- એટલુંએ આપણ મુખ બોલું, પણ પ્રુણ્યશાળી નવ બોલે;
- દુઃખ લાગ્યું દોલમાં અતિ ગાઢું, નૃપ સત્યની તુલના તોલે. ૫૬
- જાઉં જાઉં એહ ઉચાર્યો, બીજે મનમાં ન આવ્યો વિચાર;
- તે દુઃખ જોઈ જન સહુ કંખ્યા, કંખ્યાં પક્ષી પશુ નિરધાર. ૫૭
- દેવદાનવ સ્થાવર જંગમ સહુ, કંખ્યાં જોઈ રાયતું કષ્ટ;
- કોનાથી મુખે બોલાય નહિ, બોલે કરે કૌશિક નષ્ટ. ૫૮
- દેવસ્રી દુઃખથી રૂદન કરે, ખરે આંધુ શું પ્રુખપની વૃદ્ધ;
- મન માંહે શાપે સહુ મુનિને, જુએ રૂઢી ભુંડી જે સૃષ્ટ. ૫૯
- સર્વ દેવ નીચું જોઈ રહ્યા ત્યાં, ન ઉંચું જુએ કોઈ શૂર;
- એવે કૃપાળું વિશ્વેદેવે પાંચે, રાય દુઃખ ધર્મુ ભરપૂર. ૬૦
- તે મુખથી ઉચરિયા એવું, આ અધમોધમ કૌશિક;
- અપાર યજ્ઞકરતા નૃપ પીડે, નહિ મન પ્રુણ્ય પાપની બીક. ૬૧
- આ મહાપાપી વિશ્વામિત્રમુનિ, કેવે લોક કરશે વાસ!
- આપણે કોને મખ જઈ રાજી, રે વર્ષ સોની વહી ગઈ આશ. ૬૨

- અધુના આહુતી ખલિદાનથી, પામું જોવો આનંદ;
તે દિન વેહેતા કર્યા મુનિતેં, ધિઃક ધિઃક મતિમંદ. ૬૩
- પક્ષી કે' જૈમિનિ મુણીએ, એવી બોધ્યા વિશ્વેદવ વાણ;
પાંચ જાણ તે પૂરે પૂરા, જેહ કૌશિકથી અન્નાણ. ૬૪
- વિશ્વામિત્રે કર્યું મુણ્યું, વિશ્વદેવોકેરું વચન;
મહાકોપાગ્નિપૂરિત મુનિ થઇ, શાપ્યા પાંચ સુરજન. ૬૫
- સમદુઃખભાગી થયા માનવ શા, મૂઢ પાત્રો માનવ દેહ;
મારો અપરાધ કરી જે જીવો, એહ પીયૂષકેરો ઉજેહ. ૬૬
- કે'તામાં માનવ થઇ પડિયા, જેમ પડે તારા પ્રણયસીણ;
કાલાવાલા કોટિક કર્યા ત્યારે, મુનિએ નિહાળ્યા દીન. ૬૭
- પછે અનુગ્રહ મુનિવરે કીધો, યાશો માનવ નહિ મીનમેધ;
સંતતિ યાશે નહિ સુર! તમને, રે' સ્ત્રીપાણિગ્રહણ શેષ. ૬૮
- છર્પ્યારહિત કામક્રોધે વિનિર્મુક્ત, યાશો તમે જ્યારે સુર;
સુરપાણું સહુ પામશે ત્યારે, લાગ્યાં વેણ મુનિ મધુર. ૬૯
- તે વિશ્વેદવ પાંચે અવતર્યા, કૃધણા કેરે પેટ;
અંશાવતારી એ પાંચે પૂરા, પડ્યા ભૂ કરવા શાપબેટ. ૭૦
- એ મકારે પાંડુના પૌત્રો, મુનિ શાપે થયા જાણ;
દારસંગ્રહ કરવા નવ પામ્યા, માનો મુનિ સત્ય વાણ. ૭૧
- પાંડવ કથાના સંબંધવાળા, મુનિ પૂછ્યા ચાર પ્રશ્ન;
તેના વિસ્તારે મત્યુત્તર ભાષ્યા, હવે શેની રહી મુનિ વૃણ. ૭૨

૬૫ મહાકોપાગ્નિપૂરિત—ધણા ક્રોધ રૂપી અગ્નિથી બરેલા. ૬૬ પીયૂષ—અમૃત. ઉજેહ—પ્રકાશ. અર્થાત્ મારા અપરાધથી તમારો તરતજ નાશ થવો જોઇએ પણ તમે દેવ હોવાથી અમૃતપાન કરેલું છે માટેજ જીવો છો !

૬૮ રે' છં—સ્ત્રીનો હાથ ગ્રાહવો બાકી રહેશે—લગ્ન નહિ થાય. ૬૯ વિનિર્મુક્ત—રહિત. ૭૦ કૃધણા—દ્રૌપદી. શાપબેટ—શાપનો સમાગમ. અર્થાત્ શાપ ભોગવવાને. ૭૧ દારસંગ્રહ—સ્ત્રી સાથે લગ્ન.

જે સાંભળવા ઇચ્છા હોય, તે યથામંતિ વિસ્તારૂં;
 વ્યાસશિષ્યનાં દર્શન દુર્લભ, થયાં સુર્લભ પુણ્ય વિચારૂં. ૭૩
 સર્વ પુરાણીને નમન કરીને, સંસ્કૃતનું પ્રાકૃત ભાષું;
 રાગડા તાણી શ્લોક આલાપો, તેવા રાગ ન આમાં દાખુ. ૭૪
 પ્રભુ કૃપાથી પાંચરૂં થાશે, વધશે ઉદ્યમ આથી;
 આ વાંચીને સંસ્કૃત વાંચો, રીઝે રૂડા લોક કથાથી. ૭૫
 ઇતિશ્રી માર્કંડેય પુરાણે, દ્રૌપદયોત્પત્તિના સપ્તમોધ્યાય;
 મેમાનંદ પુરાણીપ્રતાપે, ગુણગણ હરિના ગાય. ૭૬

વલણ.

હરિના ગુણગણ ગાવા અંતર, આવે ભરતી ઝાટ રે;
 કવિતા ચંદ્રિકા નિધિ નિરખો, મન તરંગ તૂટે કોટ રે. ૭૭

કડવું ૧૮ મું.

રાગ મેવાડો.

જૈમિનિ પૂછે હો, પ્રશ્ન અનુક્રમે કહ્યા;
 (પણ) હરિશ્ચંદ્ર કથા સુણવા હો, અભિલાષ મનમાં થયા. ૧
 કુતૂહલ કારમું હો, લાગ્યું મારા મનમાં;
 તે કથા કહી ટાળો હો, થાયે વખ્તિ તનમાં. ૨

૭૫ ભાષાંતર કરવામાં પરોક્ષર યશે તે વર્ણે છે: પ્રભુ કૃપાથી ઇં
 —સ્પષ્ટ છે. ભાષાંતરની યથાર્થતા બતાવે છે: આ ઇં—સ્પષ્ટ છે.

૭૭ કવિતા ઇં—કવિતા રૂપી ચંદ્રપ્રકાશનો નિધિ (બંડાર) જોઈને
 મન રૂપી તરંગનો કોટ તૂટે છે: અર્થાત્ જોમ ચંદ્રપ્રકાશથી સમુદ્રના તરંગ
 ભાગીને પાણી ઊભરાય છે તેમ કવિતાના યોગથી મારા મનની કલ્પનાઓ
 પણ ઊભરાઈ જાય છે. ૨ ટાળો—મટાડો (કુતૂહલ).

- મહાસંકટ પડિયું હો, હરિશ્ચંદ્ર ભૂપને;
પક્ષીસત્તમ ભાષો હો, મુખ્ય થયું તે અનુપને. ૩
- પક્ષી કે' મુણ્ય જૈમિનિ હો, વચન મુણી કૌશિકનું;
હજવે હજવે માર્ગે હો, ચાલ્યો મિષ તણ બીકનું. ૪
- તેની પૂઠે જતી હો, શૈબ્યા રાણી મુત લઈ;
રાજા મન વિચારે હો, શુદ્ધધ્રુવ શેણે નાશી ગઈ. ૫
- ક્યાં જઈ મારે રે'વું હો, તે ન સૂઝતું જરિયે;
સર્વત્ર રાજ્ય મારું હો, ભૂમિતળ રહેતાં હરિયે. ૬
- શે સાર્વભૌમ કે'વાયો હો, (કે) રે'વા ભૂમિ નવ ભાણું;
શું આખી અવનિમાં હો, નથી કોઈનું તાણું. ૭
- પૂછે પત્નીને હો, આપણ ક્યાં જઈ વસશું;
માન તણ ધ્યાન ધારું હો, તોય કષ્ટ કે' અમિ કસશું. ૮
- તિલપુર મેદિની હો, રે'વા રામા ! નવ દેખું;
શે જીત્યા નૃપ સારા હો, ભામિની ભાગ્ય ઉવેખું ! ૯
- શૈબ્યા કે' સ્વામીજી હો, દુઃખ શાને દિલ ધરો;
મન વાણારસી વિચારો હો, નિવાસ ત્યાં નિરાંતે કરો. ૧૦
- દિવ્ય નગરી એછે હો, શૂલપાણિ શૂલહરે;
છે રણીધણી પોતે હો, હરિજનનું કષ્ટ હરે. ૧૧
- મનુષ્યદેહધારી હો, જે જે મુખ્ય કે'વાયે;
તેનું સ્વામીપણું હો, ન કાશીમાં લે'વાયે. ૧૨

૩ સત્તમ—બ્રહ્મ. ૫ શૈબ્યા—શિબિરાજની પુત્રી—તારા. ૭ નથી
ઈ—કોઈનું તાણું નથી—મારા વિના બીજા કોઈએ પોતાના સ્વામિત્વનો
હક કરી રોકીરાખેલી પૃથ્વી નથી શું ?

૮ કસશું—કસીશું—કસોટી કાઢીશું. ૯ રામા—હે સ્ત્રી. ૧૦ વાણ-
રસી—કાશી. ૧૧ શૂલ—પીડા (બા.રોગની).

- નૃપ કે' ધન્ય ધન્ય હો, સારી મતિ તેં દીધી;
પછે કાશીપુરી જાવા હો, વૃત્તિ સર્વજ્ઞે કીધી. ૧૩
- મારગ નથી દીઠો હો, ન પૂજાય કોઈને કંઈજ;
બીક ઘણી લાગે હો, આવે મુનિ તો શું કહિયે. ૧૪
- અનુમાન ન થાયે હો, કષ્ટ ફૂડું આવ્યું લહી;
માર્ગે ચાલ્યાં જાયે હો, લહી રોધ પાછાં ફરે સહી. ૧૫
- એમ આજે દિવસે હો, અથડાઈ ફૂટાઈ અટવાયે;
એ ગાઉ આગળ ચાલે હો, દશ કોશ પાછાં જાયે. ૧૬
- ધીમે ધીમે ચાલે હો, તોય પંથ ઢુંકડો થાયે;
તે ન્યાયે આવી પો'ચ્યાં હો, મહાગહન વન માંચે. ૧૭
- સૂર્યે સૂર્યવંશી હો, જોવો ઝટ ત્યાં મૂંઝો;
જે નૃપનાં શિકારી હો, તેણે પ્રાન દઇ ઢુંકો. ૧૮
- જેના રથશબ્દ હો, નાસે હરિ આશ્ચર્ય;
તેને જોઈ નૃપ નાસે હો, દૈવગતિ શી ગણિયે. ૧૯

૧૫ રોધ — અટકાવ. માર્ગે બંધ દેખે ત્યાંથી પાછાં ફરે. ૧૭ તે ન્યાયે—ધીમે ધીમે ચાલતાં પણ લાંબેમાં માર્ગે જોઈ પતો જાયછે, એ રીતે.

૧૮ સૂર્યે ધૃ—પોતાના વશમાં થયેલા હરિશ્ચંદ્ર રાજાને આવી દુઃખિત અવસ્થામાં જોઈ ન શકવાથી સૂર્ય આશ્ચર્ય ગયો. ઉત્પ્રેક્ષા. જે ધૃ—જે પ્રાણીઓનો રાજા શિકાર કરતો હતો તેમણે રાજાને નિદાણીને જોવા માંડ્યા. જાણે કે આવી નિર્બળ સ્થિતિમાં પડેલા રાજા આપણને શું કરી શકનાર છે, એમ તેઓ જાણતાં હોયની શું ? ઉત્પ્રેક્ષા અને સ્વભાવોક્તિ. અર્થાત્ રાત્રીએ વનપશુઓ આવી લાગ્યાં.

૧૯ હરિ—સિંહ. “ મનોદેહુર્ગાંલોરેહુદ્રોપ્યહિતમાચરેત્—દુર્દશામાં પડેલા મનુષ્યનું હલકો પ્રાણી પણ અહિત કરે છે ” એવા પંચતાંત્રના વચનનું કવિ અહીં રમરમ કરાવે છે.

- વરાહ આવે ઉપર હો, ધરયાં ધરયાં હણવાને;
અતિ મુઝાવે હો, દુઃખદિન આવા ભણવાને. ૨૦
- રોઝ સોજ ધારી હો, ટગમગ સામું ભાજે;
સુતને હરવા મીટડી હો, પલક પો'ર નવ ટાજે. ૨૧
- જેના ધનુરવથી હો, ક'પી નાસે કાનનમાં;
તે ખાવા ધરયાં આવે હો, દયા ન લાવે કો મનમાં. ૨૨
- જે શાહુડી રાખી ઘરમાં હો, સુતને કાજે જોવા;
સિસોળિયાંએ લખતાં હો, સંશય પ્રકટયા ખોવા. ૨૩
- તે થઇ વિપરીત હો, કરમની ગતિ કેવી;
વિરામ લેવા બેઠાં હો, કે વરસાવે વૃષ્ટિ શરૂ જેવી. ૨૪
- વ્યાધિ ને ચિતરા હો, કે દીપડા ખડ્ગે હણ્યા;
તે કૂર પ્રાણીએ હો, અકૂર નૃપ અવગણ્યા. ૨૫
- કેળગર્ભ જેવો હો, સુત ખાવાની દૃષ્ટિ;
જેના ઘણા સુત રડવડયા હો, કાયા તેણે જઝ કઢી. ૨૬
- મૂકી અગ્ન્યાએ હો, બાળ્યાં ગહવર વતને;
તે નૃપને લપેટે હો, ન દીસવા દે તનને. ૨૭
- કંટકઅરિ ટાળ્યા હો, જે વસમા ઝેરી ઘણા;
તેની નારીને કંટક લાગે હો, શી દુઃખમાંહે મણા. ૨૮
- જેના પ્રતાપે હો, અરિશ્રીકુચકુંકુમ ગયાં;
તેની નારી કેરાં હો, બાલિહક નામ મૂકી વધ્યાં. ૨૯

૨૦ વરાહ.—ભૂંડ. ૨૨ કાનન—વન. ૨૫ અવગણ્યા—અવગણના કરી.

૨૮ કંટકઅરિ—કાંટા જેવા દુસ્મન.

૨૯ અરિશ્રીકુચકુંકુમ—શત્રુઓની શ્રીઓએ સ્તન ઉપર ચોપડેલાં કેસર (પ્રતાપિ હરિશ્ચંદ્રે પોતાના પતિઓને મારી વૈધવ્ય આપવાથી). બાલિહક—કેસર.

જેણે તૃષા ઠાળવા હો, પર્ણો ઘણી મંડાવી;	
તે પાણી પાણી ભાષે હો, ખોમાં દહ ખંડાવી.	૩૦
હે નાથ ! કબે ઠાળો હો, અનાથ નથી.હું રાજ;	
એવા રવ અરિસ્ત્રીના હો, તે સુણે સ્વસ્ત્રીના ઝાઝા.	૩૧
જેણે કૃળકંદ આખ્યાં હો, અતિથિને ખાવાને;	
તેને રહ્યું રે મલુ હો, ઉદર એક સા'વા ને.	૩૨
એવાં દુઃખ વેઠી હો, ગહનવન મૂક્યું પૂઠે;	
હૃદ વરયું સત્યજ હો, છોને જગ સહુ રૂઠે.	૩૩
દિન વિત્યા વીરાજ હો, કાશીપુર નવ આવ્યું;	
પંથ રહ્યો આઘો હો, કબે કબે કબે કા'વ્યું.	૩૪
રે રે અવધિ જશે હો, રહ્યા દિન દશ હાવે;	
કોણ લઇ જાયે હો, કાશીપુરી ક્યાં કા'વે.	૩૫
અન્નજળ ત્યારે લઇયું હો, જ્યારે વાણારસી જાયું;	
કેમ દિનનું ખવાયે હો, શું કુધાવડે સત્ય વા'યું.	૩૬
મુખકમળ કરમાયું હો, લેવાયું લા'યમાં અંગ આ;	
બાલુડા ! મળ્યો બાપ હું હો, ગયો નવરંગ રંગ આ.	૩૭
કામિની કૂકું આ થયું હો, દયિતા દુર્દશા દેખું;	
એમ દુઃખદિન વીત્યા હો, રહ્યા દય દિન લેખું.	૩૮
તેમાંથી એક જતો હો, કે નૃપ પડતો ભૂમિ;	
ભરતાર પડ્યો જોઇ હો, ઘણી પડતી ધૂમી.	૩૯

૩૦ ખંડાવી—(પાણી લેવાને ખોમાં ઉતરવા જતાં પડી જવાથી).

૩૧ રવ-શબ્દ. સ્વસ્ત્રીના—તારામતીના. ૩૭ નવરંગ ઇ—તારા શરીરનો નવો—તાજો રંગ ગયો અને આ રંગ થયો. ૩૮ દયિતા—વાહાણી સ્ત્રી. ૩૯ ધમી—ચક્રી ખાદ્યને.

બાળક રડે ઊભો હો, કે' નહિ માગુ' ખાવા;
 ઊઠો ઊઠો માતાજી હો, બાપજી ક્યમ થયા આવા!! ૪૦
 એવે એક દેવગો હો, આવી સા'તો દુઃખિયાંને;
 બાળક પાડે રાડો હો, કાં દુઃખિયાં કરે સુખિયાંને. ૪૧
 તેણે તે ન ગણગાર્યું હો, લેઈ ગયો કાશીપુરી;
 મેમાનંદ શેના હો, કરૂણા નવ કહી પૂરી. ૪૨

વલણ.

કરૂણા પૂરી નવ કહી, લહી રસની લે'ર રે;
 પુરાણી બાવા કરૂણા ગાયે, જેને માધવની મે'ર રે. ૪૩

કડવું ૧૯ મું.

રાગ ગોડી.

પક્ષી કે' મુણ્ય જૈમિનિ મુન્ય રે, વાણારસી મૂક્યો મહાપુણ્ય રે;
 એક વૃક્ષની નીચે સુવાડયાં રે, તેને બાળકે રડી જગાડયાં રે. ૧

૪૩ માર્કંડેય પુરાણમાં માત્ર એટલું જ છે કે “ દિવ્ય એવી વાણારસી પુરીમાં શલપાણિ મહાદેવનું સ્વામીપણું છે તેથી તેના પર મનુષ્ય રાજનો હક નથી; એમ ધારી તે પૃથ્વીપાત્ર કાશી નગરી બણી વગ્યો. પગે ચાલીને દુઃખચક્રી પીડાયેલો રાજા પોતાની મનોવૃત્તાનુસારિણી પત્ની સાથે કાશી પોહોચ્યો. ” પણ કરૂણારસના વર્ણનનો આ પ્રસંગ એમ દુઃકાલીને રસભંગ કરવો એ પ્રેમાનંદને હીક નહિ લાગવાથી રાજાના માર્ગનું આ કડવું તેણે નવીન વધાર્યું છે. કયા કરનારા પુરાણીથી આવું વર્ણન જનતું નથી તે ઉપર કવિ વક્રોક્તિમાં કહે છે કે, કરૂણા ૪૦—અર્થાત્ કરૂણા રસની લેટ્ટરનો આ પ્રસંગ લહીને પણ પૂરેપૂરી કરૂણા (કરૂણ રસ) મેં કહી નથી; પણ જેને પરમેશ્વરની કૃપા છે એવા પુરાણી બાવા તો તે કરૂણા ગાય અ-
 રા ॥ ૧ મહાપુણ્ય—મોટા પુણ્યવાળો—હરિશ્ચંદ્ર.

જાગતામાં સુણ્યા હર હર નાદ રે, સુણ્યા અજ શા માનવના સાદ રે;
 વાચે ઘંટ ને કે' દુઃખ કાપો રે, પાર્વતીપતે ! મહતા અમાપો રે. ૨
 એ સર્વ સુણી રાય હરખો રે, તારાને કે' કાશીપુર નરખો રે;
 આવ્યો સુખનો દિન સુણ્ય થયામા રે, આજ દુઃખના ટળ્યા ઉઘામા રે. ૩
 આપું વિખને દક્ષિણા હુંય રે, ગ્લાનિ પામિ શું ખેડી તુંય રે;
 પુત્રને દધ આલિંગન રે, ચાલ્યો ચોંપ કરી રાજન રે. ૪
 તે ચાલતાં પડે લથરડી રે, શ્યામાકેરી દાઝે છે આંતરડી રે;
 ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય કરે ન ચાલે રે, ઉષ્ણતાએ તે છાંયડા ભાજેરે. ૫
 સૂર્યે સ્વવંશનું જોવા માપ રે, તન તપવ્યું માનો અમાપ રે;
 થયો સર્વાંગે પ્રસ્વેદ રે, બજે ચરચર તાપે મેદ રે. ૬
 એવે પુરનું દાર નિહાળ્યું રે, અજનજળ આઘેથી ભાળ્યું રે;
 જેવાં પેસે દરવાજા માંય રે, કે દીઠા કૌશિક મુનિ ત્યાંયરે. ૭
 આવી સન્મુખ ઊભા મહામુન્ય રે, વિનય રાખી નમ્યો હૃદ શૂન્ય રે;
 હાથ જોડી બોલ્યો મુખ આમ રે, આ ઊભાં પત્ની પુત્ર મા'નામ રે. ૮
 હું જાતે ઊભો થઇ દાસં રે, દક્ષિણાકાજ લો જેની આશ રે;
 એ ઉત્તમ સાદું જુદવ રે, અથવા ઇચ્છિત સાધું સેવ રે. ૯
 વિશ્વામિત્ર કે' સુણ્ય સત્યવાદી રે, રખે થાતો વચનપ્રમાદી રે;
 રાજસ્ય સંબંધી જે દેવુ' રે, તે તો મારે તું પાસે લેવું રે. ૧૦
 એક માસનો વાયદા કીધો રે, કોલ તેં તારે મુખે દીધો રે;
 તો હવે દક્ષિણા માશી રે, બીજી વાત ન રૂચે તારી રે. ૧૧

૨ અજ શા—જ્ઞાતના જેવા વેદોન્યાર યુક્ત, મહતા અમાપો—
 અમાપ મોટાધવાળા. ૬ તાપ બહુ પડતો હતો તે ઉત્પ્રેક્ષાથી વર્ણુ છે:
 સૂર્યે ૪૦—૨૫૪ છે. સ્વવંશનું—સૂર્યવંશનું—હરિચંદ્રનું. પ્રસ્વેદ—પર
 સેવો. મેદ—શરીરમાંનો એક ધાતુ.

- હરિશ્ચંદ્ર કે' અહો પ્રજ્ઞન રે, છો અમ્લાન તપશ્વી મહાધન રે;
આજ વદાડ થાય મુનિ પૂરો રે, માત્ર અર્ધ દિવસ અધૂરો રે. ૧૨
- એટલી વાર દયા કરો દેવ રે, દર્ધ દક્ષિણા સાધું સેવ રે;
વિશ્વામિત્ર કે' વાર્ ઠીક રે, વળી ઉપજતી તેને બીક રે. ૧૩
- હું થોડી ઘટિકાએ આવું રે, ત્યારે વેણ ન સાંભળું આવું રે;
દક્ષિણા લેઈ મારી પૂરી રે, નહિ તો શાપુ' ભાખી ગયા મુરી રે. ૧૪
- એમ ભાખી ગયા મહામુન્ય રે, શું વિચારે મનમાં મહાપુણ્ય રે;
ને દક્ષિણા દેવા બંધાયો રે, કેમ ભાખું મુનિએ વા'ચો રે. ૧૫
- પણ કંઈ રીતે આવું તેહ રે, એમ વિધવિધ કરે સંદેહ રે;
રે મેં જોમનું પોષણ કર્યું સારું રે, તે ક્યાં ગયું મિત્રોકેરું લારું રે. ૧૬
- મેં ભર્યા ભરપૂર દ્રવ્યભંડાર રે, ભર્યા ધાન્યથી પૂર્ણ કોઠાર રે;
તે સર્વના ધણી મહારાજ રે, તે મુખ બોલ્યું ન દેઈ શું આજ રે. ૧૭
- દ્વિપિત થાઉં શું અધમોધમ રે, રે રે થાય એવું મેં કયમ રે;
પાછો દાનનો પ્રતિગ્રહ દુષ્ટ રે, કેવી રીતે થઈ સંતુષ્ટ રે. ૧૮
- કેવી રીતે ન પડું હું નરક રે, રે રે ! કહી થયો કષ્ટે ગરક રે;
હવે શું કરું કોડી ન પાસે રે, ક્યાં જઈ વસું મૂઢું હું વાસે રે. ૧૯
- કેરું નિશ્ચે હું પ્રાણનો ત્યાગ રે, રે રે ! છૂડું ન તોય હૃતભાગ્ય રે;
વચનવડે કબૂલ્યું ને દેવું રે, તે ન દેઈ તો દુઃખ થાય કેવું રે. ૨૦
- પ્રજ્ઞધન હરણ કરનાર હુંય રે, કૃમિકીટ દેહ પામું શુંય રે;
અથવા એ છે ઘટારત મારે રે, દાસપણું આ દેહડી ધારે રે. ૨૧
- જાત વેચવી તે મહાહત્તમ રે, ન રાખું દિનદેવું અનુત્તમ રે;
મહાવિનાશકારી એ દેવું રે, રાખીને પછી છૂટવું ફિવું રે ! ૨૨

૧૨ છો ઇ૦—અમ્લાન નહિ કરમાયલા—તેજસ્વી) તપશ્વી મહા-
ધનવાળા છો. ૧૪ આવું—આ રીતનું. ૨૧ કૃમિકીટ—જીવડા કે કીડા.
૨૨ અનુત્તમ—અતિશ્રેષ્ઠ—અતિ મોટું.

- પક્ષી કે' જૈમિનિ સાંભળ રે, એમ આટવાચો નૃપ મહાખળ રે;
ચિંતાતુર મુખમુદ્રા દીસે રે, જોવો બલિવર્દ રેતમાં હીસે રે. ૨૩
- આકુલ દીન આતિ નૃપને જોઇ રે, તેની સ્ત્રી સાધવી દુઃખી હોઇ રે;
દુખો ભરાયો હૈયા માંય રે, પછે ગદગદ વાણીવતી બોલી ત્યાંય રે. ૨૪
- અહો રાજરાજેશ્વર મહારાજ રે, પરિ ચિંતા કરો તમે આજ રે;
ગમે તેમ કરી પાળો વ્રત રે, પ્રભુ ! સત્ય વ્રત માનો મહત રે. ૨૫
- સ્મશાનભૂમિ તજવાચોગ્ય જોવી રે, માનો વ્રતભંગ આ દહ તેવી રે;
અહો પુરુષશાર્દૂલ સ્વામિન રે, સત્યથી નહિ મોટું અન્ય રે. ૨૬
- સર્વે શાસ્ત્ર કે' મોટું સત્ય રે, તેહ પાળો ગરવી કરી ગત્ય રે;
મિથ્યાભાષી કરે ભલે હોમ રે, કાન્તિમાન હોય જોવો સોમ રે. ૨૭
- વેદવેદાંગાદિક મુખ પાઠ રે, હારે જોનાથી વસુ આઠ રે;
હોય દાનેશ્વરી બલિ જોવો રે, પુણ્યવંત જોઇ મહાદ કે'વો રે, ૨૮
- પણ તે સર્વ મિથ્યા મારા નાથ રે, જો સત્ય નવ પાળે સાક્ષાત રે;
ધર્મશાસ્ત્રમાં ભાષ્યું એમ રે, સત્ય પાળે ન કોઇ નેમ રે. ૨૯
- તેણું દુર્બુદ્ધિને છે અસત્ય રે, નાખે નરકે માનો મહામત્ય રે;
પૂર્વે કૃતિ નામે નૃપ મહામોટો રે, જોના જુગમાં નહિ કોઇ જોટો રે. ૩૦
- જોણે સાત કર્યા અશ્વમેધ રે, એક રાજયુય વિણ વેધ રે;
એટલું પુણ્ય કીધું જાતે રે, પડ્યો સ્વર્ગથી તે એક વાતે રે. ૩૧
- અસત્ય ઉચ્ચાર થઇ ગયો મુખે રે, પડ્યો પૃથ્વી તે મહાદુઃખે રે;
અહો રાજન ઉપાય છે એક રે, સત્ય રાખાણહારો વિવેક રે. ૩૨
- જુઓ પ્રભુ સંતતિ થઇ છે મુને રે, હવે આગલ્યું વેણ રોધે હું ને રે;

૨૩ મુખમુદ્રા—મુખાકૃતિ. બલિવર્દ—બળવં. રેતમાં—રેતીમાં. હીસે—
હાંકે. ૨૫ પરિ—દૂર. ૨૬ પુરુષશાર્દૂલ—પુરુષોમાં વાધ જોવા પરાક્રમી.

૩૦ અસત્યથી મોટો અનર્થ થાય છે તે જણાવવાને તારામતી પૂર્વેના
કૃતિદાસ કહે છે: પૂર્વે ૬૦—૨૫૯ છે.

- એમ વદી શૈબ્યા રહી છાની રે, ધન્ય ધન્ય હે તારા રાણી રે. ૩૩
- દુઃખે અશ્રુ પડે મોતી જેવાં રે, આંસુ ખોર જેવાં કહીએ કેવાં રે;
જેનું હોય તેનું નવ જાણો રે, ભલે ન હોય તેને નવ યાણો રે. ૩૪
- એવી જોઇ રાણીની દીન દહ રે, ખોલ્યો થઇ રાજા નિઃસંદહ રે;
અહો ભદ્રે ! રડે રામાદે રે, વારંવાર રોણે ઉચ્ચાદે રે. ૩૫
- કરચ પરો તું તાપસંતાપ રે, માપી આખું મહિલા મહામાપ રે;
તું જે સંતતિ મુખ કહે છે રે, તે આ બાળક દુઃખ સહે છે રે. ૩૬
- અહો ગજગામિની ભામિની ખોલો રે, કેવી ઇચ્છામાં સતી ડોલો રે;
રાજપત્ની કે' સુણો રાજન રે, હું પુત્રવતી છું પાવન રે. ૩૭
- સતપુરુષોતાણાં જે દાર્ય રે, તે તો વર્ણવી કહું હું આર્ય રે;
પુત્રજામાસિદેતુ માટે રે, સ્ત્રી ગ્રહણ કરે એ ઘાટે રે. ૩૮
- માટે મુજને વેચી મારા નાથ રે, આપો પ્રાદાણને દક્ષિણ હાથ રે;
પક્ષી કે' સુણ્ય જૈમિનિ તુય રે, વેણુ સાંભળતાં યાતું શુંય રે. ૩૯
- વાગ્યું હૃદયવેધક શર ઉર રે, મૂર્છા ખાઇ પડ્યો ભરપૂર રે;
પામ્યો સંજ્ઞા તે કેટલીક વારે રે, રેરે ધિઃક ધિઃક ઉચ્ચારે ત્યારે રે. ૪૦
- અહો કલ્યાણકારી કમળાક્ષિ દેવી રે, આવી વાણી તું ખોલે કેવી રે;
મહાદુઃખકારી લાગે તુજ વેણુ રે, જાવા દ જાવાદ એવા કે'ણુ રે. ૪૧
- તુજ હાસ્યયુક્ત વચન શું બૂલ્યો રે, ના ના નથી મૂઠ એવો હું દૂધ્યો રે;
ના ના હસિતવદની કેમ એવું રે, ઉચરો હૃદયધા વાગે જેવું રે. ૪૨
- મુખ ન કરું એવો ઉચ્ચાર રે, તો કરું કયમ આચરું નિરધાર રે;
એમ વારંવાર મુખ ખોલી રે, પડ્યો પૃથ્વી શું ધરાણી ડોલી રે. ૪૩
- પૃથ્વી પડ્યો લહી પતિ મહાભાગ્ય રે, શું ઉચરવા લાગી સ્ત્રી તે જાગ્ય રે;

૩૩ હવે ૬૦—મને સંતાન તો થયું છે, હવે—એટલું બોલીને તારા-
કહેણે કે, એની પછીનું વચન મને અટકાવે છે—તે મારાથી બોલાતું નથી,
અર્થાત્ હવે હું તમારે બહુ ઉપયોગી નથી માટે મને વેચીને દ્રવ્ય આપો.
૩૫ ભદ્રે—કલ્યાણી ! ૪૦ સંજ્ઞા—જ્ઞાન.

રાજપત્ની કે' હા । મા'રાજ રે, આશુ' દુઃખ આવી પડ્યું આજ રે. ૪૪
 રંકુ પક્ષીના પર પર પોઢો રે, અત્યંત સુવાળાં અંબર ઓઢો રે;
 તે આમ પડ્યા પતિ ભૂમિ રે, રહેતા જ્યાં સેવક ઝૂમી રે. ૪૫
 કોનું કંઈ પતિ તમે અપમાન રે, કે આ ભોગવો દુઃખ મહાન રે;
 નેણુ આપી અસંખ્ય ગાયો રે, પૃથ્વીધન લેતાં કોઇ ન વ'વાયો રે. ૪૬
 ને ખાણુ લીધાં દાન રે, તે તો થઇ પડ્યાં રાય મહાન રે;
 તે તો પૃથ્વીઆપણહારો ભૂપ રે, તે પડ્યો પૃથ્વી થઇ કુરૂપ રે. ૪૭
 હા દેવ । કંઈ અતિ દુઃકું રે, એણુ કોનું કીધું મલુ બૂકું રે;
 ઈંદ્રઉપેંદ્ર તેજે હારે રે, તેની આવી દશા અવિધારે રે. ૪૮
 પૃથ્વી પર પડે મૂર્છા તે ખાઇ રે, આ શા દિન આવ્યા દુઃખદાઇ રે;
 એમ વિલપે રાણીરાય ઝેંશુદ્ધ રે, પાસે બાળક ઊભો આણુબુદ્ધ રે. ૪૯
 માતા પિતા પર પડ્યાં માણુ સંકટ રે, તે સમજે પુત્ર ગતિ વિકટ રે;
 લાગી કુધ્રા તે ભૂખથી વ્યાકુળ રે, હા હા પિતા કંઈ સમાકુલ રે. ૫૦
 અનાથ સરખાં જોઇ મા ને બાપ રે, તેને પ્રકટ થયો મહાતાપ રે;
 તેનું દુઃખ તોયે તેણુ મૂક્યું રે, ભૂખથી કંઈ પિતૃનું ચૂક્યું રે. ૫૧
 તે જોલ્યા કાલીઘેલી વાણી રે, ક્યમ પિતા સૂતા દુઃખ આણી રે;
 મને લાગી છે ભૂખ ઘણેરી રે, મને આણી દે પોળી ને કેરી રે. ૫૨
 હે મા હે મા આખ્ય ઉહું ઉહું રે, ઘણી ભૂખ લાગી તને કહું રે;
 ને મારી જીભનું ટેરવું સૂક્યું રે, ભૂખ ના ભાગે ધૂળ હું બૂકું રે. ૫૩
 આ અહીં માડી કાંઇ કાંઇ થાય રે, એ શુ' હશે કે' મારી માય રે;

૪૪ હા । હા ।—અરે । ૪૫ રંકુ—એ નામનું સુવાળાં પીંછાંવાળું
 પક્ષી. ૫૨—પીંછાં. (પીંછાંથી જનાવેલા બિહાના પર)- અંબર—વસ્ત્ર.
 ૪૮. ઉપેંદ્ર—વિષ્ણુ-વામન. ૪૯ અણુબુદ્ધ—પૂરી સમજણ આવ્યા વિનાનો
 બાળક.

મારાથી બેળે ન બોલાય રે, ખાવા આપ્યને લાવી આંચ રે. ૫૪
એવે અવનવું ત્યાં એક થાતું રે, દુઃખ ઘણું આવી ત્યાં સા'તું રે;
પક્ષી કે' જૈમિનિ સુણ્ય તુંયે રે, આગે કથા વિસ્તારું હુંયે રે. ૫૫

વલણ.

કથા વિસ્તારું કારમી, કરી હરિ પ્રણામ રે;
વિમ્ર મેમાનંદ નામ મિથ્યા, છે હરિ મોટા મહાધામ રે. ૫૬

કંકણું ૨૦ મું.

રાગ કાલેરો.

પક્ષી કે' જૈમિનિ સુણો, દુઃખ પામ્યો કેવું રાજન;
માખાપ પડ્યાં પુત્ર ખાવા માગે, એવે આવ્યા ત્યાં મુનિજન. ૧
મહાભયાનક તાપસી, પ્રલયાંતકશા દીસે કોપ;
દક્ષિણા લેવાને આવ્યા, કરવા અસત્ય આરોપ. ૨
જુએ મુનિ તો બે જણ પડિયાં, બાળક રડે ઊભો પાસ;
તે નૃપને ઋષિએ જળ છાંડ્યું, જેને દક્ષિણાની દિલ આરા. ૩
ત્યાર પછે મુખથી એમ બોલ્યા, ઊઠ્ય ઊઠ્ય હે રાજેન્દ્ર;
કબૂલ કરેલી દક્ષિણા આપો, મોટા સત્યાર્થી ઉપેન્દ્ર. ૪
દવાદારનું દુઃખ દિન દિન વાધે, જેમ વાધે સૌરના વાળ;
હીમ જળે શીતળતા પ્રકટી, નૃપ ઝળકી ઉઠ્યો તત્કાળ. ૫
જેમ મૃતકને અમૃત સીંચે, કે ઊઠે ચેતના પામી;
જે દુઃખથી તેનું મૃત્યુ થયું હોય, તે પીડા દખે પાછી સામી. ૬
તેની દશા કેવી થાય માનો, પણ આ તો ઉલટું દીસે.

- કાળ જરા મુનિવર જોઇ સામા, દાનેશ્વરી મન હીસે. ૭
- તદપિ આપણું ક્યાંથી આણી, એ ચિંતામાં રૂપ પડિયો;
- પુનરપિ મૂર્ચ્છિત થયો પોતે, કે કાઢી ઋષિકોપે હડિયો. ૮
- પુનરપિ જળાદિકે આશ્વાસી, દિવસતમ બોલ્યા આમ;
- હે રૂપ જો તું ધર્મને ધારે, તો આપ્યને મારા દ્રામ. ૯
- સત્યવડે સવિતા નભ તપતો, રહી સત્યે પૃથ્વી ભૂપ;
- સત્ય ધર્મ એ સૌથી મોટો, છે સત્યે સ્વર્ગસુખ અનુપ. ૧૦
- કોઇ સત્યવાદીએ તોળી જોયું, ત્રાજવામાં ધાલી સત્ય;
- સો અશ્વમેધથી અધિક હવું તે, છે એ શ્રેષ્ઠ માનો મહામત્ય. ૧૧
- રે મતિ તુજને વારંછું હું, મા'મૂઢને શિક્ષા દેવી;
- જૂઠાબોલો મહાનિબુર પાપી, તેને સુલટી મતિ તે કેવી. ૧૨
- અનાર્થથી સામવિધ શે સાધું, વારં સુણ્ય નૃપાળ તું આજ;
- મહાસમર્થ તું શૂરોશૂરો, સુણ્ય મારો સત્યભાવ મા'રાજ. ૧૩
- જો દક્ષિણા તું ન દે અમારી, તો ચાપી કરું તને ખેત;
- હું સૂર્યાસ્તની ભોમો વાટ નિહાળું, આણું ન કિંચિત હેત. ૧૪
- એ રીતે કહી મુનિ વણિયો, જોતાં જોતાં થયો અલોપ;
- રાજા મહાભયભીત થયો ત્યાં, જાણે વસમે વિશ્વામિત્રકોપ. ૧૫
- ક્યાં જવું ને શું કરવું તે, સૂઝે નહિ તલભાર;
- કૂટી કોડી સરખી નહિ પાસે, પામ્યો અધમોધમ ઉપચાર. ૧૬

૭ હીસે—હરખે. ૮ ઋષિકોપે—ઋષિના કોપે. હડિયો કાઢી —
અર્થાત્ અતિશય કોપ પ્રકટયો.

૧૩ વિશ્વામિત્ર પોતાની મેજે કહે છે: અનાર્થથી ઈ—આ અનાર્થ
(અધર્મ) રાજા સાથે સામવિધિ (શિખામણુ આપવાનો માર્ગ) હું શું
કરવા સાધું (આચરું છું ?) ૧૬ પામ્યો ઈ—અર્થાત્ અધમમાં અધમ
દશા યષ્ટ ચૂકી.

- એવી દશામાં માહામુનિકેરા, શબ્દદંડ પડે પીઠ;
 એ દશાવાળા નાથને નિર્બી, ઘરણી બોલી થઈ ઘીટ. ૧૭
- અહો નાથ મારું કહ્યું માનો, શે બજો શાપાગ્નિથી આપ;
 એમ વારંવાર વૃષપત્ની ભાખી, ત્યારે પ્રકટચો તન પરિતાપ. ૧૮
- અહો ભદ્રે ! નિર્દય પતિ તારો, કરશે નારીવિક્રયકાળ !
 રે રે મણુ હું દુષ્ટ મહાપાપી, આ જીભ વદશે આવું આજ. ૧૯
- મહાદુષ્ટ નીચ ચાંડાળ પોતે, ન વર્તે આવી રીત;
 તે કર્મ આચરવા હું ઊભો, ક્યાં નારી ગઈ પૂરાણ પ્રીત ! ૨૦
- એ પ્રમાણે સ્ત્રીશું બોલી, ગયો નગરમાં રાય;
 મહાપીડિત કંઠે અમૂઝાચો, જેની કંપે થરથર કાય. ૨૧
- બાળપથકી કંઠ નેન રૂંધ્યાં, એવો વૃષવર ચૌટે જાય;
 અહો નગરજન સુણીએ વચન મમ, શું તમે પૂછો મારી કાય. ૨૨
- તું કોણ છું એવો પ્રશ્ન ન કરશો, કારણ કે હું છું પાપી !
 રાક્ષસી કર્મ કરવા બેઠો હું, માનુષી ધર્મ ઉથાપી. ૨૩
- એથકી પાણુ અધિક પાપી ને, અમો ફૂર છું પૂરા;
 મારી માણુમિય પત્નીનું સાહું, કરવા આવ્યો છું શૂરા. ૨૪
- એવું છતાં નવ માણુ તજું હું, મુખ બોલું કરવા સાહું;
 દાસી કારણ કોઈ દયિતા રાખે, તેના ઉપકારમાં અમો ગાહું. ૨૫
- આવો અવસર ફરી નહિ આવે, નહિ મળે દાસી આવી;
 જેણે અનેક દાસીઓ પર પ્રીતિ રાખી, તેને આવી લાગ્યું આ ભાવિ. ૨૬
- પક્ષી કે નૈમિત્તિ સુણો તમે, એવે આવ્યો વૃહ એક વિપ્ર;
 અરે ભાઈ મારે દાસી રાખવી, એનું મૂલ્ય કહે તું ક્ષિપ્ર. ૨૭
- ધન સંગ્રહ ઘણો મારી પાસે, ઘરમાં મળી નારી સુકોમાર;

- તે ઘરકાર્ય કરી શકે નહિ જાણો, માટે ધન ખરચું આ વાર. ૨૮
- આ તારી સ્ત્રી નિપુંણ જાણાયે, તરણરૂપ શીલમાં છે સારી;
એ ગુણની સાથ દ્રવ્ય આ પૂરું, તે તું લે નારી દઇ તારી. ૨૯
- નારી તારી દઇ ચાલ્યો જ વાટે, એવું વેણ સુણ્યું નરેન્દ્ર;
તેતું દુઃખે હૃદય ચીરાઈ ગયું અતિ, રે મેં શાં પાપ કર્યાં મહેન્દ્ર, ૩૦
- હા કે ના નવ મુખથી ઉચર્યો, દ્રવ્ય ખાંધ્યો રાજની ગાંઠ;
કેશે સાહી સ્ત્રી જેવવા લાગ્યો, જો જો પ્રાણણ ખરા ખાંટ । ૩૧
- સ્ત્રી કે પિતાજી મૂકો મુજને, હું આવું તમારી સાથ;
આ કેશ મારા કોઇએ નવ જેવ્યા, તમે જેવો જુએ મારો નાથાં ૩૨
- શું આટલા દુઃખથી અંત આવ્યો હશે, શ્રોતા મનમાં એમ;
ના ના એમ રખે ભાઈધારો, થાય પડતા પર પાદની રેમ । ૩૩
- તેના અજ્ઞાન બાળક જેઇ માતાને, મકાવવા શું ધ્રોડ્યો;
વચ્ચે વળગી પડ્યો કાકપક્ષાળો, મુખ પાડે ઘણી ઘણી રાડ્યો. ૩૪
- રે મા ! આ વૃદ્ધ તને ક્યમ જેવે, મારા જનકને મૂકી આજ;
રોહિતાશ્વ વળી રૂદન કરી કે', આજ કોપશે મા ! મહારાજ. ૩૫
- રાજપત્ની રડતી મુખ ખેલી, રે આર્ય ! મૂકો પણ વાર;
મારા બાળક પુત્રને આલિંગી લઉં હું, ત્યાં સુધી મૂકો દાતાર. ૩૬
- અહો પિતા ! એ બાળકકેરું, દર્શન દુર્લભ મુજને;
માટે જરા વાર મુજને મૂકે તો, આશિષ દઉં તુજને. ૩૭
- અહો વત્સ આવ્ય આવ્ય આ બાળુ, જો દાસી થઇ તારી માત;
અહો પુત્ર ! મને સ્પર્શ કરીશ નહિ, સ્પર્શ થોડ્ય રહી નથી જાત. ૩૮
- તદપિ તે બાળક નવ સમજ્યો, ગયો રડતો રડતો તેની પાસ;

૨૮ મુકોમાર—મુકોમળ. ૩૪ કાકપક્ષાળો—માથે નાની ચોટલીવાળો.
૩૬ આર્ય—ખરીદ કરનાર વૃદ્ધ પ્રાણણનું સંબોધન. ૩૭ પિતા !—પ્રાણ-
ણનું સંબોધન.

અશ્રુથી નેત્ર ભરાઇ ગયાં જેનાં, દિસે અંગોઅંગ ઉદાસ.	૩૯
ઓ મા ! ઓ મા ! કહી પાછળ ધાયો, વળગી પડ્યો તેની કોટ;	
સાહું કરનારે લાત મારી એક, સાહી તેની દઢ ચોટ.	૪૦
અહો માતા ! હે માતા ! કહીને, બાઝ્યો બાહુડો બાંધ;	
હે માતા મુજને આ મારે, તું નવ બોલે મુખ ક્યાંય !	૪૧
રાજપત્ની કહે અહો દિવસના, એક વિનતિ મુણે મારી;	
આ બાળકને સાચેલાગો ખરીદા, મલુ થાવ એટલા ઉપકારી.	૪૨
જો વિના મારા માણુ ન રાખું, કે કરી રાકું નવ કામ;	
હું હીન દીન અભાગ્યણી સામું, ભાજો કૃપાદષ્ટિ આમ.	૪૩
હું સનાથ અનાથ જેવી મલુ બાણે, મેળવો ગાયને વત્સ;	
મલુ પુત્રમેમ સર્વેને લાગ્યો, ક્યમ જીવે જળવિણુ મત્સ્ય.	૪૪
તે પ્રાણેણ મહાકૂર હતો પણ, નહિ વિશ્વામિત્ર જેવો ! !	
તે પડેલા પુરૂષની પાસ જઈ કે', ક્યમ અલ્યા પુત્ર દેવો કે ન દેવો ?	૪૫
આ વધારે દ્રવ્ય હું તુજને આપું, તે લઈ બાળક દે મુજને;	
અથવા અમો શેણુ પૂછું કાંઈ, આપું દ્રવ્ય કહ્યું શાસ્ત્રે તુજને.	૪૬
ધર્મવેત્તાએ સ્ત્રીપુરૂષકેરું, મૂલ્ય કર્યું નક્કી બાણ;	
રાત સહસ્ર લક્ષ કે કોટિ માનો, બોલ્યું શું દઈ તુને અબાણ.	૪૭
તદપિ નૃપ મુખથી નવ બોલ્યો, ત્યારે વિમે કીધું આમ;	
મથમતી પેઠે છેડે દ્રવ્ય બાંધ્યું, પછે ચાલ્યો લઈ હરિનામ.	૪૮
રાજપત્ની અને પુત્ર નિહાળે, પૃથ્વી પડ્યો જપાણ;	
આગળ જવા જેના પગ નવ ઉપડે, મારે ધક્કા દિવસ કરાણ !	૪૯
તદપિ તે નવ ચાલ્યાં જ્યારે, ત્યારે બાંધ્યાં બંને એક દાર;	
ગોપાળક વત્સ મુરલિને ખેંચે, તેમ ખેંચે કૂર કઠોર.	૫૦

- તે જાઇ નયણે નૃપ અતિ કંપ્યો, વારંવાર ઉણુ મૂક્યા નિઃશ્વાસ;
 રે મારી પત્નીને વાયુ ન દખે, કે સૂર્ય શશિનો પ્રકાશ. ૫૧
- તે નારી દાસી થઇ ગઇ મારી, ધિક્ક દૈવ તુંને ધિક્કાર;
 સૂર્યવંશમાં જન્મ પામેલો, તે દુઃખ પામે સુકુમાર. ૫૨
- જેનો અંગુલિ મગફળી હઠાવે, તે શું વેચાચો આ વાર;
 ધિક્કાર છે દુર્લુહિ મુજને, ન વસે દયા લગાર. ૫૩
- અહો મિત્રે ! હા વત્સ બાણુડા ! શું આવી દશા આવી આજ !
 મારી અનીતિએ બંને વેચાણાં, રે રે મેં કથાળ્યું તમારું કાજ ! ૫૪
- મહાકબ્લ હું દેહે પામ્યો પણ, આ જીવ શાથી ન જાય !
 આ જીવતરમાં ધિક્કાર પડે, જેણે વેચ્યાં પુત્ર પુત્રવતી માય ! ૫૫
- રે રે મલુ શાં પાપ ક્યાં મેં, તેના દવા લાગ્યો તું આ દંડ;
 અતિ થયું હવે ક્ષમા કરો મલુ, નથી નથી કંઈ પાખંડ. ૫૬

વલણુ.

- નથી નથી પાખંડ કંઈ મારાં, એમ વિલપે નૃપ ભૂમિ પડી રે !
 તે વૃદ્ધ વિમ્બ પત્ની સુત લઇને, ગયો આથે તેણી ઘડી રે. ૫૭

કડવું ૨૧ મું.

રાગ રામગ્રી લેહુકણી.

- પક્ષી કે' નૈમિત્તિ સાંભળો, કરે નૃપ ત્યાં વિલાપ;
 પ્રાક્ષાણુ ગયો ઓપુત્ર લઇ, મકટ્યો તન પરિતાપ. ૧
- એવે વિશ્વામિત્ર આવ્યા કને, લેવા દક્ષિણાધન;
 તેને હરિશ્ચંદ્રે ધન આપિયું, શું રીઝયા તેથી મુનિજન ! ૨
- કલત્રપુત્ર વેચી મેળવ્યું, તેહ આણું પડ્યું જાણ;

- શોકસંતપ્ત નૃપને કહે, ક્રોધી કૌશિકવાણ. પક્ષી૦ ૩
- હે અધમ ક્ષત્રિય મને અવગણે, હું આટલી દક્ષિણા ચોગ્ય !
- એમ જો ધારતો તું ઉરે, તો લાગ્યો જાણ શાપરોગ. પક્ષી૦ ૪
- સારી રીતે સાધ્યાં તપ ઘણાં, વળી પાઞ્ચું, વ્રતપાણું જોઈ;
- તું ઉગ્ર પ્રભાવ જો માહરો, અધ્યયનશુદ્ધ આ દેહ. પક્ષી૦ ૫
- તેવડે કરી ધન મેળવું, તે કરૂં બ્રહ્મ નૃપાણ;
- હરિશ્ચંદ્ર કે' આપું વળી બીજું, કરો પ્રતીક્ષા દયાળ. પક્ષી૦ ૬.
- મારી પાસે ધન છે નહિ, આપીશ મળ્યે બીજી વાર;
- સ્ત્રીપુત્ર વેચ્યે જે આગ્યું તે. આપ્યું અધુના નિર્ધાર. પક્ષી૦ ૭.
- વિશ્વામિત્ર કે' નૃપ મુણો, રહ્યો અવશેષ ચોથો ભાગ;
- એટલો રહ્યો દિન જોઈને, ધરત સત્ય પર અનુરાગ. પક્ષી૦ ૮
- હું વાટ જોઈશ રહ્યા દિનની, પછે ન લેઉં લગાર;
- એમ કહી થયા ચાલતા, કરી મુખ ફેર ઉચ્ચાર. પક્ષી૦ ૯
- વિશ્વામિત્ર ગયા પૂઠી, પડ્યો નૃપ શોકસમુદ્ર;
- તે નિશ્વાસ મૂકે છે સપંશો, થયો ઘણો દીન રાજેન્દ્ર. પક્ષી૦ ૧૦
- શાપ ભય ભય સત્યનો, પછે બોલ્યો મોટેથી ભૂપ;
- ધન દઇ દાસ લેવો કોઈને, તો હું આ બોલો કુરૂપ. પક્ષી૦ ૧૧
- સર્વ અસ્તાચ્ચજે નવ ગયો, ત્યાં સુધીમાં વેચાઉં;
- હું દાસ થાઉં આ દેહથી, પત્નીપુત્ર પેઠે જાઉં. પક્ષી૦ ૧૨.
- એવે એક ચાંડાળ આવી બોલો, તેનાં કરૂં શું વખાણ;
- દેહમાંથી દુર્ગંધ નીકળે, છે અતિ કુરૂપ અજાણ. પક્ષી૦ ૧૩

૩ કલત્રપુત્ર — સ્ત્રી અને દીકરો. શોકસંતપ્ત — શોકથી તપેલો.
 ૫ ઉગ્ર પ્રભાવ — પ્રચંડ મહિમા. અધ્યયન શુદ્ધ — વેદાભ્યાસવડે પવિત્ર.
 ૬ પ્રતીક્ષા કરો — વાટ જુઓ. ૧૨ અસ્તાચ્ચજે — આયમવાના પર્વત
 ઉપર.

કેશવડે અંગ કરકરું, વધી દાઢી વિણ કૌર;

બે દંત બાહેર મુખ નિસર્યા, તે પાણુ દીસે ન ગૌર. પક્ષી૦ ૧૪

કૂર કઠોર દીસે ઘણો, હારે કાળપે મેશ;

ઉદર દીસે ગોળી સમું, વળગી રહી મૂછે ઘેંશ. પક્ષી૦ ૧૫

માંજરી રૂક્ષ આંખો ઘણી, કરે મુખ કઠોર ઉચ્ચાર;

પક્ષી હણી પગપર ગ્રહા, લટકતા કરમાં નિર્ધાર. પક્ષી૦ ૧૬

મૃતકના હાર અંગે ધર્યા, ઝાલી નરખોપરી હાથ;

છે વિશાળ વદન રાક્ષસ સમું, જેને જોઈ ડરે જૂતનાથ. પક્ષી૦ ૧૭

તે કર્ણકઠોર વાણી લવે, વિંટાયા શ્વાન ચોપાસ;

એક કરે ઝાલી લાકડી, જોઈ ઉપજે જમને ત્રાસ. પક્ષી૦ ૧૮

એવો ભયાનક ભૂંડશો, કદરૂખાનો જૂપ;

આવી મુખે એમ ઉચ્ચાં, મારે લેવો દાસ અનુપ. પક્ષી૦ ૧૯

ખોલ્ય દાસ તારું મૂલ્ય શું, હું આપું મુખ માગ્યું દ્રામ;

ખરીદ કરું તને ખાંતથી, આવી ઊભો રે'ની તું આમ. પક્ષી૦ ૨૦

પક્ષી કે' જૈમિનિ સાંભળો, પછે શું ખોલ્યો નૃપાળ;

હરિશ્ચંદ્ર કે' ભાઈ કોણુ છે, કૂર દુર્ભાષી કરાળ. પક્ષી૦ ૨૧

ચાંડાળ કે' હું ચાંડાળ છું, મને લોક કે'તા પ્રવીર;

વધ કરવા ચોગ્યને હું હણ્યું, વળી ગ્રહું મૃતકનાં ચીર. પક્ષી૦ ૨૨

એ નામ ને ધંધો અમતણો, ચાલ્ય મારી તું સાથ;

તું જાણ્યઉદય થયો ભાગ્યનો, તને નૂક્યા ત્રિભુવનનાથ. પક્ષી૦ ૨૩

હરિશ્ચંદ્ર કે' મહાનીચ તું, છે અધમોધમ ચાંડાળ;

તારું દાસત્વ નથી મારે જોઈતું, ભલે લાગે શાપ કરાળ. પક્ષી૦ ૨૪

- એમ લણે રાય નેટલે, એવે આલ્યા કૌશિક;
- ઢોધામર્ષથી બોલ્યા આમ તે, થઇ ઘણી ડાળી છોક. પક્ષી૦ ૨૫
- વિશ્વામિત્ર કે' નૃપ અલ્યા, આ ચાંડાળ દે ધન;
- તે લઈ દક્ષિણા આપ્ય તું, થાય મારું મન પ્રસન્ન. પક્ષી૦ ૨૬
- હરિશ્ચંદ્ર કે' કૌશિક સુણો, હજી હું સમજું સૂર્યવંશીય;
- તો દ્રવ્યધન્યાએ ચાંડાળનો, ક્ષમ થાઉં દાસ મુનિય. પક્ષી૦ ૨૭
- વિશ્વામિત્ર કે' રૂપ સુણો, જો તું ન આપે દક્ષિણા આન:-
- ગમે તો ચાંડાળગૃહ નહ, નહિતો શાપું હું રાજ. પક્ષી૦ ૨૮
- કે મુખ વધ નથી આપતો, પછે લે તારું રાજ્ય;
- તવ ચિંતાગ્રસ્ત નૃપ કંપતો, આ શું આલ્યું અકાજ. પક્ષી૦ ૨૯
- પછે ભયવિહ્વળ થઇ મુનિપગ પડ્યો, ક્ષમા કરો અપરાધ;
- હે કૃપાળ દાસ તમતણો, રાજો મુને વેચાતો સાધ. પક્ષી૦ ૩૦
- હું પીડાવડે પીડિત થયો, તપું શાપાગ્નિ માંય;
- મુનિ સત્ય ન છૂટે હૃદયથકી, તમારો ભક્ત વીસરો ક્યાંય. પક્ષી૦ ૩૧
- એમ કહી પગે પડ્યો, વળી મુખ ઉચર્યો ઉચ્ચાર;
- કરુણાદષ્ટિવડે અવલોકા, હું થયો દીન મૂઢ આ વાર. પક્ષી૦ ૩૨
- હે વિમર્ષે ! કાંઇ દયા કરો, મૂકાવો સંસર્ગ ચાંડાળ;
- મહાકષ્ટકારક સંસર્ગ એ, સમજો મુનિવ્યાઘ્ર કૃપાળ. પક્ષી૦ ૩૩
- જે દક્ષિણા રહી મારે આપવી, તેને સાટે મુનિ થાઉં દાસ;
- મનોવૃત્ત્યનુસારી સેવા કરું, એ પૂરો સેવકની આશ. પક્ષી૦ ૩૪
- મુને ઉગારો ચાંડાળથી, માગું માન મહારાજ !

૨૫ ઢોધથી તથા અમર્ષ (દ્વેષયુક્ત તિરસ્કાર) થી. ૨૭ હજી ઇ૦—હજી હું પોતાને સૂર્યવંશીયાં ઉત્પન્ન થયેલો સમજું છું.

૩૩ મૂકાવો ઇ૦—આ ચાંડાળનો સંસર્ગ (એક સંબંધ) મૂકાવો—હટાવો. ૩૪ મનોવૃત્ત્યનુસારી—તમારી મનોવૃત્તિને અનુસરનારો થઈને.

વિશ્વામિત્ર કે' એમ કહું, તું થયો દાસ મારો આજ.	પક્ષી૦ ૩૫
અલ્યા મારે ખપછે વિત્તનો, માટે વેચું ચાંડાળ ગેહ;	
ગુલામ વેચી ધન સંગ્રહું, હું સંખ્યામાં અર્બુદ નેહ.	પક્ષી૦ ૩૬
એણું વચન સુણી રીઝિયો, નાચ્યો ઘણું ચાંડાળ;	
હે મોટા મુનિ તેં દયા કરી, હા હા થયો હર કૃપાળ !	પક્ષી૦ ૩૭
હરિશ્ચંદ્ર થરથર કાંપતો, રખે કરે દંડ પ્રહાર;	
ગભરાયો ને ગુંચાયો અતિ, મુખ વદે માધવમુરાર !	પક્ષી૦ ૩૮
ઘષ્ટવિયોગ નૃપકુળનો, તેમાં આવી લાગ્યું આ દુઃખ;	
ખીડાએ ઈંદ્રિય વ્યાકુળ થઇ, થઇ ગયો દહુ સર્વ રૂપ.	પક્ષી૦ ૩૯
ભૂમિ પડ્યો મૂર્છા ખઇ, કરી ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય ઉચ્ચાર;	
તેને ચાંડાળે બાંધી ખાંધે ધર્યો, ચાલ્યો ઘરભણી ગ્રહી ભાર.	પક્ષી૦ ૪૦
હું આ તે ખીડા કેવી કેહું, ક્યાં નૃપ સાર્વભૌમશ;	
ક્યાં રાણી ક્યાં મુત રહ્યાં, ક્યાં રહ્યો ગરવો દશ ! !	પક્ષી૦ ૪૧

વલણ.

દશ રહ્યો ક્યાં વેશ વસમો, થયો નૃપ ચાંડાળ રે !	
હરિ ! દૈવ ન છત્યું કોઇએ, નેણે ખાધા સૌમ્યવિક્રાળ રે ! !	૪૨

કડવું ૧૬ મું.

રાગ પંચમ.

હરિશ્ચંદ્ર રહ્યો નીચ ઘેર, સત્યને કારણે રે;	
નિત્ય ઊડી ન્યે એક જાપ, તેને બારણે રે.	૧

૩૬ અર્બુદ—દશ દાદિ. ૩૯ રૂપ—રૂપ—બીનાશ કે સ્નેહ વગરનો.

૪૨ સૌમ્યવિક્રાળ—શાંત અને દૂર.

- માતર મધ્યાન્હ ને સાંજ, આત્રું ખોલતો રે;
 અરે દુખિયારી મારી નાર, વઢી એમ ડોલતો રે. ૨
- શું તું થઈ દાસીજાત, સાથે પુત્ર તું સમો રે;
 શે મુજને સંભારે તું નાર ! આણ્યો જોણે આ સમો રે ॥ ૩
- કદા એમ કરે તું વિચાર, કે વેચ્યાં ધન જોડલે રે;
 તેતું આપી મૂકાવશે નાથ, દુઃખ જશે તેટલે રે. ૪
- હો હરિણબાળલોચના હુંય, તુંથી વધુ દુઃખમાં રે;
 આવી પડ્યો છું આજ, ભય નથી ભૂખમાં રે. ૫
- તે તું ન જાણે સ્ત્રીજન, જાણીને શું કરે રે;
 પ્રથમ રાજ્ય ગચ્છું લહ્યુ દષ્ટ, વહાલાં નહુ પરહરે રે. ૬
- આખર વેચ્યાં સ્ત્રી પુત્ર, ચાંડાળ પછે થયો રે;
 આ સંસારસાગર માંય, કેવો ડૂબી ગયો રે. ૭
- આવી ભરતી દુઃખની જાણ, તેનાં મોજાં આ જુઓ રે;
 એમ વિલપે હરિશ્ચંદ્ર ભૂપ, કોણ કે' શે રૂઓ રે ! ૮
- નિત્ય સંભારે પત્ની ને પુત્ર, જેની વૃત્તિ આપમાં રે;
 પછે ચાંડાળે સોંપ્યું કાજ, નૃપ જોઈ તાપમાં રે. ૯
- મરેલાં માણસકેશં વસ્ર, લેવાં નિત્ય તાહરે રે;
 જે જે જાણે મહદાં આ દિશ, નિરીક્ષા તેની તું કરે રે. ૧૦
- તારે રે'વું આ સ્મશાનસ્થાન, રાત દિન જાગતાં રે;
 લેવો કર મહદાંનો જોહ, ન ધર્મને ત્યાગતાં રે. ૧૧
- પ્રત્યેક શવથી જોહ, જે તુજને મળે રે;

૫ હરિણબાળલોચના—મૃગના બાળક જેવાં ચંચળ નેત્રવાળા. બ-
 ય ઈ.—ભૂખમાં ભય નથી—અર્થાત્ આ દુઃખથી હું ખાવાપીવાતું ભૂલી
 ગયો છું. ૧૦ નિરીક્ષા—તપાસ.

- તેનો દેવો તારે છઠો ભાગ, નગરનૃપને કળે રે. ૧૨
- ત્રણ ભાગ દેવા મુને જાણ્યું, બે ભાગ પર તારે જીવવું રે;
એવી આજ્ઞા કરી આંડાળ, નૃપને લાગ્યું અવનવું રે. ૧૩
- પણ શું કરે ! છે તેનો દાસ, તેથી સર્વ હા કહ્યું રે;
દીધો દક્ષિણસ્મશાને વાસ, જાણે ત્યાં શે રહ્યું રે. ૧૪
- મહાધીર સ્મશાન છે તેહ, તેનું વર્ણન શું કરું રે;
કાંઈ કિચિત્ લાખું હુય, જેવું પુરાણે ધર્મું રે. ૧૫
- રાત્રે થાય ભયાનક શબ્દ, સુણ્યે અંગ કાંપતાં રે;
શવમાળા છે વ્યાપ્તમાન, અતુર જોઈ આંપતાં રે. ૧૬
- નિશવાસર દુર્ગંધ વાયુ, વાયે જોરમાં રે;
ધૂમ્રગોઠે દિશાઓ ભરાય, વન્દિ મેદ તોડે તોરમાં રે. ૧૭
- જ્યાં પિશાચ ભૂત પૈતાલ, ઘણી ભમે ડાકિણી રે;
યક્ષ રાક્ષસ જંદ જાણાય, કરે નૃત્ય શાકિણી રે. ૧૮
- જ્યાં ગીધ શિયાળ ને શ્વાન, અરૂપરૂ આરૂંજે રે;
શ્વાન અસ્થિ કરડતાં દખાય, લહેવહે મહાબળે રે. ૧૯
- પડ્યા અસ્થિતાણા અંખાર, કા'યાં શવ જ્યાં ઘણાં રે;
તેની દુર્ગંધે ન ત્યાં ઊભાય, દુઃખની શી મણા રે!! ૨૦
- જ્યાં મૃતકદહને કાજ, રડે સગાંસાગવાં રે;
તેનો કાલાહલ મોટો થાય, રડે ઘણાં આગવાં રે. ૨૧
- હા પુત્ર ! હા બંધવ ! નાદ, કે' હા વત્સ ! હા ભાઈ ! રે;
કા સ્નેહી પોકારે સાધ, કે' વા'લી તું ક્યાં ગંધ રે! ૨૨
- કા સ્વામીને પાડે રીર, કા બેન બોલાવતી રે;

૧૨ કળે—યુક્તિથી—વિનય વગેરેથી. ૧૬ શવમાળા—મડદાંની લા-
રખો. આંપતાં—નાશીજતાં. ૧૭ નિશવાસર—રાત્રીદિવસ. વન્દિ—ચિન્તા-
નો અગ્નિ. મેદ—મુડદાંના શરીરનો ધાતુ. ૧૯ અસ્થિ—હાડકાં.

૨૦ ઊભાય—ઊભા રહેવાય.

- કો માતા કહી મારે હાક, કે' ક્યારે જોઉં આવતી રે. ૨૩
- મારા દાદા ખડદાદા એમ, કહી કહીને રૂએ રે;
અરે દીકરા ન જોલે કેમ, શે સામું નવ જીએ રે. ૨૪
- કેમ જોડો ન મારા બાપ ! એમ કહી કહી રડે રે;
કોઈ શવની રહીછે ઉઘાડી આંખ, તે શું ખાવા તડે રે. ૨૫
- તેમાં નહિ પલકારો કે તેજ, લાગે મહાભયભરી રે;
કેટલાંકે મીચીછે આંખ, ક્રૂવા જોઈ મરું ડરી રે. ૨૬
- બળે મડદાં તેનું વસા માંસ, મેઢ મળે ધૂમશું રે;
દુર્ગંધીએ નવ રે'વાય, મતિ યાય ગૂમ શુ રે. ૨૭
- એવાં શવે ભરાયું સ્થાન, અર્ધ બળ્યાં બહુ દીસે રે;
કાળાં ડીંકરા જેવાં પડ્યાં દોઢ, જોઈ ગીધ અતિ હીસે રે. ૨૮
- બળી મુખની ત્વચા જે વાર, ત્યારે કેડું દીસતું રે;
જાણે કારી ખાયાણીની જોય, ન જોઈ મન હીસતું રે. ૨૯
- લોભ પાપે કરી દેહ પુષ્ટ, તેના વડે આ યશે રે;
એવો ઉપદેશ લે સુજાણ, સ્મશાનસ્થાન તો જશે રે. ૩૦
- કેટલાંક બળે છે અગન, દિશે હસતાં ઘણાં રે;
ચિતાગ્નિ કરે ચડચડ શબ્દ, નહિ કોઈ માન્યુર્યા રે. ૩૧
- એકા અસ્થિદગપર કાક, કા કા જીયરે રે;
ન્યાં સગાંવા'લાં આકેંદ, બહુ એકાં કરે રે. ૩૨
- ત્યાં વસે ઘણા આંડાળ, કરે મોઢ ભરી બાંખના રે;
મતક જોઈ રીજે મન માંય, ધરી એક કંખના રે. ૩૩

૨૩ રીર—જોશર. ૨૭ વસા—ચરખી. ૩૦ એવો ૪૦—દે સુખણ !
તું એવો ઉપદેશ લે; કેમકે પાછગથી સ્મશાનસ્થાન (સ્મશાન જોઈને થયેલું
સ્થાન) તો જશે—નાશ પામશે. ૩૨ કાક—કાગડા. આકેંદ—રડારેળ. ૩૩
બાંખના—માખળ.

આય'ભૂત ભૈરવ પૈતાલ, ગરબે રમી રમી રે;

યાય ભેગો સર્વનો માદ, દે દહુ દમી દમી રે.

૩૪

(ન્યાં) પડ્યા છાણાંના ઢગલા અપાર, રાખોડીના ઘણા રે;

તેમાં અસ્થિ દેખાય હરોહાર, ગણુ ગુણુ કોતણા રે.

૩૫

હવે સ્મશાનના અલંકાર, વર્ણવી દાખિયે રે;

તે ન મા'અરિ જ્ઞેશો દષ્ટ, એવુ અમે ભાખિયે રે.

૩૬

દેશી પ્રેર.

નાના પ્રકારના ગલિદાન મૂક્યાં, લેવા ન આવે દેવ રે;

પુખ્તહાર પડ્યા ભૂમિમાં, ન સાધી કે સિદ્ધની સેવ રે.

૩૭

દીવા અનત ળજે અવનિપર, નહિ દેવધર ત્યાંય રે;

કાકગૃધ્રનાં પીંછાં પડ્યાં અતિ, માલ નહિ જે માંય રે.

૩૮

અનેક પ્રકારના અનેક શબ્દો, વારતાર સંભળાય રે;

શું મૃત્યુલોકનું નરક શૃંગાર્યું, મઠમતિએ ન્યાંય રે.

૩૯

અમાંગલિક શબ્દ ભય ઉપજે, આવે ખાવા વ્યાધિ શિયાળ રે;

તેમની ચીસોએ ળીક લાજે, ભણે હોય ભયદેવતા ભયપાળ રે! ૪૦

તે સ્મશાનમાં આવી વશ્યો, નૃપ હરિશ્ચંદ્ર તદ્દ શોક રે;

સ્વસ્થિતિના શોચ કરે ઘણો, ન્યાં ત્યાં દુઃખ કરે આલોક રે. ૪૧

ત્યાં રહી તે વળી શું શું કરતો, તે કથમ કે'વાય હુંથી રે;

મહાકવિ કોઇ મોટા જાણે, દુખિયાનું દુઃખ શુંથી રે.

૪૨

વલણુ.

દુખિયાનું દુઃખ શુંથી જાણે, હું અદ્વપમતિ અજ્ઞાન રે;

પુરાણીકારણ પુરાણ શોધું, નવ મતિ મુજ મહાન રે.

૪૩

૩૬ તે ઇ૦— મહાઅરિ (કદા દુશ્મન)ને પણ તે દૃષ્ટિએ દેખવાવા-
શે આવશે નહિ. ૪૧ આલોક—દર્શન. ૪૨ શુંથી—મંથમાં વર્ણવી. ૪૩
પુરાણીકારણ—પુરાણીઓએ જરૂર પાડી તેથી.

કડવું ૨૩ મું.

રાગ મેવાડાની દેશીશ્રેર.

વિલપેછે નૃપ મન માંય, હો રે હઠીલા ભૂસુર;	
તેં આ શું કર્યું દુઃખદાય, હો રે હઠીલા ભૂસુર.	૧
ક્યાં ગયા સેવક મંત્રી સુજાણ, હો રે હઠીલાં	
ગયા ક્યાં પ્રાણાણ ગુણવાન, હો રે હઠીલાં	૨
અરે દૈવ લીધું શે રાજ્ય, હો રે હઠીલાં	
શું થયું સુખ સર્વે મારે તાજ્ય, હો રે હઠીલાં	૩
હા શૈખ્યા ! હા તારા ! નાર, હો રે હઠીલાં	
હા પુત્ર ! અતિ સક્રમાર, હો રે હઠીલાં	૪
છેડ્યો હીનભાગી તમે ક્રમ, હો રે હઠીલાં	
હા ! હા ! મુનિ કૌશિક ધરો દોમ, હો રે હઠીલાં	૫.
નથી નથી કૌશિકનો વાંક, હો રે હઠીલાં	
યચો હું તો પૂર્વેને પાપે રાંક, હો રે હઠીલાં	૬
હવે શું કરું બીજું કાજ, હો રે હઠીલાં	
આંડાળ સેવા આવી લાગી આજ, હો રે હઠીલાં	૭
તે મેં સ્વીકારવી ધરી પ્રેમ, હો રે હઠીલાં	
જો સોંપ્યો મુનિએ મને નેમ, હો રે હઠીલાં.	૮
અરે આ છે રૂક્ષ શરીર મલિન, હો રે હઠીલાં	
દીસે સૌર વિના મહા હીન, હો રે હઠીલાં	૯
આ શુ ગંધાય એમનું અંગ, હો રે હઠીલાં.	
અરે મારે કરવો શું એમના સંગ, હો રે હઠીલાં	૧૦
ચિન્હ આંડાળનાં ધરે એહ, હો રે હઠીલાં	

કરે જોદિકા ઝાલે જોહ, હો રે હડીલા ભૂમુર.	૧૧
હવે એ સૌ ધરૂં મારે દેહ, હો રે હડીલાં	
અહીંથી તહીં ભટકું નિઃસંદેહ, હો રે હડીલાં	૧૨
એ જોવી પ્રમાઇ ઇચ્છે જાણ, હો રે હડીલાં	
હવે તેણું મારે કરવું નિરવાણ, હો રે હડીલાં	૧૩
કાલે આવે મૃતક નવું આંહી, હો રે હડીલાં	
મળશે ગાલ ઘણો તે માંહી, હો રે હડીલાં	૧૪
તેમાંથી આટલો તો મારો ભાગ, હો રે હડીલાં	
ખીન્ને રાખું રાયનો ધરી અનુરાગ, હો રે હડીલાં	૧૫
ત્રણ ભાગ રહ્યા જે સોય, હો રે હડીલાં	
તે તો, આંડાળ મારાતા હોય, હો રે હડીલાં	૧૬
આમ લાખી રખકું ભૂદેવ, હો રે હડીલાં	
એક ભવમાં બે માનું એવ, હો રે હડીલાં	૧૭
દ્રાટેલાં ચીંથરાંની કંથા અંગ, હો રે હડીલાં	
પહેરી દરૂં હું રાની અભંગ, હો રે હડીલાં	૧૮
ચિતાની રાખોડીએ મહારાજ, હો રે હડીલાં	
મુખ કર ઉદર લેપાયાં આજ, હો રે હડીલાં	૧૯
મેઢ વસા મજાતરડે જાણ, હો રે હડીલાં	
આવે કરઅંગુલિમાં ઘણી ઘણ, હો રે હડીલાં	૨૦
હું મૂકું નિશામા વારંવાર, હો રે હડીલાં	
કયે ક્રમે લખ્યાં આંડાળવરખાર, હો રે હડીલાં	૨૧
જેણે પંચા બલિદાનકેશ હાર, હો રે હડીલાં	
તે મારા મસ્તકબૂધણ વગી સાર, હો રે હડીલાં	૨૨

એમ વારંવાર કરે પોકાર, હો રે હડીલા ભૂસુર.	
નવ ખાયપીએ મુણે હોકાર, હો રે હડીલાં	૨૩
ગદ્ય ઉંઘ મારી નાસી ગાઉ બાર, હો રે હડીલાં	
મારા પર કોખ્યો શાથી મળુ સાર, હો રે હડીલાં	૨૪
કૌશિકમુનિ ! વિત્યા માસ બાર, હો રે હડીલાં	
તે તો બાર યુગ જેવા નિરધાર, હો રે હડીલાં	૨૫
એમ રાય વિધવિધ કરે પિલાપ, હો રે હડીલાં	
પછે તેને મકટ્યો કેવો તાપ, હો રે હડીલાં	૨૬
તેનું કરું યથામતિ વરણન, હો રે હડીલાં	
મુણો તમે શ્રોતા વક્તાજન, હો રે હડીલાં	૨૭

વલણ.

શ્રોતા વક્તા સાંભળો, સતિયાનું કેવું સત્ય રે;	
તિલપુર અસત્ય ન આવ્યું, છે ગરવી જેની ગત્ય રે.	૨૮

કડવું ૨૪ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

પક્ષી કે' મુણ્ય નૈમિનિ તું'ય જી, પછે વૃપનું ત્યાં થાતું શું'ય જી;	
એક સમય સૂતો થાડ્યોપાડ્યો જી, નેતાં રચના પડ્યો ઘણો ડાકો જી. ૧	

ઢાળ

ડાકો પડ્યો પ્રિયવિયોગી રાજા, જેનું શરીર કર્કશ બાણ;	
જેની ઘણે દિવસે આંખ મળી, પણ ન સ્વપ્ને મુખ વખાણ.	૨

૧ જન્મમરણાદિ સંસાર સ્વપ્નતુલ્ય છે, એવી વ્યંજના કરવાને હરિશ્ચં-
દ્રનું સ્વપ્ન વર્ણ છે: પક્ષી ૪૦—૨૫૪ છે. ૨ પ્રિયવિયોગી— વાઢાલાંના
વિયોગવાળો.

- આધિવ્યાધિ સર્વ ટળી ગઇ, આવ્યું નાનું સરખું મોત;
ત્યાં દૈવકૃપાએ કે સ્મશાનવાસે, પ્રકટી સ્વપ્નની જોત. ૩
- એવો વિચાર સ્વપ્ને થયો કે, ગુરુદક્ષિણા ન અપાઇ;
તે માટે દહાંતર ધરી મારે, દુઃખ જોગવવું અટવાઇ. ૪
- ગુરુદક્ષિણા લોપ કર્યાનું, એ પ્રાચશ્રિત સત્ય;
એવો વિચાર થયો સ્વપ્ના માંહે, ગરવી જોની ગત્ય. ૫
- વળી તેજ સ્વપ્નમાં એમ થયું કે, હું રહ્યો ચાંડાળણી પેઠે;
તેના ઉદરે વસતાં નૃપ વિચારે, અહીંથી છૂટ્યે પામીશ વેઠ. ૬
- જો વે'લો છૂટું તો પુણ્ય કરું હું, એવે થયો જન્મતત્કાળ;
લોકે ચાંડાળખાળક તે કહ્યો, એવું સ્વપ્ન પામ્યો ભૂપાળ. ૭
- તેણે ધંધો લીધો હાથમાં, પિતા કરે તે કરવું કાર્ય;
આસક્ત થયો શવક્રિયા માંહે, તવ ભૂલ્યો જાતિ આર્ય. ૮
- સાત વર્ષનો એમ થયો તે, એવે એક દિવસનું શવ આવ્યું;
દિવસ નિર્ધન હોયે તે નવ જાણ્યું, તેણે કર લેવા મન ભાવ્યું ! ૯
- પણ તે વિષેએ માન્યું નહિ, ત્યારે દુઃખ દેવા તેને લાગ્યો;
તે પ્રાક્ષણાએ તે બાળક આગે, વિનયગુણને ત્યાગ્યો. ૧૦
- ચાંડાળખાળને કૌશિકમુનિનું, કૃત્ય કહ્યું માંડી આમ;
અહો પાપિષ્ઠ અશુભકર્મકારક, તું સુણ્ય કૌશિકનું કામ. ૧૧
- હરિશ્ચંદ્રે દક્ષિણા નવ દીધી, તેથી નૃપ થયો ચાંડાળ;
અહ્યા તું ચાંડાળ થઇ દિવસધન ઇચ્છે, તે છૂટીશ કિંચે કાળ. ૧૨
- તેણે તે કાંઈ માન્યું નહિ, ત્યારે વિષે દીધો શાપ;
હે અધનોદ્ધમ પડય નરક માંહે, અધુના સેહે તન તાપ. ૧૩

૩ નાનું સરખું મોત—જીવ. દૈવકૃપા—(વક્રોક્તિ. અર્થાત્ જીવમાં પણ સુખ મળ્યું નહિ !) ૮ શવક્રિયા—મુદ્દાં ઉપર કર લેવા વગેરે કર્મ. આર્યજાતિ—(હરિશ્ચંદ્ર પોતાની) ક્ષત્રિયજાતિ.

- એવું વચન વદનેથી નીકળતાં, ત્યાં દીડા લયાનક દૂત;
કરમાં પાશ ગ્રહીને આવ્યા, તેથી સારાં સો એક ભૂત !! ૧૪
- બળાત્કારે તેણે બાંધી લીધો, તે પાણુ નેત્રું દૃષ્ટ;
ખેદ પામી હા માતા ! હા પિતા ! એમ ભાખી પાખ્યો અતિ કષ્ટ. ૧૫
- તે કાંઈ સુહૃદ્ નહિ યમદૂતે, નાખ્યો જઈ નરક માંય;
તેને તપ્ત તેલની પેણીમાં બોળ્યો, દુઃખ દુઃખ દીકું ત્યાંય. ૧૬
- ત્યાંથી કાઢી તેને કર્પતે કાખ્યો, જેનું આભિષ પડતું ભોમ;
વળી ત્યાંથી તે દુખિયા નૃપને, નાખ્યો અંધતમસ જ્યાં નહિ સોમ. ૧૭
- તહીં તેને રૂધિરાદિકનું ભોજન, કરવું પડ્યું નિરપાણુ;
હું આંડાજબાળક નરક પડ્યો છું, એવું નૃપને થઈ ગયું ભાન. ૧૮
- એ રીતે યમદૂતો બાળે, દિવસે દિવસે અધિક;
પચાવે ખેદ ને ક્ષોભ પમાડે, કોઈ જગાએ મારે ઢીક. ૧૯
- કાપે હસાવે અંગ અતિશે, કંઈક સળગાવે દહ;
ઠાઢે મારે તાપે ઊભો રાખે, કંઈક ઉરાડે વાયુમાં તેહ. ૨૦
- એવાં એવાં દુઃખ અનેક દેતાં, ત્યાં ગમે કેવું જાણુ.
એક દિવસ સો યુગશે જાયે, એ તો કહી શકે અજાણુ! ૨૧
- એવાં એવાં સો વર્ષ રહ્યા તે, મહાનરકની માંય !
તે યમદૂતોવડે સાંભળી, ઘણું કંપે ઊભો જ્યાંય. ૨૨
- એવે ફંક્યો તેને પૃથ્વી પડ પર, ત્યાં પિષ્ટાલક્ષક હુજો શ્વાન;
આકીકાઢેલા અન્નને ખાતાં, મૂક્યા એક માસે શ્વાને ખાણુ. ૨૩
- પછે તે ગર્દભ થયો, કરિ કીરા અજ બિડાલ;

૧૭ આભિષ—માંસ. સોમ—ચંદ્ર (નો પ્રકાશ). ૧૯ પચાવે છ—
તેનાં અંગને રાંધે છે, ખેદ પમાડે છે અને ક્ષોભ પમાડે છે. ૨૨ યમદૂ-
તોવડે—યમદૂતો પાસેથી.

- કંક ને બલિવર્દ બકરો, દિગ્ કૃમિ જંતુ ભૂપાળ. ૨૪
- મત્સ્ય કચ્છ વરાહ શાહુડી, કુકકુટ કીર ચકલી જાત;
સારિકાને શૂડલો નૃપ, થયો ન કંઈ મળ્યાત. ૨૫
- પછે સ્થાવર વૃક્ષ વેલી થયો, ગુહમ ઇત્યાદિક સર્પ;
ચક્રુઃશ્રવાદિક સર્પ મહિ, તે પામ્યો જન્મ અખર્વ. ૨૬
- એમ જાત જાતના જીવતાણા, તેણે ધારણ કીધા દહ;
તે જાતિ જાતિના દુઃખમાં, થયો સંતપ્ત નૃપતિ જેહ. ૨૭
- એ રીતે કુચોનિ ભટકતાં, પૂરાં થયાં સો વર્ષ;
ત્યારે કોઈક કાળે પોતાને કુળ, જન્મ જોઈ પામ્યો હર્ષ. ૨૮
- એણું એણું દુઃખ ઘણું દીકું, વળી તે જન્મનું ભાણું દુઃખ;
ધૂત રમતાં રાજ્ય કલત્ર હાર્યો, નાશી ગયું સહુ સુખ. ૨૯
- તે એકલો રહ્યો જાતોજાતે, ત્યારે નાશી ગયો વન માંય;
તે વનમાં તેણે હરિ એક દીઠો, મુખ ફાડી બેઠો ત્યાંય. ૩૦
- તે સિંહ આવી તેને ખાઈ ગયો, વળી જીવતો હુઓ તેહ;
તપ પત્નીનો શોચ કરવા લાગ્યો, મુખસું બાલ્યો એહ. ૩૧
- અહો તારા ! મુને દુખિયો મૂકી, નાશી ગઈ તું ક્યાંય ?

૨૪ કીશ—વાનર. અજ—બકરો. બિગલ—બિગલો. કંક—ગીધ. દિગ્—
પક્ષી. કૃમિ—જીવડો. ૨૫ કુકકુટ—કૂકડો. કીર—પોપટ. સારિકા—મેના.
શૂડલો—ચડો.

૨૬ ગુહમ—બોધું. ચક્રુઃશ્રવા—સાપ. અખર્વ—ખર્વ સંખ્યા વિનાના—
અપાર. ૨૯ કલત્ર—ઝી. ૩૦ હરિ—સિંહ.

૩૧ જીવતો હુઓ ઇ—(ખાઈ ગયા પછી પોતાને જીવતા દેખવું એ
રાખનામાં સંબંધી શકે એવું છે).

- વળી તેણે પુત્રવતી લહી પત્ની, તે કે'તી ગયા પતિ બાંધ. ૩૨
- અહો સ્વામી ! શું ઘૂત રમ્યાનું, તમારે છે કામ;
- આ સ્ત્રી પુત્ર મહાદુઃખ પામ્યાં, હવે એવું ન રમશો સ્વામ. ૩૩
- વળી ફરી ફરી તે નાસવા લાગ્યો, પણ દીઠી નહિ સ્ત્રીજન;
- પાછો સ્વર્ગમાંથી તે સ્ત્રીને નિહાળે, દીન સરખી રાજન. ૩૪
- ખેદકારક રવ કરે રહી તે, કે' રક્ષો રક્ષો સ્વામીનાથ;
- વળી પાછો તે આ વિધિ દેખે, રડે સ્વસ્ત્રી ગ્રહી પુત્ર હાથ. ૩૫
- નૃપતિને નાકમાંહી બોલાવે, કૈશિકે કહ્યું ધર્મને બાણ;
- એવામાં નાગપાશે નૃપ બંધાયો, જેની કુંઠિત થઈ ગઈ વાણ. ૩૬
- બાંધી રૂંધી ધર્મનિકટ લાવ્યા, તેણે કથ્યું કૈશિકકૃત્ય;
- તોપણ ત્યાં નવ લેશ જણાયો, દેશ અસત્યતણો સત્ય. ૩૭
- એ જે જે જોયું નૃપે સ્વપ્ના માંહે, તે તે બોગવ્યું વર્ષ બાર;
- બારમું વર્ષ પૂરું થાતામાં, વળી યમદૂતે ગ્રહો નિરધાર. ૩૮
- તેવામાં યમ કોપસ્વરૂપી, દીઠો નૃપે સ્વયચક્ષ;
- તે કોપરૂપી યમ નૃપ શું બોલ્યો, સાંભળ આ એક પક્ષ. ૩૯
- વારી ન શકાય એવો તું જાણે, છે વિશ્વામિત્રનો દોષ;
- તે કૈશિક મુનિ તારા પુત્રને મારે, માટે માન્ય તું મારો બોધ. ૪૦
- આટલા નૃપ હુઆ અવનિ, તે નહોતા તુજ જેવા;
- દક્ષિણા આપી ન આપી તેમાં શું, સાધે સધાય જેટલી સેવા. ૪૧

૩૨ વળી ૪૦—વળી સ્વપ્નમાં પોતાની પત્નીને પુત્ર સહિત દેખે છે અને તે પત્ની તેને કહે છે કે હે બાંધ રૂપ પતિ તમે ગયા અર્ધાત્મ અમારું રક્ષણ કેમ કરતા નથી. ૩૬ નાકમાંહી—સ્વર્ગમાં. કુંઠિત—જડ.

૩૭ દેશ ૪૦—ત્યાં પણ તેમાંમાં અસત્યનો દેશ જણાયો નહિ એ સત્ય છે. ૩૯ કોપસ્વરૂપી—વિશ્વામિત્રનો દોષ જાણે મૂર્તિમાન યમ થયો દોષ તેવો. ૫૬—તરફ. એક તરફની હકીકત સાંગત્ય.

- સત્યવાદીની તારે છાપ શે જોઈએ, જેથી પડે અતિ દુઃખ;
દક્ષિણા મારે દેવા નહિ કે', જો થાયે પલકયાં સુખ. ૪૨
- સત્યવડતા હું નથી કહે તું, તો મળે કલત્ર ને પુત્ર;
રાજ્ય રિદ્ધ સર્વે મળે, વળી મળે ઘર ઘરસૂત્ર. ૪૩
- સ્વપ્નામાં નૃપ ઝંખી ઊડ્યો એમ, એ શું જોલો યમરાજ;
આપું કહી ડયમ અન્યથા જોલું, શે કરું અસત્ય હું કાજ. ૪૪
- સુખ અંતે દુઃખ દુઃખ અંતે છે, સુખ સુણો ધર્મરાય;
માટે મારે સર્વ વિમતું દેવું, કે'વી ન મુખે નાય. ૪૫
- ત્યારે જોઈ આણી ધર્મ કે' પાપી, જા પડય મૃત્યુલોક;
તારે કર્મે અવશેષ રહ્યું તે, જોગવ્ય આણી શોક. ૪૬
- જો દહતર ગાંઠ હૃદમાં રાખીશ, તો થાશે કલ્યાણ;
નહિ તો આ નરક માંહે પચીશ તું, માન્ય મારી સત્યવાણ. ૪૭
- નિશ્ચે તું કૌશિક કદી ન છોડે, જા જા પરો મૂઠમત્ય;
એમ ખરું જોઈું સમજાવિયું છે, પ્રૌઢી જેની પત્ય. ૪૮
- એવે જાનમું વર્ષ પૂરું થયું, આવ્યો દુઃખના અંત;
તેને યમદૂતે નાજ્યો પૃથ્વી, જાણે પડ્યો ભૂમિ મહાંત. ૪૯
- યમલોકથી હું પૃથ્વી પહોંચું, એવો ભય પેઠો મન માંય;
હુગકીછગકી જાગ્યો રાજા, અરે ! આ શું કહેવાય ! ૫૦
- આ દુઃસ્વપ્ન કયમ આવ્યું મુજને, તેનું કરવા લાગ્યો ધ્યાન;
શાથી આવ્યું એ કેમ થયું, તેનું થાય ન કંઈ અનુમાન. ૫૧
- પછે વિચાર્યું કંઈ એ કૂડું, દાઝયા ઉપર એ લુણ;
જેનો પાર પમાય ન એવું જોયું, આ તે કર્યું કોનું ઝણ. ૫૨
- હીક સ્વપ્નામાં જે જોયું તે જોયું, પણ વીત્યાં મારાં બાર વર્ષ;
એવી ભ્રાંતિ જ્યારે થઈ ભૂપતિને, ત્યારે પૂછે સાચીને કરી સ્પર્શ. ૫૩

તેમાંના જે જડ મતિવાળા, તે લાગ્યા નહિ વિશ્વાસ;	
આહા ઇહી કરવા લાગ્યા, નૃપતિ કેરું હાસ.	૫૪
કેટલાક કે' ના નથી વીત્યાં, કહે કેટલા હાય;	
એકું સુણી નૃપ મહાદુઃખ પામ્યો, પણ ત્યાંથી ક્યાં જાય.	૫૫
આખર મુરને રારણ ગયો તે, બોલ્યો મુખથી બોલ;	
હે દેવલોક મારું રક્ષણ કરજો, વળી મારી તારાકેરો તોલ.	૫૬
બાળકનું ભદ્રભૂમુર કરજો, કરું ધર્મદેવને હું પ્રણામ;	
વિધિહરિને નમું હું લાવે, પરાવર શુદ્ધ રૂપ મા'નામ.	૫૭
સર્વથી જૂના વિકાર પિના, અહો પ્રભુ પરગેશ;	
પાગે લાગું હું જૃહસ્પતિ, નમું શિરસાષ્ટાંગે મહેશ.	૫૮
એમ નગન કરી દેવને, પછે લાગ્યો કરવા કામ;	
ચાંડાળવૃત્તિને અનુસર્યો, ભણ મુખે શ્રીધનરયામ.	૫૯

૯૯૭.

શ્રી ધનરથાગનું સ્તવન કરી, નૃપ મૃતકનાં લે ચીર રે;	
શું વિષ મેમાનંદ વર્ણવે, જે અમળ આડગ મહાધીર રે.	૬૦

૬૬૭ રૂપ મું.

સામેરી દેશીરેર.

ગયું રાજ્ય ગયું રાજ્ય ગયો પુત્ર, દા'ડો દુઃખ ધખધખ્યો રે;	
સાંભળ પક્ષી કે' જૈમિનિ તુંય, નૃપ જોઈ શું લખ્યો રે.	૬૧
જ્યારે નિવૃત્તિ પામ્યો સ્વમંગલ, ત્યારે હતો તે થયો રે;	
પામી સ્મૃતિઓ સર્વે નાશ, મલિન અંગ થઈ ગયો રે. ગયું રાજ્ય ૦ ૨	
કાજો કુળડો હાથમાં ડાંગ, આવી આવ્યો ઝટપટો રે;	

ઉઘરાવે મૃતકનાં દાણ, કરે ઘણી લટપટો રે.	ગયું રાજ્ય ૦ ૩
ન સંભારે પશ્ચિની પુત્ર, ઉત્સાહ સહુ ગયો રે;	
ગયું રાજ્ય જેતું અવિધાર, સ્મશાનવાસી થયો રે.	„ ૪
હવે એક દિનનો સમા જોગ, તારાને શો બન્યો રે;	
કરે દિજ ઘરનાં સર્વ કાર્ય, જેને પિતાશ્રી ગણ્યો રે.	„ ૫
રમે પાસે નાનેરો બાળ, સુખ જેણે ભોગવ્યાં રે;	
તે એકું અણકું ખાય, જેણે જોગ જોગવ્યાં રે.	„ ૬
લાગે ભૂખ ત્યારે જીએ પેટ, જાયે માતા કને રે;	
દીન થઈ માગે ઘણું માન, કુધારથી જો બને રે.	„ ૭
તારા જાયે માતાની પાસ, કે' બાળક ભૂખ્યો થયો રે;	
કરે હરફોડા તરફોડા તેહ, વૈભવ જેનો ગયો રે.	„ ૮
નવ સમજે નાનો બાળ, રહે ખાવા કારણે રે;	
ચુંટે કેશ પછાડે કર પાદ, માતા પડે ધારણે રે.	„ ૯
આવે દયા ભટાણીને કોઈ વાર, ત્યારે આપે ખાવા રે;	
તે તો જૂંટી લે ભટણ સાર, રહ્યું હવે કંઈ જાવા રે.	„ ૧૦
એમ રડી રડી થાકે બાળ, મરી જાયે ભૂખડી રે;	
જે જમ્યો પૂરાં પકવાન, મુખ માગી સુખડી રે.	„ ૧૧
તેને ટાઢો શીજો કો'ચો ભાત, તે પણ મળતો નથી રે;	
લાગ્યું હૈયામાં તારાનું દુઃખ, તે શું કહું કથી રે.	„ ૧૨
પડિયાં આંટણ પગને હાથ, કુધા લાગી ઘણી રે;	
નથી માત પિતા પતિ સંગ, કે જેણે મારી ગણી રે.	„ ૧૩
તેમાં જીએ તે પુત્રનું દુઃખ, સુખ ગયું સ્વામીનું રે;	

૬ જોગ—સયોગ. જેણે સુખના સયોગ જોગવ્યા (એકલા કયા છે).

અર્થાત્ જેણે પૂર્વે સુખ દીધું છે. ૭ કુધારથી (કુધાર્ત) —ભૂખથી પીડા-મશે. ૯ ધારણે—અર્થાત્ મૂર્છામાં.

- સુણે શર સમા ઘણા બોલ, (કરે) સ્મરણ બહુનામીનું રે. ગયું રાજ્ય ૦૧૪
તેની ચળાવવા વૃત્તિ વિષ, ઉપાધ આઝા કરે રે;
કર્કું હોય સીધું સઠ કામ, તદપિ કોપે ભરે રે. „ ૧૫
- માપે આણુમાપકેરી ગાળ, કપે નારી અવનવી રે;
પણ મન સત્ય એહ સુખદાય, કવન શાં કવે કવિ રે. „ ૧૬
- જ્યારે થાક્યો દેતાં દુઃખ દિન, ત્યારે મતિ નવી કરી રે;
કેળગર્ભ સમે થયો રક્ષ, તે બાળક ધરી રે. „ ૧૭
- દેવપૂજનકેરે માટ, પુષ્પો વીણે પ્રેમદા રે;
રમે કુસુમસમૂહની માંય, બાળક થઇ મહામુદા રે. „ ૧૮
- રમતો રમતો ગયો તે બાળ, કેતકી પાસ કારમો રે;
જેને લોહ પનોતી ઉર, બેઠો રાહ બારમો રે. „ ૧૯
- થાયે દુર્લભ સુર્લભ જાણ, તેવી લહી કેતકી રે;
અતિ નીચાં લહી થડ બાળ, ચઢવા કરી મન વકી રે. „ ૨૦
- પડ્યો પણ અઢ્યો ઉપર બાળ, લેવા પડવ કેવડો રે;
કું કું કરી ધાયો નાગ, શે કહું હતો કેવડો રે. „ ૨૧
- હતું પ્રાણહરણ જેવું રૂપ, પછે કહો શું કહું રે;
દંશ્યો કરઅંગુષ્ઠે કરાળ, હતું નોતું હું લહું રે. „ ૨૨
- પાડી ચીસ મહાવિકરાળ, પડ્યો પૃથ્વી અટ લઇ રે;
સુણી ધાઇ આવી કને માત, કપોલે કર દઇ રે. „ ૨૩
- પડ્યો પુત્ર થયો તેજ હીન, લહી પડી માવડી રે;
ત્યાં ગાળ દેતો આવ્યો વિષ, શે વાર લાગી આવડી રે. „ ૨૪
- તેણે મુઝ્યા દીઠો કને પુત્ર, કે અતિ આનંદિયો રે;
હતો એ માંય એને સ્નેહ, હવે નિર્જે એ કિયા રે. „ ૨૫

- એમ વધે ન પામ્યું મન શાંત, કૌશિકનો ભાઈ હતો રે;
કર્યો છૂટા દંડનો પ્રહાર, યમ સું થયો હતો રે ! ગયું રાજ્ય ૦ ૨૬
- વળી સૂર્યો ઊડી તારા નાર, નમન કર્યું આપને રે;
મારા પુત્રને દંડ્યો નાગ, ભૂલી તેથી આપને રે. " ૨૭
- હવે આને સ્મશાનની માંય, લઈ હું ક્યમ જઈ રે;
ત્યારે દિવ કે' તારા ભોગ, નદી નાખ્ય હું લહું રે. " ૨૮
- આપું ખાવાને બોલાવું વિષ, મૃતક ઉચકાવવા રે ?
જ નાખી આવ્ય વે'લી તું નાર, નથી કો બોલાવવા રે. " ૨૯
- તોય ઊઠે ન તરણી ત્યાંય, શોકે થઈ આકુળી રે;
તેને મારી છૂટે પાષાણે, વામા વપુ બ્યાકુળી રે. " ૩૦
- પછે બાળક નાખી ખાંધ, ચાલી સ્ત્રી ઝટપટી રે;
નથી મૃતકના ઉચકનાર, દશા એવી ઝટપટી રે. " ૩૧
- લે મૃતક વિસામો એક, ચઢે જ્યારે પાલખી રે;
આ તો કરતું વિસામા અનેક, ગહન ગતિ ના લખી રે. " ૩૨
- નહિ ચાર કે દ્વય વે'નાર, પુરૂષ નથી પૂડજે રે;
એકે નાખ્યો ન સ્કંધે મોઝાર, લખ્યા લેખ ક્યમ ટજે રે ! " ૩૩
- એવી દશાએ તારા નાર, આવી સ્મશાનમાં રે;
પુત્રમેમે ભૂલી પિતાવેણુ, દેવા દાહ દાનમાં રે. " ૩૪

૨૬ કૌશિકનો ભાઈ—કૌશિક જેવો ક્રોધી (દુષ્ટ). ૩૦ વામા—સ્ત્રી.
વપુ—દેહ. ૩૨ લે ઇં—જ્યારે મૃતક (શય) પાલખી (દાહડી)માં ચઢે છે
ત્યારે તે એક વિસામો (ચક્રુ હોય ત્યાં આગળ) લે છે; પણ આ તો સ્ત્રી
ચાકતી ત્યાં શયને ઉતારતી, એમ અનેક વિસામા થતા હતા.

૩૩ સ્કંધ—ખાંધ—ખમો. ૩૪ પિતાવેણુ—' નદીમાં નાખી આવ્ય '
એવું. દેવા ઇં—શયને દાહ રૂપી દાન આપવાને માટે.

આવી મૂક્યો ગંગાતટે બાળ, ગઈ કાષ્ટ યોગવા રે;
ક્રોધે મૃતકને ફૂડા ગીધ, રહી રાખ ચોળવા રે. ગયું રાજ્ય ૦ ૩૫
તેને મારી ઇંટે ઉરાડે નાર, કરે કાષ્ટ ચોકડાં રે;
કા કા કરી આવિયા કાક, થયાં પક્ષી બેગડાં રે. " ૩૬
જેમ તેમ મેળવી કાષ્ટભાર, ચિતામાં નાખતી રે;
મુત નવરાવી ગંગામાં, દીનપાણું દાખતી રે. " ૩૭

વલણુ.

દીનપાણું અતિ પીન દાળે, ભાળે શું ભવથી બળી રે;
વિમળન તે ક્ષિપ્ર કે'શે, રે'શે હરિ હૃદયે મળી રે. ૩૮

કંડવું ૨૬ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

લઈ પુત્ર ઉત્સંગે રડે અપાર છ,
દુઃખે સોસવાયલી નિરધાર છ;
મુદ્રા મ્હાનવતી છે ઉદાસ છ,
રજે ભરાયા કેશ નિરાસ છ. ૧
હા વત્સ ! હા પુત્ર ! કુમાર છ,
શે ન ખોલો વા'લા સુકમાર છ;
અહો રાજન્ તમે ગયા ક્યાંહી છ,
દુઃખ દુઃખ જોડ જ્યાંહી ત્યાંહી છ. ૨
આ પુત્ર પૃથ્વી પર નવ મૂક્યો છ,
રમતા પૃથ્વી પર જેને હુંકયો છ;

તે સર્પદંશે પડ્યો પૃથ્વી ઉપર છ,	
તેને કયમ ન જીઓ તમે નૃપવર છ.	૩
એવા વિધ વિધ કરે વિલાપ છ,	
ઝટ જાવાનો જેને સંતાપ છ;	
એવે ધુરકી આવ્યો રાજાન છ,	
ન્યમ રડે મરાણ પોકે મોટો શ્વાન છ.	૪
વાધી આશા નૃપચાંડાળને એવી છ,	
મળશે વસ્ર વિલપે કોઈ દેવી છ;	
ગયો ધર્યો ધર્યો તેની પાસે છ,	
દીઠી બેઠી નારી ત્યાં ઉદાસે છ.	૫
સ્વસ્ત્રી કરે બેઠી વિલાપ છ,	
તેણે જાળખી ન જાતે આપ છ;	
તેનું કારણ પણ છે એવું છ,	
કાંકે કબ્બે ઘણું દહે સેવ્યું છ.	૬
ઘણા પ્રવાસે ઘણા શ્રમે છ,	
ગયો નવરંગ જાળખે કયમે છ;	
તે રાજપુત્રીએ પણ તેને ત્યાંય છ,	
ન જાળખ્યો જાતે જૂદા જ્યાંય છ.	૭
જેના સુંદર કેશ કપોળ વિશાળ છ,	
કોમળ ગાત્રે હાર્યા મૃદુ મૃણાલ છ;	
તે સર્વાંગે જટાથી ભરિયો છ,	
દૈવે શુષ્કદ્રુમશો દહ કરિયો છ.	૮
જેને જાળખે નહિ પ્રભુ જાતે છ,	

પછે વામા ઝાળખે ક્રેધ વાતે જ;

એવે નૃપે જ્ઞેયા મુએલો બાળ જ,

મહા મનોહર અંગ રસાળ જ.

૯

નહિ સૂતતંતુએ વીંટયો જાણ્ય જ,

ડશ્ચે સર્પે વદે સ્ત્રી વાણ્ય જ;

એવો સુત જ્ઞેય મકટયો ખેદ જ,

નૃપ અંગે થયો પ્રસેદ જ.

૧૦

જેથું તેનું કશે મંડિત મુખ જ,

જેઘ ઉચી ભૂકુટિ પામ્યો દુઃખ જ;

ત્રીવા શંખ સમાને રાજે જ,

લાંબા સ્થામ કેશ અતિ વિરાજે જ.

૧૧

ન ઝાળ્યા ન ઝાળ્યા જાણ જ,

તદપિ કરે કેશનાં કોણ વખાણ જ;

છે કમળપત્ર સરખાં નેત્ર જ,

ખિંબકુળ અધર શું મોહનું ક્ષેત્ર જ.

૧૨

મુખ થઈ ગયું પો'ણું મરણે જ,

દૂધિયા દાત દીસે પડ્યો ધરણે જ;

નાખી ચાર દાઢ દિસે મહામુંદર જ,

દીસે ચાર વેંતનું અંગ મનહર જ.

૧૩

ગોળ માટલી જેવું છે મુખ જ,

જેઘ દીર્ઘબાહુ જાગે દુઃખ જ;

છે ચાર રેખા ને મત્સ્યાકૃતિ જ,

- યવચિન્હવાળા કરની મહાગતિ છ. ૧૪
- સામુદ્રિક લક્ષણવાળી શિરાઓ છ,
તેણે યુક્ત પાદવાળા ક્યાં જાઓ છ;
તારી ત્વચા છે મા'મનોહારી છ,
ત્રિવલી નિરખી ત્રિવેણી સમારી છ. ૧૫
- એવા બાળને જોઈ મરેલો છ,
દર્શ્યો નૃપ અંગમાં અતિ ડરેલો છ;
રે આ નૃપબાળકશો છે કુમાર છ,
ક્યાં તેને લઈ ગયો કાળ કરાળ છ. ૧૬
- આ તેની માના ઝોળામાં સૂતો છ,
ધમિ કે'તાં રોહિતાશ્વ અંતર ખૂંચ્યો છ;
મારો કમળનેત્રાણો બાળક આવો છ,
ક્યમ આ બાળક મન મુને ભાવ્યો છ. ૧૭
- હાં હાં જો યમે કર્યું ન હોય ફૂડું કર્મ છ,
તો આટલી વયનો બાળક હોય પર્મ છ;
હોય આવા રૂપનો ને આવો છ,
માટે મુને મોહો મોહ ઉપજાવ્યો છ. ૧૮
- એમ કર્યું મન તેણે સમાધાન છ,
જોતો ઊભો વિદ્યપતી નારી મહાન છ;
રાજપત્ની યોલે મુખ આમ છ,
કયા પાપ ચોગે કથળ્યું મારું કામ છ. ૧૯
- કયા પાપે દુઃખના કુંગર પડ્યા છ,

૧૪ સામુદ્રિક લક્ષણ ગુણો છે: છે ૬૦-૨૫૬ છે. રેખા-રેખા (લીટી).
મત્સ્યાકૃતિ-માંડલાની આકૃતિ. યવચિન્હ-જવનું ચિન્હ. ૧૫ શિરાઓ-નસા.
ત્રિવલી-પેટની ત્રણ કરચલીઓ. ૧૭ અંતર ખૂંચ્યો-મનમાં ખુંચ્યો-ચિંતા
કરાવી.

કયો વિધિએ ઘાટ આ ઘડિયા જ;
હા નાથ ! અહા મહારાજ ! જ,
શે ન નિહાજો દુખાણી આજ જ. ૨૦

ક્યાં રહ્યા ન જુઓ મારી ભાજ જ,
ન મારું દુઃખ જુઓ દયાજ જ;
ન કરો મારી આસનાવાસના જ,
યાઓ મકટ સમ તમને આશના જ. ૨૧

ગયું રાજ્ય સગાં ને સુહૃદ જ,
સ્ત્રીપુત્રવિક્રય સાધ્યું મૂરત જ;
અહો કૂર દૈવ તેં શું નથી કીધું જ,
કયું દુઃખ હરિશ્ચંદ્રને નથી દીધું જ. ૨૨

આ વચન સુણી નૃપ ચાંડાજ જ,
સન્મન્યો સટપટ્યો ત્યાં તતકાજ જ;
અરે આ શું સુંદર સ્ત્રી છે મારી જ,
આ સુત મારો શું ભૂપ ભારી જ. ૨૩

રે રે શેણે મુજો એ બાજ જ,

(એમ) શોચવાજો થયો ભૂપાજ જ;
એજ શૈળ્યા ને એજ પુત્ર જ,
આજ મારું ઉજડ થયું ઘરસૂત્ર જ. ૨૪

એમ કહી રૂદન કર્યું મહાગાઠ જ,
વંશ્યો કર્વતનો ઊભો વાઠ જ;
પડ્યો મૂર્ચ્છિત થઇ પૃથ્વી માંચ જ,
કે જોયું નારીએ ઊડી ત્યાંચ જ. ૨૫

રે રે શ્વપચપાણવાજો મારો સ્વામી જ,
એથી દૂણું દુઃખ તે દયિતા પામી જ;

થઈ પીડિત ન પીડા સે'વાઈ જી,
મૂર્છા પામી મહિલા મોવાઈ જી.
કેટલેક સમે પામ્યાં તે ચેતન જી,

૨૬

(૫૩૪) શોકસાગરમાં ડૂબ્યાં મહાધન જી;

નૃપ જોલ્યો હા સુત ! સુકમાર જી,
નેત્ર નાસા બૃકટિ વિશાળ જી.

૨૭

કેશે ભરાયલું મુખ તારું જી,
કેમ હૃદય ચીરાય ન મારું જી;
પોતાની મેજે આવી મારી નિકટ જી,

બાપ કોણ કે'શે ! દિન વિકટ જી !

૨૮

હું મીતે આલિંગન દધશ કોને જી,
કોને વત્સ કહીશ તું જોને જી;

લાગી તારે ઘૂંટણિયે પીળી રેણુ જી,

ન થાઈ મલિન, માગે કોણ વેણુ જી !

૨૯

તું મારા અંગ પ્રત્યંગે થયો ઉત્પન્ન જી,

કરે મારું હૃદય તું નિત્ય પ્રસન્ન જી;

તેવા પુત્રને વેચ્યો મેં જાતે જી,

હલકી વસ્તુ ન વેચાય વાતે જી.

૩૦

રે પ્રથમ રાજ્ય ને દ્રવ્ય મારું લીધું જી,

પછે દૈવે સર્પરૂપે દુઃખ લીધું જી;

૨૬ શ્વપચપણુવાળો—ચાંડાળપણુવાળો. દૂણું—અમણું. મહિલા—સ્ત્રી.
મોવાઈ—મોહ પામી ગઈ. ૨૭ મહાધન—(શોકસાગર). નાસા—નાક.

૨૮ લાગી ઇન્—ઘૂંટણે ચાલવાથી તારા ઘૂંટણે વળગેલી પીળી રન્-
વડે હવે હું મેલો યદ્યશ નહિ ! ૩૦ અંગ પ્રત્યંગે—અંગોઅંગથી—દરેક
અંગથી.

જોઈ દૈવ સર્પે ડશેલો આ સુત છ,

રે રે દૈવ તું મહાઅદ્ભુત છ.

૩૧

થયો છું ભયાનક વિષે અંધ છ,

કયા કર્મના બંધાયા બંધ છ;

એમ કે'તાં પ્રસયો પ્રસ્વેદ છ,

ગદ્ગદ વાણી થઈ ઉપન્યો ખેદ છ.

૩૨

(પછે) આલિંગ્યો મૃતબાળને રૂપ છ,

પડ્યો નિશ્ચેત થઈ અનુપ છ;

હવે ત્યાં નારી કરતી શુંષ છ,

તે થયામતિએ ભાખું હુંય છ.

૩૩

જણ્યો જનનીએ શૂરોપૂરો છ,

દાતા ભક્તમાં નહિ અધૂરો છ;

વલણ.

નહિ અધૂરો ત્રણે વાતે, હરિશ્ચંદ્ર મા' ધીર રે;

૨ પડતા પર પાડુ સહી, છે દૈવ વસમો વીર રે.

૩૪

કડણું ૨૭ મું.

રાગ કેદારો.

રાજપત્ની કે' ઓળખું આને, ગને મતિ દીધી ભગવાને;

એ તો એજ નિશ્ચે થયો મનથકી રે.

૧

પુરુષપંચાનન જેવો એજ, સુમન મન મોહકારી લલ્લો મેંજ;

ચંદ્ર હરિશ્ચંદ્ર આજે ન રે' ટકી રે.

૨

૩૨ વિષે—ઝેરવડે. ૨ પંચાનન—સિંહ. સુમન ૪૦—સુમન(દેવ)ના મને આનંદ પમાડનાર (યશાદિક કરીને). અથવા સુમન(પુષ્પ)ની પેઠે મનને આનંદ પમાડનાર.

હાળ.

- છે ચંદ્ર જેવો હરિશ્ચંદ્ર એ, એમાં નહિ મીનમેળ; ૩
 શી ઉચ્ચ નમતી નાસિકા, કુંદનકળી દંતની રેખ.
 એહ પ્રખ્યાતા એહ જ્ઞાતા, એહ છે હરિશ્ચંદ્ર;
 શે પુરુષેશ્વર પદારિયા, સ્મશાનમાં મહામંદ્ર. ૪
 એમ વિદ્ય વિદ્ય વિચારતાં, ચૂકી સુત સામેની દબ્દ; ૫
 પૃથ્વી પડ્યો પતિ ભાળતી, કામિની પામી કબ્દ.
 શોકસાગરમાં ડૂબી છે, એવે પતિ ન્તેયો પાસ;
 છે તેહ વળી સ્મશાનમાં, પડ્યો પૃથ્વી થઇ ઉદાસ. ૬
 એમ સ્વામી સુત સંબંધી તાપે, તપી રહી તન્વંગી;
 એવે અનિદિત ચાંડાળકેરે, કરદંડ જોતી જંગી. ૭
 આ દંડ શ્વપચ ધારતા, તે ક્યમ ધર્યો પતિ હાથ;
 એમ વિચારી ભવ્યનયની, લટી પડી પૃથ્વીસાથ. ૮
 પછે રે'તે રે'તે સંજા પામી, આમ ઉચરી વામ;
 હ નિર્દય દૈવ તુને ધિક્ક છે, શે કયો આવો સ્વામ. ૯
 મર્યાદા વિહોણો નિંધ તું, ક્યમકે કયો નૃપ ચાંડાળ;
 તેં ઇંદ્રવૈભવ લેઇ લેતાં, ન કરી દયા વિકાળ ! ૧૦
 હે દૈવ તેં એનું સન્ન્ય લીધું, કયો સુહૃદ્ગનવિયોગ;
 સ્ત્રીપુત્ર વેચાવ્યાં છતાં, ટાળ્યો ન ભવનો રોગ. ૧૧
 સંતોષ નવ થયો એટલે, તેથી કયો નૃપ ચાંડાળ !
 અહો રાજન મહાદુઃખવતી છું, ક્યમ ન લેતા સંભાળ. ૧૨
 પૃથ્વી પરધી ભિડ્ય પ્રિયે, ખેડે પર્યંકે જાણ;

૪ મહામંદ્ર—અતિ ગંભીર. ૭ તન્વંગી—નાન્તુક દારીરવાળો. અનિદિત—વખાણવા યોગ્ય. કરદંડ—રાયમાંની લાકડી. ૮ શ્વપચ—ચાંડાલ. ભવ્યનયની—શોભાપમાન આંખોવાળી. ૯ સંજા—એતના. ૧૦ ઇંદ્રવૈભવ—ઇંદ્ર સરખો વૈભવ.

- મલુ એમ કેમ કે'તા નથી, વદો વદો મુખ વાણ. ૧૩
- ભૂ'તિ હું નવ લહું, તમ છત્ર ધરાતું શીશ;
સુવર્ણઝારી ચામર વ્યજન, ક્યમ ન દેખું આ દિશ. ૧૪
- શો વિધાતા વાંક પડિયો, કે દીધો આવો દંડ;
આગે સેવકે સર્વ ચાલતા, જે છત્યા નૃપ નવખંડ. ૧૫
- અંગવસ્ત્રે અવનિ પરની, વાળતા ધૂળ ભૂપ;
એને સ્વચ્છ કરી બેસાડતા, ક્યમ તે ફરે અહીં કરૂપ. ૧૬
- આ સ્મશાન છે શું દૈવ ન જાણે, જ્યાં ઓપરીની નહિ ઓટ;
પડ્યાં ઘડાકેરાં કાચલાં, કાઢે ભૂત ભૈરવ દોટ. ૧૭
- શબના નિર્માલ્ય સૂત્રથી, દંડાયલું કેશે જાણ;
એવું પરમ દારૂણ સ્મશાન આ છે, ક્યમ રહે દહે પ્રાણ. ૧૮
- વસાથી રસ નીકળી, જેણે કરી અલંકૃત ભોમ;
એ સૂકો રસ મહાગંધુ મારે, ન બુજે સન્મુખ સોમ. ૧૯
- રક્ષામાં વન્હિ રહેતો, જેણે બાબ્યાં અર્ધા હાડ;
તેમાંથી મહામજ્જા નીકળી, નહિ રમ્ય દ્રુમ કે નહિ પાંડ. ૨૦
- ગીધ શૃગાલાદિને સ્વરે, નાહાં ક્રુદ્ર પ્રાણી જય;
જ્યાં ચિતાધૂમ્રે દિશાઅંતર, મેશશાં લેવાય. ૨૧
- અહીં ભક્ષ્ય મળશે મૃતકનું, એમ લહી નિશાચર હરખાય;
એવા સ્મશાને પીડા પામ્યો, ફરે છે મહારાય. ૨૨
- એ પ્રમાણે વદી મુખથી, મહાશોકકેરૂં પાત્ર;
પછે નૃપપત્ની નૃપ ગળે બાઝી, જેનું ગળ્યું સુંદર ગાત્ર. ૨૩

૧૪ વ્યજન—વીંજણો. ૧૮ નિર્માલ્ય—શરીર ઉપરથી ઊતરેલા.
કેશે—વાળથી. દેહ—દેહમાં કે દેહ અને પ્રાણ.

૨૦ મજ્જા—હાડકાંમાં રહેલી ચરબી. ૨૧ ક્રુદ્ર—હલકાં. ધૂમ્રે—ધૂમાડાથી.
દિશાઅંતર—દિશાઓના વચસા ભાગ—અર્થાત્ સર્વત્ર.

૨૨ નિશાચર—રાત્રે ફરનારાં પ્રાણી. અથવા ભૂત, રાક્ષસો, વગેરે. પીડા
પામ્યો—પીડા પામેલો.

- પીડિત રવે પોકારતી તે, કરી ત્રિવિધ વિલાપ;
પત્ની પતિને એમ લાખે, આ તે સ્વપ્ન કે સંતાપ. ૨૪
- મહાભાગ્ય ! માનો જોમ જોવું, વદો તેવું નાથ;
મુજ મન મહામોહ પામે, શું સાચું નથી સાક્ષાત. ૨૫
- જો હોય સાચું તો કહું હું, નથી રહ્યો ધર્મજ કાંઈ;
નથી સાચતા એમાં રહી, નથી માલ પતિ ! એ માંહી. ૨૬
- તેમ દિવસુર પૃથ્વીકેરા, પાલનમાં નથી ધર્મ;
અનૃશંસપણું સત્ય આર્જવ, વિષે નથી શુભ શર્મ. ૨૭
- જો ધર્મ હોયે એહમાં કે, શર્મ હોયે સ્વામ;
તો દુઃખ તમને કેમ આવે, નવ કર્યું કુંડું કામ. ૨૮
- એવાં વચન મુણી સતીકેરાં, નિઃશ્વાસ નાખે રાય;
કુંઠિત વાણીએ સર્વ ભાખ્યું, ક્યમ ધરી નીચની કાય. ૨૯
- એ સાંભળી રડતી સતી, નાખતી હિમ્મત નિઃશ્વાસ;
પછે પુત્રમૃત્યુકેરું કારણ, ભાખી થઈ ઉદાસ. ૩૦
- કારણ મુણી ધારણ ટળી, નૃપ ગયો પુત્રની પાસ;
આલિંગી ચુંબન કર્યું મુખપર, પડ્યો પૃથ્વી ખાઈ ત્રાસ. ૩૧
- વળી ખેઠો થઈ બોલ્યો, હે નારી છું દય દીન;
હે લાલસા ઘણી લાલની, દુઃખ પડ્યું આવી પીન. ૩૨
- તો ગયો વા'લો પુત્ર જ્યાં ત્યાં, જવું આપણ બેય;
જઈ માગવી ભીખ યમની પાસે, તે નિશ્ચય નારી દય. ૩૩
- હે વરાંગી મુણો સાચું, ક્યાં મુઢી સે'શું રહેશ;
અરે કિંકર દૈવ જુને કિંકર છે, આ રહુ તરફ અવશેષ. ૩૪

૨૭ અનૃશંસપણું—સૌજન્ય. આર્જવ—સરળતા—સીધી રીતે વર્તવાનો ગુણ. શર્મ—મુખ.

૩૨ છું ધીન—આપણુ દય (બંને) દીન છું (છીએ). લાલસા—પ્રીતિ—રમેહ. લાલની—પુત્રની.

૩૪ અવશેષ—આટલી અર્પાત સઘળું વેચતાં આ દેહ પણ વેચ્યા વિ.

- છે કોણ અભાગી હું સમો, નથી મણિમાં સ્વતંત્ર;
ચાંડાળને જણું પૂછવા, જુઓ જન આ જન્ત. ૩૫
- એમ ન કરતાં અગ્નિમાં પેસું, તો છે અન્ય જન્મે દુઃખ;
દાસ થઇ વળી અવતરું હું, હા ! ગયું શગણે સુખ. ૩૬
- બોલ્યું અબોલ્યું ને કરું તો, પડું નરકની માંય;
ત્યાં કીટ થઇ હું અવતરું, હા ! હું જઈ રે ક્યાંય ! ! ૩૭
- જ્યાં જંતુ ફેલી ખાય મુજને, જેવું પડે પડે આમિય;
વસા શોણિત સ્નાયુ આદિક, જેવી પડે ઉદિશ. ૩૮
- એવે પદાર્થે ભરી પૂરી, વૈતરણી નદી નામ;
તે માંય પડવું પડે મારે, (તવ) હવે શું કરું મહાધામ. ૩૯
- વળી અસિપત્ર કાનન વિષે, ચલાવે ચમદન;
હું રૈરવ નરકકુડે પડી, વળી અવતરું થઇ ભૂત. ૪૦
- છું દૂષ્યો દુઃખરૂપી સાગરે, વળી ક્યાં પડું નરક નિદાન;
માણી માણ ત્યાગે સુખ લહે પણ, પડે ભોગવવું વિદાન. ૪૧
- અરે એ વિચારી હું શું કરું, તૂટી ગયો વંશનો તાર;
મહાવે'તા જળપ્રવાહમાં, ફૂળી ખાધો પુત્રે માર. ૪૨
- તે જેજ તદપિ નવ મરું હું, કાંકે છું પરતંત્ર;
પણ શાસ્ત્રમાં એવું હશે નહિ, કે દુઃખી તેહ સ્વતંત્ર. ૪૩
- એમ તો નહિ હોય નિશ્ચય, પણ એવું સુણ્યું છે કાન;
કે કષ્ટે કૂટાચો જેહ માણી, તેને રહે ન પાપનું ભાન. ૪૪

૩૫ મણિમાં ઈં—મરવાને માટે સ્વતંત્ર નથી. ૩૬ તેનું કારણ કહે છે: એમ ઇં—રૂપ છે. ૩૮ ઉદિશ—નદારી દિશા—નરકની દિશા. ૩૯ એવે પદાર્થ—એવા (પડ, માંસ, વગેરે) પદાર્થો.

૪૦ અસિપત્ર કાનન વિષે—તરવાર જેવાં પાંદડાંવાળા કાંડના વનમાં.
૪૨ જળપ્રવાહ—(દુર્ભાગ્યરૂપી).

- શોકકષ્ટ આ મુત મરણે, જેવું રહ્યું વશી નિર્વાણ;
તેવું કાંઈ નથી તિર્યક્ વિષે કે, અસિપત્ર વન જાણ. ૪૫
- તેવું દુઃખ નથી વૈતરણીમાં, માટે મુણે સાધવી વાણ;
પુત્ર ચિતા પ્રદિપ્તાગ્નિમાં, હું તો હોમીશ પ્રાણ. ૪૬
- કંઈ અપરાધ કીધો તાહરો, તે ક્ષમા કરજે શામ !
હે હાસ્યવદની આજ્ઞા આપું, તું નિઃશંક આચર આમ. ૪૭
- જા દિનગૃહ મેં જ્યાંહી વેચી, વળી મુણ્ય મારું વેણ;
જો મેં દાન આપ્યું હોય કંઈએ, મખ કર્યા હોય મુખદણ. ૪૮
- જો ગુરૂજન સંતોષિયા તો, તે પુણ્યે પુત્રની સાથ;
તું મળે મુજને માનિની, પૂરે ઇચ્છા બોજોનાથ. ૪૯
- આ લોકમાં જે પુત્ર કાર્યે, ક્યાંથી હોઇએ એક;
એ ફલેચ્છા પૂરી ક્યમ પડે, દૈવે ક્યો વતરેક. ૫૦
- હો દોષરહિતા ! હસિતવદની, તેહ પણ મહાસ્મિત;
હું માગું મહિલા તુજ કને, ધરી પ્રેમની પ્રીત. ૫૧
- હાસ્યમાં કે ગુપ્તસ્થાને, કદી વધો અઘટિત બોલ;
એ સર્વ ક્ષમા કરી રહો રાજ, તરૂણી ધારી તોલ. ૫૨
- હું રાજપત્ની છું સતી, નવ કરીશ એવો ગર્વ;
કોની અવજ્ઞા કરવી નહિ, સંતોષવા દિજ સર્વ. ૫૩

૪૫ શોક ૬૦—આ પુત્રના મરણમાં જેવું શોકતું કષ્ટ વશી રહેલું છે તેવું કષ્ટ કાંઈ તિર્યક્ (પશુપક્ષી આદિક)ની જાતિમાં કે અસિપત્રના વનમાં નથી, એ નક્કી છે. ૪૮ મખ—મથ.

૫૦ આ લોક ૪૦—આ લોકમાં પુત્રને અર્થે આપણે જે એક (એક-કાં) ક્યાંથી હોઇએ ? વતરેક (વ્યતિરેક)—વિનાનો. અર્થાત્ પુત્ર વિનાનો. ૫૧ દોષરહિતા—દોષવિનાની. મહાસ્મિત—અતિ યોદ્ધું હાસ્ય.

તેમાં જાણો અધિક એ છે, વધુ પૂજનિક પ્રભુ;
છે દેવતુલ્ય ભૂમુર સઘળા, જે જાણે આગમ ધર્મ.

૫૪

વલણ.

આગમધર્મ લહે તે ધર્મધારી, જે આચરે તે વિજ રે;
વિષ્ણુ મેમાનંદ વર્ણવે, ઉગે ક્ષેત્ર તેવાં જીજ રે.

૫૫

કડવું ૨૮ મું.

રાગ મારૂ.

સાંભળો સ્વામી મારું વચન, હું છું સાધવી રે;
અહીં રહી જૂર દિનરાત, રે' જોડી લાધવી રે. ૧
યાશે અગ્નિ જાળવલ્યમાન, ત્યારે અમો શું કરું રે;
દુઃખ ભોગવવાને અશક્ત, પડી પ્રાણ પરહરું રે. ૨
એ માનો નિશ્ચે મારા નાથ, દુઃખ સુખ ભોગવું રે;
ન શું નાક પતિ સંઘાત, જીગતી એ જોગવું રે. ૩
આવું સાથે પાછાં ભૂમિ માંય, બીજી ઇચ્છા નથી રે;
રાજા કે' વારૂ કીજે એમ, ઘટે તુને એ સતી રે. ૪
પછે સૂવાડી ચિતામાં સુત, શ્રીસાથે મહામતિ રે;

૫૫ બ્રાહ્મણપણાતું વિશેષ લક્ષણ બતાવે છે. આગમ ઇ—આગમ-
(શાસ્ત્ર)માં કહેલા ધર્મ લહે (જાણે) અને તે પ્રમાણે જે આચરે તે
ધર્મધારી દિવ જાણવા. ત્યારે હમણાં તેવા કેમ નથી તે વિષે કહે છે: જોગ.
ઇ—જેવાં ક્ષેત્ર તેવાં જીજે છે. બ્રાહ્મણોમાં ક્ષેત્ર સંકર થયો છે. માટે
તેવા ધર્મધારી બ્રાહ્મણો હવે નથી; એ ધ્વનિ છે.

૩ ન ઇ—શું પતિ સંઘાતે નાક (સ્વર્ગ) જીગતીસર જોગવું નહિ ?
—તમારી સાથે શું હું સ્વર્ગમાં ન આવું ?

સ્તવે હૃદયકંદરના બૂપ, જેની ગહન ગતિ રે.	૫
તું છું સર્વેશ્વર દેવના દેવ, આદિ મધ્ય અંત નહિ રે;	
છો કૃષ્ણવર્ણ મહાકૃપાળ, ધર્યું અંબર પીત સહી રે.	૬
જેને પરમાત્મા હરિ વાસુદેવ, નારાયણ કે' સહુ રે;	
એવા ભદ્રકારી ભગવાન, કીર્તિ હું ક્યમ કહું રે.	૭
હવે આ ચિતાની ગાંધ, પડુંછું ઉતાવળો રે;	
મળજ્યો આખ્યો જે મારે નાથ, તે તેના કામળો રે.	૮
આ જોષ્ટિકા તેની આંહી, હું તો બળી મરું રે;	
હાય! સાંભરી શૈબ્યા વાત, કહે હવે શું કરું રે.	૯
આ તેની વસ્તુ હરી જશે કોઈ, તેને નહિ પો'ચશે રે;	
તો તે કરશે તેના સંતાપ, અતિ અતિ શોચશે રે.	૧૦
માટે અહીં ઉભી રહે નાર, સોંપી આવું હું જઈ રે;	
રખે પડતી એકલડી તુંય, ગયો એવું કહી રે.	૧૧
થયો વિશ્વાગિત્ર નિરાશ, આને આ શું સૂઝિયું રે;	
ન હોય કસાઈને કે'ર, તેવું નવું જૂઝિયું રે.	૧૨
તે ગયો ચાંડાળની પાસ, નૃપ પે'લો જઈ મળ્યો રે;	
તેને શીખવી થયો અકોપ, બેઠ નૃપે નવ કહ્યો રે.	૧૩
આખ્યો નૃપ ચાંડાળની પાસ, નમન કરીને નમ્યો રે;	
આ પ્રભુ સોંપી તે લીજે વસ્ત, દુઃખે મને બહુ દમ્યો રે.	૧૪
તેથી પડું હું અગ્નિમાંય, તેનું કારણ એ હવું રે;	
એક સુત પાછળ મરે નાર, જ્યું તે મેં અવનવું રે.	૧૫
તેથી થયો મુને પૈરાબ્ય, મારે મરવું સાથમાં રે;	
તેનું દુઃખ સહું નવ જાય, ધરું વનિહ હાથમાં રે.	૧૬

૫ હૃદયકંદરના બૂપ—હૃદય રૂપી શુદ્ધાત્મા રાજા—ઇશ્વરને. ૮ મારે

નાથ—મારે નાથે—ચાંડાલે.

ઐઠલે થાય પ્રભુ પ્રતીત, મારી વાણી છે ખરી રે;
 સુણી નયન ચઢાવી ચાંડાળ, બોલી ઉઠ્યો તરતરી રે. ૧૭
 તેનું લીધું કે નહિ તેં દાણ, પે'ણું કહી દ મને રે;
 નથી ખરમ્યા આખ્યા તેં દ્રામ, મરવા દઉં ક્યમ તને રે. ૧૮
 ને જાળી મરેછે નાર, તેને અમો જાળખું રે;
 છે ગોટાની માનિની તેહ, પૂરું નેને છે પખું રે. ૧૯
 તેણે દ્રવ્ય આપ્યું હશે હાથ, તે લઈ નાશી જવું રે;
 લાવ્ય દખાડ્ય ક્યાં છે તે દ્રામ, પાખ્યો ને આને નવું રે. ૨૦
 જોમ કહી માર્યા દંડ બે ચાર, કેરો ઝાલો બેંચીઓ રે;
 ચાલ્ય ઉઠ્ય કહી મારે લાત, વેંચાતે વેંચીઓ રે. ૨૧
 રાયે કહ્યાં ઘણાં ગુખ વેણ, દયા ક્યાંથી વ્યાધને રે;
 રૂડે મણી પશુ ને ઝાડ, વ્યાખ્યો શોક શાધને રે. ૨૨
 મારી મેયકા કેસે માર, લાવ્યો ચિતા કને રે;
 ફાડી આંખ્ય ને બોલ્યો બોલ, શું કરું હું તને રે. ૨૩
 લત નાખી દ ગંગામાં બાળ, અથવા કર્યું હું કહું રે;
 નાખ્ય ચિતામાં નારી જો દુષ્ટ, તો ખરો હું લહું રે. ૨૪
 લેણુ કીધું હું સાય કપટ, તને લઈ નાશી જવા રે;
 હું ખરો ત્યારે ચાંડાળ, ન દઉં જોને છાંયા રે. ૨૫
 તારે હાથે મરાતું હે મૂક, આસા પડશે પાળવી રે;
 ના કે'તાં બોલાવું મુનિ કૌશિક, આપદા આવી ટાળવી રે. ૨૬
 લઉં તેની પાસે આખ્યો દ્રામ, પછે તું મૂકો થયો રે;

૧૮ તેનું—ને સ્ત્રી પાસેથી (ગયનો કર). ખરમ્યા—તને વેચાતો
 સેવામાં ખરમ્યા.

૨૧ વેંચાને વેંચીઓ—વેંચાતી વેંચાતી—જૂદી જૂદી જનોએ (લા-
 ત મારે છે). ૨૨ શાધને—(?)

નિકર નાખ્ય ચિતામાં આ નાર, ન કહું તારો ગુણ ગયો રે. ૨૭

મુણી મહામુનિકેરું નામ, યરયર નૃપ કાંપિયો રે;

જ્યેષ્ઠ જીવતીએ જશે છવ, હૃદ સાથ ચાંપિયો રે. ૨૮

જે મુણી ચાંડાળનાં વેણુ, મુઆ સરખી યઇ હતી રે;

(પાણી) સતી પતિદુઃખે થાય સાવધાન, ગરવી છે જોની ગતિ રે. ૨૯

જોઇ આલિંગી ઉભી નાર, કે ચાંડાળ કોપિયો રે;

માયો દંડનો મોકમ માર, અંતર કોપ રોપિયો રે. ૩૦

નૃપ જાણે મૂઘ્ય તું નાર, ઘે'લી કાં યઇ રે;

પણ છૂટી સાંભળી મડાગાંઠય, જે એકદા પડી ગઇ રે? ૩૧

ચાંડાળ વિચારી મન મત્ય, પછે જોડ્યો મુખથી રે;

કહું કૌશિકને આનું ન કામ, કે છૂટી ગાંઠય દુઃખથી રે. ૩૨

શો છે મહામુનિ કેરો મતાપ, નામે થાય અવનવાં રે;

નૃપ આવી ઉભો ચાંડાળ પાસ, અતિ કષ્ટ અનુભવ્યાં રે. ૩૩

માન્ય આજ્ઞા મારી તું આજ, નહિ તો પાછો દહ આપી રે;

કરશે સીધો સટ મહારાજ, તને શાપી શાપી રે. ૩૪

નૃપ કે' શાપયકી શું થાય, વશ્યું સ્વામીપણ ઉરે રે;

થયો મુનિવતી ચાંડાળનોદાસ, કહે તેવો શે ઝૂરે રે. ૩૫

નાખ્ય ચાંડાળ કે' આ નાર, ચિતા વિષે ઉંચકી રે;

નિકર નાખ્ય મૃતક તેનો સુત, નિરખું મુણું હું વકી રે. ૩૬

એક સત્ય પાલન કરે માટ, વિચારી શું કરે રે;

થયો નિશ્ચે કે નાખવો સુત, ચિતામાંથી જઇ ધરે રે. ૩૭

તેના સાંચા જઇ સ્ત્રીએ હાથ, અઘટતું શે કરો રે;

પાજો સત્યવાદી તમે સત્ય, તજ મન ખરખરો રે. ૩૮

અપચ સ્વામીનું છે પેંલું વેણુ, નાજો નારી આજ્યમાં રે;

કરો પતિપણું એટલું સ્વામ; બૂડું ટળે ભાજ્યમાં રે. ૩૯

- જેણે મૂક્યા વિધિનિષેધ, ખરાકેરે કારણે રે;
તેણે હંચલી હસ્તે નાર, ધીરજ રાખી ધારણે રે. ૪૦
- જેવે નાખે નારી અગ્નિ માંય, તેવે યયું સત્ય ઉદરે;
તણ વિશ્વામિત્રનો ત્રાસ, ઝૂટી પડ્યા મહામુદરે. ૪૧
- પે'લા પૃથ્વી પડ્યા ધર્મરાય, ત્વરાવડે દોડતા રે;
પછે આવ્યા ખ્રદા નૃપની પાસ, મુનિ વખોડતા રે. ૪૨
- સાધ્યદેવ ને વિશ્વેદેવ, વિમાનથી પડ્યા રે;
લોકપાળાદિક શેષનાગ, સિદ્ધાદિ વારિ ચડ્યા રે. ૪૩
- આવ્યા ગંધર્વ ને આવ્યા રૂદ્ર, અશ્વિનીતનુ આવિયા રે;
ઇત્યાદિ ખોલ્યા મુખ આમ, સુરાધિસુર કા'વિયા રે. ૪૪
- પરાકાષ્ઠ થઇ સત્યની ભૂપ, નારી મૂકો ભૂમિમાં રે;
જો આ જીવ્યો તારો મૂળો બાળ, ગ્રહો મુખ ચુમીમાં રે. ૪૫
- નૃપ નારી મૂકી ભૂમિ માંય, નમ્યો સર્વ દેવને રે;
નથી અર્ધ પાદ મારી પાસ, સાધું શેણે સેવને રે. ૪૬
- માનસિક પૂજા કરી હુંય, વચન મુખ ઉચરું રે;
વિશ્વામિત્રનું માન્યા વિણ મન, કબૂલ નહિ કંઈ કરું રે. ૪૭
- એમ કહી વળી લાગ્યો પાદ, શ્વપચવેશે શોભતો રે;
મહામુનિ તે કૌશિક સત્ય, (હજી) કોપ ન ચોભતો રે. ૪૮

વલણ.

- ચોભતો નથી લોભતો નથી, શોભતો મહામુન્ય રે;
વિપ્રજન શુ વર્ણવે, કે' ગદ્યે કીધાં પ્રણય રે. ૪૯

૪૪ અશ્વિનીતનુ—અશ્વિનીકુમાર. સુરાધિસુર—દેવાધિદેવ—મોટા દેવ
૪૫ પરાકાષ્ઠા—પરિસીમા. ૪૯ વિપ્રજન ઈન્—વિપ્રજન (ત્રેગાનંદ)
તો-શુ વર્ણવે ? પણ જેમણે પ્રણય કીધાં છે એવા પુરાણીઓ તે વાત ગદ્યમાં
કહે—વર્ણવી શકે છે ! (વક્રોક્તિ).

૬૬૫ ૨૯ મું.

રાગ ગોડી.

પક્ષી કે' સુણો નૈમિનિદવ છ, સાધી સાચી નૃપે સત્ય સેવ છ;
તેણે દવ થયા તુષ્ટમાન છ, બોલ્યા નૃપશુ ધર્મ મહાન છ. ૧

૬૬૫.

ધર્મ કહે નૃપ નિવૃત્તિ પામો, મળે ઇચ્છિત સર્વ;
છે ધન્ય દટતા તાહરી, ધન્ય ઇંદ્રીસંયમગર્વ. ૨
હું સત્યવાદી તું ખરો, તારું ખરું છે સત્ય;
પ્રસન્ન થઇ તુજ ગુણવડે, હું ધર્મ આઘ્યો આત્ય. ૩
વળતો વાસવ બોલિયો, સુણ્ય મહાભાગ ભૂપાળ;
હું ઈંદ્ર આઘ્યો તુજકને, લેવા તારી ભાળ. ૪
તું પુત્રપત્ની સાથ રાજ, છત્યો સનાતનલોક;
ને સર્વ દુર્લભ અન્યને, તે તે છત્યું મહાઓક. ૫
માટે આલ્ય રાજ સ્વર્ગમાં તું, સ્ત્રીપુત્રકેરી સાથ;
પછે ચિતા પાસ વાસવ જઇ, ત્યાં શું કરે સુરનાથ. ૬
આજ્ઞા કરી કે અમૃતધન ઊડ્યા, તેવે ગર્જડ્યાં હુંદુંભિ દવ;
વળી ત્યાં પુષ્પવૃષ્ટિ પૂરી થઇ, જ્યથોપ થયો તતજોવ. ૭
અમૃતવૃષ્ટિથકી ઊડ્યો, સુર સમક્ષે બાળ;
પેલાં જેવો સુકોમળ છે, ઝગે ભાળ વિશાળ. ૮
થઇ સર્વ ઇંદ્રિય મકુલિત, મન પ્રસન્ન પુત્ર દેખાય;
એવો જોઇ સજીવન પુત્રને, નૃપ ભેટતો મહાકાય. ૯

૩ આત્ય—અતિ. વાસવ—ઈંદ્ર. ૫ સનાતન—અનાદિ. મહાઓક—પર-
ગધામ. ૭ અમૃતધન—અમૃતના વરસાદ. ઊડ્યા, વુડ્યા)—વરસ્યા. જ્યથોપ
—જ્યપના અવાજ.

- પછે દેવ અનુકંપાથકી, પામ્યો નૃપ સહુ બોગ;
આનંદ અંતરમાં થયો, વહી ગયો છે મહારોગ. ૧૦
- સ્ત્રીપુત્ર પોતે સર્વ સુખિયાં, થયાં અદ્વજ માંય;
તવ પુનરપિ પુરંદર બોલિયો, સુણ્ય હરિશ્ચંદ્ર રાજન. ૧૧
- સદ્ગતિ પામીશ (આ) સર્વ શું, છે તે માંહે વિશેષ;
સ્વદેહે સ્વર્ગે ચાલ્ય અધુના, એમ વધા મુખ મહેશ. ૧૨
- હરિશ્ચંદ્ર કે' દેવેશ મારો, છે સ્વામી ચાંડાળ;
તેનું ત્રણ આખ્યા વિણ કેમ આવું, કોપે કૌશિક કૃપાળ. ૧૩
- કે'શે ન કીધું કામ મારું, વળી ચાંડાળવૃત્તિ નીચ;
કૌશિક કને તે જાય નાહો, તવ ક્યાં પડું કૂડે કીચ. ૧૪
- સર્વ દેવ કે' તેં સત્ય સાધ્યું, તેથી કંપિયા કૃપાળ;
નથી વિશ્વામિત્ર અહીં આવિયા, તેને તેડું નૃપાળ. ૧૫
- એમ કહી વિશ્વામિત્રને, બોલાવિયા તે કામ;
મહામુનિ મહામોદ સાથે, આવ્યા ભજતા નામ. ૧૬
- ઈંદ્ર કે' નૃપ આ જુઓ, વિશ્વામિત્ર મોટા મુન્ય;
ત્રણ વિશ્વના ન થયા જાણો, મિત્ર રૂપ મહાપુન્ય. ૧૭
- તે વિશ્વામિત્ર મિત્ર થાવા, ઇચ્છે તારી સાથ;
જે ઉગ્રવક્ત્રા મહામુનિ, તે વદે મિષ્ટ પૃથ્વીનાથ. ૧૮
- વિશ્વામિત્ર કે' નૃપ મા'મતિ, હું થયો છું પ્રસન્ન;
નથી ચાંડાળ સ્વામી તાહરો, કહું સત્ય સુણ્ય રાજન. ૧૯
- તુંને ક્લેશ થાશે એમ માની, મેં સોંધ્યું ધર્મને કાજ;
ચાંડાળવેશે તે રહ્યા, તુંને છળવા મહારાજ. ૨૦

૧૦ અનુકંપા-દયા. ૧૧ પુરંદર-ઈંદ્ર. ૧૭ વિશ્વામિત્ર રાખ્દનો અર્થ
કહે છે: તથા ઇ-સ્પષ્ટ છે. (વિશ્વ + અમિત્ર).

- આ ધર્મ ઊભા તેણે દાખ્યું, કૃત્ય કરવા કૂડ; ૨૧
- દ્વિનરૂપ લઈ હું રહ્યો પોતે, તેં લહ્યું દ્વિનરૂપ ગૂઢ. ૨૨
- છે માયા એવી માહરી, ન જાણે મોટા દેવ;
- નિષ્કૃતિ યઇ તમ ત્રણેકેરી, સાધી સત્ય સત્યની સેવ. ૨૩
- ઈંદ્ર કે' નૃપ આલ્ય વેંલો, જે સ્વર્ગ ઇચ્છે સુર;
- વળી પુણ્યશાળી નૃપને મળે સુખ, જ્યાં વસે ભરપુર. ૨૪
- હરિશ્ચંદ્ર કે' વાસવ સુણો, હું નમી કહું એક વેણ;
- તમે સુખી કરવા મુજને, દેખાઓછો સુખદેણ. ૨૫
- મારાં સાંભંધી મહાદુઃખથી, પીડા પામ્યા લોક;
- તે અયોધ્યાજનન કરી પરા હું, કેમ થાઈ અશોક. ૨૬
- સ્વભક્તકેરો ત્યાગકર્તા, પડે નરક મોઝાર;
- પ્રહ્લગુરુગોહત્યાકેરું, લાગે પાપ અવિધાર. ૨૭
- વળી સીહત્યાતું પાપ તેને, લાગે ભાળે વેદ;
- સદ્ભક્તને દુઃખ જેહ દેતા, તેના પરલોકે પડતા બેદ. ૨૮
- એ ગુરૂપતાપે સર્વ જાણું, માટે ન આવું સ્વર્ગ;
- પદ્મારિયે પ્રભુ આપ સ્વર્ગે, હું ન આવું અપવર્ગ. ૨૯
- સર્વ પુર આવે જો કદા, સ્વર્ગકેરે માંય;
- તો પ્રભુ હું આવું સાથે, જાય નર્ક તો જઈ ત્યાંય. ૩૦
- સુરેંદ્ર કે' નૃપ સાંભળો, જે છે નગરવાસી જન;
- તેનાં પાપ નાનાવિધનાં, કંઈ પુણ્યલેશ પાવન. ૩૧
- નહિ પાપ એકલું પુણ્ય હોયે, તેહ ખામે સ્વર્ગ;
- તે સર્વ સાથે શી રીતે તું, સાધી શકીશ અપવર્ગ. ૩૨
- હરિશ્ચંદ્ર કે' સુરપતિ સુણીએ, હું અહીં પામ્યો નેથી સુખ;

- કર્યા યજ્ઞ પ્રજાપુણ્યથી મેં, તેનું જોઈ કેઈ વિધ દુઃખ. ૩૨
- મેં રાજ્ય પાળ્યું સત્ય પાળ્યું, એ બેયમાં જેની સા'ય;
તે ઉપકાર કર્તા કેમ જૂલું, જ્યારે સુખ થાયે કાય. ૩૩
- વળી એક વિનતિ માહરી, તમે સુણો સુરદેવ;
મેં અલ્પ કંઈ કર્યું પુણ્ય હોયે, થાવ સમાન કૃણદા એવ. ૩૪
- જો સમાન સર્વેતાણું થાતાં, ઘટે મારું પુણ્ય;
થાઓ અનેકનું એક દિન સરખું, તેમાં નથી કંઈ ન્યૂન. ૩૫
- હું સર્વ સાથે ભોગવીશ, એક દિન વેંચ્યું સુખ;
એમ સર્વ પુણ્ય પ્રભુ વેંચીએ તો, જાય જૂનું દુઃખ. ૩૬
- તથાસ્તુ તવ ઇંદ્ર બોલ્યા, જા નૃપ મળ્યું વાંચ્યું જાણ;
ઇંદ્ર ધર્મ કૌશિક સાથે, નૃપ ચઢી બેઠો વિમાન. ૩૭
- પુત્ર પત્ની સાથે લઈ ભૂપ, ગયો અયોધ્યાગામ;
થયો દેવ સાથે દેવ પોતે, ધન્ય સત્ય મહાધામ. ૩૮
- અયોધ્યાજન નૃપ વિચોગે, છે મહાદુઃખી દેહ;
તેને દર્શન થતાં આનંદ વાધ્યો, નૃપ નિરખ્યો નિઃસંદેહ. ૩૯
- વિશ્વામિત્ર વાસવ પાસે જોઈ, જોઈ નિકટ ધર્મ નરેશ;
આનંદધન વાધ્યો ઘણો, જે શકે ન વર્ણી શેષ. ૪૦

વલણ.

- શકે ન વર્ણી શેષ ત્યાં, થયો મંગળાનંદ રે;
તે વિપ્રજન શું વર્ણવે, એક રસનાએ મતિમંદ રે. ૪૧

કકલુ' ૩૦ મુ'.

રાગ ધનાશ્રી.

નગરમાં પધાર્યા સુર સર્વં છ, છે સાથે કૌશિક ગલિતગર્વ છ;
 રાચે પૂજા તે સુરની કીધી છ, યજ્ઞ વિણ સોમવલ્લિ દીધી છ. ૧
 એમ કરી અતિશે આશ્વાસન છ, તે જોઇ હરખ્યા સુરરાજન છ;
 આસનથકી ઊઠ્યા સુરભૂષ છ, હરિશ્ચંદ્ર નિકટ ઊભા મહારૂપ છ. ૨
 મોટા સુરપતિ ખોલ્યા છ, તોલ હરિશ્ચંદ્રકેરા તોલ્યા છ;
 સર્વ લોક સાંભળો મારી વાણી છ, ન શકું સૂર્યવંશ વખાણી છ. ૩
 જેના પુણ્યપ્રતાપે આજ છ, સ્વર્ગ લેઇ જવો નગરસમાજ છ;
 ધર્મની કૃપા થઇ એવી છ, છે કીર્તિ ભૂપતિકેરી તેવી છ. ૪
 અહીંથી સો ઘણું સુખ છે સ્વર્ગે છ, ન કે નગરસહિત અપવર્ગે છ;
 મળ કે' રાય આવે તો આવું છ, અમો એમનાં અનુયાયી કા'વું છ. ૫
 હરિશ્ચંદ્ર કે' ચાલો મુખે છ, વાસવ વદે દહિં મુખ મુખે છ;
 ન્યાં થઇ સર્વની ઇચ્છા જાવા છ, કે વિમાન સ્વર્ગે ન લાગ્યાં માંવા છ. ૬
 પૃથ્વી સ્વર્ગ થઇ રહ્યું એકાકાર છ, શકે નલ નિસરણીની દીસે હાર છ;
 ખોલ્યા પુરંદર પૂરેપૂરું છ, હવે રહ્યું સુખમાં ન કાંઇ અધૂરું છ. ૭
 ચઢી એસો વિમાનની માંય છ, તવ કોક શંકા કરતાં ત્યાંય છ;
 થશે આ નગરનો રાજા કોણ છ, જે આ સર્વ આલ્યું સ્વર્ગે આણુ છ. ૮
 એવે વિશ્વામિત્ર ઊઠ્યા મહાભાગ છ, જેણે કર્યો છે ક્રોધાગ્નિ ત્યાગ છ;
 રોહિતાશ્વને કરી અભિષેક છ, સ્થાપ્યો નૃપમણિ દોષવતરેક છ. ૯
 પુણ્યશાળી મળ વસાવી બીજી છ, પછે આલ્યા સ્વર્ગે ચઢવા રીઝી છ;

૧ ગલિતગર્વછ—સહ અજાવવાનો જેનો ગર્વ ગળી ગયો છે એવો.
 ૨ સુરરાજ—૦૬૬. ૫ ન કે ૬૦—કોઇ એવો પૂર્વે થયો નથી કે જે નગર સ-
 હિત અપવર્ગે (સ્વર્ગમાં) ગયો હોય. ૬ દોષવતરેક—દોષરહિત.

પુત્ર મિત્ર સ્ત્રી સાથે લીધાં છ, સેવક આદિનાં સન્માન કીધાં છ. ૧૦
 છે મન મુદ્ધિત ને તન પ્રકુલ છ, ચઢયા સ્વર્ગ લોક લહી મહામૂલ્ય છ;
 ચઢતાં ચઢતાં નૃપને થયો વિચાર છ, ન માય સ્વર્ગે લોક અપારછ. ૧૧
 તેથી કરી કલ્પના નગરની ત્યાંય છ, કે થયું નગર અનુપમ ન્યાંય છ
 બેઠેલાં જન જેહ વિમાન છ, તે સહિત વશ્યા નગર મહાન છ. ૧૨
 તે સમે તેનું જોઈ ઐશ્વર્ય અનુપ છ, દૈત્યાચાર્ય કે' ધન્ય સ્વરૂપ છ;
 શાસ્ત્ર તત્ત્વ જાણે બોલ્યા શ્લોક છ, કરી મહાપૈભવનો આલોક છ. ૧૩
 હરિશ્ચંદ્ર જેવો રાય ન થાશે છ, થયો નથી તો કોણ ગુણ ગાશે છ;
 એનું આખ્યાન સુણશે કોઈ છ, તે કદી રે'શે ન દુઃખથી રોઈ છ. ૧૪
 થાશે દુષ્ટિયો સુષ્ટિયો જાણુ છ, ગાશે સાંભળશે નિર્ધાણુ છ;
 સ્વર્ગદ્રષ્ટા જેના મનમાં છ, મળે સ્વર્ગ સુખી થાય જનમાં છ. ૧૫
 હોય પુત્રની ઇચ્છા જેને છ, મળશે પુત્ર સુણે કયા તેને છ;
 લાગી સ્ત્રીની મનસા મનમાં છ, થાશે સહુ સુખ તેના તનમાં છ. ૧૬
 ગયું રાજ્ય મળશે દ્રુષ્ટી પાછું છ, કે' પુરાણ મળુ તે માનો સાચું છ;
 દંડવૃત્તવાળા નૃપ ધન્ય છ, દાનેશ્વરી નૃપ મહામન છ. ૧૭
 જે દાન સ્વર્ગ લઈ ગયું સાચુ છ, આપું નગર ને નગરનો નાથ છ;
 વળી સ્વર્ગે થયો નૃપ મહાન છ, આચરો સત્ય સહુ મતિમાન છ. ૧૮
 પક્ષી કે' જૈમિનિ કહ્યું સર્વ છ, તોય હરિકથાનો હોય ન ધર્મ છ;
 કહી કયા હરિશ્ચંદ્રની પૂરી છ, ભાષું રહી કયા જે અધૂરી છ. ૧૯
 રાજસૂયયજ્ઞતણે જે વિપાક છ, કહું પૃથ્વીક્ષયકારણ સુખ નાક છ;
 થયું તે વિપાકનિમિત્ત જે યુદ્ધ છ, બકઆડીકે' જે મહાવિશુદ્ધ છ. ૨૦

૧૩ દૈત્યાચાર્ય—શુકાચાર્ય. ૧૭ મહામન—મોટામનવાળા. ૧૯ ધર્મ—
 તૃપ્તિ. ૨૦ વિપાક—પરિણામ. કહું છ—તે વિપાક પૃથ્વીના ક્ષયનું નાક
 (સ્વર્ગના સુખના ક્ષયનું) કારણ છે તે કહું છું. બક—બગસો. આડી—
 બગસાની જાતિનું જળચર પક્ષી.

તે સર્વ પ્રાકૃતપદ્યે કીકું છ, ગદ્ય ગાવા ગવડાવાનું પાણી લીધું છ;
 શોધી સંસ્કૃતથી કરી શુદ્ધ છ, કર્યું પ્રાકૃત જેવી બુદ્ધ છ. ૨૧
 ક્યાં પુરાણી ને ક્યાં પ્રેમાનંદછ, ક્યાં ગદ્ય પદ્ય ક્યાં મંદ ગોવિંદ છ;
 સંવત સત્તરસેં પાંસઠ માંય છ, હરિશ્ચંદ્ર આખ્યાન ગાયું જ્યાંય છ. ૨૨
 ત્યાંથી નાહી કર્ણના ન થયું મુખ છ, પુરાણીનું થયું પ્રકુલ મુખ છ;
 ઇતિશ્રી માર્કંડેયપુરાણે છ, હરિશ્ચંદ્રોપાખ્યાને મન માને છ. ૨૩
 થયો અહોં અષ્ટમો અધ્યાય પૂરો છ, રસો કથા ભાગ કંઈક અધૂરો છ;
 તેહ ભાષું અધ્યાય નવમે છ, શ્રોતા વક્તા સાંભળો તમે છ. ૨૪

વલણ.

શ્રોતા વક્તા તમે સાંભળો, ધરી મનમાં સત્ય રે;
 વિષ્ણુ પ્રેમાનંદ ઉચરે, ગુણનિધિ કરી ગત્ય રે. ૨૫

કડવું ૩૧ મું.

રાગ કેદારો.

રાજ્યભ્રષ્ટ હરિશ્ચંદ્ર ભૂપ, ગયો સ્વદેહે સ્વર્ગે અનુપ;
 હતા તેના પુરોહિત વસિષ્ઠ મહામુનિ રે. ૧

૨૧ પુરાણીઓ તરફ કટાક્ષથી કહે છે: ગદ્ય ઇ—પુરાણીઓની પેઠે ગદ્ય ગાવાનું કે ગવડાવવાનું તો અમે પાણી લીધું છે । —પ્રતિજ્ઞા કરી છે.

૨૨ ક્યાં ગદ્ય ઇ—અર્થાત્ પુરાણીઓનું ગદ્ય ક્યાં અને પ્રેમાનંદનું પદ્ય ક્યાં ? એમાં કેટલો તફાવત છે તે કહે છે: ક્યાં ઇ—મંદમતિવાળો પુરુષ ક્યાં અને (સર્વત્ર) ગોવિંદ ક્યાં ।

૨૩ ત્યાંથી ઇ—સંવત સત્તરસેં પાંસઠમાં મેં આ હરિશ્ચંદ્ર આખ્યાન ગાયું તે વખતથી (પુરાણીઓના મનની અમારા ઉપરની) કર્ણના (ક્યા-ભાવ-રૂપા) નાહી અને (અમને તો) મુખ થયું. (એ વક્રોક્તિનો અર્થ). પ્રસ્તુત અર્થ તો, કર્ણ રસનું વર્ણન પતી રહ્યું, એવો છે. .

કયો તેમણે જળવાસ જાણ, નિકળ્યા બા'ર અવધે તે સુજાણ;
જે વરયા બાર વર્ષ ગંગાજળે મહાગુણી રે. ૨

ઢાળ.

મહાગુણી નિકળ્યા બા'ર ન્યારે, થયું અનુષ્ઠાન પૂર્ણ;
ત્યારે અવનતું મુનિએ સાંભળ્યું, થયું અખિલ અહીંનું ચૂર્ણ. ૩
એ કર્મ વિશ્વામિત્રનું, એણે દીધું નૃપને દુઃખ;
નૃપ કુંવર પત્ની વેચાવ્યાં, કરી ચાંડાળ જોયું ન મુખ. ૪
એ સર્વ વાતો સાંભળી, જેને પ્રીતિ પરમ વિશાળ;
તે હરિશ્ચંદ્રને કૌશિકે, દુઃખ દીધું મહાવિકાળ. ૫
જાજવલ્યમાન હુવા મહામુનિ, કે વરચો આવી કોપ;
મારા સુત સો એણે હણ્યા, તદપિ ન કયો શાંતિલોપ. ૬
કંઈ કોપ મનમાં થયો તો, પણ નહિ આટલો જાણ;
વર નૃપમણિને દુઃખ દીધું, શું લઉં એના પ્રાણ ! ૭
મહાભાગ્યશાળી ભૂમિપતિ, કરે નિત્ય દ્વિજપૂજન;
તેને રાજ્યથી એણે બ્રષ્ટ કીધો, ધિઃક શે થયો મુનિજન. ૮
નૃપ સત્યવાદી શાંતગુણી, નહિ જેને અરિ ઉપર દેષ;
અપરાધ ન દર્શો અંગ આપે, ધર્માત્મા બીજે શું શેષ ! ૯
ધર્મકાર્યે સાવધ સાચો, જેને અનન્યાશ્રય મારો;
તેને પુત્ર કલત્ર પરિજન સહિત, કૌશિકે કાઢે માર્યો. ૧૦
વળી રાજ્યબ્રષ્ટ એને કરી, તે' દીધાં દુઃખ અપાર;
અરે અધર્મોર્ધમ બ્રહ્મદેવી, શે થયો જ્ઞાનીમાં અંગાર ! ૧૧

- જે મૂઠ કૌશિક તું થયો તો, તને શાપું આજ;
 બકજાતિને તું પામ્ય અધુના, જઇ કરચની ફૂડાં કાજ. ૧૨
- એ શાપ કૌશિક સાંભળી, તહીં કોપી બોલ્યો ત્રાડી;
 હે વસિષ્ઠ મારા શાપથી તું, જઇ પડ્ય જળે થઇ આડી. ૧૩
- એમ એકમેકના શાપથી, પામ્યા તિર્યક્ જાતિ જાણુ;
 તોય તેમનું વૈર છૂટ્યું નહિ, શો ક્રોધ દેવ મહાન !! ૧૪
- તે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, પરસ્પર ધરી ક્રોધ;
 છતી આડી ય સહસ્ર યોજન, ચઢ્યો કરવા બક રોધ. ૧૫
- તવ બક ત્રણ સહસ્ર ઇન્નું, ઉંચો ચઢ્યો કરી કોપ;
 પછે લઢવા લાગ્યા માંહોમાહે, કરી ધર્મમહતા લોપ. ૧૬
- કોઇ ચંચુકેરા મહાર કરતો, કોઇ મારે પક્ષથી પૂર;
 વજ ગરૂડ લઢ્યા ખરા પણ, તે નહિ આવા થર. ૧૭
- યુદ્ધ થાતું બેતાણું, ભલે થાય આઠે જામ;
 પણ ગભરાટ અવનિમાં થયો, તેણે ગયું કથળી કામ. ૧૮
- વળી રક્તનેત્ર બગલે કરી, ફૂડાવી પાંખો ત્યાંય;
 એક ઝપાટો ઝડપેથી કીધો, આડી ઊભો જ્યાંય. ૧૯
- છે જેની ડોક ઉંચી ઉંટશી, એવા આડીએ કીધ કોપ;
 તીવ્ર નખ પાદે બક ઉતરડ્યો, કહ્યું તેં કયો નૃપનો લોપ. ૨૦
- એમ પક્ષ ફૂડાવી લહે, તેથી હવો વાયુ ધોર;
 તેનો વેગ એટલો વધી પડ્યો કે, વૂટ્યો પર્વતકેરો તોર. ૨૧
- જેમ લઘુ વૃક્ષ કપે પવનથી, તેમ કપે નગ નગરાજ;
 અમે ઉંચા એમ કુંતા નગ, પડે મૃત્યવી અકાજ. ૨૨
- એવા વાયુ ધોરથી, પડ્યા કેટલા નગ જાણુ;

પૃથ્વી પ્રૂણ ઊઠી એટલું, કર્યું કોકે મમાણુ !! ૨૩

પૃથ્વીકપ ન્યારે થયો, ત્યારે ઉછળ્યા સાગરવાર;
થઇ એકગમ કોરી પૃથ્વી, રહ્યો એકગમ જળભાર. ૨૪

એમ એકત્ર થાતાં નખી જગતી, તે રાકે જશે પાતાળ;
ત્યાં ઘણા માણી પર્વતપાતથી, ચગદાઇ ગયાં દુઃખજનળ. ૨૫

ત્યાં તળે ઉપર ઉદધિનું, થયું તેવે વાર;
તે માંહ્ય મુઆ કેટલા, વળી મરે કેતા બા'ર. ૨૬

ધરતીકપે કો મુઆ, કો મુઆ વાયુજેર;
હાહાકાર ત્યાં થવા લાગ્યો, જન કરે સોરખકોર. ૨૭

જડ નહિ પર્વત જગતીના, તવ જડ કે'વા કોણ;
ચુદ્ધિ વિહોણા જડ વદું, એવું થયું ચુદ્ધ એણ. ૨૮

ભૂમંડળ નભમંડળે ગયું, નભમંડળ પાતાળ;
એમ સર્વનાં મનમાં થયું, ભૂલ્યા બાપ વા'લો બાળ. ૨૯

કદી રાખદ થાય એ વત્સ મારા ! રયામા વદે કહી સ્વામી !
અહીં આવિયે અહીં આવિયે, કરી કર્ણા કામી. ૩૦

હે નાથ ! નાસો નગ પડેછે, ભાગીએ ભરપૂર;
રે પડ્યો પર્વત પતિ ઉપર, થયાં હાડ ચૂરેચૂર ! ૩૧

એવે પત્ની પર પાણી ફેર્યું, મુઓ બાળ ફાટી બોમ;
દ્વાદશ દિવાકર નભ ચળ્યા, કંપ્યા કદ્રુકંવર સોમ. ૩૨

એ પ્રકારે સર્વ સ્થળમાં, થયો હાહાકાર;
તે જોઇ પ્રજ્ઞા વેદ સાથે, ત્યાં આવિયા અવિધાર. ૩૩

બે દિવસતમ શાંત કીધા, પછે વધા વિશ્વસ્વામી આમ;
અહો મહામુનિ તમ ચુદ્ધથી, કયળે છે મનનું કામ. ૩૪

૨૪ વાર (વારિ)—પાણી. ૩૨ કદ્રુકંવર—સર્પ. ૩૪ દિવસતમ—
છતમ પક્ષીઓ કે પ્રાણીઓ.

- તેથી શાંત થઈ વિરામ પામે, કે નેથી શાંત થાયે જન્મત;
 તે સુણ્યું પાણ કોણ માને, શું બોલ્યા જન્મ અવ્યક્ત. ૩૫
- વળી કોધામર્ષ કૂડો કરી, તેમણે ચલાવ્યું યુદ્ધ;
 ત્યારે જગતપિતાએ વિચાર્યું મન, કેમ બંધ થાયે બુધ. ૩૬
- લહે બંધુ મલ્લ જશા, જેમાં પીઠા પામે વૃદ્ધ;
 તેમ જગત માર્યું જય છે, લહે મા'મુનિ થઈ અબુદ્ધ. ૩૭
- તેનું કારણ મન ધરી, પછે કીધું તાતે આમ;
 તિર્યકચોનિ સંહારી બેની, તેથી સિદ્ધિ પામ્યા સ્વામ. ૩૮
- તમોગુણમય પક્ષીવૃત્તિ, જ્યાં ટળીગઈ પળમાંય;
 કે વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર થઈ ત્યાં, ઊભા રહ્યા મુર જ્યાંય. ૩૯
- મૂળ રૂપે બે લહી પછી, વધા ખલાદવ;
 હે વત્સ વસિષ્ઠ તું શું કરે આ, ભૂલી ભવની સેવ. ૪૦
- અહો કૌશિક કારમા, તમે મન વિચારો કોણ;
 તમે તામસવૃત્તિ દય તજો, યાઓ શાંત બંને યોણ. ૪૧
- હરિશ્ચંદ્રે યસ કીધો, શું તેનું ફળ મુનિ આજ ?
 ફળ પૃથ્વીક્ષય તે વિગ્રહે વશ્યું, એ રૂએ તમને કાજ ! ૪૨
- કો' વિશ્વામિત્રે શું બગાડ્યું, હરિશ્ચંદ્રકેરું કાર્ય;
 સ્વદેહે સ્વર્ગકેરી પ્રાપ્તિ, થઈ નગર સાથે આર્ય. ૪૩
- ઉપકાર કીધો નૃપતિને અતિ, કો' તેમાં બુંકું શુંય;
 કામ ક્રોધ બે વિકાર મોટા, થાય તપ નાશ લાખું હુંય. ૪૪

૩૫ શું ૪૦—અવ્યક્ત (અસ્પષ્ટ) છે જન્મ જેમનો એવા બ્રહ્મા શું બોલ્યા તે તેમણે સુણ્યું તો ખરું, પણ માને કોણ ? ૩૮ તાતે—બ્રહ્માએ સંહારી—મિથ્યા કરી.

૪૨ ફળ ૪૦—પૃથ્વીના ક્ષયરૂપ તમારા વિગ્રહમાં રહેલું છે અર્થાત તમારી લલાછથી પૃથ્વીનો ક્ષય થાય છે એ કાજ શું તમને રૂએ છે ?

- તે વિકારે માનવ પડે, જેને કરો તમે ઉપદેશ;
તે ક્રોધે ક્રોધાક્રાંત થઇ, શું ઉબડો સહુ દેશ ॥ ૪૫
- છે પ્રભ એજ બળ અતિ મોહું, નથી તમને ક્રોધ;
એવાં વચન વિધિનાં સાંભળી, થઇ લગ્નિજત માન્યો બોધ. ૪૬
- પરસ્પર બે બેઠિયા પછી, કર્યો સમા અપરાધ;
એમ માંહોમાંહે સમા આપી, નેથી રીઝયા સુર ન સાધ. ૪૭
- પછે પ્રભા પ્રભલોકે ગયા, કરે દેવ વંદન તેને;
ગયા વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર ત્યાંથી, બોધ લાગ્યો જેને. ૪૮
- આ આડી બકનું યુદ્ધને, હરિશ્ચંદ્રનું ગુણગાન;
જે ક્રોધ શ્રવણે ધરે તેને, બેઠે સ્વયં ભગવાન. ૪૯
- વળી એકાગ્રચિત્તે જે સુણે, તેના અધ્યબોધનો થાય નારા;
કામ કાળે વિધન ના'વે, ન થાય કદી ઉદાસ. ૫૦
- મેં સુણ્યું વાંચ્યું તેથી મારું, થશે પૂરું કાળ;
તોય કાર્ય થાવા નમુંઆને, ધન્ય પુરાણી મહારાજ. ૫૧
- સર્વ પુરાણીને નમન કરીને, સંસ્કૃતનું માકૂત ભાખું;
તમે રાગતાણી શ્લોક અલાપો, તેવા આમાં રાગ ન દાખું. ૫૨
- સહુ પ્રભુકૃપાથી પાંચરૂં યાશે! વધશે ઉદ્યમ આથી ॥
તમે આ વાંચી સંસ્કૃત વાંચો, રીઝે રૂડા લોક કયાથી. ૫૩
- ગદ્ય વા'લું ગુણનિધિ! તમને, નવ પદ્ય તમથી કે'વાય!
ખટ શાસ્ત્ર ન વેદ ચાર પાઠે, તેને રેંગીપેંગીથી પો'ચાય!! ૫૪

૪૫ વિકારે—વિકારમાં (તમારું જોઇને). ૪૬ બલ—બલવાન. ૫૧

કવિ કહેછે: મેં ૬૦—૨૫૯ છે

૫૩ પુરાણીએએ પોતાની કથામાં રસિકતા આણુવા માટે આ આ-
ખ્યાન વાંચવું જોઇએ એમ કહેછે. તમે ૬૦—૨૫૯ છે.

ભાગવતમાં ભરી કાઢ્યું સહુ, નિગમ આગમ જ્ઞાન;
 તેથી સર્વજ્ઞાન સંપાદી ભાણે, એથી ન કોઈ શાસ્ત્ર મહાનાં ॥ ૫૫
 કરું નમસ્કાર તમે મહાજ્ઞાની, જાણો સાંખ્ય ન્યાય વેદાંત;
 જો ભાગવતમાં એ સર્વ છે તો, કયમ કહો શાસ્ત્રી મહાંત ? ૫૬
 એનો નિર્ણય કરશું વળી, કોક દિવસે જાણ;
 ઇતિશ્રીમાર્કંડેય પુરાણે, કથ્યું આડી બક યુદ્ધ પ્રમાણ. ૫૭
 અધ્યાય નવમો થયો પૂરો, પૂરી થઈ હરિશ્ચંદ્ર કથાય;
 હું મારું કેશવકીર્તન કરતાં, મારા ભવોભવ વીતી જાય. ૫૮

વલણ.

ભવોભવ વીતી જાય મારા, કવિતા સવિતા સમ માણી રે;
 છે એજ વસ્તુ બ્રહ્મ મારો, એ આ ભૂમિનો ચિંતામણિ રે. ૫૯

કડવું ૩૨ નું.

રાગ ગોડી.

જૈમિનિ પૂછે પક્ષીરાજ, નિવારો સંશય પડિયો આજ;
 કો' પ્રાણીમાત્રનાં જન્મમણી, તેની સ્થિતિ વણો અશરણશર્ણ. ૧
 શોશેતે વૃદ્ધિ પ્રાણી પામે, શે સંકોચાઈ રહે જન્મકામે;
 રહે ઊદરમાં કયે પ્રકાર, પછે કેઈ પેર વધે નિરધાર. ૨
 શે મણિકાજો થાય દહ વિયોગ, શે શુભાશુભ કર્મના ભોગવે ભોગ;

૫૫ પુરાણીની અદ્યતનતા વક્રોક્તિથી વણુંછે: ભાગવતમાં ઈ૦-૨૫૪છે.
 ૫૬ જો ઈ૦-જો ભાગવતમાં સાંખ્ય, ન્યાય, વેદાંત, એ સર્વ છે તો તમે
 તે ભાગવતને જાણનારા છતાં સાંખ્યાદિ શાસ્ત્ર જાણનારા શાસ્ત્રીને મોટા
 શામાટે કહો છો ? અર્થાત્ ભાગવત જાણવા માત્રથી તમારામાં શાસ્ત્રજ્ઞાન
 આવતું નથી !

- પચે સ્ત્રીના ઉદરમાં ગુરૂ ભાર, ક્યમ રે' ગર્ભ ત્યાં ગોળાકાર. ૩
અતિ સૂક્ષ્મ પચે નહિ કેમ, ટાળો દિગ્ગજતમ મારો વે'મ;
ખાચે એમાં જ્ઞાની ગોથાં મોટા, કરો નિઃસંશય છો પ્રહ્લ જોડા. ૪
પક્ષી કે' સુણો નૈમિનિ આજ, આ તો તમે પૂછ્યું છે કપરું કાજ;
રહી જેમાં પ્રાણીજન્મમર્ણુની વાત, તે ભાર સોંપો અગોત્રે બ્રાત. ૫
તદપિ યથામતિએ કહીશું, અમોઘી જ્યાં જવાયે ત્યાં જઈશું;
ગતિ અનુસારે કરીશું ગમન, કહું એક પૂર્વકથા પાવન. ૬
એક પરમ ધાર્મિક સુમતિ નામ, દેહ તેનું દધાંત થાય કામ;
થયો પિતા પુત્રનો જેવો વાદ, તેવો અહીં વર્ણવું શરવે સાદ. ૭
તમે એક ચિત્તે સુણો મહામુન્ય, જેથી વાઘે મૌઢું મુનિ પ્રણય;
એક ભૃગુકુળનો મતિશાળી પ્રહ્લ, તેણે કીધાં સુતનાં ઉપવીતકર્મ. ૮
તે સુતનું સુમતિ એવું નામ, દિસે જડ હડીલો અંગે શ્યામ;
તેને કહ્યું પિતાએ મુખ આમ, તું જઈ ગુરૂકુળમાં સિદ્ધ કારય કામ. ૯
કરય વેદાધ્યયન તું પ્રારંભે, યદ્યપિ મુક્ત ભયો મહાદંભે;
તારો ગુરૂકુળમાં થશે નિવાસ, તેથી ટળશે ત્રિવિધિકેશ ત્રાસ. ૧૦
ત્યાં કરજે ભિક્ષા લાવી ભોજન, પછે તું થઈ આવજે મુનિજન;
પછે તારી કીર્તિ ફેલાશે પૂર, એટલે પાણિગ્રહણ કરજે મહાશૂર. ૧૧
પછે શુદ્ધસ્થર્ધર્મને અનુસરજે, કરી મખ સંતાન ઉત્તમ કરજે;
ત્યાર પછે વાનમસ્થ તું પાળે, વન વસી સહુ આપદા ટાળે. ૧૨
વનમાં વસતાં ધરજે સંન્યસ્ત, પછે યદ્યપિ નિર્મુક્ત ને મગશે વસ્ત;
એવો રીતે થાશે પ્રહ્લાની માતિ, ત્યારે તું જાણજે યદ્યપિ સમાતિ. ૧૩

૩ પચે ઈન્-ગુરૂ (ભારે) ભાર (ખેરાકનો) ખાધો હોય તે સ્ત્રીના ઉદરમાં પચી જાય છે ત્યાં ગોળાકાર ગર્ભ કેમ પચ્યા વિના રહી શકે છે ?

૭ શરવે-મધુરે. ૧૨ મખ-મગ. ૧૩ નિર્મુક્તા-(સંસાર બંધનથી). વસ્ત (પ્રહ્લરૂપી).

- પક્ષી કે' એ રીતે કહ્યું બહુવાર, તદ્દપિ નવ ઉચરતો કુમાર;
 જોઈ જહજોવો સુતનો વેષ, પામ્યો પિતા પ્રીતિવડે મહાકલેશ. ૧૪
- પછે આપી લાલચ કહી મિષ્ટવેણુ, તોય તે થઈ નહિ સુખદણુ;
 જ્યારે લીધી પૂઠ તેની પૂરેપૂરી, ત્યારે સુત જોડ્યો વાણી મધુરી. ૧૫
- અહો પિતા શું કરો ઉપદેશ, એમાંનું કાંઈ મેં નથી રાખ્યું શેષ;
 કર્યો છે મેં પૂરેપૂરો અભ્યાસ, શીખ્યો છું નાનાવિધ કળા પ્રકાશ. ૧૬
- થયા મારા દરા સહસ્ર જન્મ જે જે, તે પિતા સાંભરે છે મુને તે તે;
 ઘણો વાર આવેલી દુર્દશા મારી, હું તો થયલો ઉદાસ ને અવિચારી. ૧૭
- થયલાં મારાં, ઉદય વૃદ્ધિ ઘણી વાર, ત્યાં થયલો સંતોષી અવિધાર;
 અરિ મિત્ર પત્ની થયેલો સંયોગ, વળી પાછો થયેલો તેના વિયોગ. ૧૮
- ઘણી વાર હું વશ્યો માને પેટ, ઘણી વાર પિતા જોજે લીધી ભેટ;
 મેં સુખ દુઃખનો કર્યો અનુભવ, ઘણી વાર લાગ્યો મેં જોયો છે દવ. ૧૯
- ઘણા પિતા બાંધુ થયા છે મારે, નથી રહ્યું જાકી તો નિરધારે;
 વિદ્યાશૂત્રે વેષિત ઉદર મેં સેવ્યું, આજોઠ્યો ઉદરે લહી દુઃખ એવું. ૨૦
- વેડો અનેક રોગની પીડા અંગે, રમ્યો રામા સાથે કંઈ નવરંગે;
 કંઈ ખાધાં ગર્ભાશયમાં જોયાં, કંઈ જોયાં જાણ્યાં પુસ્તક પોયાં. ૨૧
- જાળ ચુવા વૃદ્ધવયમાં દુઃખ દીઠાં, તે તો મને લાગે ન હાવે મીઠાં;
 અવતર્યો હું પ્રાણીશુ ક્ષત્રી જાતે, કંઈક અવતર્યો રાત પ્રભાતે. ૨૨
- જન્મનો વૈશ્ય સૂઝને ત્યાં હુંય, પશુ કીટ પતંગ થયો વહું શુંય;
 થયો મૃગ પક્ષી જળચરકેરી જાતિ, હતી કંઈક તો આ દેહ માતી. ૨૩
- થયો રાજ સેવકનો હું સુત, થયો કંઈ રાજપુત્ર મહાનૃત;
 એ વિદેશે ફરી ઘટમાળ જાણુ, અવતર્યો અહીં માનો નિર્વાણુ. ૨૪

૧૪ પ્રીતિવડે—સુત ઉપર પોતાની પ્રીતિ હોવાથી. ૨૦ વેષિત—
 વીંટાયલું. ૨૩ માતી—પુષ્ટ. ૨૪ મહાનૃત—મોટો નવીન.

- મેં કહ્યા તેથી અનુભવ અધિક, પિતા મેં લીધા છે કીક;
શું કહું વારંવાર હું તેહ, હવે થયો નિઃસંદેહ આ દેહ. ૨૫
- મળ્યું મોક્ષપ્રાપ્તિનું સાધન જ્ઞાન, પછે રૂચે ન મુને મહાન;
ઋગ્વેદ યજુર્વેદ ને વળી સામ, નથી પિતા મારે તેનું કામ. ૨૬
- એ છે ગુણવિહોણું ક્રિયાનું કૃત્ય, ખરી ગુંચવાણ છે વસંતી ગત્ય;
થયો ગુરૂજ્ઞાનામૃતે સંતોષ, વશ્યો અભિલાષામાં મુને રોષ. ૨૭
- થયું ચિત્ત સંતુષ્ટ મારું આપ, ટળ્યો બોધપ્રકાશકેરો તાપ;
થયો તેનો ઉદય ઉદયો માનું, પછે એથી અધિક ન વેદ પિછાનું. ૨૮
- ક્રિયા સુખ દુઃખ હર્ષ રસ ગુણ, એનું નહિ જેમાં લેવાયે ઋણ;
એવું બ્રહ્મપદ મળશે મને, પછે હું શોણે જાઉં વને. ૨૯
- રસ હર્ષ લય ઉદ્દેગ ક્રોધ, અમર્યાદિકનો થયો મને બોધ;
એ પદ્ધતી બનેલો જે હરાણ, તેને પિતા કરી જાણું હું શરાણ. ૩૦
- એના જાણ્યા આસક્તિ રૂપ મેં પાશ, પકડે આત્મા મૃગ કરી ઉદાસ;
માટે માનો પિતાજી મારું વેણ, આ છે અધર્મવાણું ને - દુઃખદાણ. ૩૧
- હું તો વેદવ્રતીનો મૂકીશ ધર્મ, તમને તજી સાધીશ હું પરશ્વત્ત;
પક્ષી કે' સુણો જૈમિનિદેવ, પિતામહ પ્રભ થયો તતજેવ. ૩૨
- વિસ્મય પામ્યો સુતની સુણી વાણી, અંતરઆનંદી બોલ્યો પ્રમાણી;
ગદગદ વાણીએ લાખ્યું આમ, હે વત્સ તું શું દાખે નિષ્કામ. ૩૩
- તને જ્ઞાન પ્રગટ થયું ક્યાંથી, જડ સરખો તું દરેં યાંથી;

૨૭ એ ઈ૦—વેદમાં કહેલી યજુર્વેદ ક્રિયાઓનું કૃત્ય ગુણ વગરનું અ-
ર્થાત્ત્વ જ્ઞાન રૂપ કૃત્ય ન આપનાર હોવાથી નિષ્ફળ છે. અભિલાષામાં-છ-
અજ્ઞામાં. અર્થાત્ત્વ અજ્ઞાઓ મને થતી નથી—વૈરાગ્ય થયો છે.

૨૮ બોધપ્રકાશકેરો—વેદના અર્થે જાણવાસમજવાનો. ઉદય થયો—
(આત્મજ્ઞાન થવાથી). ૨૯ ઋણ—કરજ. અર્થાત્ત્વ ક્રિયા વગેરેની જેમાં
જરૂર નથી એવું જ્ઞાન-પદ. ૩૦ હરાણ બનેલો—હરાયલો—જીવ.

- તે કેવી રીત થયો જ્ઞાની તુંય, ગયા જ્ઞાનનું કારણ શુંય. ૩૪
- થયો કોઇ દેવ મુનિનો શાપ, શે લાગ્યો અંગ અજ્ઞાનનો તાપ;
- પુત્ર કે' મુણો મારી વિગત, પૂર્વે હું કોણ કેવી હતી ગત. ૩૫
- આ જન્મ પે'લાંનો જીતાંત, આજ કહી સંભળાવું મહાદાંત ।
- હતો પૂર્વે હું પ્રાણણ જાત, થયો પ્રાણવિદ્યામાં હું પ્રખ્યાત. ૩૬
- આત્મતત્ત્વ જાળખી મેં લીધું, તેને પરમાત્મા આરોપી દીધું;
- રહ્યો આત્મવિદ્યામાં સંલગ્ન, તેના તે અભ્યાસે મન થયું મગ્ન. ૩૭
- કરતો સત્પુરુષોકેરો સંગ, શોધતો અંતર પ્રકૃતિ ધરી ઉમંગ;
- તે યોગમાં થયું આસક્ત મન, જાણ્યો પ્રજ્ઞ એક મેં તન ને ધન. ૩૮
- પછે થયા સંશય શિષ્યના ટાળું, એકું પડ્યું હૃદ મારે અજવાળું;
- થાયે સિદ્ધ મનમાં ધાર્યાં જે કાર્ય, પછે હતો થઇ પડ્યો આચાર્ય. ૩૯
- આચાર્ય પદવી ભોગવી બહુ કાળ, વળી એકાંતિક યોગ ગ્રહ્યો તત્કાળ;
- પણ કોઇ અજ્ઞાન આવી નહિયું, પ્રકૃતિ પાલટી ને સર્વ અડિયું. ૪૦
- બૂધ્યો સાવધગિરીમાં ભાન, યોગપ્રપ્ત થયો મહાન;
- થયો દહ આત્માનો વિયોગ, પૂર્વસ્મૃતિનો સિદ્ધ છે યોગ. ૪૧
- એવો મહિમા યોગનો મોટો, તે તજ માતું ક્યમ ભવ જોટો;
- મુણો તાત જીર્ણદ્રિય છું એમ, હવે કરું યત્ન થાય જેમ ક્ષેમ. ૪૨
- રહ્યું સ્મરણ પૂર્વ જન્મનું જેહ, જાણો જ્ઞાનદાનનું ફળ તેહ;
- આશર્યા વેદત્રયી જે ધર્મ, તેને જાતિસ્મૃતિ ન હોયે પર્મ. ૪૩
- હું આત્મવિદ્યાનો પૂર્વથી ભોગી, જઇ એકાંતે જગાવીશ જોગી;
- મળશે મોક્ષ મને પિતા તેમાં, પૂછો કંઈ સંશય ઉપજ્યો એમાં. ૪૪

૩૪ ગયા ૪૦—તું જ્ઞાની છે તો તું મુક્ત ન થતાં જન્મ કેમ પામ્યો ?
 એ અર્થ છે. ૩૬ મહાદાંત—ઈન્દ્રિયદમન કરવામાં મોટા. ૪૨ માતું
 ઈન્દ્રિય—જોટા ભવને કેમ સત્ય માતું ? ૪૩ વેદત્રયી—ત્રણ વેદના જાતિ-
 સ્મૃતિ—પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ.

- પિતૃકાણુ ટાળીશ પૂરું, નહિ શંકા માંહે શાખું અધૂરું;
પક્ષી કે' સુણો જૈમિનિ તમે, એહ વારતા પિતાને ગમે. ૪૫
- આવી શ્રદ્ધા પુત્રને વેણે, પછે શું પૂછ્યું ત્યાંહી તેણે;
પિતા પૂછે પુત્રની જોઇ મહામતિ, કયમ પ્રાપ્ત થાય પ્રાણીને સંસૃતિ. ૪૬
- કહો વારંવાર થવાનું કારણ, કે' પુત્ર સમન્નવું તાત તારણ;
જે રીત એની છે જાતિ ભાતિ, તે અનુભવસિદ્ધ કહું પ્રખ્યાતિ. ૪૭
- સંસાર રૂપી ભ્રમણચક્ર જેહ, નથી થાતું જૂનું પિતાજી તેહ;
એના ન દેખાય આદિ કે અંત, તે તમ આજ્ઞાએ કહીશ મહંત. ૪૮
- મરણથી આરંભી ભમે કેમ, તે સંસારચક્ર ભાખું ટળે વે'મ;
વગર કાળે કાયાનો અગ્નિ, બળેછે જુઓ તન તજી લગ્નિ. ૪૯
- તેની કોપે ઉજ્જ્વળતા અંગમાંય, તીવ્ર વાયુ બેદ મર્મસ્થળ જ્યાંય;
બેદાયાં મર્મસ્થાન જેટલે, ઉદાન ઉર્ધ્વ ગતિ ધરે તેટલે. ૫૦
- તેથી અટકે ભક્ષેલાં અન્નજળ, તેમાં કર્યાં જળદાન થાય વિમળ;
પ્રાણીને આખ્યાં હોય અન્નદાન, તે થાય સુખી જન કે' મહાન. ૫૧
- જેણે આખ્યાં શ્રદ્ધાએ અન્ન અપાર, તે અન્નવિણુ તૃપ્તિ પામે તે વાર;
જે નથી બોલ્યો અસત્ય કો કાળ, જેણે પ્રીતિમાંય અગાવી ન જાળ. ૫૨
- જેણે શાખી શ્રદ્ધા આઠે જામ, તે નવ સુખની શ્રેષ્ઠ મામ;
જે રાખે નરસુરપૂજામાં પ્રીતિ, જેણે તજી ધર્મા ને કુનીતિ. ૫૩
- કપટાદિક દોષથી જેહ રહિતા, હોય શુદ્ધ અંતઃકરણ સહિતા;
હોય જે ઉદાર ને લજ્જાવાન, તે સુખે મૃત્યુ પામે મહાન. ૫૪

૪૬ સંસૃતિ—જન્મ મરણ રૂપ સંસાર. ૪૯ લગ્નિ—લગની—આસ-
ક્તિ. અર્થાત્ દુરાચર તજીને જુઓ.

૫૧ તેમાં ઈન્—તેમાં—તે અવસ્થામાં—મરણ કાળે જ્યારે પ્રાણી ગળે
ઉતરતું નથી ત્યારે, આખા જન્મમાં જે જળદાન કર્યા હોય છે તે વિમળ
(મોખ્યાં—અર્થાત્ તે સમયે સાહાય કરનારાં) થાયછે.

જે નર કામ ક્રોધ કે દેવધો જાણ, નવ ધર્મ કેરી મૂકે ખાણ;	
જેવું યોલવું તેવું આચરે, હોય શાંતિવાળો પરદુઃખ હરે.	૫૫
તે મરણ સમયે મરે મુખે, હવે વદું આવે કેવા નર દુઃખે;	
અર્ગિન મૂકી સળગાવે જે ગેહ, પીડાય દાહથી મરતાં તેહ-	૫૬
જે ન આપે મુષ્ટ કોને અન્ન, તે મરતાં ક્ષુધાર્થી મરે જન;	
જે સત્યુચ્ચને આપે ધન, તે જીતે શીત મણે થઈ પાવન.	૫૭
જે કરે તૃપાર્થીને જળદાન, તે જીતે મણીંતે તાપ મહાન;	
જે ન દુઃખ દે કોઈને જરી, મૃત્યુકાળે વેદના કરતા પરિ.	૫૮
જે આપે જ્ઞાનનું દાન થઈ ગુરુ, મોહ વશ થાય રે' ન અધૂરું;	
આપે જે કો આરશીકેરાં દાન, જીતે અધિકારને તેહ મહાન.	૫૯
આપે મોહ અજ્ઞાન બીજને જેહ, પીડા મહાભય પામે તેહ;	
તેનાં અંગ વેદનાએ કાપે, તેને ઋષિમુનિ જોઈ શાપે.	૬૦
જે પૂરે જોટી સાક્ષી જાણ, જે ભાષે મિથ્યા ભાષ પ્રમાણ;	
જે આપે શીખામાણ શીખ જોટી, જે કરે વેદની નિંદા મોટી.	૬૧
તે મરણકાળે પામે મહાભ્રાંતિ, જાય નાશી તેનાં મુખ શાંતિ;	
તેને આવે તેડવા યમદૂત, લયકંર દૃષ્ટિવાળા શું ભૂત !	૬૨
દુર્ગંધ ઉડે આખે શરીર, કર વાંકા મુદ્ગર ધરી હરી ધીર;	
એવા દૂત આવે પાપીને લેવા, તેને જોઈ લય પામે કહું કેવા.	૬૩
થાયે આખે અંગે મહાકંપ, છૂટી જાય રહ્યા જે જંપ;	
વારંવાર બૂમો પાડે મુખે, હા ભાઈ માતા કે' મહાદુઃખે.	૬૪
થાય તેની વાણી અસ્પષ્ટ ઉચારી, તે નવ સમજે કોઈ સમારી;	
ભમે તેની દૃષ્ટિ ચારે પાસ, સૂકાએ મુખ લઈ લઈ શ્વાસ.	૬૫

૫૫ જે છં—જે પુરુષ કાગક્રોધાદિકથી લલચાઈને ધર્મની ખાણને છોડતો નથી. ૫૬ ગેહ—ઘર.

- પછે ઉર્ધ્વસ્વાસ ઉપડે તેને, થાય દૃષ્ટિકરો ભંગ જેને;
 એવી વેદનાઓ વીંટાય અંગ, પછે તેના નરદહ થાય ભંગ. ૬૬
- રહ્યા દહમાં આત્મા જેહ, જાય મા'સુદમ તે બીજે દહ;
 તે અંગયાતના ભોગવવા માટે, હોયે કર્મે ઉપજેલો ઉચ્ચાટે. ૬૭
- નથી હોતાં તેનાં માતાપિતા, કર્મજન્ય પૂર્વસ્થજે શોભિતા;
 હોયે તેની તેટલી વય જાણુ, હોયે તેવી અવસ્થાનું પ્રમાણુ. ૬૮
- હોયે તેવી સ્થિતિ રીતિ સર્વ, પછે તેના યમદૂત ગાળે ગર્વ;
 બાંધે મહાદારણુ પાશે તેને, દંડે મારો દક્ષિણુ ખેંચે જેને. ૬૯
- છે તે માર્ગમાં કાંઠા કૂડા, વાગે આણીઆળા જૂડેજૂડા;
 કંઈ ગહવર ગુફા ગંભીર, ખુંચે શંકુઆકૃતિ ગરજ શરીર. ૭૦
- કંઈ હથો નીચો માર્ગ અપાર, પડિયા પાપાણુ હારોહાર;
 કંઈ દવ લાગ્યો વન દેખે, કંઈ ખાડા ટેકરા વસમા પેખે. ૭૧
- તપે સૂર્ય સહસ્ર કિરણુ ત્યાંહી, અમાંગલિક હોકાર થાયે જ્યાંહી;
 તેના દુઃખમાં જમડા ખેંચે, જોઈ કર્મ વેંચાય તેટલો વેંચે. ૭૨
- ખેંચે યમદૂત એકી પાસે, બીજી મગ શૃગાળ ખેંચતા ભાસે;
 તે તો ખેંચી ન થાય નિવર્ત, થાય રડતાં અન્ય આવર્ત. ૭૩
- એવા સુખે જાયે યમ પાસે ! એવું જોઈ આવજો પાપની આશી;
 જેણુ કર્યાં હોય ઉપાનનાં દાન, જેણુ આપી છતરી જોઈ ગુણવાન. ૭૪
- જેણુ દાન માંહે આર્ખ્યાં હોય વસ્ત્ર, જેણુ અન્ન દીધાં હોય તણ દસ્ત્ર;
 તે મનુષ્યને સુખરૂપ થાયે પંથ, એવું લાખ્યું પુરાણુકેરે અંથ. ૭૫
- બાકી મહાપાપી થઈ પરતંત્ર, રીળાય બાર દિવસ મધ્યાન્હ જનં;

૬૭ મા'સુદમ—મહાસુદમ શરીરવાળો. ૭૦ જૂડેજૂડા—બારેબારા.

૭૩ નિવર્ત—વિરામ પામેલા. આવર્ત (આવૃત) વીંટાયલાં. ૭૪ પાપની આશી આવજો—પાપ કરજો. ૭૫ દસ્ત્ર—ગર્વ (?)

- પછે જાય તે ધર્મની પાસે, ત્યાં પાણુ સ્થૂળ શરીર ત્રાસે. ૭૬
- ત્યાં કર્મભય શરીરે થાય દાહ, હવે કહું સ્થૂળ શરીરનો રાહ;
- જ્યારે સ્થૂળ શરીર કાપે હાથે, જ્યારે મારે વંશના સોઠા સાથે. ૭૭
- ત્યારે તે પામે પ્રાણી મા'પીડા, ન તજે કર્મ વિપાકે કૂડી કીડા;
- પડે અગે કાણ ન તે કાટે, જોઈ તેમાંનું જળ ઉચ્ચાટે. ૭૮
- ઘણો કાળ ભોગવે એવા ભોગ, દિનપ્રતિ વાધે દારૂણ રોગ;
- મૃતકના બંધુ લાવી હેત, તિલ જલાંજલિ અર્પે પ્રેત. ૭૯
- વળી કરે પિંડદાન જે પુત્ર, તે થાય પ્રાણીને માર્ગે સૂત્ર;
- જે તૈલ્યાભંગ ચોપડે હેતે, તે ન બળતા આઝી રેતે. ૮૦
- પ્રેતબંધુ અંગે થાય સંવાહન, અથવા જમે કુટુંબકેરા જન;
- તેવડે ત્યાંહી પ્રેત ધરાય, એવો અમરપુરતણો મહિમાય. ૮૧
- જેના બંધુ સૂવે સાથે અહીં, તેનું પ્રેત સુખી થાયે તહીં;
- જેના બંધુ આપે અહીં દાન, તેણે પ્રેત જંતુ થાય મહાન. ૮૨
- મુઆ પછી દિવસ બાર, જતાં યમનગર થાય નિરધાર;
- એટલી અવધિમાં આપે જેહ, તે સહુ પ્રાણી પામે તેહ. ૮૩
- બાર દિવસ સુધી જાણુ, જુવે જીવ પોતાનું ઘર નિર્વાણુ;
- પછે યમપુર જાણી લઈ જાય, ત્યાં પ્રાણી ભય ઘણો મન ખાય. ૮૪
- લોહા સરખી વણે શ્યામ, કઠોર ઘોર મૂર્તિ યમધામ;
- જતાં જુએ રાત્રી આંખોવાળા, જુએ કાળા કાજળ જેવા રૂપાળા. ૮૫
- મૃત્યુ કાળ અંતકની મધ્ય બેઠા, એવા જુવે યમનૃપ જોયા ન-હેઠા;
- નીકળી છે મુખની બાહર દાઢ, ચઢી મહાભૂકટિ કાળ કરાળ. ૮૬
- ભયાનક મુખ બિહામણું, તપ્યું ચારે પાસે વ્યાધિ તાપણું;

૭૬ મધ્યાન્હ જન્મ—અરા બપોર. ૭૭ વંશના—વાંસના. ૮૧ સંવાહન—શરીર ચંપાવવું. ૮૫ રૂપાળા—રૂપવાળા—કાજળ જેવા રૂપાળા. ૮૬ મૃત્યુ ૪૦—મૃત્યુ, કાળ અને અંતક, એઓની મધ્યે બેઠેલા.

- એવા ત્યાં નિરખે યમરાજ, નેના કરે શોભે પારાસમાજ. ૮૭
- છે મોટા બાહુ હવદંડાસક્ત, જુએ માણી અકર્મી કે ભક્ત;
પછે મનઆવી કરે આજ્ઞાય, તેવી ગતિ માણી પામી પીડાય. ૮૮
- ને પૂરે જૂડી સાક્ષી સદાય, તે માણી શૈરવમાંહી પચાય;
મુણે તે શૈરવકેરું સ્વરૂપ, જ્યાં ઘણા દરેં દુઃખના રૂપ. ૮૯
- ને બે સહસ્ર યોજન વિસ્તાર, ત્યાં કેવું દુઃખ દે માણીને સાર !
એક બોધો હંડો મહાખાડો, તેમાં ભાર્યો અગ્નિ ઉજળો. ૯૦
- તે તાપે તપી જૂમિ સમસ્ત, નહિ તહીં ટાઢી દોષ વસ્ત;
નામ અંગારજૂમિ તેનું, છે રૂપ જાજવલ્યમાન નેનું. ૯૧
- તેના મધ્ય ભાગે મૂકે યમદૂત, થાય પીડા પાપીને જ્યાં અદ્ભુત;
તીવ્ર તાપે બળે પગ તેના, કહીએ હાલ હવાલ કેના કેના । ૯૨
- ડગલે ડગલે પડે શેલકા પગમાં, તે ફાટે ફૂલે રગરગમાં;
ફાટે તે શેલકાની ચામડી જ્યારે, ઘણે તાપ લાગે માંહી ત્યારે. ૯૩.
- એ શીત મૂકાવે પાગ, થાય રાત દાંડો એવો યાગ !
હવ નારો ભાગે એવી બોમ, જ્યાં નહિ દિવાકર ને સોમ. ૯૪
- એમ નાસતાં પામે યોજન પાર, કે બીજું નરક ત્યાં છે તૈયાર;
પાપની થાવા શુદ્ધિ સાચી, જુએ નામ માત્ર નરકમાં પાચી. ૯૫
- જ્યારે તે દૂરી આવે સહુ નરક, ત્યારે થાય તિર્યક્યોનિમાં ગરક;
આપદ કૃમિ કીટ પતંગ, મત્સર જૂ લીખ થાય અપંગ. ૯૬
- કરિ બલિવર્દ સ્નાનની જન, થઈ માર્ગ ભટકે રાત;

એમ અનેક ચાનિ પામે તેહ, જેમાં પામે દુઃખ અતિશે દહ.	૯૭
પછે પામે મનુષ્યપણું જાણુ, થાય તેમાં કાણો ખેહેરો અજાણુ;	
વામન કુત્સિત રોગથી વ્યાપ્ત, જેનો દહ જોઇ નિંદ આપ્ત.	૯૮
વળી પુષ્કસ શ્વપચ કેરી જાત, તેમાં અવતરી ભક્ષે જૂઠો ભાત;	
એમ ભોગવે પાપ રહેલાં, જેણે દહે દુઃખ સહેલાં.	૯૯
પછે આરોહિણી જાતિ થવા લાગે, હોય પુણ્ય પૂર્વનું તો અનુરાગે;	
થાય શ્વપચનો શૂદ્ર જાણુ, શૂદ્રકેરો વૈશ્ય પ્રમાણુ.	૧૦૦
વૈશ્યના ક્ષત્રી થાય સોય, ક્ષત્રીનો દિવજવર હોય;	
દિવજનો થાય દેવેન્દ્ર, થાય દેવેન્દ્રનો મહેન્દ્ર.	૧૦૧
એમ જન્મ થાયે ઉચી જાત, કરે નીચ કર્મ તો ખાય લાત;	
કૂડે કર્મે પડે જાતિ નીચ, ચૂષે તે મૂત્રાદિ ને કીચ.	૧૦૨
એ રીતે પાપકર્મી કેરી પેર, કહ્યું તે ક્યમ જાચે જમને ઘેર;	
હવે જડ કહે સુણો તાત, કહ્યું પુણ્ય કર્મી કેરી વાત,	૧૦૩
પામે શુભગતિ જાતાવી જેવી, જેણે પુણ્યકર્મની સેવા સેવી;	
યમરૂપ ભાષે માર્ગે જાવા, જ્યાં હોય ગંધર્વગણુ ગાવા.	૧૦૪
જ્યાં કરે અપ્સરા ઉભી નાચ, થાય દિવ્ય દહ કાંતિમંત સાચ;	
પેરે કુસુમગાળા તાણ, સુખભોગવે ગાણ ગાણ.	૧૦૫
જોઇ પુષ્પહાર ને નૂપુરશબ્દ, જેના રવ મધુરે થાય મન લબ્ધ;	
કરે એવા વિમાન માંહે પ્રવેશ, જાચે દુઃખીઆનો જોતા દેશ.	૧૦૬
થાય પુણ્યવિપાક તેમનો પૂરો, કે રહે ત્યાંના લોક અધૂરો;	
પડે પૃથ્વી ઉપર તે પ્રાણી, જણે તેને મોટા રાખની રાણી.	૧૦૭

૯૮ આપ્ત—સર્ગાં વાહાણાં—લાગતાં વગગતાં. ૯૯ પુષ્કસ—ચાંડાળની એક જાત. ૧૦૦ આરોહિણી—ઉચ્ચે ચડતી—ઉત્તમપણુને પામતી. ૧૦૪ ગંધર્વ ગણુ—ગંધર્વનાં રાજાં. ૧૦૭ પુણ્યવિપાક—પુણ્યનો પરિણામ.

- કે કોઈ મોઠાના કુળમાંય, લઈ અવતાર રે'તો ત્યાંય;
ત્યાં પાણુ આચરણ રૂડાં રાખે, અન્યાય અસત્ય ન દૃષ્ટે દાખે. ૧૦૮
- ભોગવી તે સ્થળના ભોગ, ટાળે વળી આ ભવરૂપી રોગ;
જઈ પાછો વસે સ્વર્ગમોઝાર, કદી થયો હોય દુરાચારસંસ્કાર. ૧૦૯
- તો અવરોહિણી ગતિએ કરી, નીચી નીચી ચોનિ જાય ફરી;
અહો વિપ્રે મહાભાગ, કહ્યો માણીમરણુતણો આ ભાગ. ૧૧૦
- હવે આવે ગર્ભમાં કેઈ પેર, તે અમો ભાણું માધવની મે'ર;
ધતિશ્રી માર્કંડેય મોઝાર, પિતાપુત્રસંવાદ કેરો સાર. ૧૧૧
- નરકનિરૂપણુ આ માંય, થાયે સંપૂર્ણ દશમોધ્યાય;
આ પાસા વ્યાસ વાંચે સંસ્કૃત, આ પાસા મારું પ્રાકૃત. ૧૧૨
- કવિએ કે'શે આ શો ગર્વ, નથી ગર્વ સાંભળો સર્વ;
યથા પુરાણી મોંઘાડાટ ! તેથી મને થયો ઉચ્ચાટ ! ૧૧૩
- હવે કોણુ દેખાડે વસમી વાટ, થયા બંધ સ્વર્ગનર્કના ઘાટ;
ત્યારે કર્યું પ્રાકૃત રૂપી વિમાન, જાણુવા ન જોઈએ મહાન. ૧૧૪
- બમણું શ્રોતાયી વક્તાને પુણ્ય, એવું શાસ્ત્રમાં કહ્યું મહામુન્ય !
વળી કરવા શ્રમ પુરાણીના થોડો, મેં યથામતિ કથાભાગ જોડ્યો. ૧૧૫

વલણુ.

- કથાભાગ આ યથામતિએ, જોડ્યો જેવો ગત્ય રે;
હવે પુરાણી ! પાંધરૂં થાશે, મોટી રાખો મત્ય રે ! ૧૧૬

કંડલુ' ૩૩ મું.

રાગ મેવાડો.

પુત્ર કે' સાંભળો હો, કહ્યું કથા ગર્ભની;

પવિત્ર થાવા ધારો હો, આ એક રાણાકા દર્ભની. ૧
 છવનાક નરકથી છૂટે હો, કે જાય શ્રીઆર્તવધી;
 પાગે તેના બીજને હો, સિંચાય નરરેતે ઠકી. ૨

ઢાળની દશીફર.

નરરેતે ઠકી રહી સિંચાયે, છવ જાણો સર્વનો;
 રે' આધિવ્યાધિ ઉપદ્રવે, ગુણ ગર્ભકેરા ગર્વનો. ૩
 બીજ બંને કંઈ યથા વિણ, હરી રહેતાં ઠામમાં;
 પછે એક રૂપે થાય તે, બને બુદ્ધિદા મુકામમાં. ૪
 બંધાય પેશી ત્યાર પૂઠે, તેમાં શું કહેલું તે કહું;
 જેમ લઘુ બીજમાં વૃક્ષાદિકના, રહે અંકુર આદિ બહુ. ૫
 તેમ દહુકેરા અવયવો, રહે પેશીમાં વચી;
 તે માંયથી અંગ પંચની, યથા વિભાગ બાહે દશી. ૬
 એ વિધિ ઉત્પત્ત થાયે, પંચ પેહેલાં અંગને;
 પછે નાક વદન ને કાંઈ યાતાં, વળી એવાં ઉપઅંગ ને. ૭
 નળ ત્વચાને રોમ નીકળે, તે વધે ગર્ભની સાથમાં;
 જેમ નારિચેલની સાથ વાધે, (તેનો) કોરા લઈ જુઓ હાથમાં. ૮

૧ રાણાકા—સગી. તમે પવિત્ર થવાને આ એક દર્ભની સેર હાથમાં લ્યો. ગુરૂ પાસે જ્ઞાન સાંગળવા જતાં હાથમાં દર્ભ લેછને જુવું એવો શિષ્ટાચાર છે. ૨ નાક—સ્વર્ગ. આર્તવધી—આર્તવને મારો. તેના—શ્રીના. નરરેતે—(અથવા) નરના વીરિદ્વારા. (રેત-વીર્ય).

૪ ગર્ભની ઉત્પત્તિ વળે છે. બીજ ધ્રુ—આરંભમાં બને (શ્રીઅને પ્રરપના) બીજ કંઈ યથાવીણ (પોતાની અમલ સિધ્ધિમાં) ઠામમાં (ગર્ભાસપમાં) હરી રહેતાં. પછી તે એક રૂપે થાય—એકાં મળી જાય, અને તેજ મુગમમાં (સ્થાનમાં) બુદ્ધિદા (પરપોટા) બને.

૫ પેશી—જોળ લાંબો અંકાર. ૬ દશી—દેશ. ૭ પંચ અંગ—માથું, બેહાથ અને બે પગ. ૮ કોરા—દોડે.

- તેમ ગર્ભ કોશ વધે સદા, થાય જીવ મોટો જાણુન્ને;
(હવે) કેઇ પેર રે' તે ઉદર માંહે, તેહ મનમાં આણુન્ને. ૯
- એ ઘુંટણ ગમ એ હાથ કેરી, હથેળિયો રાખી રે';
ઘુંટણતાણા પિલાગ પર, અંગુષ્ઠકેરી સાખી ર. ૧૦
- અંગુલિ ઘુંટણ અગ્રભાગે, ઘુંટણ પૃષ્ઠભાગે નેત્ર છે;
છે એ ઘુંટણ મધ્યે નાસિકા, ને કદાદિકતું ક્ષેત્ર છે. ૧૧
- એ પાદ પાની કટિ ભાગે, માંસમાં ઢૂપી રહે;
બાહુ જંઘા બા'ર રે'તાં, વ્યાસમુનિ એણું કહે. ૧૨
- એ મકારે ઉદરે રહી, ગર્ભ મોટો થાય છે;
પશુ માણી ગર્ભ સ્થિતિ તે, રૂપ અનુસાર કે'વાય છે. ૧૩
- ગર્ભાશયના અગ્નિએ, થાય કઠિન ગર્ભ અપાર રે;
ને ખાય માતા પીએ માતા, તેણે જીવે ગર્ભ તે વાર રે. ૧૪
- તે ગર્ભાશય છે પિતા ! પુણ્યપાપકેરી ગત્ય રે;
તે ગર્ભકેરી નાભિ ઉપર, છે ઈક નલિકા સત્ય રે. ૧૫
- તેવડે પોપણ થાય તેનું, કહ્યું એણું આગમે;
સ્ત્રીનું અન્ન પાચે ને વડે, તે છિદ્રથી ઉદરે શમે. ૧૬
- ખાય પીએ નારી ને ને, તે ગર્ભઉદરે જાય છે;
તેવડે તન વૃદ્ધ થાયે, વૃદ્ધિ આગમ ગાય છે. ૧૭
- તે કામ ગર્ભ છે પ્રજા રૂપે, જાણે ભૂતભવિષ્યવર્તમાન રે;
પછે પીડાતો નિર્વેદ પામે, મુખ વદે મહાજ્ઞાન રે. ૧૮
- તે સ્મરાણ કરતો એવું નિત્યે, આ કબ્જથી હૂકું હુંયરે;
તો બીજી વાર ન આવું એમાં, વધુ ભાણું શુંય રે. ૧૯

૧૧ અગ્રભાગે—આગળ. પૃષ્ઠભાગે—પાછળ. ક્ષેત્ર—સ્થાન. ૧૫ ન-
લિકા—નાભ. ૧૭ વૃદ્ધિ ધન—અતે વૃદ્ધિ પણ્ય પામેછે એમ આગમ
(વેદ) ગાય છે. ૧૮ નિર્વેદ—ગ્લાનિ—ઉદાસીનતા.

- હું પુરુષાર્થ એવો કરીશ નિશ્ચય, નવ આવણું પડે અહીં;
અનુભવેલાં દુઃખ ગાયે, મહાકષ્ટ પામી મનમાંહી. ૨૦
- દેવબળથી કષ્ટ પડિયાં, તે સંભારે હરઘડી;
પછી ગર્ભમાંથી બા'ર નીસરે, જેને વાર નવ લાગે વડી. ૨૧
- પણ પ્રાણપત્ય પવનથી તે, પીડાયે છે અતિ ઘણો;
હૃદય દુઃખથી રડવા લાગે, મુણે દીનસ્વર સહુ તે તણો. ૨૨
- જ્યાં ઉદરમાંથી બા'ર આવ્યો, કે ધઈ મૂર્છના અવિધાર રે;
વળી વાયુ અડક્યે બા'રનો તે, થયો સચેતન સાર રે. ૨૩
- તે પછે પુરુષની પ્રકૃતિ જે, વીંટી લે છે જાણિયે;
તેણે મોહિત થાયે જ્ઞાનભ્રમ ધઈ, તેનું દુઃખ મન શું આણિયે. ૨૪
- ગયું જ્ઞાન જ્યારે ત્યારે બાળક-લાવ પામ્યો માનિયે;
પછે કુમાર ને યુવા થાતો, વધ્યો મોહ પ્રમાણિયે. ૨૫
- વળી વૃદ્ધ થાયે શિયિલ ઇંદ્રી, મરે પાછો મૂઢ તે;
એમ જન્મ પામે મરે જન્મે, ઘટીયંત્રશો ઘટ ગૂઢ તે. ૨૬
- કોઈ વાર સ્વર્ગે જાય પુણ્યે, કદી પડે પાપે નરકમાં;
કદી સ્વર્ગ નરક બેય સેવે, કદી ફરફડે તે ફડકમાં. ૨૭
- કદી જન્મ લઈ આ લોકમાં, કર્મ દૂડાં ભોગવે;
કદી ભોગવતાં મૃત્યુ આવે, જે રહ્યાં તે જોગવે. ૨૮
- તે શેષસહિતે સ્વર્ગમાંહિ, જાય ચાલી આપથી;
કદી સ્વર્ગ નરકે શેષ રાખી, પડે પૃથ્વી માપથી. ૨૯
- નારડીશને નરક કુંડે, નાખતા યમદૂત તો;

૨૨ પ્રાણપત્ય પવનથી—ઉત્પત્તિ કરનાર વાયુથી. ૨૪ પ્રકૃતિ—માયા.

૨૫ ઘટીયંત્ર ઈં—ઘટીયંત્ર (રેંટ) ઉપરના ઘટ (ઘણ) ની પેઠે ગૂઢ ધઈ રહેલો તે. ૨૬ શેષસહિતે—ભોગવતાં બાકી રહેલાં કર્મ સહિત.

મહાપ્રહ્લયશાળી સ્વર્ગસુખ લે, ધરી વરતન નૂતનો. ૩૦

એ બેય પાપી ચક્ષુ દષ્ટિ, સ્વર્ગ નરકનું સુખ ને;
કો કષ્ટ એકી અધિક કંઈ છે, બુદ્ધિ દુઃખિયો દુઃખ ને. ૩૧

સ્વર્ગમાં નથી દુઃખ એવું, માનશે નવ તાત જ;
ગયો સ્વર્ગ જ્યારથી જીવ, તેને દુઃખ છે એક વાત જ. ૩૨

હા સુકર્મકરો ક્ષય થાશે, એટલે પડીશ પૃથ્વી હુંય રે;
એમ રાત્ર દિવસ કષ્ટ વન્હિ, દુઃખ દે કહું શુંય રે. ૩૩

વળી તે જોઈ નારકીશને વિચારે, શું કૂડાં કર્મે આ ગતિ !
રે મલુ દુઃખ નવ દદશ આવું, તું આપજે મહાસન્મતિ. ૩૪

એમ ચિંતાતુર નિરાવાસર, રહે માણી સ્વર્ગના;
વળી ગર્ભવાસે કૂડે આવે, ને જીવ વાણી અપવર્ગના. ૩૫

ચોનિ માર્ગે જન્મ થાતાં, દુઃખ કેવુ મહાન છે;
થઈ બાળક મૂળાપણું સેવે, કો' કંઈ વૃદ્ધપણામાં માન છે. ૩૬

તરણતામાં અતનુ ઈર્ષ્યા, ક્રોધાદિથી દુઃખ થાય છે;
પછી વૃદ્ધતા એ ઠામ દુઃખનું, માર્ગે દુઃખ મોટા ગાય છે. ૩૭

તે પછે ખિંચાવું પડે છે, યમદૂતથી મહાનરકમાં;
વળી જન્મમરણ ને નરક જાગ્યે, ધ્રુવતો જીવ ધરકમાં. ૩૮

ઘટીયંત્ર જેવી જીવગતિ છે, માયાજન્યબંધનમાં પડી;
દિવારાત્રી ભટકાવતી તે, નહિ જંપ માનો અધ ઘડી. ૩૯

બંધાય બાણ્યા છતાં પાછો, મૂઠ મમતાને ધરી;

૩૦ નારકીશને—નરકકુડમાં પડ્યા ચોગ્ય થયેલાને. વર—ઉત્તમ. તન—શરીર. નૂત—નવીન. ૩૫ નિરાવાસર—રાત દહાડો. ૩૭ અતનુ—કામ. ૩૮ માયાજન્યબંધનમાં—માયાથી ઉપજેલા બંધનમાં. દિવારાત્રી—રાત દિવસ.

- હે સંસારસાગર દુઃખકારી, મેં સુખ નવ દીકું જરી. ૪૦
- માટે મોક્ષ અર્થે વેદનથીનું, કહો સાધન શે કરું ?
- હે પિતા ! ગતિ પુરાણીકેરી, કહો કેઇ વિધ આચરું ? ૪૧
- કે'ણું જૂઠું કરણું જૂઠું, વળી ધરણું જૂઠું મનમાં;
- હે પિતા વળી વળી હુંય માણું, ન દઇશ જન્મ એ જનમાં. ૪૨
- ઇતિશ્રીમાર્કંડેય પુરાણે, પિતા પુત્ર સંવાદે કરી;
- એકાદશમે અધ્યાય પૂરો, થયો બોલો શ્રીહરિ. ૪૩

વલણુ.

- શ્રીહરિ બોલો સર્વ કોઇ, ટળે ગર્ભવાસનું કષ્ટ રે;
- વિમ્બેમાનંદ નામ મિથ્યા, છે મિથ્યા પુરાણીસ્રષ્ટ રે. ૪૪

કકણું ૩૪ મું.

રાગ સામેરીની ચાલ લેહેકણી.

- પિતા કે' સુણો સુત મારા રે, સુણયા જ્ઞાનદાનના શબ્દ સારા રે;
- જ્ઞાનદાનનો આશ્રય કરતા રે, તેહ સંસારસાગર તરતા રે. ૧
- એહ વર્ણુવ્યા મોટો તે' રસ્તો રે, યાશે અધિકારીને રાસ્તો રે;
- તે' રૈરવ નરકનું વર્ણુન કીધું રે, તેવાં સાથે બીજનું નામ દીધું રે. ૨

૪૧ પુરાણીકેરી ગતિ—(૪૨ મી કકીમાં કહેયે તેરી). ૪૨ પુરાણીએ પુરાણ વાંચે છે પણ તેણું આચરણ નથી રાખતા તે વિષે કહે છે: કે'ણું ઇ—૨૫૪ છે. “ મંત્રધાન્યદ્વચનધાન્યત્તાર્વચાન્યદ્વાત્મનામ્—દુષ્ટ પુરુષોના મનમાં કાંઇક હોય છે, મોટે કાંઇક બીજું બોલે છે અને આચરે છે કાંઇ જૂઠું-દીન રીતે. ” (દિનોપદેશ). એ જનમાં—એવા દુષ્ટ પુરુષોમાં.

૪૪ છે ઇ—પુરાણીની સ્મૃતિ (અર્થાત્ સમાજ) પણ મિથ્યા છે ! અથવા પુરાણીએ કરેલા પ્રપંચ. ૨ અધિકારીને—યોગ્યતાવાળાને.

તે સર્વ નરકનાં કે' મુને નામ રે, કેવાં તેનાં કે' વિસ્તારી કામ રે;
 જેમાં જવું તે જાણવી વાત રે, જાણ્યા પછી થાય તો કરવી મા'ત રે. ૩
 પુત્ર કે' સુણો પિતા મારા રે, કહ્યો નર્ક રૌરવ મેં અવિધારા રે;
 હવાં મહારૌરવ નામા કહું નર્ક રે, વર્ણવતાં કાંઈ ન રાખું ફર્ક રે. ૪
 મહારૌરવમાં બાર સહસ્ર ચોજન રે, છે તામ્રપૃથ્વી હે મુનિજન રે;
 તેની નીચે તાપ તપાવ્યો છે પૂરો રે, દર્શનસ્પર્શને થાય અંગ ચૂરો રે. ૫
 ભાસે મહાભયાનક ભોમ રે, જાતાં બળે શત ચોજનથી રોમ રે;
 તેવી પૃથ્વીમાં યમના દ્વતો રે, મૂકે બાંધી રૂંધી હું પણ હુતો રે. ૬
 ગોઠિમલાં ખાતો ગરબડે માણી રે, તેને આવી પડે પીડા અજાણી રે;
 નીકળે જોલામાંથી જે વારે રે, મકટથો મજ્જલિત ચૂલો જુએ ત્યારે રે. ૭
 કાકે બકે ઉલૂકે વરૂં વીંછી રે, કરડે મત્સર ઉરાડે કો પીંછી રે;
 કોચે ગીધ ચચું પડે ત્યાંહી રે, તાણાતાણ કરે માંહોમાંહી રે. ૮
 મહા રૌરવાગ્નિથી પીડાતો માણી રે, આકુળ વ્યાકુળ થઈ રડેતાણી રે;
 હા પિતા ! હા માતા ! ભાઈ ! રે, આવો આવો અહીં કોઈ ધાઈ રે. ૯
 એમ ઉચરો શાંતિ ન પામે રે, દશ કોડ વર્ષે એ દુઃખ વામે રે;
 પાપાચારીની ગતિ એવી રે, કહી મહારૌરવમાં થાય જેવી રે. ૧૦
 હવે તમ નામ નરક કહું હુંય રે, જે છે શીતળ કહું રૂપ શુંય રે;
 તે મહારૌરવ જેટલું જાણો રે, તે અધિકારવાળું મમાણો રે. ૧૧
 દારૂણ અધિકાર ને શીતથી દુખી રે, દાડાદાડ કરતાં થાય ન સુખી રે;
 પરસ્પર બેઠી કરે સમાશ્રય રે, ટાઢે દાંત લાગે લાગે મહાભય રે. ૧૨
 ત્યાં જૂખ તૃપા ઉપને બલિષ્ઠા રે, મહા ઉપદ્રવે સાંભરે ન ઇષ્ટ રે;

૩ મા'ત કરવી—જય મેળવવો. ૫ તામ્રપૃથ્વી—નાંગાની ભૂમિ. ૬ હું.
 ૪૦—મેં પણ તે દુઃખ ભોગવ્યું છે. ૧૨ સમાશ્રય—એક બીજાને આશ્રય.

વાયુવહને ઠરી જાય પાણી રે, ગળે હીમાળે ઘણા પ્રાણી રે. ૧૩
 ત્યાંના વાયુ વાયે મહા ઘેર રે, ભાગે હાડ પાંસળાં તોડે તોર રે;
 તેમાંથી નીકળે મજ્જા શોણિત રે, ખાય સુધારથી ધરી મા'પ્રીત રે. ૧૪
 છે નારકીશકેરું બોજન એવું રે, ભમે તે અંધારે કે'વું કેવું રે;
 ચાટે પશુ જ્યમ એકમેક રે, તેવો અંધકાર ધરે વિવેક રે. ૧૫
 છે દિવસતમ ! સુણો આપ રે, પાપક્ષય સુધી એવો તાપ રે;
 હવે નિકૃંતન નામ નરક રે, છે બેધી મોઠો ગુણનિધિ ગરક રે. ૧૬
 તેમાં નિરંતર વાગી રે' હાક રે, કૃષ્ણ કરે કુસાલ જેવા ચાક રે;
 તેના પર મૂકે પાપી નરને રે, કાળસૂત્રે કાપે તેના ધરને રે. ૧૭
 થમદત કાળસૂત્રવડે કેમ રે, કાપે કુંભાર કાપે તેમ રે;
 મૃતિકાનો પિંડ મૂકી ચાક ઉપર રે, કાપી કાપી ભાજન લે નીકર રે. ૧૮
 તેમ થમદત કાળસૂત્રવતી રે, કાપે નખશિખથી મૂઠમતિ રે;
 જેમ જેમ કાપે કરોડો વાર રે, તેમ તેમ થાય નિગ્યો દહ તૈયાર રે. ૧૯
 દુઃખી જીવિતનો હોય ન નાશ રે, કાં કે લાગ્યા કર્મતણા કૂડા પાશ રે;
 એ રીતે નિકૃંતનમાં દુઃખ પામે રે, પાપક્ષય સુધી દુઃખ ન શામે રે. ૨૦
 એ પછી અમતિષ્ટ નામે નરક રે, લાણું મારે મુખે ન રાણું ફરક રે;
 તેમાં રહે નારકીશઃ મહાપાપી રે, લે દુઃખ અતુલ્યને મન માપી રે. ૨૧
 જે ચક્ર નિકૃંતનમાં હુતાં રે, તે ચક્ર આ નરકે વગુતાં રે;
 તેમાં વિશેષ એ પિતા જાણો રે, જાણુએ જળ રેંટ જેવો પ્રમાણો રે. ૨૨
 એ છે પાપી કર્મીના અંધ હેતુ રે, છે પ્રુણશાળીને પાંશરી સેતુ રે;
 તે ચક્રમાં રાખી ભભાવે પાપી રે, જુએ વારે વારે જમડા કાપી રે. ૨૩
 નવ અટકવા દે દૂત રે, શું કરે ત્યાં હોય શાણો સૂત રે;

૧૭ કુસાલ-કુંભાર. ધરને-ધડને. ૧૮ ભાજન-વાસણ. ૨૨ વગુતાં-
 કામે વળગ્યાં. અથવા, તે ચક્ર તો આ તરફે ફરેલી પામે—કાંઈ દિસાળમાં
 નહિ. ૨૪ સૂત-સૂતપુરાણી જેવો પુરાણી.

- રેંટનાં લોટા પેઠે કોક બાંધ્યા રે, સાંધે સાંધો જોઈને સાંધ્યા રે. ૨૪
- જેમ ભરાય ઠલવાય ઘડવાં રે, તેવાં થાય અંગ અકર્મીનાં અડવાં રે;
- રૂધિર વમન કરતાં જાય હોડળ રે, આવે ઉપર તળે કરે મહાળળ રે. ૨૫
- જેમ ફરતાં ફરતાં આંતરડાં રે, આવે મુખદારા તૂટ્યાં તતરડયાં રે;
- ચાલે અશ્રુના રેલા આંખે રે, મુખ સ્વપ્ન નવ તહીં આંખે રે. ૨૬
- એમ દુઃખ ભોગવે અવધિ મુધી રે, તોય નવ ચેતી ચાલે બુધી રે;
- પછે નરક અસિપત્ર વન રે, છે તે સાંભળો ધરી મન રે. ૨૭
- છે એક સહસ્ર ચોજન આઘી રે, રહે અંગારે જૂમિ જાગી રે;
- તેના પર તરણિનાં પડે કિરણ રે, તે તીવ્રતાપે તપી ઉઠે મા'રણ રે. ૨૮
- તેમાં પડે નારદીશ આવી આવી રે, હવાં મધ્યભાગે જૂમિ કેવી કા'વી રે;
- શીતળ સ્તિગ્ધપત્રવાળું એક વન રે, છે પત્રખડ્ગ જશાં મુનિજન રે. ૨૯
- જ્યારે વાયે વાયુ મહાજેરે રે, ત્યારે પડી પત્ર તે તન તોડે રે;
- ત્યાં વસે શ્વાન ભયાનક જાણુ રે, મોટાં મુખ વ્યાધ જશાં પ્રમાણુ રે. ૩૦
- લાંબી દાઢને પો'ળાં મુખ રે, થાયે ફરતાં જોઈ જોને દુઃખ રે;
- બળે દવ પૃથ્વી ઉપર પૂર રે, દાઢી ઉડે જીવ શું આકતું તૂર રે. ૩૧
- કરે પગ ઉંચા નીચા મહાદુઃખે રે, પીડિત થઈ વૃષાએ પોકારે મુખે રે;
- સંભારે માળાપ કરી આક્રંદ રે, જોણું અહીં જાણ્યા નહિ ગોવિંદ રે. ૩૨
- જોણે ત્યાં છોંયડો બેસવા માટે રે, આવે અસિપત્ર કેરા ઘાટે રે;
- ત્યાં અસિપત્ર પાડવાવાળો રે, વાયે મહાવાયુ કરાળો રે. ૩૩
- તેથી લઈ વિશ્રાંતિ બેડા જેહ રે, પડે પત્ર તેનાપર તેહ રે;
- તેણે કપાય અંગ ઉપાંગ રે, નાસે જંતુ થઈ મહારાંક રે. ૩૪
- તે નરકે નથી બીજી જગ રે, તપી પૃથ્વી સગગી આગ્ય રે;

લળકે ચક્ષુઃશ્રવાની જીવ્હા જેવી રે, અગ્નિ જ્વાળની જીવ્હા તેવી રે. ૩૫
 એવી જીભ માંહે પડે જઈ પ્રાણી રે, તેને ફાડી ખાચે કૂતરા તાણી રે;
 ત્યારે રડે પોકે પોકે તેહ રે, એવાં કષ્ટે કષ્ટાચે દેહ રે. ૩૬
 હે પિતા અસિપત્ર વન ભાખ્યું રે, એમાં અધૂરું કંઈ નથી રાખ્યું રે;
 હવે એથી મહાભયંકર જેહ રે, તપ્તકુંભ નામે નરક કહ્યું તેહ રે. ૩૭
 તેની આસ પાસે વીંટાયો અગ્નિ રે, લોહરજ ઉકળે જથા જઘની રે;
 તે રજ ઉકાળવાને ગોળે રે, તૈલ તપાવી રાખ્યું પોલે રે. ૩૮
 તેમાં નાખે પાપી યમદાસ રે, ટાંગે ઉઘે માથે ખાચે ત્રાસ રે;
 માંહી ઉકાળી ઉછાળે લાવે રે, થાય ફાલ્લા તે દુઃખ ઉપજવે રે. ૩૯
 પછે ફાટે ફાલ્લા એકી વારે રે, વહે જળ મજ્જા એકી ધારે રે;
 તેથી થાય વ્યાપ્ત અંગ અનેરાં રે, ત્યાં ગીધ ટોળાં ઉડતાં હેયાં રે. ૪૦
 તે ચીરી ખાવા લઈ જાય પ્રાણી રે, નાખે પાછા અગ્નિમાં આણી રે;
 તેથી કૂટે નેત્ર કપાળ ને હાડ રે, પછે પીલે ઘાણી ચઢાવે તાડ રે. ૪૧
 થાય ઘાણીમાં એકાકાર રે, શિર સ્નાયુ માંસ ત્વચા નિરધાર રે;
 એણું અંગ થાય મવાહી જ્યારે રે, કરે ઘટ તેને યમદુત ત્યારે રે. ૪૨
 પછે કરી તૈલપરીક્ષા જીવે રે, ખુદખુદાએ સંશય ખુવે રે;
 પછે તેમાં તળે પાપાચારી રે, એ તપ્ત કુંભની કથા વિસ્તારી રે. ૪૩
 વળી કહ્યું મારી કે'વી કા'ણી રે, લેજો પિતાશ્રી તમે જાણી રે;
 યઈ મનસા પુરાણીની પૂરી રે, તોય કહી ન કથા માધુરી રે. ૪૪

૩૫ ચક્ષુઃશ્રવા—સર્પ. ૩૮ જઘની—ગારવાનું એક હથિયાર—મારી
 નાખનારી. ૪૩ ખુદખુદા ઈ—તેલ તપ્યું છે કે નહિ એવો સંશય તેમાં થતા
 ખુદખુદા (પરપોટા) થી ખુવે છે. અર્થાત્ પરપોટા થતા ઉકળતા તેલમાં તેને
 નાખે છે. ૪૪ મનસા—ઈચ્છા. પૂરી યઈ (આ નરકની વાત જાણીને). અથવા

શું છે આપણે તેથી કામ રે, ભજવા એક ચિતે શ્રીરામ રે;
 ઇતિશ્રી માર્કંડેયપુરાણે રે, પિતાપુત્રસંવાદ મમાણે રે. ૪૫
 મહારૌરવાદિક નરકાખ્યાન રે, સુણે ભણે તે યાય મહાન રે;

વલણુ.

મહાન થાએ સર્વ જાણી, ચેતી ચાલે ચિત્ત રે;
 જન પ્રેમાનંદ નામ મિથ્યા, છે મિથ્યા પુરાણી વિત્ત રે. ૪૬

કંકણું ડય મું.

રાગ ગોડી.

પુત્ર કે' સુણો મારા તાત, ગયા મારા સાત જન્મ પશ્ચાત;
 હું થયો વૈશ્યકુળે ઉત્પન્ન, કર્યું ત્યાં મેં સુરભિરોધનું મન. ૧

ઢાળ.

સુરભિરોધનું મન કર્યું મેં, પિતા કહું સુણો તેની વાત;
 મેં જળપાન કરંતી ગાયો વાળી, કર્મવિપાકે થઈ દુઃખરાત. ૨
 દારૂણ નરકે જઈ પડ્યો હું, જ્યાં અગ્નિજ્વાળ ભયંકર હોય;
 વળી લોહની ચંચુવાળા દિન્જી, સમાકુલ તે જૂનિ સોય. ૩

પુરાણીની (વિત્ત સંબધી) મનસા પૂરી થતાં છતાં પણ તે અધુરી કથા
 કહેતા નથી.

૪૬ છે ઈન્—પુરાણીઓનું વિત્ત (વિદાદિ સામર્થ્ય કે ધન) પણ
 મિથ્યા છે.

૧ પશ્ચાત—પાછળના. આ જન્મથી પાછલા સાતમા જન્મમાં. સુરભિ-
 રોધ—ગાયોને આંતરી રાખવી. ૩ સમાકુલ—વ્યાપ્ત.

- જ્યાં ઘાલી ઘાણી માંહી શરીરને, પીલે ચાલે રક્તમવાહ; ૪
 તેના કદમે બેસાડે મુનિ, કુકર્મી કેરો જાણી રાહ.
 થાય કુલાહલ નાખે માણી, નરકપિથે જેવે મહામુન્ય;
 તે સર્વ મુણી સો વર્ષ રહ્યો હું, કાંઈ ન અવધિ ધારો ન્યૂન. ૫
 સંતમ મહાતાપની પીડા, દાહસહિત વધાણુ દેહ;
 તપ્તપુલિનતરવેણીતટમાં, નાખ્યો કુંબે નિઃસંદેહ. ૬
 એવે દુઃખે આવી પડેલો, એવે વાચો શીત પવન;
 વળી એકાએક રત્નરૂપ નર, આવી ઉભો ત્રોટમ મન. ૭
 તે નરકેરા આગમથી મુનિ, નારકીશની ગઈ પીડાય;
 હું પણ સ્વર્ગસમા મુખ્ય માંહે, આવી પડિયો મુનિરાય. ૮
 યાતનાકષ્ટે કૂટાયલાને, એકાએકે આ શું મુખ્ય;
 એમ વિચારી હંચું જોયું, થયું અવનવું ગયું ક્યાં દુઃખ ! ૯
 એવે નિકટે નરવર જોયો, રત્ન સમાને જેનું રૂપ;
 તેની પાસે વળ્ કાપના, ઉભો દૂત મહાકુરૂપ. ૧૦
 દંડ હસ્તમાં જાડી કે'તો, આ મગ આ મગ આવો દેવ;
 એ સર્વે મેં જાતે જોયું, કરી મુકર્મની સારી સેવ. ૧૧
 નરક પડેલા નરઆદિક કે', કાણુ ઊભા રો' ભારે ભૂપ;
 આપ અંગના સ્પર્શ વાયુથી, સહુ થઈએ મુખ્યમાં તદ્દૂપ. ૧૨
 દયા કરી તે વેણુ મુણીને, બેઠો ત્યાં તે મતિમાન;
 સહસ્રધા સંયુક્ત યાતના-દેરા કષ્ટનું સુણવા ગાન. ૧૩

૪ કદમે—કાદવમાં. રાહ—રસ્તો. ૫ અવધિ—છેડો. ૬ વધાણુ—તરસેલો. તપ્ત ધન—તમ (તપેલા) પુલિન (બાદાળી રેતી) વાળા તરવેણી (તથા નદીઓના સમાગમ) ના તટમાં. ૭ યાતનાકષ્ટે—નરક પીડાના દુઃખથી. ૧૧ આ મગ—આ માર્ગે—આ પાસે. ૧૩ સહસ્રધા—હજાર પ્રકારે.—સંયુક્ત—એકી મળેલી.

પછે તેણે મહા કૃપા કરીને, પૂછ્યું યમદૂતોને આમ;
 મેં શું પાપ કર્યું કે આલ્યો, નરક નિકટે નાખે નામ ? ૧૪
 કૃણ કૃષ્કર્મ કર્મ કયાનું, કહો તેહ સુજને સહ વાત;
 (હું) વિદેહ જનપદ જનક કુળનો, વિપશ્ચિત નૃપ છું પ્રખ્યાત. ૧૫
 રહે મકારે પુરૂષો પાળ્યા, પદ્મિનીકેરી કરી મેં વાર;
 ધર્મનૃપશા મનુષ્યે કર્યું ભેમ, તેમ કર્યું મેં રક્ષણ સાર. ૧૬
 કરી સુખી મેં સર્વ મળને, કરી યજ્ઞ સંતોષ્યા દેવ;
 ધર્મવડે ધરણી મેં પાળી, નથી રણ મૂકી નાઠો ખેવ. ૧૭
 અતિથિ નિર્મુખ નવ વાળ્યો કોઈ, મારે ઘેરથી બાણો દૂત;
 પિતૃ દેવ ઋષિ પરિજન પોષ્યા, કરી પૂજા મેં ભૈરવ ભૂત. ૧૮
 પરસ્ત્રી પરધન મેં નવ વાંચ્યાં, વળી કહું સુણ્ય મારી વાત;
 (જેમ) સુરભિ જળને સ્થાનક બાંધે, જળ પીવા થાય પરભાત. ૧૯
 તેમ પર્વણિ ત્રિવિક્રાંતમાં, સુરપિતૃ આવે નરગેહ;
 તેહ વિમુખ થઇ પાછા બાંધે, તો થાયે નિર્બળ નરદેહ. ૨૦
 યજ્ઞ કરેલા થાય અકૃણ સહુ, વાપી કૂપ કર્યા બાંધ વ્યર્થ;
 એમ સર્વ ધર્મનો -હાસ થાયછે, બાંધે ગાંઠે હોયે ગર્થ. ૨૧
 નિઃશ્વાસ નાખી બે બાંધે પિતૃ તો, સાત જન્મનાં બાંધે પુણ્ય;
 સુરનિઃશ્વાસે ત્રણ જન્મનાં, થાયે પુણ્ય કર્યા જે શૂન્ય. ૨૨
 એવું બાણી હું દેવકાર્યમાં, રહ્યો સદાએ સાવધ માન;
 પિતૃકાર્યમાં તત્પર આ તન, રહ્યું નિરંતર કરી સન્માન. ૨૩
 તો કયી પેરે દારણ નરકે, થયો પ્રાપ્ત હું હે યમદૂત !
 નથી કવિરવિશા નિંદ્યા કદીએ, આ શું મિથ્યાટીખળ તૂત !! ૨૪

૧૫ જનપદ—દેશ. વિપશ્ચિત—એ નામનો રાજા. ૧૬ ધર્મનૃપશા
 —ધર્મરાજના જેવા (મનુ). ૧૮ પરિજન—પોષ્યવર્ગ. ૨૦ નરગેહ—
 મનુષ્યને ઘેર. ૨૧ વાપી—વાવ્ય. -હાસ—કમીપણ.

- જૂઠા બોલા જોઈ પુરાણી, કે વેદાંતી શાસ્ત્રી અજાણુ;
સ્વભાષાવર્ધકનિંદકનો, કાઢ્યો છે મેં કચરઘાણુ ॥ ૨૫
- શીખ્યા થોડું કરી કે' મોટું, જીવા નાં ગે' કાખ્યાં નાક;
નાસ્તિક જનનું નામ ન રાખ્યું, વળહી નિગમધર્મની હાક. ૨૬
- પિતા કહે તવ દૂત થું બોલ્યો, તે સુણવા ઇચ્છા થાય;
ઇતિશ્રી માર્કંડેયપુરાણે, પૂર્ણ થયો તેરમો અધ્યાય. ૨૭

બહાણુ

- તેરમો અધ્યાય પૂરો થયો, રીઝો પુરાણી રાજ રે!
માફૂત કથા કરો માની દિનનું, સુધરે સઘળાં કાજ રે ॥ ૨૮

કડવું ૩૬ મું.

રાગ ધનાશ્રી આલખેર.

- પુત્રકે'તે મોટા પુરૂષે પૂછ્યું, સર્વ સુણતાં આપું છું;
તે ભયંકર યમદૂત છતાં બોલ્યો, મધુર વેણુ મન ભાવ્યું છું. ૧
- યમસેવક કે' રાજ મહારાજ, તમે સર્વ ભાખ્યા સત્ય છું;
સંશય નહિ તિલમાત્ર એ માંહે, તમે પાવન દીધાં અત્ય છું. ૨
- પણ કિચિત્માત્ર કંઈ પાપ કયું તે, હું સંભારી આપું છું;
વિદર્ભનૃપ પુત્રી પીવત્રી નામે, તે તમ પત્નીનું આપ્યું ન દાપું છું. ૩
- ઋતુમતી મતિશાલી હતી તેના, ઋતુદ્રાજ મિથ્યા કીધો છું;
વરાંગી કેકેયીની આસક્તિથી, ઋતુવાળીને ભોગ ન દીધો છું. ૪

- તે પાપે આ ભયાનક નરકે, આવી પહોંચ્યા તમે શબ્દ છ;
સ્વસ્તી સમીપ ઋતુસ્નાત લાહી, જે ન કરે સમાગમ કાળ છ. ૫
- તે માંગર્ભ હત્યારો થાયે, તૂટે તેના પ્રણયની પાળ છ;
હું કહું તે સત્ય સહુ માનો, રખે કંઈ સંશય કરતા આળ છ. ૬
- હોમ સમયે હોમાગ્નિ રાખે, આજ્યાહુતિની આશ છ;
તેમ ઋતુકાળે બીજપાત પ્રજાપતિ, ન થાયે થાય નિરાશ છ. ૭
- એ મર્ષાદા જેહ ઉદ્વેગે, થઇ ધર્માત્મા કામાસક્ત છ;
તે પિતૃઋણુનું પાપ લે પાપી, પડી નરકમાં વ્યક્ત છ. ૮
- અહો પૃથ્વીપતિ એટલું કુહૂત, પાપકેરું પિછાનો છ;
હવાં પ્રણય ભોગવવા અર્થે, ચાલો સાચું માનો છ. ૯
- તે સાંભળી જનકનૃપ બોલ્યો, અનુકંપાએ આમ છ;
ઈચ્છિત સ્થળે આત્મ અનુચર હું, તું કરચ કંઈ મારું કામ છ. ૧૦
- કેટલાકે પ્રશ્ન હું તુંને પૂછું, તેના ઉત્તર દીજે છ;
કહિન ચંચુએ નેન વણસાડી, આ કાક બીજા રીજે છ. ૧૧
- જેમ જેમ ચક્ષુ ફેડી નાખે, તેમ તેમ થાયે નવાં છ;
તેવી રસના ખેંચી નવી થાતી, તેનાં નિહિત પાપ શાં હવાં છ. ૧૨
- વે'રી વે'રી આ નરને દુઃખ દે, તે કયા કારણ માટે છ;
તસકુંભમાં તૈલ પૂરી પચવે, તપવે રેતીએ શાસાટે છ. ૧૩
- લોહવદન આ દિવ્ય પુરૂષને, ચંચુમહારે ખેંચે છ;

૫ ઋતુસ્નાત—ઋતુ પ્રાપ્ત થયા પછી સ્નાન કરી શુદ્ધ થયેલી.
૭ આજ્યાહુતિની—ધીની આહુતીની. તેમ ઈ—તેમ ઋતુકાળે બીજ—
પાત ન થાય તો પ્રજાપતિ નિરાશ થાય, એ અન્વય. ૮ વ્યક્ત—સ્પષ્ટ. ૧૦
અનુકંપા—કૃપા.

ક્યાં પાપ કર્યા એ પ્રાણી, પક્ષી માંહોમાંધ વેંચે છ.	૧૪
વિહંગમવર અંગના ત્રોડે, રે રે ! સાંધે સાંધા છ;	
ધંધમાં ધાચે અંધ બની દ્વિજ, ત્રોડવા સ્નાયુ બાંધા છ.	૧૫
રીર નાખે મહાપીઠ સરીરથી, તોય પક્ષી અંચુએ ચીરે છ;	
રાતદિવસ એવી રઠ લાગી, નવ પ્રહાર કરે કદી ધીરે છ.	૧૬
શાં કુર્મ કર્યાં એ પ્રાણી, વળી બોગવે ચાતના બીજ છ;	
તે સર્વનાં પાપ કહી હું ને દાખો, હે યમના દૂત રીઝી છ.	૧૭
યમકિંકર કું' હે નૃપ મોટા, ને પૂછ્યો પાપકર્મવિપાક છ;	
તે જેમ છે તેમ હું ભાખું, ક્યમ નર વિમુખ થાય નાક છ.	૧૮
બોગવે પાપપુણ્ય અનુક્રમ, પછે થાય ઉભયનો નાશ છ;	
પુણ્યપાપ એ બોગવ્યે છૂટકો, ધરે હર્ષ કે રે' ઉદાસ છ.	૧૯
કર્મક્ષય છે બોગવ્યે નિશ્ચે, પાપપુણ્ય બોગક્ષય કેમ છ;	
તે હું કહું તે સાંભજો રાજા, તજ અંતર્ગત વે'મ છ.	૨૦
દુષ્કાળ બોગ કર્યાથી થાયે, દુષ્કાળકૃણદા કર્મ ક્ષય છ;	
જેમ ભય અનુભવથી ભયકૃણદાથી, થાય છે કર્મનો વ્યય છ.	૨૧
કલેશતણી રીત એ વિધિ જાણો, હવે કર્મની વિધિ ભાખું છ;	
કર્મબંધને જીવ નાના પ્રકારની, પામે ગતિ તે દાખું છ.	૨૨
મત્યુ પમાડવા રૂપી ગતિ કર્મ, તેપકી મૃત્યુ થાયે છ;	
પાપીન્નન અકર્મગતિને, અહોરાત્ર ભ્રમો ગાયે છ.	૨૩
શ્રદ્ધાળુ શાંત ઉદાર સુકર્મી, આમોદકૃણદાથી કર્મ કરતા છ;	

૧૪ દ્વિજ-પક્ષી. ૧૮ ક્યમ ઇ— નરનાક (સ્વર્ગ) થી વિમુખ કેમ થાય છે તે જેમ છે તેમ (યથાર્થ) ભાખું. ૨૦ પાપ ઇ—પાપ અને પુણ્યનો બોગવડે કેમ ક્ષય થાય છે તે હું કહું. ૨૧ વ્યય—નાશ. ૨૩ અકર્મગતિને—ઈરિદ્રતા રૂપ ગતિને.

તેવડે તે તેહજ પામે, વળી સ્વર્ગી સ્વર્ગને ધરતા જી.	૨૪
સુખ ફળદાતા સુખને પામે, હવે કહું પાપની પેર જી;	
વિકટ માર્ગમાં અજગર હાથી, પામે દુષ્કર્મ કેરી મે'રજી.	૨૫
અશુઃશ્રવા ને ચૌરનો ભય જ્યાં, એવાં પાપી સ્થાનક પામે જી;	
આનંદ ઉત્સવે જાય પુણ્યશાળી, સુખી વને સુખ કામે જી.	૨૬
સુગંધિક સુમનની. માળા, હોંસે ઢેડે નાખી જી;	
વારૂ વસન ધારી સર્વાંગે, વર વાહનની સોઇ દાખી જી.	૨૭
સુખ માઝ્યાં ભોજન તે પામે, કરે સ્તુતિ બંદી ભાટ જી;	
પુરુષનાં પુણ્યપાપ પિછાનો, સંચાયલા મહાઘાટજી.	૨૮.
તે કોટિ મહાકોટિ જન્મ સુધી, છે સુખદુઃખ અંકુર જી;	
જેમ બીજ અંકુર ફૂટી દ્રુમ થવાને, છે જગકેરી જરૂર જી.	૨૯
તેમ પુણ્યપાપ રૂપી અંકુર ફૂટે, સુખદુઃખરૂપ દ્રુમને માટે જી;	
દશકાલાદિક અક્રિય તદપિ, (તોય) કામ તેનું શિર સાટે જી.	૩૦
દુષ્કર્મ કર્મ કર્યું રજ કોઇએ, તેથી દશકાળાદિએ પડે પગ જી;	
રહ્યો પાપકર્મ ક'ટક કર્મને લપાઇ, તે વીધે પગની રગ જી.	૩૧
જો બૃહત્ પાપ હોયે તો માનો, લાગે શૂલ કે શંકુ અંગે જી;	
તે પીડા જેવી થાય મા'પીડા, આવી પડે કષ્ટ ઉમંગે જી.	૩૨
વળી શિરચ્છેદનુઃસહ દુઃખદાપી, દુષ્ટ કર્મથી થાય જી;	
સંચિત ફળ દેવાને ચાગે, કયહાં સુધી તે જાય જી.	૩૩
અરુચિ ભોજન રીત ઉપણુ શ્રમ, તાપ હેતુ લઇ સાથે જી;	

૨૪ આમોદફળદાયી—હવે ૨૫ ફળને આપનારા. ૨૬ અશુઃશ્રવા—સાપ. ૨૭ સુમન—પુષ્પ.

૩૦ દેશ ઇ—દેશ અને કાળ વગેરે જો કે અક્રિય (ક્રિયા વિનાના) છે તથાપિ તેનું કામ શિર સાટે છે—તે સુખદુઃખફળ આપવામાં અસર કરે છે. ૩૧ દુષ્કર્મ કર્મ—પાપ કર્મ. ૩૨ બૃહત્—મોટું. શંકુ—ખીસો.

- પાપસંતાપકારી સ્વયસાથે, નાખે એકમેકની ઇચ્છા માથે છ. ૩૪
- એ રીતે મહાપાપ ધરે છે, મોટા રોગાદિકની અવશ્થિયા છ;
વળી બૃહત્ પાપ શસ્ત્રઘાતમાં, ભાષુ પ્રવર્તે બિયા છ. ૩૫
- વન્હિક્ષ્તની પીડા દે વળી, દે બંધનાદિક મહાદુઃખ છ;
હવાં થોડું પુણ્ય ત્યાં શું શું આપે, તેહ ઉચારું મુખ છ. ૩૬
- સુસ્પર્શ મુગંધ સુરવ સુરસ, આપે સુર્ય હેલામાં છ;
રજનું ગજ ન થાય કદાપિ, મૂર્ખ હોય તે કે' મેળામાં છ. ૩૭
- મહાપુણ્ય સુખકર ગંધાદિ, વિપયનું સુખ આપે છ;
દશકાળાદિકે પ્રાપ્ત થયેલું તે, મા'કાય માપને માપે છ. ૩૮
- એ પ્રકારે અસંખ્ય જન્મે કર્યાં, જે જે પુણ્ય ને પાપો છ;
તેણે ઉપજેલાં સુખાદિ ભોગવી, સહે પ્રાણી સુખસંતાપો છ. ૩૯
- જાતિ વ્યક્તિ દશ વિરૂદ્ધ જ્ઞાને, કે અજ્ઞાને કર્યાં કર્મ છ;
તે ટેટામાં ટીશીવત રે'તાં, આત્મામાં અંકુર પર્ને છ. ૪૦
- કોઇ મનુષ્ય કોઇ કામમાં, કે કોઇ સ્વર્ગમાં જાણો છ;
તન મન વાણી વડે કરે નિશ્ચે, પુણ્યપાપ કર્મ ગમાણો છ. ૪૧
- ખાધાથી ભોજ્ય પદાર્થનો ક્ષય, તેમ ચિત્તવિક્રિયા કરનારું છ;
અતિ કે સૂક્ષ્મ દુઃખસુખ જે છે, તેહ પાણી ધરનારું છ. ૪૨
- તેમાં પણ સુખ દુઃખ ઉપભોગે, પુણ્ય કે પાપ પિછાનો છ;
કે ઉભયથી એકનો ક્ષય છે, જનક જરૂરે જાણો છ. ૪૩

૩૫ અવશ્થિયા—વિક્રિયા—વિકાર. વળી ૬૦—વળી મોટાં પાપ શસ્ત્રથી ઘાત કરાવવામાં પ્રવર્તે છે. ૩૭ સુરવ—સાદો શબ્દ. સુરસ—સારો રસ. ૪૦ જાતિ—સામાન્ય. વ્યક્તિ—વિશેષ.

૪૨ ખાધાથી ૬૦—જેમ ખાવાવડે ભોજનનો ક્ષય થાય છે તેમ ચિત્તની વિક્રિયા કરનારું અતિ કે સૂક્ષ્મ (થોડું) જે સુખ કે દુઃખ તે પણ ભોગ-વ્યા પછી પાણી ધરનારું છે—સમાપ્ત થનારું છે. ૪૩ ઉભયથી—બન્નેમાંથી --પાપ કે પુણ્યમાંથી.

એ પ્રકારે આ નરકે પડ્યા નર, ભોગવે યાતનાભોગ છ;
 દિવારાત દુઃખ સહી અપરિમિત, ટાળે છે કુકર્મ રોગ છ. ૪૪
 તે રીતે હે નૃપાણ છે નાકનું, આજ હું કંઈક વખાણું છ;
 સુરવર સાથે વાસ કરે નર, મન ધારે સુખ માણું છ. ૪૫
 સિદ્ધ ગંધર્વે અપ્સરા ગાયે, ગીત વગાડે વાદ્ય છ;
 એ પેરે પ્રુણ્ય ભોગવે પ્રાણી, જાણી આદ્ય અનાદ્ય છ. ૪૬
 પણ તેહ જરૂર જવાનું જાણે, ઓરસીએ ચંદન ગાકું છ;
 પ્રુણ્ય પાપે ઉપજેલું સુખદુઃખ-સંજ્ઞાવાણું સારું માકું છ. ૪૭
 કર્મ સુરનરતિર્યક્તાને પામી, ભોગવે ભલી પેર છ;
 હવાં હે મહારાજ કહું સુણે, શા પાપે થાયે કેર છ. ૪૮
 કયા પાપકર્મે કઈ યાતના, ભોગવે પ્રાણી માત્ર છ;
 તે સર્વ બાકી રાખ્યાવિણ ભાણું, શાથી કષ્ટ સહે કુપાત્ર છ. ૪૯
 જે અધ્રમોધ્રમ ફૂડી નજરે, પરસ્ત્રી સામું ભાળે છ;
 જે નીચી નજરે પરધન વાંચે, તેનાં ચક્ષુ પક્ષી ટાળે છ. ૫૦
 તે પક્ષીની ચાંચો જાણે, ઈંદ્રનું હોયે વજ્ર છ;
 ફરી ફરી પાછી તે પ્રકટે, માની આણુમૂલી વજ્ર છ. ૫૧
 જેટલા અક્ષિનિમેષ સુધી જને, કીધાં ફૂડાં કામ છ;
 તેટલી પીડા તેની પામી, જાયે જમને ધામ છ. ૫૨
 જે મનુષ્યે અરિદ્રષ્ટિના, નાશકેરે માટે છ;
 ખોટા શાસ્ત્રોપદેશ કર્યા કંઈ, ઘાલે તેને ઘાટે છ. ૫૩

૪૪ દિવા—દિવસે. અપરિમિત—માપ વગરનાં. ૪૫ નાકનું—સ્વર્ગનું.
 સુરવર—ઉત્તમ દેવો. ૪૮ સુરનરતિર્યક્તા—દેવપણું, નરપણું, કે પશુપણું.
 ૫૧ વજ્ર—ઈંદ્રનું હથિયાર તથા હીરો. ૫૨ અક્ષિનિમેષ—આંખોના
 મીંચકારા. તેટલી—તેટલા હજાર વર્ષો લગી.

- અથવા એવી સલાહ કીધી, કે રૂચ્યો શાસ્ત્રનો અર્થ જ; ૫૪
ખરાનું ખોટું સમજવું, વાંચી ઘટમાં ગર્થ જ.
કહીએ પુરાણી જેવું કારણ, લાગે નહિ સંદેહ જ;
અથવા અસત્ ઉચ્ચારણ કીધું, કે અનિંદ્ય નિંદ્ય જેહ જ. ૫૫
વેદ સુર વાડવ ગુરૂ ગરવા—કેરી નિંદા કીધી જ;
વજ્રજ્ઞાના પક્ષી તેની, રસનાની લે સિદ્ધિ જ. ૫૬
કેતાં સહસ્ર વર્ષો સુધી, તોડે રસના તેની જ;
નવી થાય વળી કાપે વેગે, દીનતા શી કહું તેની જ. ૫૭
જે મિત્રોમાં ભેદ પડાવે, પિતાપુત્રમાં તેમ જ;
એક કહુંખમાં એવું કરતા, ભોગવે કેવું ક્ષેમ જ. ૫૮
આચાર્ય ને યજ્ઞમાનની વચ્ચે, પાડે જે કો ભેદ જ;
માતાસુત્રમાં સુત્રું કરાવે, તેનું વેંશય કરવતે મેદ જ. ૫૯
જે બીજને તાપ પમાડે, કરે આનંદવૃત્તિરોધ જ;
તેહની ગતિ હવાં હું ભાખું, કરી પુરાણનો શોધ જ. ૬૦
તાલપત્રના વ્યજન જેવા, વીરભાણુકેરા તેમ જ;
ચંદનાદિકની ચોરી કરે તે, પામે શી જમની રે'મ જ । ૬૧
આકાશિકા કે બારી અટારી, વાયુનાં સ્થાનક નિરખી જ;
ઉઘાડાં ભેદ ચોરી કારણ, પેસે પુરૂષ પરખી જ. ૬૨
તેને પ્રાણુગત પીડા રે'તી, જાણેા સર્વે જન જ;
તે તપાવેલી રેતે ખેડા, જુઓ વિચારી મન જ. ૬૩
તેજ ઉકાળ્યું લોહ ચૂર્ણમહીં, ઘડાવિષે તે નાખ્યું જ;

૫૬ વાડવ—ધ્રાણુ. રસનાની ૪૦—અર્થાત્ તેની જામ ચાંચવડે તોડી પાડે. ૫૭ કેતાં—કેટલાંક.

૫૯ સુત્રમાં—પુત્રમાં. સુત્રું કરાવે—શૂન્ય કરાવે (લગાઇ ધાલીને) કે સુનકાર કરાવે (અભોલાપણું). ૬૧ વીરભાણુના—વીરજીવાળાના.

- પાપનું કૃણ તે ભોગવી છૂટે, શાણું સમ્મને દાખ્યું છે. ૬૪
- જે જન દેવપિતૃ સંબંધી, જોઈ આવેલું આમંત્રણ છે; .
- બીજાને ઘેર શ્રાદ્ધાન્ત જમે જે, તેને અંગે થાય પ્રણ છે. ૬૫
- વળી વિહંગમ સામા સામી, ચંચુમાં ફરવી ખેંચે છે;
- નવાં નવાં અગ થાયે તેને, વારંવારે વેંચે છે. ૬૬
- જે પુરૂષો કુવેણ કાઢી, સત્પુરૂષોને પીડે છે;
- મર્મસ્થળ છેદે વળી તેનાં, અંગ ભરાયાં કીડે છે. ૬૭
- તેને તોડી ખાતાં નવ વારે, કોઈ ઊભો જન છે;
- જે જનના મનમાં અન્ય વસતું, તાણું દેખાય તન છે. ૬૮
- અન્ય વાત મુખેથી ઉચરે, કરે ચાડી મુગડી સાર છે;
- તેની રસના તીક્ષ્ણ અસ્ત્રે કપાયે, પામે તેના પાર છે. ૬૯
- જે ઉદ્ધત થઈ માતા નિંદે, નિંદે પિતાને જેહ છે;
- તિરસ્કાર ગુરુ જનનો કરતા, અહીં ડૂલ્યા નિઃસંદેહ છે. ૭૦
- વિષ્ટામૃતપરથી ભર્યો આ, ખાડો જુઓ ખાતે છે;
- નીચે મસ્તક ડૂળકાં ખાયે, ઓ રહી એકાંતે છે. ૭૧
- જે નર સુર અતિથિ જેવા, પોષ્યવર્ગ ન ભાળે છે;
- પિતૃ પાવક પક્ષી જનને, બલિદાનથી ટાળે છે. ૭૨
- જૂતવર્ગ અભ્યાગત મૂકી, ભોજન કરતા જાણ છે;
- પરનિર્યાસ પામે તે પ્રાણી, થઈ મૃત પ્રમાણ છે. ૭૩
- અદ્રિ જેવડાં અંગ તેમનાં, મુખ છિદ્ર સોયનું નાકું છે;
- આહાર તેમનો વર્ણો ભાખું, ખાતા કાચું પાકું છે. ૭૪

૬૪ છૂટે—(તે ઘડામાંથી). ૬૫ પ્રણ—ગુમડું—નાર. ૭૨ પોષ્યવર્ગ—
પોષણ કરવા જેવાં કુટુંબી વગેરે. પાવક—અગ્નિ. ૭૩ નિર્યાસ—રસ—
ચુંદર.

- તે જન જોવા ઇચ્છા હોયે, તો જુઓ આ પડિયા છ;
અમારા જેવે નૃપ ! તેના, ઘાટ રૂડેરા ઘડિયા છ. ૭૫
- કોઈ પંડિતમાં પંડિત પ્રાક્ષણ, કે ગમે તે જાત છ;
ભોજન કરવા બેઠો આવી, કે સાથે ઝટ વાત છ. ૭૬
- વિષમ ભોજન કરાવે તેને, તે જિજ્ઞાસાહારી થાય છ;
જે સંઘાતે વિદેશ લીધો, હોયે રંકે કે રાય છ. ૭૭
- તેની પાસ જો ખાવા નાથ, તેને મૂકી જે ખાય છ;
અન્નાર્થીની આરત નવ પૂરે, શ્વેભવિયે તે ના'ય છ. ૮૮
- અહો નરેન્દ્ર જે નર કરતા, ગાયત્રિજ્વલિને સ્પર્શ છ;
ઉચ્છિષ્ટથકા અમથા અડકે, તે દુઃખ પામે બહુ વર્ષ છ. ૭૮
- અગ્નિકેરા કુંભે ઘાલે, બે હસ્તો તો તેના છ;
જે ઉચ્છિષ્ટ હોઈ બુદ્ધિ પૂર્વક, કરે કૂકું કહું દાપ ઝોના છ. ૮૦
- તેમના નેત્રમાં યમના કિંકર, પ્રજાજે છે અગ્નિ છ;
તે ત્રાહિ ત્રાહિ કરી કરી પોકારે, લાડમાં જોઈ લગ્નિ છ. ૮૧
- જે જન ચરણે ગાય અગ્નિને, કે જનનીદિનને જાણુ છ;
વડા બ્રાત પિતા કે ભગિનીને, કરે સ્પર્શ પ્રમાણુ છ. ૮૨
- કે ગુરુકુળકેરી કામિની, અથવા હોયે વૃદ્ધ છ;
સ્પર્શ કરે પગ તેમના, બાજે અગ્નિ મધ્ય છ. ૮૩
- તપી લોહની બેડીમાં બાંધી, જનુસુધી પગ બાજે છ;
અંગારા માંહે ઊભા રાખે, પેરપેરે પ્રજાજે છ. ૮૪
- જે નર પાયસાન્ન તિલ તાંદુલ, અન્ન મુરગિવેદનજોગ છ;

- સંસ્કારવિણુ તે અન્ત ભક્ષે, તેને થાય કેવો દુઃખ રોગ છ. ૮૫
- પૃથ્વીપૃષ્ઠ પર પાડી તેને, જાતે જુએ જેમ છ;
- યમદૂતો આંતરડાં કાઢે, મુખદ્વારથી એમ છ. ૮૬
- પછે તે આંતરડાં સ્થાનક, લોહ રાખી ખેંચે છ;
- તેહ જુઓ જગતીપતિ ! જાતે, લાડવંતો શો લેંચે છ. ૮૭
- અધમોધમ નર ગુરૂવરને, દિજવેદને નિંદે છ;
- પાપીજન મુણી હરખાચે, તેના તેને વંદે છ. ૮૮
- તેમના કર્ણમૂળમાં ઘાલે, તપાવેલા ખીલા છ;
- આર્તનાદ યમદૂત ન મુણે, જુઓ પડ્યા તે વીલા છ. ૮૯
- ક્રોધ લોભમાં વશ થઇ જણે, ધર્મશાળા ભાગી છ;
- દેવ ને દિવ્યમંદિર દેરાં, ભાગી બેઠક ભય ત્યાગી છ. ૯૦
- તેહ વારંવાર વિલપે પાપી, તોય યમદૂત ત્વચા તોડે છ;
- તીક્ષ્ણ શસ્ત્રે શરીરને છૂંદે, છોડે નહિ હાય જોડે છ. ૯૧
- માનવ દાનવ કે દિવ્ય જાતે, સુરભિ ભૂસુર સામે છ;
- સવિતા સન્મુખ કે પથ મધ્યે, લાગે મૂનાદિ કામે છ. ૯૨
- તેનાં આંતરડાં કાક કાઢે આ, ગુદાદ્વારથી ખેંચી છ;
- જે નર કન્યા આપવી ભાખી, બીજાને દે વેંચી છ. ૯૩
- તેને અનેક પ્રકારે કરવતે કાપી, કારનદીમાં નાખે છ;
- તાણાવા દે વેંતે પૂરે, દીન શબ્દ તે દાખે છ. ૯૪
- ભય કાળે કે દુષ્કાળે, નિષ્કિંચન પત્નીપુત્ર છ;
- પરિજન સજ્જન બંધુ ત્યાગે, સર્વ પોતાનું ઘરસૂત્ર છ. ૯૫

૮૫ પાયસાન્ન—દૂધપાક. તિલ—તલ. તાંદૂલ—ચોખા. અન્ન—બંકરો.
સુર—દેવ. સંસ્કારવિણુ—શુદ્ધિ કર્યા વગર.

૮૯ આર્તનાદ—પીડાયલા પ્રાણીઓનો નાદ. ૯૫ નિષ્કિંચન—લગાર પ-
ણુ દ્રવ્યાદિ વિનાનાં. પરિજન—કુટુંબાદિનાં મનુષ્ય.

- સર્વને મૂકી પિંડને પોષે, તેનું આમિષ કાઢે જીએ જી; ૯૬
 તે તેના મુખ માંહે મૂકે, સાંભળી સંશય ખુએ જી. ૯૬
 તે પોતાનું આમિષ ખાએ, કાકાદિક ન ખાય જી;
 મુખ ન જીએ ભાવતું, છે એ પ્રત્યક્ષ ન્યાય જી. ૯૭
 લોભે કરી શરણાંગત ત્યાગે, કે તેવડે જીવણહારો જી;
 તેને યંત્રમાં ઘાલી ઘચરડે, દુષ્ટનો આવે વારો જી. ૯૮
 આખા જન્મે કરેલું સુકૃત, બીજાને દે વેચી જી;
 જાણે ભરી મેં મુખસુધી, ધનવડે ખલેચી જી. ૯૯
 સૂરાડી શિલાતલપર તેને, પીસે પૂરેપૂરો જી;
 આપ્યું ઝોળવે તેને બાંધી, નાખી કરે ચક્રચૂરો જી. ૧૦૦
 ત્યાં જીવનું વૃશ્ચિક કાકોલ, આદિક દિવારાત જી;
 ફાલી ખાએ અંગરંગને, તે કે' કોને વાત જી. ૧૦૧
 પરસ્ત્રી સંગમ જે સાધે, દિવસે કરે મૈથુન જી;
 તે સુધાધી શુષ્ક થયા આ, ઢળી ગઇ આજીવણ જી! ૧૦૨
 તરશે તાળવે જીલ ચોટી ગઇ, કંઠે કાચકી બાધી જી;
 મહામહાવેદનાએ પીડિત, યાતના આવી લાધી જી. ૧૦૩
 તેમને વળી સીમળાવૃક્ષે, લઇ જઇ ચઢાવે જી;
 અંગ લોહમય કંઠકે વીધે, દઢ કપ દઢાવે જી. ૧૦૪
 રૂધિરધાર અંગેથી ચાલે, ના'ચે તેમાં ઊભો જી;
 વારંવારે તે વૃક્ષ ઉપર, ચઢાવીને દુલ્હો જી. ૧૦૫

૯૬ આમિષ—માંસ. ૯૮ તેવડે કન—જે પોતાનાવડે જીવતો હોય તેને ત્યાગે. ૧૦૦ શિલાતલ—પથ્થરનું પૃષ્ઠ. ૧૦૧ વૃશ્ચિક—સીંછી. કાકોલ—સાપ. દિવારાત—રાતદહાડો. ૧૦૨ અજીવણ—પુનઃજીવણ.

- વળી તે નૃપશાર્દૂલ ભાજો, પરસ્ત્રીના જે રંગી છે;
તેમને યમના કિંકર બાજે, અતિ થઈ ઉમંગી છે. ૧૦૬
- તપ્તકૂલડીમાંહે તપાવી, નાશ કરવા ધારે છે;
કૂકું કર્યું ત્યાં નાશતું સુખ ક્યાં, જીવાડે ને મારે છે. ૧૦૭
- અવજ્ઞા ગુરૂની કરી જડમતિ, શિલ્પાદિ વિદ્યા શીખે છે;
કે બીજી વિદ્યાનો ભોગી, ભટકી ભટકી ભીખે છે. ૧૦૮
- તેને માથે પાષાણની શિલા, મૂકી ભારે મારે છે;
માર્ગ મધ્યે બેસાડે તેને, દુઃખના દિન વધારે છે. ૧૦૯
- વ્યથાતણી કથા કે' કોને, ભૂખદુઃખે સૂકાય છે;
ભોગવે કલેશ આપદા બેઠો, કષ્ટ સહે અતિકાય છે. ૧૧૦
- જે જન જળમાં મૂત્રવિષ્ટા, શ્લેષ્મ અશુચિ નાખે છે;
શ્લેષ્મવિષ્ટામૂત્રે ભર્યા નરકે, કો'યા કરે શું ભાખે છે. ૧૧૧
- જેણે અન્યોન્યે આતિથ્ય રીતે, ભોજન કર્યું ન કરાવ્યું છે;
તેને નરકે ભૂખ્યા રે'વાપણ, ભાગ્યે લખાઈ આવ્યું છે. ૧૧૨
- તે પરસ્પર નરામિષન, તોડી ખાતા જીએ છે;
દુઃખ કર્યું તેને દુઃખ પડતું, તેને કષ્ટે શે રૂએ છે. ૧૧૩
- જે વાડવે વેદને ત્યાગ્યા, કે અગ્નિધારી ત્યાગ્યો છે;
તેને ગિરિશિખરાગ્રેથી પાડે, થયો જીએ આ નાગો છે. ૧૧૪
- જે જન જીવતી કાઢી જાએ, પે'લો પતિ જીવે છે;
ધણીરણી તેના થઈ બેસે, તેને સોચે શીવે છે. ૧૧૫
- પિપીલિકા ખાચે તેને, કૃમિના દહ ધારે છે;

૧૦૭ એવી વેદના વેદતાં તેમનો નાશ પણ થતો નથી તે કહેછે:—કૂકું-
ધન—રૂપ છે. ૧૧૨ રે'વાપણ—રહેવાપણ. ૧૧૪ ગિરિશિખરાગ્રેથી—પ-
ર્વતના શિખરની યોગ ઉપરથી.

- તૂટે પણ છૂટે નહિ એવી, મદોડી માનવ મારે છ. ૧૧૬
- પતિતનો પ્રતિગ્રહ કરતા, કે તેવાને મખ કરાવે છ;
- સેવા સાધે તેવા કેરી, તેને પાપાણે ભરાવે છ. ૧૧૭
- કીટ કરી વચ્ચેવચ્ચ રાખે, કબ્બ કરે એ પેર છ;
- પોખ્યવર્ગ સુહૃદ્ય અતિથિ, આવી બેઠા ઘેર છ. ૧૧૮
- મિષ્ટાન્ન આરોગે પોતે, નેધ રહે તે જન છ;
- તેને બળતા અંગારા આપ્યા, કરવાને બોલન છ. ૧૧૯
- હે ભૂપાળ ! આ જૂંડાએ, ક્યો ઘણો કારભાર છ;
- માલિકનું મન મનાવી પોતે, ચેલો છાનો ભંડાર છ. ૧૨૦
- વિશ્વાસે રહી તેણે ન જાણ્યું, પણ જાણે જમરાજ છ;
- માટે વરૂં તેનું વાન ઉતરડે, પીએ શોણિત આજ છ. ૧૨૧
- આ મનુષ્ય અંધ બધિર મૂગા, ભૂખ્યા જૂખ્યા ભંટકે છ;
- તેને યમદૂતો ઊભા નવ રાખે, માર મારે ને અટકે છ. ૧૨૨
- ઉપકાર કરેલો એ ભૂધ્યા, અકૃતદ્રતા ધારી છ;
- તેને સૂર્યસુનુકિંકર નૃપ ! જમાડે સુખડી સારી છ । ૧૨૩
- આ તમે નિહાળો જોને, તે મહાદુષ્ટ મહીપાળ છ;
- ઉપકારકારી મિત્રનો ઘાતી, તે કબ્બ વેઠે કરાળ છ. ૧૨૪
- તેને તપ્તકંભમાં નાખે, પછે શૈલશિક્ષા વાટે છ;
- તપાવેલી રેતે પછી બેસાડે, દુઃખ દે ઘાટે ઘાટે છ. ૧૨૫
- એને યંત્રમાં ઘાડી ઘચરડે, પછે અસિપત્ર વન જશે છ;
- કરવતે વેરાશે કાયા, ખતા એ વિધ ખારો છ. ૧૨૬

- કાળસૂત્રનામા નરકે એ, કપાશે મહાપાપી છ;
 યાતના એવી અનેક ભોગવી, તનથી જશે તાપી છ. ૧૨૭
- એ પ્રકારે પાપનિષ્કૃતિ કરી, પામે કેવી ગતિ છ;
 તે તો કહી શકાય ન કોઈથી, ન પો'ચે ત્યાં મમ મતિ છ. ૧૨૮
- એકાદશાકેરા શ્રાદ્ધમાં, કે દ્વાદશાહકેરા છ;
 પ્રાહ્મણભોજન કરવા જાયે, વર્ણવું તેના ફેરા છ. ૧૨૯
- અથવા શ્રાદ્ધવૃત્તિ પર જીવે, તે મળી એકઠા સર્વ છ;
 સર્પશરીરથી ફેન નીકળે, તે પીતા મૂકી ગર્વ છ. ૧૩૦
- સુવર્ણચોરી પ્રાહ્મણહત્યા, મધ્યપાન કરે જેહ છ;
 ફૂડી દષ્ટિ ગુરૂપત્ની ઉપર, કરતા નિઃસંદેહ છ. ૧૩૧
- તેવા નરપર નીચે ઉપર, ચારે પાસે ચેતે છ;
 મજ્જવિત પાવકની જ્વાળા—માંહે મૂકે હેતે છ. ૧૩૨
- રાત દિવસ તે જળતા રે'તા, વા કમંથી છૂટે છ;
 ત્યાર પૂઠે ક્ષયરોગી જન્મે, કપાળ બેઠા ફૂટે છ. ૧૩૩
- કર્મ ફૂટતાં એ વિધ પાછા, જાયે નરકમાંય છ;
 આધિવ્યાધિવાળા પાછા, જન્મે જાયે ક્યાંય છ ? ૧૩૪
- એ રીતે એક કલ્પપરિમિત, જાયે ત્યાં સુધી થાયે છ;
 દુઃખાગ્નિમાં બળ્યા કરે તે, હોયે રંક કે રાય છ. ૧૩૫
- ગોહત્યા કરનાર પાણુ, એ નરકાદિક પામે છ;
 વધુ કષ્ટ ત્રણ જન્મ સુધી, તેનું તો નવ વામે છ. ૧૩૬
- (વળી) ઉપપાતકી જે નરક ભોગી, તેના ભોગી તેહ છ;
 અહો રાજન સુણિયે હાવાં, નરકથી છૂટે જેહ છ. ૧૩૭

૧૨૭ કાળસૂત્રનામા—કાળસૂત્ર નામે. ૧૨૮ પાપનિષ્કૃતિ—પાપનું પ્રા-
 યશિત. ૧૩૦ ફેન—ફીણુ. ૧૩૫ કલ્પ પરિમિત—કલ્પ જેટલો (કાળ).
 ૧૩૬ વધુ—વધારે ૧૩૭ ઉપપાતકી ધન—ઉપપાતક કરનારા જે નરક
 ભોગવે તે દુઃખ ગોહત્યારો ભોગવે છે

- જે જે કરેલાં પાપવડે જન, જે જે ચોનિ જનમે જ;
 તે સહુ હું ભાણું હમાણાં, એક ચિત્તે સુણો તમે જ. ૧૩૮
- આ નરકદુઃખવક્તા કેવાં, નરકમાં પામે કષ્ટ જ;
 રહી ગયું તે કે'લું મારે, નામીયાનું નષ્ટ જ. ૧૩૯
- પુરાણની પોથી કર ધારી, શ્રોતાને સમજાવે જ;
 આતતાથી જેવાં કર્મ કરેતા, સુધી થઈ ન લજાવે જ. ૧૪૦
- મૃત્યુલોકે તે જનને નૃપ, જીવતાં જીવ પડતા જ;
 આ લોકે સહુ નરક ભોગવે, જન્મ લેતાં નવ અડતા જ. ૧૪૧
- એવા જનનું દર્શન તમને, કરાવવા નવ ધારું જ;
 અજ્ઞ શ્રોતાને સોંપ્યા એવા, બૂડે બૂડાડે લારું જ. ૧૪૨
- રાજા કે' મારા પુરાણી, મારા પે'લા મુખા જ;
 તેમને એવા ઈચ્છા ઉપની, હાલ કેવા અહીં હુઆ જ. ૧૪૩
- તેં અધુના જે લક્ષણ ભાખ્યાં, તેવાં તો નહિ તેમાં જ;
 યમકિંકર કે' ખોટી વાતો, સંશય શાનો એમાં જ. ૧૪૪
- અમો ફરેલું મૃત્યુલોકે, તેમાં એવા અતિ આવે જ;
 એવે ત્યાં યમરાજા આવી, પાનાં પુસ્તક લાવે જ. ૧૪૫
- રાજાને દર્શાવી સઘળું, સંશય નાખ્યા કાપી જ;
 ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય કહી એ વિધ ભાખ્યો, મહતા મોટી માપી જ. ૧૪૬
- એવા વક્તા કેરું મારે, હવે ન જોવું મોઢું જ;
 ધન્ય પુરાણી ધન્ય ! કે' રાજા, મુખ જોઈ ચાદર ઓઢું જ ! ૧૪૭

૧૩૯ નરક દુઃખવક્તા—નરકનાં દુઃખ કહેનાર. ૧૪૦ આતતાથી—અ-
 ગ્નિન મૂકનાર, ઝેર દેનાર, હથિપાર ગાડનાર, ધન લૂંટી લેનાર, સ્ત્રી અ-
 ને આળસી ધાત કરનાર, વગેરે દુષ્ટ કર્મ કરનાર આતતાથી કહેવાય છે.
 સુધી—સારી શુદ્ધિવાળા. ૧૪૨ અજ્ઞ—અજ્ઞાની.

ઇતિશ્રી માર્કંડેય પુરાણે, જડોપાખ્યાનનીમાંયં ૭;
યમકિંકર સંવાદતણો આ, ચતુર્દશો અધ્યાય ૭. ૧૪૮

વલણુ.

ચતુર્દશો અધ્યાય ભાખ્યો, હરિકૃપાએ આજ રે;
વિમ્બેમાનંદ આતુર્ષિંશી, પુરાણની બાંધે પાજ રે. ૧૪૯

કડવું ૩૭ મું.

રાગ મેવાડો દેશીશ્ચર.

ધર્મરાય આવી ગયા રે, ટાળી સંશય નૃપનો જાણુ;
નિર્મળ નૃપ નવ થયા રે, તેણે યમ નવ યોલ્યા વાણુ. ૧
ચાતના રહી ભોગવા રે, દૂતે લીધો રાયને સાથ;
ધરાણીધર દુઃખી હવા રે, પૂછે વિદહકેર નાથ. ૨

ઠાળ.

વિદહપતિ કે' યમકિંકરને, કેવે પાપે કેવી;
ચોનિ પામે તે તું ભાખે, જોવી જાણુ તેવી. ૩
યમકિંકર કે' સાંભળ રાજ, એક ચિત્તથી તુંય;
પતિત નિકટથી ધન પ્રતિગ્રહ, કરતા ભાખું હુયે. ૪
તેવાં દિન જે દાન ગ્રહે તે, નરકથી છૂટે જ્યારે;
ગર્દભચોનિ પામે પે'લી, દુઃખ સહે અતિ ત્યારે. ૫
પતિતને ગમ્ય જોઈ કરાવે, તેહ કૃમિ થઈ જનમે;
અઘટિત દાન લેનારાની ગતિ, સાંભળી એવી અમે. ૬
માન ન રાખે ગુરુવરકેરં, મન કરે ધન હરવા;

- સ્ત્રી ઉપર કૂકું ચિત્તકર્તા, પામે નહિ પ્રભુ ! તરવા. ૭
- શ્વાન થઇ તે ભટકે ભામે, વામે સુખ સર્વત્ર;
- ગુરુપ્રતિ જે કૂકું ધારે, તેહ વર્ણવું અત્ર. ૮
- માતપિતાનું માન ન રાખે, તે જન રાસલ થાય;
- માતપિતાની નિંદા કરતા, થાય મેના રાય. ૯
- ભ્રાતસ્ત્રીનું માન ન રાખે, તે થાય કપોત;
- તેને દુઃખ દેનારો કૂર્મજ, થાય મકટે પોત. ૧૦
- પોષકજનનું અન્ન ખાઇને, ઇષ્ટ ન વાંચે તેનું;
- મૂઠતા પામી મર્કટ થાતો, મુખ નવ જોવું એનું. ૧૧
- પારકી થાપણ પોતાની કરી, જે રાખે જન જાણ;
- કીડો થઇ નરકમાં પડતો, છૂટે નરક અજાણ. ૧૨
- પરઉત્કર્ષ સહે નવ પોતે, છૂટે નરકથી તેહ;
- રાક્ષસ થઇ નરઆમિષ ખાતો, જાણો નિઃસંદેહ. ૧૩
- વિશ્વાસનો ઘાતી જન પાપી, ધરે મીનનું રૂપ;
- માછી મારે જીવે પાછો, ભટકે ભવ કુરૂપ. ૧૪
- માયાન્ન જવ તલ ને કળથી, સરસવ ચણા કલાય;
- શાલિ મગ ગોધૂમ ને અજસી, બીજાં ધાન્ય મનાય. ૧૫
- તૃણ આદિક જે માણી ચારે, તે મૂઠતાથી સોય;
- નકુલ મુખશો ઉદર થાતો, બિડાલ બેઠો જોય. ૧૬
- પરશ્રી સંગે વરૂ નર થાય, ઉચી ડોકે જોતો;
- વિક્રાજ વદન બિહામણું દીસે, વ્યાઘ્રને જોઇ રોતો. ૧૭
- ક્રમ અનુક્રમ કૃતરો થાયે, રૂગાલ ન થાય બગલો;
- ગીધ વ્યાઘ્ર ને કંક થાય તે, ભક્ષે આમિષ ઢગલો. ૧૮

- જે અધમોધમ પાપી માણસ, ભાઈની સીને ઇચ્છે;
આખરૂ લેવા યત્ન કરે તે, નરકની પીડા વાંચે. ૧૯
- નરક યાતના પૂરી થાતાં, કોયલ થાય પ્રમાણ;
એવાં અનેક દુઃખને પામે, જાણે જાણ સુજાણ. ૨૦
- કામી થઈ મિત્ર ગુરૂપત્ની, કે નૃપ ભાર્યા વાંચે;
પાપી નર તે શૂકરચોનિ, નરતા ભવમાં ઇચ્છે. ૨૧
- યજ્ઞ દાન વિવાહ વિષે જે, વિદ્ય કરે જઈ હાથે;
નરકકૃમિ થાય તે જાણે, આવે ન યુક્તિ સાથે. ૨૨
- વાકદાન એકની સાથે કરી, કન્યા આપે ખીજે;
તેની ગતિ પણ એના જેવી, થાય શીઝે ખીજે. ૨૩
- જે જન સુરપિતૃપ્રાણાણને, જમાડયા વિણ જમતા;
(તે) નરકથી છૂટી વાયસ થાતા, કા કા કહીને ભમતા. ૨૪
- પિતા સરખા મોટા ભાઈનું, જેહ કરે અપમાન;
નરકથી છૂટી કૌંચ થાય તે, જાયે સર્વ ગુમાન. ૨૫
- શૂદ્ર થઈને પ્રાણાણીકેરો, કરે સમાગમ જેહ;
કૃમિ થઈ તે કૂડો જન્મે, જાણે નિઃસંદેહ. ૨૬
- વળી શૂદ્રે પ્રાણાણીમાંથી, સંતતિને નિપજાવી;
કાઇનો કીડો થઈ પડ્યો તે, વળગ્યું આવી ભાવિ. ૨૭
- અધમોધમ જે ભૂડી જાયે, કર્યા પરે ઉપકાર;
નરકનિવૃત્ત થયા પૂઠે તે, થાયે શૂકર સાર. ૨૮
- કૃમિ મદ્ગુ ચાંડાળની જાતિ, પામે વારાફરતી;
મૂઠ ન જાણે કે આ સુખની, ઉતરી જશે ભરતી. ૨૯

કૃત્તમ્ કૂડો પુરૂષ થાતો, કૃમિ કીટ પતંગ;	
વૃશ્ચિક મીન ને વાયસ થાતો, ધરે કૂર્મ નીચનું અંગ.	૩૦
હાથે નવ હથિયાર જેહને, કે સાથે હોય જાણ;	
તેવાને હણતા નર જાણો, રાસભ થાય પ્રમાણ.	૩૧
બાળક સ્ત્રીની હત્યા કર્તા, પામે કૃમિનો દેહ;	
ભોજનચોરીકર્તા થાયે, મસિકા જન જેહ.	૩૨
એ માહે વળી ભેદ રહ્યા તે, સાંભળાવું આ વાર;	
એક ચિત્તે તું સાંભળ રાજા, પામીશ દુઃખનો પાર.	૩૩
ધાન્યની ચોરી જેહ કરે તે, નરક વિષેથી છૂટી;	
મૃત્યુલોકમાં બિડાલ થાયે, કૂતરાં નાખે કૂટી.	૩૪
ગુડ તિલથી મિશ્ર કરેલાં, ચોરે બોજ્ય પદાર્થ;	
તલસાંકળી આદિકથી જાણો, સર્વે એવો સાર્ય.	૩૫
તેહ સમૂહને ચોરે ને જન, તેહ મૂષક થઈ જતો;	
આજ્યચોર નકલ બને છે, વિષદંડ્યાને ખાતો.	૩૬
ચોરે અજનું આમિષ ને જન, તે મદ્ગુ વાયસ થાય,	
મત્સ્યમાંસનો હરણકાર તો, વાયસ થઈ મકલાય.	૩૭
ચોર કર્મ કરી હરિણકેરું, લાવે આમિષ જેહ;	
તે શકરો થઈ શિકાર કરતો, જાણો નિઃસંદેહ.	૩૮
મીઠા બોલો મીઠું ચોરે, તે વૃશ્ચિક વાયસ થાય;	
ચોરકર્મ દધિનું કરતા, કૃમિ થઈ અઠવાય.	૩૯
પયની ચોરી જેહ કરે તે, થાયે વાગોલ જાણ;	
તેલ ચોરે તે તેલમાંથના, જંતુ થાય પ્રમાણ.	૪૦

- મધ ચોરે તે મચ્છર થાયે, પૂરીઓ ચોર્યે કીડી;
ચોરી નિષ્પાવની કરતા, ઘરોળી થઇ રે' ભીડી. ૪૧
- આસવ કેરી ચોરી કર્યેથી, તેતર થાય અન્નાણુ;
લોહચોર તો વાયસ થાયે, કાંસે હારિત બાણુ. ૪૨
- શૈખ્યપાત્ર ચોરે ને જન તે, હોલો હોઇ ભટકે.
યવનોનુ' ભક્ષણુ થઇ તે, ઉંઘે માથે લટકે. ૪૩
- સુવર્ણપાત્રની ચોરી કરતાં, કૃમિની ચાનિ આવે;
રેશમીવસ્ત્રની ચોરી કરતા, કંકર નામ કહાવે. ૪૪
- સોળા કેરું આણું કરીને, ચોરી જાય નેહ;
કોશિટાંમાંહે બંધાએ, જન્મોજન્મે તેહ. ૪૫
- જમવા જાતાં વસ્ત્ર ધરે ને, દિજની નારી જાણુ;
સારંગ દિજ થાયે તે ચોર્યે, ખોલે મીઠી વાણુ. ૪૬
- બનાત કે ધાબળીઓ ચોરે, ક્ષોભ જાતિનું વસ્ત્ર;
કીર થઇ તે તો બધાએ, ઉતરી જાયે દસ્ત્ર. ૪૭
- સૂતર કેરું વસ્ત્ર ગ્રહે તે, ચક્રવાક થઇ અટકે;
માદા મરતાં મરવું પડે વળી, ભાઠામાંહે ભટકે. ૪૮
- ચોરી લેવા વહ્કલ વાંચે, તે બગલો થઇ બૂડે;
રંગાદિના પદાર્થ ચોરે, તે ઝાઝું નવ ઊડે. ૪૯
- એટલે મયૂર જાતિમાંહે, અવતરી નાચે નિત્યે;
ચોરી શાક તણાં ને કરતા, પીડાય એવી રીત્યે. ૫૦
- રક્ત વસ્ત્ર ચોરી લે ને જન, તે હવહવક થાય;

૪૧ નિષ્પાવ—વાત્ર. ૪૨ આસવ—એક જાતનું મધ. પ્રવાહી આવે. હારિત—એક જાતનું પક્ષી. ૪૩ શૈખ્યપાત્ર—રૂપાનું પાત્ર. ૪૪ કંકર—એ નામનું પક્ષી. ૪૭ ક્ષોભ—ચીર. દસ્ત્ર—ગર્વ.

કૃત્ત્વ કૂડો પુરુષ થાતો, કૃમિ કીટ પતંગ;	
વૃશ્ચિક મીન ને વાયસ થાતો, ધરે કૂર્મ નીચતું અંગ.	૩૭
હાથે નવ હથિયાર જેહને, કે સાથે હોય જાણ;	
તેવાને હણતા નર જાણો, રાસભ થાય પ્રમાણ.	૩૧
બાળક સ્ત્રીની હત્યા કર્તા, પામે કૃમિનો દેહ;	
ભોજનચોરીકર્તા થાયે, મશિકા જન જેહ.	૩૨
એ માહે વળી બેદ રહ્યા તે, સંભળાવું આ વાર;	
એક ચિત્તે તું સાંભળ રાજ, પામીશ દુઃખનો પાર.	૩૩
ધાન્યની ચોરી જેહ કરે તે, નરક વિષેથી છૂટી;	
મૃત્યુલોકમાં ણિડાલ થાયે, કૂતરાં નાખે કૂટી.	૩૪
ગુહ તિલથી મિશ્ર કરેલાં, ચોરે ભોજ્ય પદાર્થ;	
તલસાંકળી આદિકથી જાણો, સર્વે એવો સાર્થ.	૩૫
તેહ સમૂહને ચોરે જે જન, તેહ મૂપક થઇ જાતો;	
આજ્યચોર નકલ બને છે, વિષદંટ્યાને ખાતો.	૩૬
ચોરે અજનું આમિષ જે જન, તે મદ્ગુ વાયસ થાય,	
મત્સ્યમાંસનો હરણકાર તો, વાયસ થઇ મકલાય.	૩૭
ચોર કર્મ કરી હરિણકેરું, લાવે આમિષ જેહ;	
તે શકરો થઇ શિકાર કરતો, જાણો નિઃસંદેહ.	૩૮
મીઠા બોલો મીઠું ચોરે, તે વૃશ્ચિક વાયસ થાય;	
ચોરકર્મ દધિનું કરતા, કૃમિ થઇ અટવાય.	૩૯
પપની ચોરી જેહ કરે તે, યાચે વાગોલ જાણ;	
તેલ ચોરે તે તેલમાંયનો, જનું થાય પ્રમાણ.	૪૦

મધ ચોરે તે મચ્છર થાયે, પૂરીઆ ચોરચે કીડી;

ચોરી નિષ્પાવની કરતા, ઘરોળી થઇ રે' ભીડી.

૪૧

આસવ કેરી ચોરી કરચેથી, તેતર થાય અન્નાણ;

લોહચોર તો વાયસ થાયે, કાંસે હારિત નાણ.

૪૨

રૌપ્યપાત્ર ચોરે ને જન તે, હોલો હોઇ ભટકે.

યવનોનું ભક્ષણ થઇ તે, ઉંઘે માથે ભટકે.

૪૩

સુવર્ણપાત્રની ચોરી કરતાં, કૃમિની ચોનિ આવે;

રેશમીવસ્ત્રની ચોરી કરતા, કંકર નામ કહાવે.

૪૪

સોળા કેરું આણું કરીને, ચોરી જાયે નેહ;

કોશિઠાંમાંહે બંધાયે, જન્મોજન્મે તેહ.

૪૫

જમવા જતાં વસ્ત્ર ધરે ને, દિજની નારી જાણ;

સારંગ દિજ થાયે તે ચોરચે, જોલે મીડી વાણ.

૪૬

બનાત કે ધાળજીઆ ચોરે, કૌમ જાતિનું વસ્ત્ર;

કીર થઇ તે તો બધાયે, ઉતરી જાયે દસ.

૪૭

સૂતર કેરું વસ્ત્ર ગ્રહે તે, ચક્રવાક થઇ અટકે;

માદા મરતાં મરણું પડે વળી, ભાડામાંહે ભટકે.

૪૮

ચોરી લેવા વહકલ વાંચે, તે બગલો થઇ બૂકે;

રંગાદિના પદાર્થ ચોરે, તે ઝાઝું નવ ઊડે.

૪૯

એટલે મયૂર જાતિમાંહે, અવતરી નાયે નિત્યે;

ચોરી શાક તણા ને કરતા, પીડાય એવી રીત્યે.

૫૦

રકત વસ્ત્ર ચોરી લે ને જન, તે જીવજીવક થાય;

૪૧ નિષ્પાવ—વાત્ર. ૪૨ આસવ—એક જાતનું મધ. પ્રવાહી આયો. હારિત—એક જાતનું પક્ષી. ૪૩ રૌપ્યપાત્ર—રૂપાનું પાત્ર. ૪૪ કંકર—એ નામનું પક્ષી. ૪૭ કૌમ—ચીર. દસ—ગર્વ.

સતા પરની નિશાન રે'તી, નિશદિન દુઃખી થાય.	૫૧
સુગંધી ફેરા પદાર્થ ચોરચે, છછુંદર થાય તેહ;	
સામાન્ય વસ્ત્ર જે ચોરી જાય, શશલો થાય એહ.	૫૨
ફળ મૂળ ને કંદ ગ્રહે તે, તપુસક થઈ જવે;	
કાષ્ટ હરનારો કીડો થાય, હરિ કાષ્ટમાં રીવે.	૫૩
સુમન ચોરચે દરિદ્રી થાતો, પંગુ યાનને ચોરચે;	
શાક ચોર તો હારિત હોયે, કાષ્ટ ગ્રહેલું કોરે.	૫૪
જળ ચોરે તે આતક થાય, ભૂમિ ચોરે જે જન;	
દુઃખ દારૂણ પામે પૂરાં, સાંભળિયે ઇક મન.	૫૫
રૌરવાદિક નરક ભોગવી, તૃણ ગુહમ વેલી થાય;	
વૃક્ષજાતિના અનુક્રમે તે, એ વિધિએ પજાય.	૫૬
એમ દુરતાં કિંચિત ક્ષય પાપે, માનવ દેહે આવે;	
વળી કૃમિ કીટ પતંગ પક્ષીના, દેહ ધરે મન ભાવે.	૫૭
જળચર પશુ ચાંડાળજ થાય, વળી બળદ થઈ ભટકે;	
નાક ચઢાવી નીચું ભાળે, ભાર ભર્યાથો અટકે.	૫૮
ત્યાર પૂઠે તે પંગુ થાય, કુટ્ટી બધિર થાય અંધ;	
ક્ષય રોગી તે અક્ષય થાય, નેત્રરોગ સંબંધ.	૫૯
સુખને રોગે માહું લાગે, લાળ ગળે ચોપાસ;	
ગુદ રોગે ગાંડાશો ભટકે, અર્થે હર્ષે ન આશ.	૬૦

૫૧ છપછવક—એક જાતનો પક્ષી. એનાં પીછાં સતાં હોય છે. ૫૩ હરિ ૪૦—હરિ (ઇશ્વર) તેને કાષ્ટમાં રીવે—બંધ કરે. ૫૪ સુમન—ફૂલ. પંગુ—પાંગળો. યાન—વાહન. ૫૬ ગુહમ—ભોથ.

૫૮ પંગુ—પાંગળો. કુટ્ટી—કોટિયો. બધિર—મેહરો. અક્ષય—અનંતકાળ સુધી. ૬૦ હર્ષે ૪૦—અર્થે (અર્થ રોગથી) હર્ષની આશ રહેતી નથી.

- એવા એવા રોગે રંગાઇ, જન્મે ભૂમિ માંય;
અપસ્માર થાયે વળી પાછો, મૂર્છા થાયે જ્યાંય. ૬૧
- નરકકુંડ કે મૂત્રની માંહે, પડતો તે નિરધાર;
શૂદ્ર થાય વળી તે જાતે, રાતે ખાયે માર. ૬૨
- પૃથ્વી સુરભિ કનક હરે વળી, ચોરી લે વિદ્યાય;
લોપ કરે ગુરુ દક્ષિણાનો, દુઃખમાં તેહ ડટાય. ૬૩
- પાણિ ગ્રહણુ કરી પત્ની પોતે, તે બીજની કે'ય;
ચુક્તિ પ્રચુક્તિ કરી પ્રસંગ દે, ઠરવી અન્યની દેય. ૬૪
- યમયાતના સર્વે ભોગવી, થાય નપુંસક જાતે;
અગ્નિમાંહી સમિધ ન નાખે, કરે હોમ પ્રખ્યાતે. ૬૫
- અજીર્ણ વ્યાધિ તેને થાતો, મંદાગ્નિ મહામહા તે;
કૃતદ્રતા પરનિંદા કરતા, દુઃખની બેસે રાતે. ૬૬
- વચન મર્મના બેદ સરિખું, બીજને કહે નેહ;
નિષ્કુરતા નિર્દયતા વા'લી, પરસ્ત્રી સેવન દેહ. ૬૭
- અપવિત્ર થાવા પરધન હરવા, વાંચે ને મન માંય;
સુરનિંદા છેતરપંડીના, કરતાને કહું આંય. ૬૮
- અતિ કૃપણતા માનવહત્યા, કરતા ને ને જન;
શાસ્ત્ર વિષે નિષેધ કર્યા તે, કરે થઈ પ્રસન્ન. ૬૯
- તેહતાણી હું કહું પરીક્ષા, જાણો ભૂપતિ આમ;
નરક વિષેથી નિકળી આવ્યો, કરતો ફેડાં કામ. ૭૦
- નરકમાંય ભોગવતાં ને રહું, તે કરવાને પૂરં;
કુર્ણુદિ આવ્યો આ લોકે, સહે કષ્ટ અધૂરં. ૭૧

૬૧ અપસ્માર—ફેફરાનો વ્યાધિ. ૬૫ સમિધ—હોમદ્રવ્ય. ૬૬ મહા-
મહા—અતિધરો (મંદાગ્નિ).

પ્રાણી માત્ર પર દયા કમા જે, ધારે અહોનિશ;	
સર્વતું સારું બોલે બેઠા, કોઈ ઉપર નહિ રીસ.	૭૨
પર ઉપકારી સત્યાચારી, વચન હિતનાં બાળે;	
આગમ નિગમે જેહુ કહ્યું તે, શ્રોતાને પણ દાળે.	૭૩
તેને સિદ્ધાંતે જે ચાલે, દેવ દિવ ગુરૂ પદે;	
સિદ્ધ ઋષિતું પૂજન કરતાં, બીજાને નવ નિંદે.	૭૪
સમાગમ સારા જનકેરો, સારો ક્રિયા સાધે;	
સુહૃદ્ભાવ છે સર્વે સાથે, આણુઘટતું નવ લાધે.	૭૫
એવાં સારાં કર્મ કરે તે, મહાપુણ્યશાળી મોટો;	
સ્વર્ગ વિપેથી આવ્યો તે જન, જેનો નહિ કો જોટો.	૭૬
હે રાજન! મેં સર્વે ભાખ્યું, સારું માકું કર્મ;	
પાપીને ઉદ્દેશી ભાખ્યા, ધર્મકિરો ધર્મ.	૭૭
એ સર્વે જોયું રાજાજી, હાવાં ચાલો બીજે;	
નરક જોવાનું લખિયું કર્મે, જન જોઈ મન રીજે.	૭૮
પુત્ર કહે પિતાજી મુણિયે, યમકિંકર લઈ પાસ;	
જાવાને જવ રાજા લાગ્યો, થયા સર્વ ઉદાસ.	૭૯
વિનતિ કરીને તે સ્થળકેરા, નારકીશ કે' આમ;	
અહો ભૂપતે થોભો થોભો, વાને થાય વિરામ.	૮૦
બે ઘટિકા જે રહો વધારે, તો સુખી સહુ થઈએ;	
ઊભા રો' ઊભા રો' આંહી, ગુણગણ નૃપના ગઈએ.	૮૧
આપ અંગના વે'તો વાયુ, અમારી ઉપર આવે;	
આદહાદિત મન અમારું થાતું, સર્વે સુખ ઉપજાવે.	૮૨

- સર્વે પીડા પરિતાપને, દુઃખડાં દૂર પળાય;
માટે દયા કરે દામોદર, એ વિધ ગુણગણ ગાય. ૮૩
- એવું વચન સાંભળી સર્વેતું, રાજા પૂછે આમ;
હે યમદૂત કહે તું આને, સાથી થાય વિરામ. ૮૪
- મારામાં એવું શું છે ને, સહુ પામે આલ્હાદ;
મૌઠ પુણ્ય મેં સાધ્યું કેવું, વદા તજી મમાદ. ૮૫
- બીજાને સુખ થાયે મુજથી, કયા પુણ્યદ્રવ્ય ચોગે;
તે સર્વે વિસ્તારી લાખો, આ તન છે આરોગે. ૮૬
- યમકિંકર કે' સાંભળ રાજા, તેં પિતૃ દેવને પોધ્યા;
અતિથિને વળી પોષ્યવર્ગને, ભૂપ ભડા સંતોષ્યા. ૮૭
- તેમને આપતાં ને રહ્યું, તેવડે રાખ્યું તન;
ભૂખ્યા રહ્યો પણ ભારે ન ગણિયું, હે નૃપ તેં બોજન. ૮૮
- તે ત્રણ દેવે મન આરોપ્યું, તેણે તનવાયુ જાણ;
આલ્હાદ ઉપજાવે સહુને, પંચ કરે પરમાણ. ૮૯
- એ કારણસર નારકીઆને, પીડા ન થાયે પંડ;
તેં અમ્ભમેધ વિધિપૂર્વક કીધા, દીધા દુષ્ટને દંડ. ૯૦
- તે કારણની ધારણ ધારી, યમપુરીમાં યમરાય;
યંત્ર અન્ન અગ્નિથી પીડન, હેદન દાહ ન થાય. ૯૧
- તારે તેને કષ્ટ કારમાં, કોમળ યદ્યને જાય;
પુણ્યશાળી પાપીને જોતા, બેડા બેડા યમરાય. ૯૨
- રાય કહે ભાઈ ઠીક કહ્યું તે, જાયે પીડાતોની પીડ;
એ દાનથી બીજું નય દેખું, પીડની ભાગે ભીડ. ૯૩
- મારાવડે દુઃખીઆની પીડા, ને થાયે મહુ દૂર;

૮૬ આરોગે—આરોગ્ય. ૮૯ ત્રણ દેવે—શક્તિ, વિષ્ણુ અને શિવમાં.
૯૧ યંત્ર ઇન્—યંત્રથી પીડન, અન્નથી હેદન અને અગ્નિથી દાહ ન થાય.
૯૩ પીડાતોની પીડ—પીડાથી પીડાપણાઓની પીડા.

તે સુખ સ્વર્ગે હું નવ દેખું, બ્રહ્મલોકમાં ભૂર.	૯૪
જે નિકટ હું વાસ વસું તો, નારકી પામે સુખ;	
ભદ્રસુખ હું દુઃખશો ઊભું, સત્ય વદું મુજ સુખ.	૯૫
યમદૂત કે' ચાલો ચાલો, ઊભા ન રહિયે આંધ;	
પાપીની યાતના મૂકી પડી, સા'ચીની ઈંદ્રબાંધ.	૯૬
પ્રણયવડે તમે પ્રાપ્ત કર્યા તે, ભોગવો ભરપુર ભોગ;	
પાપી નેયાથી પાપજ લાગે, (જેમ) ચેપીરોગથી રોગ.	૯૭
રાજા કહે જ્યાં સુધી આ પ્રાણી, મુજથી પામે સુખ;	
ત્યાં સુધી કોઈ સ્થળે ન આવું, જે પામું અતિ દુઃખ.	૯૮
અરિપક્ષના હોય કદાપિ, આવ્યો સ્વયને શરણ;	
જે જન તેને શરણ ન આપે, ધિકાર જન્મ્યો ધરણ.	૯૯
દુઃખિત દીનનું રક્ષણ કરવા, થાય ન જેનો વિચાર;	
તે નરનાં તપ દાનજ મિથ્યા, મિથ્યા મખદ્વજ સાર.	૧૦૦
મૃત્યુલોકે કે પરલોકે, થાય ન તેનું કલ્યાણ;	
વળી બીજું યમદૂત બતાવું, સાંભળીએ સુભાણ !	૧૦૧
જે નરનું મન બાળક આતુર, વૃદ્ધ ઉપર નવ લાગે;	
તેને માણસ જેહ કહે તે, આતુરતાને ત્યાગે !	૧૦૨
શક્ષસ જેવો તેને જાણો, યમના દૂતો ! આજ;	
નારકી પાસે ઊભા રહ્યાથી, કયળે મારું કાજ !	૧૦૩
તપ્ત અગ્નિથી જેહ નિપજ્યું, ગંધથી ઉપજ્યું જેહ;	
સુંધા તૃષાથી જેહ નિપજ્યું, નરક નિઃસંદેહ.	૧૦૪
મૂર્ચ્છા ઉપજે એવું મોટું, તે પણ મારે માન્ય;	

૯૫ ભદ્રસુખ — બસા મોંવાળા ! (યમદૂતનું સંબોધન). દુઃખશો — જાડ જેવો સ્થિર. ૧૦૦ મખદ્વજ — યરનાં ફળ.

- રક્ષણદાન આ લોકને દીધે, માનું સુખ મહાન. ૧૦૫
- એકને દુઃખ થવાથી ઘણા જો, સુખ પામે આ સ્થાન;
- તો મુજને શું ન મળ્યું માનું, મારે આ સ્વર્ગ સમાન. ૧૦૬
- એવો દદ નિશ્ચે જોઇ મારો, ચાલ્યો જાં યમદૂત;
- યમકિંકર કે' રાજા ભાજો, ધર્મ વાસવ અદ્ભુત. ૧૦૭
- તમને તેડવા કારણ આવ્યા, માટે જાઓ જરૂર;
- ચાલો ચટપટ ઝટપટ થાઓ, દાનેશ્વરી મહાશૂર ! ૧૦૮
- એવે અવધિ પાપતણા ત્યાં, આવી રહ્યો રાયકેરો;
- યમરાય આવી એમ બોલ્યા, સફળ કરો મમ ફેરો. ૧૦૯
- ભારી નૃપાળ ભૂપાળ ભૂમિમાં, તે' કરી સેવા મારી;
- તેણે કારણ તેડવા આવ્યો, અપવર્ગ આ વારી. ૧૧૦
- આ વિમાનમાં બેસી જાઓ, વાર ન કરશો કાંઈ;
- પાર્થિવ કે' પરમેશ્વર ! સુણિયે, મારે રે'વું આંહી. ૧૧૧
- નારકીશ આ નરકે પામે, પીડા પરમ નિધાન;
- આર્તસ્વરે રક્ષણ કરવા કે', એનું ક્ષણ નિદાન ? ૧૧૨
- પોકારી હોકારી ભાજે, મૂકું તેને કેમ;
- સ્વર્ગે ન આવું હું એ કાળે ! રૂડા ! રાખો રે'મ ! ૧૧૩
- દંદ્ર કહે ધરણીધર ! મા'રું, સાચું સાંભળ્ય વેણ;
- પાપી પાપ કરમને ભોગે, તે શેનું દુઃખદણ. ૧૧૪
- પ્રણયકર્મ તે' કીધાં પૂરણ, માટે જાને સ્વર્ગ;
- એ માંહે આનાકાની શી, વર્ણસંકર એ વર્ગ. ૧૧૫
- પાર્થિવ કે' હે ધર્મ પ્રભુ, અહો શચીપતિ શક;

૧૦૭ વાસવ—ઈંદ્ર. ૧૧૦ અપવર્ગ—સ્વર્ગ(માં). ૧૧૧ પાર્થિવ
—રાજા. ૧૧૨ આર્તસ્વરે—દુઃખ ભરેલા સ્વરથી. નિદાન—મૂળ કારણ.
૧૧૪ ધરણીધર—રાજા.

જે જાણો તો સંશય ટાળો, વસનું વળગ્યું વફ.	૧૧૬
પરિભાણ કો' પુણ્ય મારાનું, કૃપા કરીને દેવ;	
એટલું સાંભળવા મન ઇચ્છા, સાચી સાધું સેવ.	૧૧૭
ધર્મરાય કો' સાંભળ્ય રાજ, તારું પુણ્ય અમાપ;	
અબિધબિંદુ અસંખ્ય ગણાયે, અસંખ્ય તારા આપ.	૧૧૮
આકાશમાં રહી એક ચળકે, ખીન્ને અંખો થાય;	
તેની સંખ્યા થાય ન કદિયે, વૃદ્ધિધાર ગણાય ?	૧૧૯
સુરસરિતા તટપુલિત કણુની, સંખ્યા ભાષે કોણ;	
અપાર માંહે ગણતી એની, તેવાં તારાં પુણ્ય આણ.	૧૨૦
કોઇથી સંખ્યા થાય ન તેની, જાણો જાણ મુન્તાણ;	
કરી દયા અધુના તમે રાજ, પુણ્યનું વાધ્યું પ્રમાણ.	૧૨૧
નારકી છવ ઉપર નથી કોઇયે, દયા કરી દયાળ;	
કોટચાવધિગણું વાધ્યુ તેથી, પુણ્ય તારું ભૂપાળ.	૧૨૨
પરવરો પાર્થિવ તે કારણ, સ્વર્ગ વિષે સુખ લેવા;	
પાપના બોક્તા પાપી કરીએ, ફેર કૃપાણુજ નેવા.	૧૨૩
પાપ કર્મે પાપજ નિષઞ્યાં, તે કરવા દો નાશ;	
તવ રાજ ધર્મણું બોલ્યો, સ્મિત કરીને હાસ.	૧૨૪
હું નિકટ નારકી નવ પામે, સુખનું સમાણું લેશ;	
તો સમાગમ સત્પુરૂષનો, કરશે કો દેવેશ.	૧૨૫
દેવેશ્વર એ કારણ માટે, મારું જે સુકૃત અલ્પ;	
સર્વ સમરપું નારકીને હું, કપાય કષ્ટના કલ્પ.	૧૨૬

૧૧૮ અબિધબિંદુ—સમુદ્રના પાણીનાં ટીપાં. ૧૨૦ સુરસરિતા ઈન્દ્ર-
દેવ નદી ગંગાના કિનારાની રેતીના કણુની. ૧૨૧ અધુના—હમણા.

૧૨૩ પાપી—પાપીને. કૃપાણુ—તરવાર. ૧૨૬ કલ્પ—અંશાત અનેક
કલ્પ લગી પોટોએ એટલાં કષ્ટ.

પુણ્ય પ્રભાવ ને મારો હોયે, તો થાવ નારકી મુક્ત;	
ઈંદ્ર કે' પુણ્ય વધ્યું' પ્રથમથી, અર્પણ દાન યુક્ત.	૧૨૭
પ્રથમ કરતાં હંચા પદને, પામ્યા પાર્થિવ જાણ;	
પાપ કર્મી નારકી છૂટ્યા, તેહ જીવ્યા સુજાણ.	૧૨૮
પુત્ર પિતાની પ્રત્યે ભાવે, એવો રાજા જોઈ;	
વિયતમાંથી વૃષ્ટિ થાતી, પુષ્પની સાધી સોઈ.	૧૨૯
પુરંદરે પૂર્ણ પ્રેમથી, રાય વિમાન બેસાડ્યો;	
સ્વર્ગલોકમાં સાથે સાથે, સુરેંદ્રે તો તેડ્યો.	૧૩૦
એ યાતનામાંથી મુક્ત થયો હું, વળી બીજા અનેક;	
કર્માનુસારે જાતિ વ્યક્તિ, પામ્યા એકે એક.	૧૩૧
દિવસત્તમ એ રીતથી સર્વે, નરકનું વર્ણન કીધું;	
જે જે પાપે જે જાતિમાં, જન્મે તે સાથે લીધું.	૧૩૨
એ પ્રકારે ઉભય બેદથી, સર્વે સંશય ખોડ;	
જ્ઞાન પૂર્વ અનુભવે પ્રકટ્યું, જેવું જોયું જોઈ.	૧૩૩
જે મેં જોયું તે સંભળાવ્યું, વર્ણવી વાણીએ આજ;	
હે મહાભાગ હવે શું ભાખું, સોંપીએ શુભ કાળ.	૧૩૪
પુરાણી બાવા પૂરે પૂરે, લક્ષ દધ આ કે'જે;	
સંસ્કૃતમાં જો શૂન્ય વળે તો, પ્રાકૃત પાસે લેજો.	૧૩૫
કે'વાનું તે કાઢી નાખી, આચરવાનું રાખી;	
રૌરવ નરકે જાતાં અટકો, સીધી સાજ્યો દાખી.	૧૩૬

૧૨૯ વિયતમાંથી — આશ્રમમાંથી. ૧૩૦ પુરંદરે— ઇંદ્ર. ૧૩૩ ઉભય બેદથી—સ્વર્ગ અને નરકના બેદથી. ૧૩૫ શૂન્ય વળે—અર્થાત્ ન સમજે તો.

ધતિશ્રી માર્કંડેય પુરાણે, પિતાપુત્ર સંવાદ;
પંચદશોધ્યાય પૂરાણ થાતાં, મગટયો અતિ ઉલ્લાદ.

૧૩૭

વલણુ.

ઉલ્લાદ ઉર મગટયો અતિ, ગુણગણ હરિના ગાઈ રે;
વિમ્બ મેમાનંદ નામ મિથ્યા, પુરાણી રાઈ મા'રાઈ રે.

૧૩૮

કંકણું ૩૮ મું.

રાગ મહારાની દેશી.

પિતા કે' સુણુ પુત્ર તું, કહી હેય વાત સંસારની;	૧
ઘટી યંત્ર જેવી સરખી રીતિ, સરસ શ્રીના સારની.	
સ્વરૂપ એવું તેં કહ્યું તે, યથારથ સરવે ખરું;	૨
તે જાણિયું મેં જુક્તિથી, તવ માર્ગ કેવો હું ધરું.	
પુત્ર કે' પિતા સુણો, રાંકા તજી શ્રદ્ધા ધરો;	૩
મારું વચન હૃદયે ધરી, સંસાર સાર કરો પરો.	
આશ્રય કરો આશ્રમતણો, આ વાનપ્રસ્થ વિચારીને;	૪
વિધિપૂર્વક વર્તી તેમાં, ત્યાગ તનમાં ધારીને.	
કરો પરિગ્રહ અગ્નિનો, નિજ મહા માનસ મારીને;	૫
પરમાત્મમાર્હે આત્મને, આરોપવો અવિધારીને.	
સુખદુઃખ ને કુધાતૃપ્ત્યાદિક, દ્વંદ્વ મૂકો નામથી;	૬
વ્યવસાય વાણી પરિ કરી, નિવૃત્તિ પામો કામથી.	
એકાંતરે બોજન કરી, દીંદ્રિયો રાખો કાબુમાં;	૭
વાસ વસવા મન ધરો, ગિરનાર કે વણી આણુમાં.	

૧ દેવ—તજવા જેવો. શ્રીના સારની—સદ્ગુણના તત્ત્વની. અર્થાત્
ધનાદિક પણ ધર્મીયંત્રની પેઠે અસ્થિર છે. ૫ પરિગ્રહ—ગ્રહણ. મહા—
(કિ. વિ.). ૬ દ્વંદ્વ—જોડાં.

- આળસ રહિતે આચરે મળુ, ભિન્નચર્યા ભાવથી;
બાહ્ય વિષય છોડી દઈ સહુ, યોગ ધારે સાવથી. ૮
- યોગકર્માસક્ત થાતાં, શું બને તે દાખવું;
પ્રતીકાર થાયે દુઃખ યોગે, નિઃસંગકેરું ભાખવું. ૯
- ન વરણાય એવી અનુપમ સહુ, મુક્તિ માને લોક ને;
તેતણેા હેતુ યોગ બાણ્યે, ટળે સર્વે શોક એ. ૧૦
- આવવું નવું સર્વ થાશે, યોગમાંહી મળ્યે સદા;
પંચ ભૂતની ભૂતિ ટળશે, દુઃખ નહિ દેખો કદા. ૧૧
- પિતા કે'છે વત્સ મુજ, ફરી જન્મ ને ધરવેા પડે;
દુઃખ ખમવા દહુ ધરી ને, તે મટે ભય શેવડે ? ૧૨
- હેતુ મુક્તિતણેા ને તેં, યોગ ભાખ્યો મુખથી;
તેહ કે' વિસ્તારીને તું, સર્વ મુણ્ડું મુખથી. ૧૩
- યોગમાં આસક્તિ રાખે, સ્વભાવથી મમ આતમા;
નિઃસંગ માનું તેથી તેને, તોય છે તેને તમા. ૧૪
- સંસારબંધન નવ પડું હું, એવી મારે આશ છે;
યોગ ભાખો યોગીમુત સહુ, નેહ તારી પાસ છે. ૧૫
- સંસારરૂપી સૂર્ય તાપે, ખેહ થાયે દહુ આ;
તે રૂપ માનસનેજ છાંટો, તેહ ભાખું નેહ આ. ૧૬
- બ્રહ્મજ્ઞાન રૂપી હિમ જળથી, ડંડ હિમ બની ગયો;
તે તુજ વચનવારિએ મુત, તાપ તનકેરો વ'યો. ૧૭
- અવિદ્યા રૂપ અજગરે હું, ગળી કાઢ્યો બા'ર છે;

૮ બાહ્ય—બાહ્યારના. ૯ પ્રતીકાર ઈ—જેનાવડે દુઃખના સંયોગનો પ્રતીકાર થાય છે. નિઃસંગ ઇ—નિઃસંગતું સુખ (મુક્તિ).

૧૧ ભૂતિ—વૈભવ. અર્થાત્ સંસાર. ૧૬ છાંટો—(બ્રહ્મજ્ઞાન રૂપી જળથી).

પીડાયલો પિંડે ઘણો હું, મૃતક દહ અસાર છે.	૧૮
તેહ તારે વેણુ પીયૂષે, જીવશે ને જાગશે;	
ક્ષેત્ર ધર ને પુત્ર પત્ની, સુત આ જીવ ત્યાગશે.	૧૯
ઇત્યાદિ સર્વે કષ્ટકારી, મૂકશે મમતા પરિ;	
વિજ્ઞાનકુંચી દે બતાવી, જેહ તેં હૃદયે ધરી.	૨૦
દુઃખકેરી શૃંખલાને, તોડી મુજને મુક્ત કરચ;	
જ્ઞાનઘોડે ચઢાવી દધ, પિતાકેરો હસ્ત ધરચ.	૨૧
પિતા તારે પુત્રને કે, પુત્ર તારે બાપને;	
ન્યાય એવો શાસ્ત્રમાંહે, કશું કે'વું આપને.	૨૨

વલણુ.

આપ છો આણુમાપ મારા, સદાચારી સુત રે;	
તદા ભાષે પૂત ત્યાં, મહામનહર પૂત રે.	૨૩

કંકણું ૩૯ મું.

રાગ ગોડી.

નમસ્કાર કરું ગુરુરાય, નમું ગણપતિ મહાકાય;	
નમું શંકર યોગાચારી, નમું શુક્રમુનિ શ્રક્ષાચારી.	૧
નમું શ્રક્ષા વિષ્ણુદેવ, તજી તન મનનો અહમેવ;	
હરિ પૂરો આશા આ વારી, યોગધર્મ કહું વિસ્તારી.	૨
જેવી ભાષા પ્રાકૃત મારી, તેવી યોગની ચુકિત સમારી;	
ગિર્વાણુ ભાષા મહાભારી, અતિ સરસ અને વળી સારી.	૩
નવધા ભક્તિ મહામોટી, પણ નાસ્તિકને મન ખોટી;	

૧૮ પીયૂષે—અમૃતવડે. ૨૧ શૃંખલા—બેડી. ૨૩ પૂત—પૂત્ર. પૂત—પવિત્ર (વચન).

- તેવા સંસ્કૃતનાસ્તિક સર્વ, કેવા તેને ભાષાગર્વ ! ૪
- મહાભાયાને મૂકી વેતી, ધારી સારી સુખ ન દેતી;
કરી ભાષા માર્ગ અનેક, ભૂલ્યા વૈખરીકેરો વિવેક. ૫
- તેહ વિવેક લાવવા માટે, ગિરવાણુ ગિરાને ઘાટે;
મૂઠ મારા જેવા ઉતાર, યયા તેણે આપું વિચાર્યું. ૬
- સારી ગિરાનો સ્વાદ લેવા, અન્નણને કેવી તે કે'વા;
કિંચિત માર્ગના દર્શક થાવું, યોગ વેદાંત યુક્તિએ ગાવું. ૭
- હોય આકાશમાં સૂર્ય જેહ, કંઈ વિધિએ લવાય તેહ;
તોય બાળકને ભરી પાણી, પિતા માતા આપે આણી. ૮
- તેટલું ન લવાય ગિરાથી, કંઈક લવાય વડ વીરાથી !
તે નેઈ શે થાવું નિરાશ, વધારવી વડપણ આશ ! ૯
- એવા એવા કરીને તર્ક, કથા આરંભુ અલર્ક;
એકે ચિત્તે સાંભળો સર્વ, મહાપવિત્રકારી પર્વ. ૧૦
- સુત પિતાનો સંવાદ, સુણો પરો કરી પ્રમાદ;
કહે તનુજ સુણો તાત, પૂછી અલર્કે ભાષુ વાત. ૧૧
- બુદ્ધિશાળી દત્તાત્રેય મુનિ, તેવો અલર્ક પૃથ્વક ગુણી;
તેને કહ્યો યોગ જે રીત, તેહ સુણાવું ધરી પ્રીત. ૧૨
- થશે આત્મા માંહી ઉજેહ, તવ પિતા કરે સંદેહ;

૪ સંસ્કૃતનાસ્તિક (સંસ્કૃતભાષા ભણવાથી સ્વભાષાની આસ્થા વિનાના). કેવા ઇન્—તેમને સ્વભાષાના ગર્વ કેવા ?

૫ મહાભાયા—સરસ્વતી—વાણી. સંસ્કૃત વાણી સારી છતાં તેના ન બાળનારને તે સુખ આપનાર ન હોવાથી તેને વેહેતી મૂકી અને જૂદી જૂદી ભાષા રૂપી અનેક માર્ગ કર્યા, તથા એમ કરીને વૈખરી (વર્ણાત્મક વાણી) નો વિવેક ભૂલ્યા.

૯ ગિરાથી—સંસ્કૃત વાણીમાંથી ? વડ વીરાથી — કોઈ મહાપ્રવિધી વધારવી ઇન્—મોટા (કવિ) થવાની આશા વધારવી.

- દંતાત્રેય તે કોનો સુત, કથી રીતે રહ્યો યોગ પૂત. ૧૩
- યોગ સંબંધી કયો મત્ર, તેની કેવી મનસા તૃપ્ત;
- મહાભાગ અલર્ક તે કોણ, એવું સાંભળિયું નામ યોણ. ૧૪
- પુત્ર કહે સુણો મહાન, નગર નામે પ્રતિષ્ઠાન;
- તેમાં કૌશિકકુળનો વિપ્ર, વાસ વસતો કહું ક્ષિપ્ર. ૧૫
- તેના પૂર્વજન્મને પાપે, કાયા કુષ્ઠરોગ સંતાપે;
- મહાવ્યાધિગ્રસ્ત ભરતાર, જોડ સેવા કરતી નાર. ૧૬
- પરમેશ્વરથી વધુ માને, વદે લોક શે ભજે આને !
- તેનું સુણે ન શ્રવણે વેણ, માને પતિનિંદા દુઃખદ્રણ. ૧૭
- પતિને અંગે યોજે તેલ, રાખે રાખા રૂડો મેળ;
- નવરાવે નારી નહે, વાંચે શે સુખ થાયે દહે. ૧૮
- હસ્ત પાય આંપે હેતે, વસ્ત્ર સળવે વપુ વેતે;
- જમાડે રમાડે જાણ, કંઈ વિછા ધુએ નિરવાણ. ૧૯
- થતું મૃત્તાદિથી મલિન, કરે સ્વચ્છ મહિલા અનુદિન;
- કુષ્ઠ રોગથી રૂધિરમવાહ, ચાલે અંગથી ઉઘડ રાહ. ૨૦
- તેહ ઘોઘ નાખે નારી, સુખકાળ દે રાધ્યા સમારી;
- એવા એકાંતિક ઉપચાર, વદી વર વાણી નિરધાર. ૨૧
- કરે પિનચે વરતી જાણ, સેવા સાધે ધારી પ્રાણ;
- તથાપિ તે પ્રાણણ ક્રોધી, જોતો છીડાં જાંવડા શોધી ! ૨૨
- કઠોર વેણ વદે મહાકૂર, થાયે સતી ઉપર શૂર;
- મો'ર મો'રની ગાળો માપે, તિરસ્કાર કરી તન તાપે. ૨૩

૧૩ યોગપૂત—યોગથી પવિત્ર. ૧૬ મહાવ્યાધિગ્રસ્ત—મોટા રોગથી

ગળાયેલો ૨૩ મો'ર મો'રની—મારે દીમનની. અર્થાત્ બહુ બૂડી.

- રંડા મિયપણાનો શબ્દ, અન્ય થાય કુલટા ઉપલબ્ધ;
તડે મારવા કરી મરોડ, તરણીને કરે તરછોડ. ૨૪
- ક્રોધમાં પડી જાયે ભૂમિ, જાયે મારવા ઝૂમી ઝૂમી;
પડે પૃથ્વી જ્યારે નાથ, શ્યામા સા'યે ત્યારે હાથ. ૨૫
- વનિતાનો કહે કોઈ વાંક, કહું હું તો તે મહારાંક;
કહે દાઢ વાંક હશે કોઈ, તેહ રહે ભવોભવ રોઈ । ૨૬
- માત્ર વાંક જે કહે પ્રાણી, તો થાય પીડા અંગ પ્રમાણી;
કુબ્ધ રોગે કળતર થાય, ચતુરાપર ચીડિયાં ખાય. ૨૭
- તે સર્પ સહન કરે નારી, તેના પર જઈએ બલિહારી;
ગણે પતિને દવાધિદવ, સાધે અહોનિશ તે સેવ. ૨૮
- મહામલિન અંગે મૂઢ, નારી માને ગરડારૂઢ;
માને સર્પ પુરુષથી શ્રેષ્ઠ, એનાથી નર માને નેહ. ૨૯
- પગે ચલાય નહિ નિરવાણ, બોલ્યો તે નારીશુ વાણ;
એક દિવસને સમાજેગ, તેના કંઈ થયો શાંત રોગ. ૩૦
- ત્યારે બોલ્યો મુખેથી આમ, અહો ધર્મજ્ઞ મારી શ્યામ;
આપણા નગરની માંય, રાજ્યમાર્ગે વેશ્યા રહે જ્યાંય. ૩૧
- તેને આજે દીડી મેંય, ઘણી વાર દીડી હશે તેંય;
તેહ તરણી કને જાવું, મારા મનમાં આવ્યું આવું. ૩૨
- મારું ચિત્ત રમે તેનામાં, આહા ! સ્વરૂપ શું એનામાં;
તે સ્ત્રી જોઈ મેં પ્રાતઃકાળે, હવાં રાત્રી થઈ હે બાળે. ૩૩
- મેં જોઈ તેને જે વાર, ત્યારથી લાગી હૃદ નિરધાર;
મને સર્વાંગે તે નારી, નવ આલિંગે નિરધારી. ૩૪
- તો થાયે આજે મૃત્યું મારૂં, સ્વામિની હું સત્ય ઉચ્ચારૂં;
ગર્જમે'લા વદે આવું, નવ શંકામાં મન લઈ જાવું. ૩૫
- કહે મૂઢ તે મુખે તદા, કામવિકાર વસે સદા;

પ્રાણીમાત્રમાં વસે તે વઠ્ઠ, મોહ્યા બ્રહ્મા મોહ્યા શક.	૩૬
જે મેં દીઠી વારાંગના, ઘણા મોહ્યા તેના વના;	
કરે પ્રાર્થના તેને માટે, કંઈ ન મળ્યે ઉચ્ચાટે.	૩૭
એવી વારતા સાંભળી આજ, રૂપે ચળે મોટા મહારાજ;	
તું ગઈ લેવા ફૂલ, ત્યારે પ્રગટ્યું હું ને શૂળ.	૩૮
મેં મુખ કર્યો પોકાર, આવ્યો એક જન સુણી હોકાર;	
તેણે કહી હું ને સહુ વાત, મેં પૂછી દીઠી પ્રભાત.	૩૯
મારી ઇચ્છાને તે કળિયો, શૂળ શય્યે હશી વળિયો;	
હવાં સાંભળ નારી તુંય, આ દહે અપંગ છું હુંય.	૪૦
તેની પાસે કેમ જવાય, સિદ્ધિ મનારથની કેમ થાય ?	
લાગે વિષમ વારતા એહ, હોયે દુકાળમાં કંઈ મેહ ?	૪૧
એમ વદી નાખ્યો નિઃશ્વાસ, રે રે પો'યે શે મારી આશ !	
આવી જોઈ પતિની દશા, ગુણ ગોરીને દિલ વસ્યા.	૪૨
સત્કુળમાં જન્મેલી જાણ, પતિધર્મ ધર્યો પ્રમાણ;	
તેણે જોયો કામાતુર સ્વામી, સર્વ ધન લીધું મહાનામી.	૪૩
જેથી રીઝે વેશ્યાનું મન, તેણે લીધું સર્વસ્વ ધન;	
ખાંધી કટિ પટકુળે કરી, જેને સ્વામીસેવા ઉર વશી.	૪૪
સ્કંધે એસાડી લીધો નાથ, બે કર મૂકાવ્યા સ્વમાથ;	
ધીમે ધીમે ચાલે મહિલા, કહિયે કથીવિધ રાત્રીએ વહિલા !	૪૫
કર્મના જોગ જુઓ ભાઈ, કેવી રણસંબંધ સગાઈ ?	
આવ્યો મેઘ ચઢી ચારે પાસ, ગયો કાપાનોય પ્રકાશ.	૪૬
દશ દિશામાં અંધકાર, તેવે સમે ચાલે કયમ નાર !	

૩૭ વઠ્ઠ—વાંકા (કામદેવ). શક—ઈંદ્ર. ૩૭ તેના વના—તે ન મળવાથી. ૪૫ વહિલા—ઇન્દ્ર—વહિલા સારસ રાત્રી છે માટે તેને સારસનું નેકું શીરીને કહી રાત્રીએ—સંકટ. ૪૬ કાપાનોય—રાત્રીનો પથ.

રાખવા સતીકેરું સત્ય, વિચારી વીજળીએ મત્ય.	૪૭
ક્ષણે ક્ષણે કરે અખકાર, માર્ગ દખાડવા નિરધાર;	
તેને પ્રકાશે સાચવી ચાલે, ખાડા ટેકરા નારી ભાળે.	૪૮
એ પ્રકારે સહી દુઃખ, ઇચ્છે પતિને કરવા સુખ;	
રાજમાર્ગમાં ચાલી જાય, થાક લાગે પણ ન ખાય.	૪૯
એવે એક થયું અવનવું, યથામતિએ તેહ કહું;	
તેહ માર્ગકેરે મોઝાર, પરોવ્યા માંડવ્ય શૂલીએ સાર.	૫૦
નહિ ચોર છતાં કરી ચોર, દીધા શૂળિયે મુનિકિશોર;	
મૌનવ્રત ધર્યું મુનિ માટે, નવ આવ્યા મરતાં ઉચ્ચાટે.	૫૧
તેહ શૂળીકેરી પાસે, ગઇ નારી પતિકેરી આસે;	
ગઇ વીજળી આકાશમાંય, કે નારી અકુળાતી ગઇ ત્યાંય.	૫૨
જ્યાં શૂળીએ ઋષિ ફરકે, તેને અધારે દિવ્જ પગ અડકે;	
પીડાયલા મહાદુઃખે જાણુ, તેનું કરે કોણ પ્રમાણુ.	૫૩
તેવા દુઃખીને અડક્યો પાગ, હાલ્યું અંગ હાલ્યા મહાભાગ;	
તે સમે મુનિના નીમ, ઘચો પૂરો આવી રહી સીમ !	૫૪
આવ્યો તો બોલવાનો વારો, ગચો સમય મૌનનો સારો;	
તેથી બોલ્યા મુખે એમ, કયા દુષ્ટે મૂકી આ રોમ !	૫૫
જેણુ દુઃખીઆને દુઃખ દીધું, તેને જોઇએ શાસન કીધું;	
જેણુ દુઃખ દીધું મને જાણુ, તેના સૂર્ય ઉગ્યે જશે પ્રાણુ !	૫૬
એમાં સંશય નહિ લગાર, સૂર્ય ઉગ્યે મરે નિરધાર;	
સૂર્યનું દર્શન નવ દેખે, જેહ દુઃખી હુંને ઉવેખે.	૫૭
એવો દારૂણ પ્રાક્ષણશાપ, સુણી પામી સ્ત્રી સંતાપ;	

૫૦ માંડવ્ય—માંડવ્ય ઋષિને. એ ઋષિને ચોર ધારીને રાજાએ શૂળિ-
ઉપર ચઢાવી રાખેલા હતા. ૫૧ મુનિકિશોર—મુનિના પુત્ર.

બોલી મુખથી એવુ વેણુ. સૂર્ય ઉગશે નહિ દુઃખદણુ.	૫૮
જેણે મરે પતિ મારો, તેહ સૂર્યનો ઉદય નિવારો;	
એમ શાપી ચાલી સતી, ગણિકાજેહ ગદ્ય મહામતિ.	૫૯
દાર ઊભી રહી બોલી નાર, પુંશ્ચલિ ઉઘડયને બાર;	
મુખ માગ્યો લે તું દ્રામ, નિવાર્ય સ્વામીનો કામ.	૬૦
ગણિકા નિકળી ઝરૂંબે, એવે વાડવ આવ્યો દુઃખે;	
એકાકી તે બોલ્યો બોલ, તરૂણીનો ધારી તોલ.	૬૧
થઈ મનસા પૂરી મારી, હવાં ગેહે ચાલ્ય તું નારી;	
પાતિવ્રત્ય પાળે તુંય, શે પત્નીવ્રતને મૂકું હુંય.	૬૨
ચાલ્ય વે'લી વે'લી ઘેર, કંઈ મુણવી ન મારે પેર;	
તુંથી હેઠું વિશ્વ હું માનું, સખજે વનિતા સહુ છાનું.	૬૩
એમ કહેતામાં વળી પાછી, થાય અબળા અતિશે આછી;	
ઉભી ગણિકા મારે હાક, જેને યૌવન ધનનો છાક.	૬૪
આવી નારી ઘરમાં ધસી, નવ પ્રાણહરણની પીડા વશી;	
હર વિધિ ન હારે વિબલ્યુ, સતીથી મોઠા નહિ નિબલ્યુ.	૬૫
પછે શું ગળું સૂર્યકેરું, સતી દયાળકેરું દેરું;	
સવિતાભાવે રહી રાત, હવો નહિ કદી પરભાત.	૬૬
તે જોઈ પામ્યા ભય દેવ, તણ તન મનનો અહમેવ;	
કે'વા લાગ્યા મુખથી આવું, સ્વાધ્યાયરંહિત થઈ કયાં જાવું ?	૬૭
વપટકાર સ્વધા ન સ્વાહા, એ વિહોણું વિશ્વ છે આહા !	
એ નાશ ન પામે કેમ, રહે કેમ ક્ષિતિજનું દેમ.	૬૮

૬૨ પાતિવ્રત્ય—પતિવ્રતાપણું. ૬૫ નિબલ્યુ—નયશાળી. ૬૬ સવિતા-ભાવે—સૂર્યના અભાવે—સૂર્ય ન હોવાથી. ૬૭ સ્વાધ્યાય—વેદાધ્યયન.

૬૮ વપટકાર—દેવને બલિદાન આપતી વખતે કરવાનો ઉચ્ચાર. સ્વધા—પિતૃને બલિદાન આપતાં કરવાનો ઉચ્ચાર. સ્વાહા—અગ્નિને બલિદાન આપવાનો ઉચ્ચાર. ક્ષિતિજ—પૃથ્વીમાં ઉપજેલા પ્રાણીઓ.

- દિવા રાત્રીની ગતિ વિના, સુર યસે ન યદ્યએ ભીના;
થાય માસ ઋતુનો ક્ષય, જાયે ક્ય અન વિક્રય. ૬૯
- થાય તેના જ્યારે નાશ, દય અયનનો થાયે -હાસ;
દક્ષિણાયન ઉત્તરાયન, શે જણાય વાહી કે વન. ૭૦
- એમ અયન નવ લે'વાય, સંવત્સર શી પેર ક્રે'વાય;
સંવત્સર વિના કાળ ગણુતી, રહે પ્રવૃત્તિ તેની આદ્યુતી. ૭૧
- પતિવ્રતાને વેણે બંધાયો, સૂર્ય ઉદયમાં ન સંધાયો;
નવ ઉગે સૂરજ જ્યારે, સ્નાનાદિક ન થાયે ત્યારે. ૭૨
- અગ્નિમાં આહુતિ નવ પડે, જ્ઞાનાદિક અભાવ તેવડે;
પાવકમાં હોમ કર્યા પાખે, આપણું પોષણ કો દાખે. ૭૩
- તે પોષણ વિણ ન ધર્મ, જાયે આપણો ગળી ગર્મ;
મનુષ્યમખભાગે તૃપ્ત જ્યારે, વૃદ્ધિ કરીએ આપણુ ત્યારે. ૭૪
- તેણે તણુ અન્નની થાય નિપજ, અનુગ્રહની એહ ઉપજ;
વૃદ્ધિથી થાય ઔષધી જાણુ, તેવડે કરે યજ્ઞ પ્રમાણુ. ૭૫
- યજ્ઞ કરીને પૂજે દેવ, સાધે સાચી સર્વની સેવ;
ત્યારે મનોરથ પૂરે તેના, ગુણ કહું એના કે તેના. ૭૬
- અધોવૃદ્ધિ કરીએ દેવ, ઉર્ધ્વવૃદ્ધિ નર કરે તતખેવ;
આપણે વરસાવીએ જળ, હુતદ્રવ્ય નરવૃદ્ધિ વિમળ. ૭૭
- જે દુરાત્મનુ દુષ્ટનર જાણુ, નૈમિત્તિક ભૂલે અજાણુ;

૭૦ અયન—સંક્રાંતિ—ઉત્તરાયન અને દક્ષિણાયન. -હાસ—ધટાડો.

૭૧ આદ્યુતી—એમની એમ.

૭૪ મનુષ્ય ધં— મનુષ્યોએ કરેલા મખ(યજ્ઞ)ના ભાગ પામીને.

૭૫ અનુગ્રહની—કૃપાની. ૭૭ અધોવૃદ્ધિ—આકાશમાંથી નીચે પાણીની વૃદ્ધિ. ઉર્ધ્વવૃદ્ધિ—ભૂમિ ઉપરથી સ્વર્ગમાં યડની વૃદ્ધિ. નરવૃદ્ધિ—નરોએ કરેલી વૃદ્ધિ.

કરે અર્પણ નહિ તેહ કર્મ, તેને અર્પિએ નહિ સુખ શર્મ. ૭૮

ન દે આપણને મખભાગ, રાખે લોલુપતામાં રાગ;

મૂકી આપણને જે ખાય, તેને મારીએ જો મહાકાય. ૭૯

તેનું કરવા નાશ પ્રમાણ, વારિ વનિહ સપિતા જાણ;

વાયુ વસુંધરાને દૂષિત, જોઇ કરીએ એવી રીત. ૮૦

તેણું દૂષિત જળ ને અન્ન, ઉપભોગ કરે જે જન;

તે દુરાત્મનને દારૂણ દુઃખ, મહામારીએ હરીએ સુખ. ૮૧

ધત્યાદિ ઉપસર્ગોપતી, મરણ પામે તે મૂઠમતિ;

જે હવિર્દાને પમાડે સતોષ, ભક્ષે શેષાન્નકેરો કોશ. ૮૨

તેવા મહાત્માને પ્રણયની પ્રાપ્તિ, કરીએ સ્વર્ગ લોકે સમાપ્તિ;

અધુના સમૃદ્ધિ ગઈ તેની, હવાં આશ કરીએ કેની. ૮૩

થાયે દિનની ઉત્પત્તિ કેમ, સુર સકળ વિચારે એમ;

એકમેક કહે સુર એણું, અતિ કેણું જોવા જેણું ! ૮૪

યજ્ઞનાશશંકા કરનાર, શંકાતુર દીડા અપાર;

વળી વચન સાંભળી દીન, જોયા વારિ વિહોણા મીન. ૮૫

બોલ્યા પ્રજાપતિ પાવન, અહો સુરવર મોટમ મન;

પરમ તેજનો જેહ પ્રભાવ, તેહ તેજે થાયે સાવ. ૮૬

તપનો મળાવ તપવડે, થઈ શાંત ને પાછો પડે;

માટે વચન માનો મારું, સુખ થાવાનું ઉચ્ચારું. ૮૭

પતિવ્રતાના મહાત્મ્યને માટે, ઉદ્વેગ થાવા સર્થ ઉચ્ચારે;

૭૮ દુરાત્મન—નફારી ખુદિવાળા. નૈમિત્તિક—કોઈ નિમિત્તથી કરવાનાં કર્મ. ૮૧ મહામારીએ—મહામારીના રોગવડે.

૮૨ ઉપસર્ગ—આગંતુક ઉપદ્રવ. હવિર્દાને—દોષવાળા પદાર્થ અધિમાં અર્પાને. શેષાન્ન—દોષતાં બાકી રહેલું અન્ન. ૮૩ તેની—દોષની. ૮૬ સાવ—સકળ. ૮૭ પ્રભાવ—મહિમા.

- નવ ઉગે સૂર્ય જો સદા, માનવ દાનવ દુઃખી તદા. ૮૮
- તમે સુર સહુને કબ્જ, મખવિણ થાઓ નબ્જ;
એકું વિપરીત ધારો ચિત્ત, તો માનો મારું વેણ ખચીત. ૮૯
- અત્રિ ઋષિની સતી નાર, તેજસ્વિની તરિયા મહાતાર;
અનસૂયા એકું અભિધાન, આરાધો તેને નિરવાણ. ૯૦
- કરો પ્રસન્નતાના ઉપાય, મુખ થાયે તો મહાકાય;
પુત્ર કહે સુણો પિતા મારા, દેવ બનિયા જેહ બિચારા. ૯૧
- તેણે કીધું તપ અપાર, ત્યારે રીઝી આવી નાર;
સુરની પાસે જઈ ખોલી, અનસૂયા તોલને તોલી. ૯૨
- કહો શી ઇચ્છા મનમાંય, ભાષો શુભ શું કરું આંય;
ત્યારે યાચના કરતા દેવ, સતીની કરી સારી સેવ. ૯૩
- માણ્યું મુખેથી સહુ સુર, જો પ્રસન્ન થયાં ભરપૂર;
તો પ્રથમની પેઠે દિન, થાય ઉદય ટળે દીન. ૯૪
- એહ ઇચ્છા અમારી સતી, પૂર્ણ કરો તમે મહામતિ;
અનસૂયા કે' સુણો સર્વ, માન્યું જેણે પતિ રૂપ પર્ય. — ૯૫
- તેના સત્યની હાનિ ન થાય, તેવો રચ્યું હું કાંઈ ઉપાય;
સાધવીનું મનાવું મન, સતી સ્ત્રીને કરું પ્રસન્ન. ૯૬
- પૂર્વવત પ્રકટશે દિન, કબ્જ આણ્યું થાશે હીન;
પુનરપિ દિવા રાત્રીની સ્થિતિ, કરી દેશિ રૂઢી રીતિ. ૯૭
- જેમ માને પતિવ્રતાનું મન, તેના ધવને ન થાય વિધન;
જડ કે' સુણો જનક મારા, પતિવ્રતાના કેવા ધારા. ૯૮
- કહી દેવને એકું સતી, ગઈ ગોરી મંદિર મહામતિ;
સતીએ સતીને પૂછ્યું ક્ષેમ, પતિધર્મના ધારો છો નેમ. ૯૯

૯૦ તેજસ્વિની—તેજવાળી. તરિયા (ત્રિયા)—સ્ત્રી. મહાતાર—મો-
ટાને તારનારની. ૯૪ દીન—દીનતા. ૯૮ ધવ-સ્વામી.

- તેણે કહ્યો પોતાનો ધર્મ, સ્વામીધર્મ કહ્યો સુકર્મ;
અનસયા કે' સાંભળ વાત, પતિમુખદર્શને થાય શાત. ૧૦૦
- તેને જોઈ તું આનંદ પામે, તરવો ભવજળ જેને નામે;
માને દેવથી સ્વામી શ્રેષ્ઠ, પતિ પામે નર સહુ નેષ. ૧૦૧
- સ્વામીસેવા તેં સાધી ખરી, કથા એવી મેં કહ્યું ધરી;
કર્તું પ્રાપ્ત એ મોહું કૃળ, વાધું એથી બાળું બળ. ૧૦૨
- પૂર્ણ થયા મનોરથ તારા, વિદ્ય નાશ પામ્યાં અવિધારા;
અહો સાધવી સાંભળ વાણ, કહું પંચકલણતાણું પ્રમાણ. ૧૦૩
- તેહ પાળવાં રહી રીત, સ્વધર્મે ધરવી પ્રીત;
તેમાં રહી ધન મેળવવું, હેતસ્વીશુ મન હેળવવું. ૧૦૪
- (જેહ) કર્યું ધર્મે રહી ધન પ્રાપ્ત, તેણે પોષવા સત્પાત્ર આપ્ત;
સત્ય નમ્રતા તપ ને દાન, દયાયુક્ત રે'વું મહાન. ૧૦૫
- શાસ્ત્રે દર્શાવી ક્રિયા જેહ, કરવી રાગદેષરહિતે તેહ;
નિત્ય શ્રદ્ધા ધરવી તેમાં, કે'વું માનસને શુભ એમાં. ૧૦૬
- અહો પતિવ્રતે ! ક્રમે કરી, સ્વજાતિની ધારણ ધરી;
પામે પ્રજાદિલોક પ્રયાસે, જનત્રાસે ન ધર્મથી નાસે. ૧૦૭
- મહાકૃષ્ણ સહે નર કાય, તેની વિભાગી નારી થાય;
પતિસેવા કરે જે સતી, વેણ ઉથાપે ન અર્ધ રતિ. ૧૦૮
- તે પ્રુણ્ય પુરુષનું જેહ, અર્ધભાગે પામે નિઃસંદેહ;
પતિસેવાથી એટલું મળે, જેહ સંપાદું મહાળગે. ૧૦૯
- સ્ત્રીને ત્યાગ ન કરવો પડે, સરલતાએ સ્વર્ગે અહે;

૧૦૩ પંચકલણ—દેવકલણ, પિતૃકલણ, મતૃખ્યકલણ, અતિથીકલણ,
અને જૂતકલણ. ૧૦૫ આપ્ત—સ્વજન. ૧૦૬ માનસને—મનને. ૧૦૮
વિભાગી—ભાગ લેનારી.

- કરે પુરૂષ પ્રયત્ને યાગ, મળે ચોષિતાને તેના ભાગ. ૧૧૦
- જૂઠું શ્રાદ્ધ ન કરવું જોઈએ, નથી શંકાય તો શા યોઈએ?
- ન કરવો જૂદો ઉપવાસ, માત્ર સ્વામીસેવાની આશ. ૧૧૧
- તેહ આશા રાખે સાચી, તેના પાતક જાચે પાચી;
- અભિલષિત પામે લોક, સ્વામીસેવાથી ટળે શોક. ૧૧૨
- માટે મહાભાગ્યવતી નારી, સદા સ્વામીની સેવા વિચારી;
- અહોરાત્ર તેમાં રમવું, નવ બીજી લલુતાએ ભમવું. ૧૧૩
- સતીની સ્વામી ઉત્તમ ગતિ, અનુત્તમ પોતાનો પતિ;
- સારી ક્રિયાએ કરે સ્વામી, સુરપિતરાચન મહાનામી. ૧૧૪
- અન્ન જળે અતિથિનું જાણ, અભ્યર્ચન કરે પ્રમાણ;
- તેનું અર્ધકુળ નારીને મળે, પુણ્ય સંપાદ્યું મહાજળે. ૧૧૫
- જેહ કરે સ્વામીને પ્રસન્ન, સાધે સેવા એકે મન;
- મળે તેહને એ ભાગ, કુલટાએ ન જોવો લાગ ! ૧૧૬
- બીજી વાર કહ્યું કરી સ્પષ્ટ, નવ જૂલે નારીની સ્પષ્ટ;
- પુત્ર કે' સુણો મારા તાત, ગમી સતીને સારી વાત. ૧૧૭
- મહામાને કરી પૂજય, સત્ય સત્ય કહો મહામાય !
- વળી સતી બોલી મુખ આમ, સુણે અન્નિકપિની વામ ! ૧૧૮
- અહો ધન્ય છે મારું ભાગ્ય, એમ વદીને લાગી પાગ;
- કયો અનુગ્રહ અતિ મોટો, જેના જીગમાંહે નહિ જોટો. ૧૧૯
- કરી દેવે કૃપા અપાર, તમને મોકલિયાં આ વાર;

૧૧૨ પાચી જાય—રંધાઈ જાય. અર્થાત્ નાશ પામે. અભિલષિત—
 ઇચ્છેલા. ૧૧૪ સતીની ઈ—સ્વામી એજ સતીની ઉત્તમ ગતિ છે. અનુત્તમ
 —જેનાથી બીજો કોઈ ઉત્તમ નથી એવો. સુર ઈ—દેવ અને પિતૃઓનું
 પૂજન. ૧૧૫ અભ્યર્ચન—પૂજન. ૧૧૬ કુલટા ઈ—અર્થાત્ અપ-
 નિવ્રતાએ એવી આશા રાખવી નહિ. ૧૧૭ નારીની સ્પષ્ટ—સ્ત્રી જાતી.

- સ્વભાવસિદ્ધ જે મારો સ્વભાવ, તેનો દર્શાવ્યો રૂડો ભાવ. ૧૨૦
- કલ્યાણકારી ગુણ જે મારો, તેને સશ્રદ્ધા વધાયો;
- સ્ત્રીને પતિના સરખી બીજી, ગતિ નવ બાણું હું રીઝી. ૧૨૧
- સ્વામીની પ્રીતિ આ લોકે, તારે પત્નીને પરલોકે;
- સ્ત્રીનો દેવતા સ્વામી એક, અન્ય બૂઠો સર્વ વિવેક. ૧૨૨
- કિંતુ કહો કલ્યાણી દેવી, કૃપાદષ્ટ કરી કેવી;
- પધાર્યો મારે મંદિર પોતે, ઋષિપત્ની જોતે જોતે. ૧૨૩
- આજ્ઞા કરો કરું હું શુંય, પતિપત્ની પરિજન છુંય;
- અનસૂયા કે' સાંભળ સતી, પતિવ્રતે ! તું મહામતિ. ૧૨૪
- તારે વચને સત્કર્મ બાણ, જેમાંથી ગયાં પ્રમાણ;
- તેવા દિનને રાત્રી રૂપે, જોતા દેવ ઊભા અનુપે. ૧૨૫
- મહાદુઃખિત શક્રસહિતા, તારા ગુણની ગાતા ગીતા;
- આવ્યા મારી પાસે આલી, યાચે પૂર્વની સ્થિતિ બાળી. ૧૨૬
- અવિખંડિત દિવારાત્રી, સુર સહુ ઇચ્છે વિધાત્રી;
- તેમની પ્રેરી આવી હુંય, મારું વચન સાંભળ્યું તુંય. ૧૨૭
- થયો દિવસનો અભાવ, યજ્ઞકર્મ સૂતાં સાવ;
- યજ્ઞકર્મનો થાતાં છેદ, વારિમાં વહી આલ્યા વેદ ! ૧૨૮
- તેથી દેવનું પોષણ અટક્યું, સુરવૃંદ ફેરેછે ફટક્યું !!
- સમુચ્છેદ દિવસનો થયો, સકળ કર્મનો મારગ ગયો. ૧૨૯
- તેનો નાશ થયાથી નારી, નાશ વૃષ્ટિનો જો વિચારી;

૧૨૧ સશ્રદ્ધા—શ્રદ્ધાસહિત. ૧૨૩ કિંતુ—પણ. ૧૨૪ પરિજન—સેવક.
૧૨૫ જેમાંથી—જે દિવસમાંથી. ૧૨૬ પૂર્વની સ્થિતિ—પેહેલાંની પેઠે
દિવસ થવા રૂપ સ્થિતિ.

૧૨૭ અવિખંડિત—નિરંતર. દિવારાત્રી—દિવસ અને રાત. વિધાત્રી—
(સૂર્યને અટકાવવારૂપ કર્મ) કરનારી. ૧૨૯ સુરવૃંદ—દેવનું ટોળું.

- એમ જગતનો થાય નાશ, ત્રિવિધિ પ્રકટયો ત્રાસ. ૧૩૦
- એહ કારણ મન વિચારી, દુષ્પ્રિયાર્જ જગત ધારી;
તેને ઉગારવા ને ઇચ્છે, વિશ્વનું વાર ને વાંચે. ૧૩૧
- તો સતી મતિ કરી મોટી, મારી શીખ ન માનીશ જોટી;
પૂર્ણ પ્રેમે થઈ પ્રસન્ન, કરચ રાત્રીકેરો દિન. ૧૩૨
- થતો ઉદય ને વળી અસ્ત, નેહ રીઝે સુર સમસ્ત;
પૂર્વવત વ્યવસ્થા થાયે, સુર ગુણગણ તારા ગાયે. ૧૩૩
- સતી કે' સુણો અનસૂયા માત, વિપરીત ભાખી એ વાત;
દીધો માંડવ્ય મુનિએ શાપ, સૂર્યોદયે પતિ પામે તાપ. ૧૩૪
- મુનિક્રોધ કરે નિધન, ક્યાં જાણે સ્વામી વણ ?
એવી રીતે શાપાગ્નિ સળગ્યો, અસ્તાચળે સવિતા વળગ્યો. ૧૩૫
- એવી રીતે થયું છે માત, કહી પિસ્તારી સર્વે વાત;
જાણી પ્રમાણી કહો મુને, દેવદુઃખ રૂએ નવ હું ને. ૧૩૬
- અનસૂયા કે' સાંભળ્ય સતી, અહો ભદ્રે મહાગુણવતી;
તારી ઇચ્છામાં એવું આવે, કાળ મહાકાળનું શું કાવે ! ૧૩૭
- અસ્તાચળે સૂર્યને રાખે, તો દીનત્વ શે દાખે ?
તથાપિ પડવા પ્રતીત, હું કરું તારા પર પ્રીત. ૧૩૮
- તારા સ્વામીને જીવાડું હું, તાતો તરણ કરું જીવે તું;
સુરનરે સ્તુતિ કરવા જોગ, તું મહાગુણગાળી આરોગ્ય. ૧૩૯
- મારા માણથી તું મને વા'લી, મહાદેવીશી થાય શું કાલી !

૧૩૦ ત્રિવિધિ—ત્રણ પ્રકારનો (અધ્યાત્મ, અધિદેવ, અધિભૂત).

૧૩૧ વાર—ભણ. ૧૩૩ ગુણગણ—ગુણનો સમૂહ. ૧૩૪ તાપ—(મરણ રૂપી). ૧૩૫ નિધન—મૃત્યુ. ૧૩૭ એવું—સ્વામીને જીવાડવાનું.

- પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનું માર્તન્દ્ય, વૃદ્ધિગત કરવું મારે આત્મ. ૧૪૦
- પૂજવા યોગ્ય એ છે ધર્મ, એવું કરવું મારે પર્મ;
- એવું ધારી મનમાં આજ, આવી તારું કરવા કાજ. ૧૪૧
- તારી મોટાઇ વધે જ્ઞેમાં, સુખ શાંતિ હુંને તેમાં;
- પુત્ર કે' સાંભળો મારા બાપ, એમ ટાળ્યો સતીસંતાપ. ૧૪૨
- બોલી બ્રાહ્મણી મુખે એમ, રૂચે એમ કરો ધાય દોમ;
- સુણી અનસૂયા એવું વેણુ, શકે સૂર્યને મોકલે કે'ણુ. ૧૪૩
- તેવો જ્યો કીધો હસ્ત, અર્ધ આપી દીધું સમસ્ત;
- દશ દિવસનો વિચાર! થયો અકલાકતણો સંજોગ. ૧૪૪
- અકવા અકવી મળિયાં ત્યાંય, જય જયકાર થયો નભ માંય;
- વિયતે સૂર્યનું નહિ કામ, તથાપિ રીઝ્યા સુરસ્વામ. ૧૪૫
- તો ભૂમંડળનું કશું કે'ણું, સમને સાણા સર્પે એણું;
- કર્તું આવાહન અનસૂયા, કે પ્રકટ પરમેશ્વર હુઆ. ૧૪૬
- કમળ ખીલ્યાં ઝાંખી પોયણી, મભાત મભા સોયણી;
- પ્રકુલિતપદ કાંતીશ, મહાનમંડળ પ્રકટયા ઈશ. ૧૪૭
- ઉદયાચળ ઉપર જાણુ, ચઢવા લાગ્યા પૂરણ ભાણુ;
- જેમ તીરથી છૂટે બાણુ, તરણિપ્રભાએ લીધા પ્રાણુ. ૧૪૮

૧૪૦ મહાદેવીશી ઈ—નું મહાદેવી સરખી છતાં સ્વામીના મરણનો ખય કેમ રાખે છે ? વૃદ્ધિગત—વૃદ્ધિ પામેલું. આત્મ—પોતે. ૧૪૫ વિયતે—આકાશનાં. સુરસ્વામ—દેવેન્દ્ર.

૧૪૬ પરમેશ્વર—સૂર્યદેવ. ૧૪૭ પ્રભા—કાંતિ. પ્રકુલિત ઈ—ખીલેલા કમળના સરખી કાંતિના ધણી (સૂર્ય). મહામંડળ—મોટા મંડળ (ગોળ)વાળા. ૧૪૮ તરણિપ્રભા—સૂર્યની કાંતિ. પ્રાણુ લીધા—સતીના પતિ બ્રાહ્મણના.

લઘુ વૃક્ષ ને ઘોર પવન, જોત જોતામાં કરે નિધન;	
તેમ સતીપતિ જોઈલો જાણુ, પ્રાણરહિત ક્યો નિરવાણુ.	૧૪૯
સમોરે ઉડે અદ્રિ કુદ્ર, સાંચે નાવને ભરસમુદ્ર;	
તેમ સાંચો પત્નીએ પતિ, દીન થઇ અમુઝાઇ મતિ.	૧૫૦
અનસયા કે' ભદ્રે શાંત, શોચ શે કરચ છું મહાંત;	
ગતપ્રાણ પતિને જોઇ, શોક સમૂળો દે ખોઇ.	૧૫૧
સ્વામી સેવા સાધી સત્ય, તપે મમ તપનું બળ અત્ય;	
તે તપબળ જે તારણી, ટાળું મૃત્યુ રૂપી વારણી.	૧૫૨
ન કહું વાર ઘડી પણ પોર, તોડું તાપસકેરો તોર;	
સાંભળ્ય પ્રતિજ્ઞા મારી, થાયે પ્રસન્ન દેવમુરારિ.	૧૫૩
જો મેં કોઈ સ્થાનકમાં જાણુ, રૂપ શીલે બુદ્ધિએ પ્રમાણુ;	
વૈષ્ણવીમધુરતાએ કરી, ભક્તિ બ્રહ્મણુ જાણુ ધરી.	૧૫૪
સર્વ રીતે સમાન પતિના, કે અઢતી હોયે ગતિના;	
તેને ન જોયો ચક્ષુ મારે, માનસધર્મે ન માન્યો ક્યારે.	૧૫૫
તે મારા સત્યવડે તારો સ્વામી, જોડો આ ઘડી છવિત પામી;	
થઇ વ્યાધિથી નિર્મુક્ત કાય, પામો યૌવનપણુ સુખદાય.	૧૫૬
પોતાની પત્ની સમેત, બોગવો મહામીનકેત;	
શતવર્ષ છવો સુખ પૂરે, એવું બોલી વાણી મધુરે.	૧૫૭
વળી પાછી બોલી આમ, જડ કે' મુણો મહાનામ;	
જોયો દેવ સમાને નર, નવ જાણ્યો પતિપે વર.	૧૫૮
તે પ્રણય પતિ છવો એના, માર્યો વિશ્વાસે મેં જોના;	

૧૫૦ સમીરે—વાયુવડે. અદ્રિ—પર્વત. કુદ્ર—હલકા. ૧૫૧ ગ-
તપ્રાણ—પ્રાણ વિનાનો. ૧૫૨ વારણી—તાડી (મધ). ૧૫૪ વૈષ્ણવી-
મધુરતા—વાણીની મિહાશ. ૧૫૫ માનસધર્મે ઈ—અથવા મનના ધર્મે
કરીને પણ તેને ન માન્યો હોય. ૧૧૭ મહામીનકેત—કામ. ૧૫૮ વર—શ્રેષ્ઠ.

- નિરોગી થઇ થાવ સોહાગી, છવો છવો મૃત્યુ ત્યાગી. ૧૫૯
- મનવાણી કર્મે સદૈવ, ખોટો માન્યો એથી દૈવ;
- કરી આરાધના અવિધારી, થાવ સોહાસણ આ નારી. ૧૬૦
- પુત્ર કે' સુણો પિતા તમે, ત્રણ વાર ભાખ્યું તે સમે;
- અનસૂયાને ત્રીજે ઉચ્ચાર, વ્યાધિ નિર્મુક્ત સતીભરતાર. ૧૬૧
- થયો, ગયો મરણનો રોગ, પાન્યો તરણતા આરોગ્ય;
- સર્વ સમાને અંગનું તેજ, પ્રકાશ્યું મંદિર વાધ્યું હેજ. ૧૬૨
- જેમ દેવને જરા જય, તેવો સતી કૃપાએ થાય;
- ઊઠી ખેડો થયો પળમાંય, ઉઘી ઊઠ્યા શો દિસે ત્યાંય. ૧૬૩
- સુરમાં પ્રકટયો આનંદ, કુસુમવૃષ્ટિ કરી મંદમંદ;
- વાગ્યાં દુંદુભિ દેવનાં ત્યાંહી, જય ઘોષ થઇ રહ્યો જ્યાંહી. ૧૬૪
- દેવ આનંદી કે'વા લાગ્યા, અનસૂયાથી ગર્વને ત્યાગ્યા;
- ત્રિદશો કે' મુણ્ય તારણી, રાગ શિરોમણિ વારણી. ૧૬૫
- સ્ત્રીઓમાં સિંહિકા જાણુ, તારૂં કરે કોણુ વખાણુ;
- અહો તપસ્વિની તેં આજ, કર્યું કહિત દેવનું કાજ. ૧૬૬
- તેણે દેવ થઇ તુષ્ટમાન, પર દેવા ઊભા તું માન;
- મનગમતું માગે સોય, નવ ના મુખથી કે' કોય. ૧૬૭
- અનસૂયા કે' સર્વે દેવ, ધ્રુવાદિક ભારે જોવ;
- સહુ વરદાન આપવાકાજ, સજી ઊભા રહ્યા મહારાજ. ૧૬૮
- મને માનો વરદાન જોગ, (તો) ગયો મારા લવનો રોગ;
- અદ્ય માગવું મારે દેવ, સુર સાધો માનસ એવ. ૧૬૯
- વિધિ વિષ્ણુ મહેશ્વરજેહ, મારા પુત્રો થાયે તેહ;
- ખીનું માગું હું વરદાન, અર્પો તેહ મુને મહાન. ૧૭૦

૧૬૩ જરા—૪૬૫ ત્રિદશો—દેવો. રાગ ઈ—વારણી (હાથ-
ણી) ના જેવી પોતાના સ્વામી ઉપર પ્રીતિ કરવામાં શિરોમણી! ૧૬૮ એવ
—અર્થાત્ મારે બેઠ બરેલા—ગૂઢ દેવો ૧૭૦ વિધિ—ધ્રુવા.

સ્વામી સહિત કલેશનિવૃત્તિ, યાય તે અર્થ યોગની પ્રાપ્તિ;
 ઝોવો ઇષણા મારી દેવ, આપો રીઝયા તો તતખેવ. ૧૭૧
 તથાસ્તુ કહી વળિયા ખૂલા, વળ્યા વિધણુ આદિ સુખશર્મા;
 શિવ સધાર્યા કૈલાસ, લઇ આજ્ઞા અનસૂયા પાસ. ૧૭૨
 આજ્ઞામાં પણ સન્માન જાણી, ગયા સ્વયં સ્થળ પ્રમાણી;
 ઇતિશ્રીમાર્કંડેય પુરાણ, પુત્ર જાણુ ને પિતા અજાણુ. ૧૭૩
 તેના સંવાદ પોડશોધ્યાય, અનસૂયા વર પ્રાપ્તિ મહિમાય;
 પુરાણીનું કરવા કાજ, સતીગણ ગાયા સમાજ. ૧૭૪
 નથી સપ્તા જેવું કીધું કહી, સ્લોકાર્થ લીધો જહીં તહીં;
 જે ગિરવાણુના હો જ્ઞાત, લઇ પુસ્તક યેસો બ્રાત. ૧૭૫
 અનુબ્રુપ નથી આ માંય, પ્રાકૃત છંદ ન છળવું જ્યાંય;
 રાગરાગણીકેરા બેદ, જે જાણો શીખ્યા હો વેદ. ૧૭૬

વલણુ.

વેદ શીખ્યા વાડવ થઇ, પામે રાગણી પાર રે;
 વિમ્ર મેમાનંદ પુરાણીમાટે, સાધે શ્રમ નિરધાર રે. ૧૭૭

૧૭૧ ઈપણા—ઈચ્છા. ૧૭૨ સુખશર્મા --સુખ અને શર્મ (શાંતિ)
 વાળા. ૧૭૪ નદારા આચરણુના પુરાણીઓને ઉદ્દેશીને કહેછે: પુરાણીનું
 ઇં—પુરાણીનું મોક્ષરૂપી કાજ કરવાને સતીના ગુણના સમાજ ગાયા.
 અર્થાત્ તે જાણીને સ્ત્રીઓને તે વ્રતમંગ ન કરે અને પોતે પાતકી ન થાય ।

૧૭૫ સપ્તાહમાં બહુધા ઉતાવળને લીધે પુરાણીઓ. પૂરેપૂરા સ્લોક.
 વાંચતા નથી અને બધાને અર્થ કહેતા પણ નથી, તેને ઉદ્દેશીને કહેછે: નથી
 ઈં—સ્પષ્ટ છે. સ્લોકાર્થ ઈં—અહીં તો જ્યાં ત્યાં (સધળે) સ્લોકાર્થ લીધોછે
 —છોડી દીધો નથી. જે પુરાણીઓ માત્ર ગુરુમુખે શીખેજાં પુરાણ
 વાંચવા ઉપરાંત નવીન ગ્રંથ લગાવી શક્તા નથી તેમને ઉદ્દેશીને કટાક્ષમાં

૬૬૫ ૪૦ મું.

રાગ દેશાખ-આલ છંદની.

ઉત્પત્તિ કે'વા દત્ત સેવા-કાજ હેવા કારમી,
 મિથાન્ન મેવા દય દેવા, લાલ લેવા ધારમી;
 વિચાર એવા કરું કેવા, તહીં દેવા દાર મી,
 જગગુરુ નેવા અન્ય તેવા, ભાખું મેવા સારમી. ૧
 પરદાન પામી ગઇ ગોરી, મદ્યપતી સ્વયં ગેહમાં,
 અનરૂંધા કેવી થઇ દેવી, સ્વામી સેવી દેહમાં;
 વિધિસૂતું બીજા અગ્નિ રીઝયા, એકદા ઉજેહમાં,
 પરમતિ સ્વામી દૃષ્ટિ કીધી, ભાવ પ્રકટ્યો તેહમાં. ૨
 જાતુસનાત જાતુ ચુરભિ સમોસનો, સુદર્શગી સામટો,
 કટિલકં નેઇ રહી રોધ, સિંહિકા વનમાં વટી;
 લાવણ્યવર્તો લલના અતિશે, અન્યની આશા ઘટી,

અતિ લોભ ઉપજ્યો લાડીલીથી, તપતણી તૃષ્ણા મટી. ૩

મનવડે સ્વામી થયા કામી, દાર ધારી ધ્યાનમાં,
તેતણા ધ્યાને મુનિમાનસ, વિકૃતિ થઇ વાનમાં;
માત્ર વિકૃતિ તેહ જોઇ, વહ્યો ત્રાસો તાનમાં,
વળી ઉર્ધ્વ વાચો વહન કારણ, માનિનીના માનમાં. ૪

તે શુદ્ધ કાંતિ પ્રજ્ઞ રૂપે, ચાર બાજુ વિસ્તર્યો,
વર દશ દિશાએ તે વિકારજ, ધ્યાનથી ધારણ કર્યો;
એ રમેણુ સંયુક્ત શશિએ, જન્મ મુખ કરવા થર્યો,

* * * * * ૫

નવ ઉદર અનસ્યાયકી હરિ, પ્રકટિયા માનસપણે,
આધાર એ અવિકાર બૂનો, સોમ ભોમ સમા ગણે;
આયુધ્ય એથડી વૃદ્ધિ પામે, શાંતિ સહુ એણે બાણે,
સહિ ચંદ્રવિણુ ચાલે નહીં તે, ચંદ્રમા એને ભણે. ૬

હે દ્વિજસત્તમ ! મુણે હાવાં, મહામોઠા દેવને,
સાક્ષાત કો'ને વિષ્ણુ સ્વયને, સાધવી રહી સેવને;
મુખ વચનથી બંધાઇ બેઠા, જન્મવું પડ્યું એવ ને,
ભગવાનકેરું ભવિષ્ય કે'વા, ભટકવું શે બેવને. ૭

૩. સુરભિ—વસંત. વટી—અર્ધાત્ ગઇ. લાવણ્યવતી—સુંદર. લલના—સ્રી. અન્યની ધ્રુ—એની સુંદરતા આગળ બીજી સ્રીઓની સુંદરતા વિષેની આશા થતી ગઇ.

૪ વિકૃતિ—વિકાર. ઉર્ધ્વ—ઉંચો. ૫ વાયુની સાથે ઋષિને માનસ વિકાર દિશાઓમાં પસર્યો, અને તેમાંથી ચંદ્ર ઉત્પન્ન થયો તે કહેછે: તે ધ્રુ—૨૫૯છે.

૭ દ્વિજસત્તમ—ઉત્તમ બ્રાહ્મણ. એવ ને—અને નિશ્ચય. બેવને—અર્ધાત્ બેદમાં.

કડબું ૪૦ મું.

રાગદેશાખ-આલ છંદની.

ઉત્પત્તિ કે'વા દત્ત સેવા-કાજ હેવા કારમી,
 મિથાન્ન મેવા દેવ દેવા, લાભ લેવા ધારમી;
 વિચાર એવા કરું કેવા, નહીં દેવા દાર મી,
 જગગુરુ જેવા અન્ય તેવા, ભાખું જેવા શારમી. ૧
 વરદાન પામી ગઇ ગોરી, મહાપતી સ્વયં ગેહમાં,
 અનસૂયા કેવી થઇ દેવી, સ્વામી સેવી દેહમાં;
 વિધિસૂતું બીજા અત્રિ રીઝયા, એકદા ઉજેહમાં,
 વરમતિ સ્વામી દૃષ્ટિ કીધી, ભાવ પ્રકટ્યો તેહમાં. ૨
 ઋતુસ્નાત ઋતુ સુરભિ સમીસતો, સુંદરાંગી સામટી,
 કટિલંક જેઇ રહી રોઈ, સિંહિકા વનમાં વટી;
 લાવણ્યવર્તી લલના અતિશે, અન્યની આશા ઘટી,

કહેછે: ને ઇ—૨૫૯ છે. પુરાણીઓ માત્ર અનુષ્ટુપ અને બીજા ઉપેદ્ર-
 વજૂદિ પ્રાકૃત છંદોજ રાગ કાઢીને ખોલે છે પણ રાગરાગણીતું તેમને જ્ઞાન
 નથી હોતું એવા અભિપ્રાયથી કહે છે: અનુષ્ટુપ ઇ—૨૫૯ છે.

૧ હેવા—દેવ. કારમી—અદ્ભુત. દેવ—આપવા ગોચ (મિથાન્ન અને
 મેવા રૂપી). ધારમી—ધર્મિજ અથવા ધર્મ સંબંધી. મી—હું. જગ ઇ—
 જેવા જગગુરુ (પરમેશ્વર) છે તેવાજ (દત્તાત્રેય) અન્ય (બીજા-જગ-
 ગુરુ) છે. ભાખું ઇ—તેમની શારમી (શર્મ-મુખ સંબંધી) બેદવા (બેદ-
 —મર્મ) હું ભાખું છું. અર્થાત્ દત્તાત્રેયનો મહિમા કહું છું.

૨ ગોરી—અનસૂયા. વિધિસૂતુ બીજા—અલ્લાના બીજા પુત્ર. વરમતિ
 —(અનસૂયા). ભાવ—સુંગારી ભાવ.

અતિ લોભ ઉપજ્યો લાડોલીથી, તપતાણી તૃષ્ણા મટી. ૩

મનવડે સ્વામી થયા કામી, દાર ધારી ધ્યાનમાં,
તેતાણા ધ્યાને મુનિમાનસ, વિકૃતિ થઇ વાનમાં;
મારૂંત વિકૃતિ તેહ જોઇ, વલ્લો ત્રાંસો તાનમાં,
વળી ઉર્ધ્વ વાચો વહન કારણ, માનિનીના માનમાં. ૪

તે શુકલ કાંતિ પ્રજ્ઞ રૂપે, ચાર બાજુ પિસ્તયો,
વર દશ દિશાએ તે વિકારજ, ધ્યાનથી ધારણ કર્યો;
એ રજોગુણ સંયુક્ત શશિએ, જન્મ મુખ કરવા ધર્યો,

* * * * * ૫

નવ ઉદર અનસ્યાથકી હરિ, પ્રકટિયા માનસપણે,
આધાર એ અપિકાર જૂનો, સોમ ભોમ સમા ગણે;
આયુધ્ય એથકી વૃદ્ધિ પામે, શાંતિ સહુ એણે બાણે,
સહિ ચંદ્રવિણ ચાલે નહીં તે, ચંદ્રમા એને ભણે. ૬

હે દ્વિજસત્તમ ! મુણે હાવાં, મહામોટા દેવને,
સાક્ષાત કો'ને વિબુધ સ્વયને, સાધવી રહી સેવને;
મુખ વચનથી બધાઇ બેઠા, જન્મવું પડ્યું એવ ને,
ભગવાનકેરું ભવિષ્ય કે'વા, ભટકવું શે ભેવને. ૭

૩. સુરભિ—વસંત. વટી—અર્થાત ગઇ. લાવણ્યવતી—સુંદર. લલના—સ્ત્રી. અન્યની ઇન્—એની સુદરતા આગળ બીજી સ્ત્રીઓની સુંદરતા વિષેની આશા થતી ગઇ !

૪ વિકૃતિ—વિકાર. ઉર્ધ્વ—ઉંચો. ૫ વાયુની સાથે ઋષિને માનસ વિકાર દિશાઓમાં પસર્યો, અને તેમાંથી ચંદ્ર ઉત્પન્ન થયોતે કહેછે; તે ઇન્—૨૫૮છે.

૭ દ્વિજસત્તમ—ઉત્તમ બ્રાહ્મણ. એવ ને—અને નિશ્ચય. ભેવને—અર્થાત ભેદમાં.

પરસન્ન થઈ પુરાણવક્તા, કહે જન્મ્યા શ્રીહરિ,
 શંકરાચાર્યે સત્ય માન્યું, નથી છાનું જો દરી;
 ઉદારકર્મા મહાધર્મા-ત્મા કહું મુખ ઉચ્ચરી,
 આણું અંશ ભાગે ઉપન્યા તે, યોગ ભોગ ધરી કરી. ૮
 તેહ દત્તાત્રેય ગુરુનામે, પ્રસિદ્ધ સિદ્ધ થયા બધે,
 અનસૂયા ઉરજપાન કીધું, યોગમાં કો ના વધે !
 મુનિ અત્રિકેરો સૂનુ બીજે, પાર મહુનો ના લધે,
 અવતાર ઇશ્વરતણો પોતે, સાધુજન કારજ રાધે. ૯
 તે અત્રિના ત્રીજા તનુજનું, નામ ભાષું હું હવે,
 જે કોધી દુર્વાસા કહે સહુ, કવિ કિર્તિ તો કવે;
 હાવાં કહું હું જન્મ જોડી, અદ્ય મારે અનુભવે,
 સાક્ષાત વિધિ વિષ્ણુ પદાર્યા, તદા જન્મ લીધો ભવે. ૧૦
 અજનમા ગર્ભે હતા તેવે, સપ્ત દિન થયા હતા,
 હૈહયે ઉદ્ધતપાણું કીધું, તોડી આશ્રમની લતા;
 અપરાધ અદ્ય નૃપનો લખી મુનિ, થયા વિપળમાં છતા,
 નૃપ રાજ્ય લેશે દુઃખ દશે, હરાણુ કરશે સહુ મતા. ૧૧
 મુનિરાજ કોપામર્ષ થાતાં, દુઃખ વિસર્ગા ગર્ભનું,
 અતિ પરિશ્રમને કોણ લેખે, કહું પરાક્રમ શર્ભનું;
 તે કાણુ ખેદ યુક્ત થઈ કરો, બળ બતાવ્યું અર્ભનું,
 છે લઘુ કિન્તુ પીડા કરી, અગ્ર માનો દર્ભનું. ૧૨
 મુનિ કોપઅગ્નિ સહી રાક્યા નહિ, રૂદ્રકેરો અંશ એ,

૮ ઉરજપાન—સ્તનપાન. રાધે—સિદ્ધ ધાય. ૧૦ વિધિ—બ્રહ્મા. ભવે—શિવે. ૧૧ અજનમા (અજન્મા)—શિવ. હૈહયે—એ નામે રાગભે. ૧૨ શર્ભ—એ નામે મોડું બળવાન પક્ષી. અર્ભ—બાળક.

અતિ તમોગુણ જેમાં અધિક છે, નથી હૃદયે દંશ એ;
ત્યાં અવતર્યા ત્રણ દેવ એ વિધિ, અન્નિકેરે વંશ એ,
પરદાન દેવોતણે પામ્યા, જન્મ સુર અવતંસ એ. ૧૩

છે શુદ્ધ બ્રહ્મા રન્નેગુણી, સત્વગુણી નાથ છ,
છે તમોગુણી તામસી અતિ, સદાશિવ સહુ માથ છ;
અજ અંદ્ર વિષ્ણુ દત્ત કા'વે, શીત સદ્ગુરુ સાથ છ,
સહુ ક્રોધો દુર્વાસા ભણે ભવ, સાપ દે ભરી બાથ છ. ૧૪

હિમરશ્મિકેરે હિમ કિરણે, વૃક્ષ વેલો વનસ્પતિ,
ઔષધી આપરદાજ પામે, માનવી પામે મતિ;
શુભ સ્વર્ગવાસવિષે વસે વિદ્યુ, ઉભણ જેની નવ ગતિ,
વિધિ નિત્ય પોષણ કરે સહુનું, કરે નિધિની ઉન્નતિ. ૧૫

ગુરુદત્ત દાનવ દાવ દાખે, મળ પાળે સર્વદા,
સતપુરુષ ઉપર અનુગ્રહ કરી, મસ્ત મદિરા રે' મુદા;
ધર્મો ભક્તિ ઉપર ભાવ પૂરણ, થાય ક્રોધી નવ કદા,
એ વિષ્ણુકેરા અંશને નમું, શિરસાષ્ટાંગે સદા. ૧૬

ઉદ્ધત અતિશે દેવ શંકર, મહાધિપાણુ પામિયા,
સહુ ક્રોધો દુર્વાસા કહે જન, સુર અસુરે નામિયા;
અપમાન કરતા ઈંદ્ર જેવા, ઈંદ્રપ્રેભવ વામિયા,
મનવડે વાણીવડે બાળે, શત્રુ સર્વે શામિયા. ૧૭

અંશાવતારી દેવ શંકર, અજનમા અવનિ પેરે,
અન્નિપુત્ર બ્રહ્મા ધયા તે તો, ઔષધી પોષણ કરે;

૧૩ અવતંસ—અલંકાર. દેવોમાં અલંકાર ૩૫. ૧૪ નાથ—દત્તા-
ત્રેય. અજ—બ્રહ્મા. શીત—(અંદ્ર). સદ્ગુરુ—(દત્તાત્રેય).

૧૫ હિમરશ્મિ—અંદ્ર. ૧૬ મસ્ત ધૃ—મદિરામાં મુદા (હર્ષથી)
મસ્ત રહે.

અધિકાર સોમતણો ધરે કરી, શીત શાંતિ વિસ્તરે,
 દત્તગુરુએ યોગ ધાર્યો, કામ ક્રેવે તે કરે. ૧૮
 ભવમાંહી યોગાસક્ત સાચા, ભોગ્ય ભવ પૂરો ગણે,
 શંકરે માતાપિતા મૂક્યાં, કૃપા ભવ ઉનમતપણે;
 ઉન્મત્તનામા પ્રત્ત ધાર્યું, દીન જોઈ સહુ બણે,
 મુનિ કોઈ લોભી શોધો શોધી, શાપ દઈ તેજે હણે. ૧૯
 ઋષિબાળથી વીંટાયલા ગુરુ, દત્ત સંસારે ફરે,
 વર ગુરુ અમારા છાત્ર ભાળે, પાગ જઈ પાસે ધરે;
 જ્યાં જાય ત્યાં તે જાય પૂઠે, ઊઠતાં ઊઠે કરે,
 જો ખેસતા ગુરુ તોજ ખેસે, સિદ્ધિ જેની નવ સરે. ૨૦
 આસક્તિ એવી શિષ્યકેરી, જોઈ દત્તજી વારતા,
 નવ માનતા મુનિબાળ ત્યારે, સંગ ખોટો ધારતા;
 મન અસંગપણું સિદ્ધ સાધી, જળે કુળકી મારતા,
 સંતાઈ રેતા કલ્પ સુધી, ધરી મન હૃદયરતા. ૨૧
 તહિં તોય તે પણુ શિષ્ય વર્ગે, ત્યાગિયા નહિ દેવને,
 વરકાંતિવાળી આકૃતિ લખી, ધરી સાચી રોવને;
 સરતીર ખેડા ધ્યાન ધારી, ત્યાગી તન અહુમેવને,
 જળઅન્ન ત્યારે લેઈ જ્યારે, જોઈ ગુરુવર એવ ને. ૨૨
 સો વપે સુરનાં એમ વીત્યાં, સરતટે ગુરુ પ્રીતિમાં,
 જન કોઈ જવા નવ કરે મન, રાડય લાગી રીતિમાં;
 દત્ત ગુરુએ ધ્યાન ધાર્યો, દઈ દાપ પ્રતીતિમાં,
 સી સાથ ઝાલી હાથ આણું, લહે દૂપણુ નીતિમાં. ૨૩

૧૯ ભવ—સંસાર. ભોગ્ય—ભોગવવા યોગ્ય. ૨૦ છાત્ર—શિષ્ય.
 સરે—ખસે. અર્થાત્ નાશ પામે. ૨૨ સરતીર—સરોવરને કાંટે.

સહુ ત્યાગ ત્યારે કરે મારો, જાય જૂઠો જાણીને,
 પછી સંગવાર્જિત સિદ્ધ થાજે, મોહ માફ માણીને;
 મન એમ ધારી શ્યામ સારી, લઇ નિકળ્યા નાણીને,
 માસલનિતંબા દેવો અંબા, માંગલિકા માનીને. ૨૪

મુનિબાળ જોઇ દાપ એવો, અધિક શ્રદ્ધા લાવતા,
 નવ મૂકવા નવ ચૂકવા રતિ, ધ્યાન એવું દલાવતા;
 તપ દત્તગુરુ ત્યાં દાપકેરો, કોરા પૂર્ણ બતાવતા,
 અતિ મધ પીતા માનિનીશુ, દાપ વળી ઉપજાવતા. ૨૫

ગાયન કરે સ્ત્રી સહિત સ્વામી, વાઘ વાઘે જોરમાં,
 વર ભામિનીશુ ભોગ ભારે, ભોગવે ભર ભોરનાં;
 સંસર્ગ એવો કરે દેવા, દાપ દરે દારમાં,
 આસક્ત મદિરાપાન માંહે, તરૂંણી તેડે તોરમાં. ૨૬

મુનિ ત્યાગ તોપણ નવ કર્યો, નવ ધર્યો ધ્યાને દાપને,
 છે બાહ્ય વિધિ નિષેધ ક્રિયા, મહત્ત જ્ઞાની કોશને;
 સ્ત્રી સાથ છે તેમાંય શું થયું, જોગવ્યો ઇમ જોષને,
 વળી દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધાંત શોધી, રોપડાવ્યો રોષને. ૨૭

આંડાળગૃહમાં વાસવસતો, વાયુ દૂષિત છે વહી ?
 જન જગતો પર સરવત્ર ચાલે, જગતો દૂષિત છે કંઈ ?
 સપિતા કિરાણુ સર્વત્ર પસરે, સૂર્ય દૂષિત છે સહી ?
 કવિતા કરે કવિ રવિ ગતિ સમ, કવિ દૂષિત છે નહિ. ૨૮

તેમ ગુરુદત્તાનેય માનો, મધપાનવડે કરી,

૨૪ માંસલનિતંબા—માંસલ(પુષ્ટ) નિતંબવાળી. ૨૮ શિષ્યોએ જે દૃષ્ટાંત જોઈને દત્તગુરુ વિષે દાપ બુદ્ધિ કરી નહિ તે દૃષ્ટાંત કહે છે: આંડાળગૃહ ઇં—૨૫૯ છે.

દૂષિત નથી કંઈ વાત માંહે, યોગચોગેશ્વર હરિ;
 ને ચક્ષુ દૂષણ દષ્ટિવાળાં, તેહ ચક્ષુ વાંક છે,
 મુનિ ધર્મધારી કર્મકારી, અન્ય ળીજ રાંક છે. ૨૯
 સહુ એમ નિર્ણય કરી ઊભા, જોઈ જોગી રૂપને,
 મુક્તિકાંક્ષિત યોગીજન સહુ, ધરે ધ્યાન સ્વરૂપને;
 સ્ત્રી સહિત મધનું પાન કરતા, લહે યોગી યૂપને,
 યોગીશ્વરા ! તપ સમાસક્તા ! નમું યોગીભૂપને. ૩૦
 ઇતિ દત્ત ઉત્પત્તિ નામ અધ્યા', સપ્તદશમે જ્ઞાણજ્ઞે,
 સુતપિતા સંવાદમાં ગુરુ, દત્તનાંજ વખાણ જ્ઞે;
 જયશાલી જોગી જગતમાંહી, જગતગુરુ મન આણજ્ઞે,
 સહુ આગમે નિગમે પુરાણે, થયા જેહ પ્રમાણજ્ઞે. ૩૧
 નર શબ્દ એવો એક લેવો, જૂની થાયે અર્થ જ્યાં,
 શબ્દાદિ લેતાં 'રાણી' થાયે, વર્ણુ જાયે વ્યર્થ જ્યાં;
 તે શબ્દકેરું મધ્ય લેતાં, 'પુણી' થાય સમર્થ જ્યાં,
 પર 'ણી' જતાં 'પુરઃ' રહે તે, ધાય દૃષ્ટે ગર્થ જ્યાં । ૩૨
 મે વર્ણુસંકર વર્ણુમાં વળી, સૂત સંકર છે મુખી,
 હું નયન ઢાળી નમું તેને, વર્ણુવું શોણુ દુખી ।

૩૦ મુક્તિકાંક્ષિત—મુક્તિની જેમણે ઇચ્છા કરી છે એવા. યૂપ—યજ્ઞસ્તંભ.
 બ. યોગરૂપી યજ્ઞસ્તંભ.

૩૨ પ્રેમાનંદ આ ગ્રંથમાં પોતાના રાખેલા રિવાજ મુજબ અધ્યાયના
 અંતમાં મૂખ પુરાણીની નિંદા સંબધી એક પ્રહેલિકા લખે છે: નર ૪૦ —
 જેનો અર્થ જૂની થાય એવો એક નરગતિનો શબ્દ (પુરાણી) લેવો. શબ્દાદિ
 લેતાં—'પુરાણી' શબ્દનો આદિ અક્ષર લેઈ લેતાં. મધ્ય—'પુરાણી' શબ્દ-
 માંનો 'રા' અક્ષર લેઈ લેતાં. પર ૪૦—'પુરાણી' શબ્દની પર (પછી)
 ને 'ણી' અક્ષર છે તે જતાં.

પૂરં કરં પુરાણ હાવાં, જોઈ પુરાણી સુખી !

કસુમ જળ ચંદન વિના માનો, વાણીની સેવા હુખી. ૩૩

વલ્લણ.

હુખી માનો સુખી સેવા, મુખી પુરાણી દવ રે;

રૂખી મોઢા હુખી નરકે, મુખી વર્ણવે બૂદવ રે. ૩૪

કકલુ' ૪૧ મું.

રાગ કેદારો.

સુણો પુત્ર કે' પિતા પવિત્ર, ચાર દત્તાત્રેય ચિરત્ર;

જેણે મિત્ર જગત આપ્યું ગણ્યું રે. ૧

શિષ્યને થઈ પ્રસન્ન પોતે, મુક્તિ જીવિત આપી જોત જોતે;

સંશય જોતે સ્વરૂપ સાચું બાણ્યું રે. ૨

ઢાળ.

સ્વરૂપ સાચું બનિયું સહુનું, સાચી સાધ્યે સેવ;

(હવાં) અર્જુનને પ્રસન્ન થયા તે, વર્ણવું મોઢા દવ. ૩

હૈહય દશ વિધે વસતો ઈક, કૃતચીર્ય બૂખાળ;

તે બૂપતિ બૂ પાળી પ્રીતે, સ્વર્ગે ગયો દયાળ. ૪

૩૩ ' પુરાણી ' શબ્દનું પ્રયક્કરણ કરવાથી શું નિષ્પન્ન થયું તે કહે છે: છે ઇ—સ્પષ્ટ છે. વર્ણમાં—અક્ષરમાં કે જાતમાં. સ્પષ્ટ ઇ—તેમનો મુખી (શ્રેષ્ઠ પુરાણી) સ્પષ્ટ, તે પણ સંકર (વર્ણસંકર) છે. નવનં ઢાળી—આખ્યો મીચીને (તેમનું મુખ જોતું ઉચિત નથી, એ ધ્વનિ છે).

૩૪ મુખી વર્ણવે ઇ—શ્રેષ્ઠ બૂદવ (શાહાણો—પંડિતો) એમ વર્ણે છે. ૧ ચાર—સુંદર.

રાજાનું આધ્યું નવ ખાતા, તે ધન કારણ રક્ષે;	
એવું રક્ષણ જે નૃપ નગરે, લોક ધરે છે વક્ષે.	૧૬
તેહ નગરનો રાજા જાણો, નિશ્ચે નરકે જાય;	
મન્યાદિકે કેવું ભાખ્યું, તેના કહું મહિમાય.	૧૭
રક્ષણકે રૂં સાદુ કરીને, લેવો કાંઈક ભાગ;	
તેહવડે ચોરી અટકાવી, હૃદયે ધરવો રાગ.	૧૮
એવું જે નવ કરતા રાજા, તે થાતા મહાપાપી;	
તેવો પાપી હું નવ થાઉં, ધર્મ કર્મ ઉથાપી.	૧૯
તાપસ થઈને તપને સાધું, યોગી થાઉં ચોગે;	
ત્યાર પૂઠે પૃથ્વીનું પાલન, કરું થઈ નીરોગે.	૨૦
યોગબળે અસ્ત્રે થઉં પૂરો, ધાન્ય માન્ય સંયુક્ત;	
સાધ્ય કરું સિદ્ધિ સર્વે હું, પૃથ્વીપતિ થઈ પુક્ત.	૨૧
એકજ રાજા મારા જેવો, થાયે પૃથ્વીમાંય;	
એવું થાયે જે દિન મંત્રી, રાજા થાવું ત્યાંય.	૨૨
જો નવ થાયે એમ કદાપિ, તો રાજા નથી થાવું;	
પાપભાગી થઈ મંત્રી મારે, નરક વિષે નથી જાણું.	૨૩
પુત્ર કહે પિતાજી સુણિયે, નિશ્ચય નૃપનો એવો;	
મંત્રીમંડળ સાંભળી શોએ, ઉપાય કરવો કેવો ?	૨૪
તે મંડળમાંથી મતિશાલી, ગર્ગમુનિ કે' આમ;	
આહો નૃપાણ તું એમજ ઇચ્છે, તો કરચ કહું તે કામ.	૨૫
રૂઢી રીતે રાજ્ય ચલાવા, ઇચ્છા જો તેં ધારી;	
સદ્યાદ્રિકેરી ગુફા વિષે જા, વાસ વસે ભવપારી.	૨૬
મહાભાગ દત્તાત્રેય દેવા, ત્રણલોક ત્રણને માટે;	

ત્યાર પૂઠે તેના મંત્રીએ, પુરોહિતે ન લોકે;	
સુત અર્જુનને રાજ્ય આપવું, ધાર્યું એમ અશોકે.	૫
રાજ્યાભિષેક કરવા કારણ, બોલાવ્યો તે બાળ;	
તે સમયે તે આવું બોલ્યો, નૃપાળબાળ કૃપાળ.	૬
અહો મંત્રી જેને આતે છે, નરકતણું મહાદુઃખ;	
તેવું રાજ્ય ન વાંચું હું તો, ભલે જાઓ સહુ સુખ.	૭
જે અર્થે કર આપે લોકો, તે રક્ષણને માટે;	
સર્વ પ્રકારે રાજા ઊંઘે, રક્ષણ થાય ન વાટે.	૮
વ્યાપારી વ્યાપાર વિષેથી, દ્વાદશમો દે ભાગ;	
વ્યર્થ જાય તે આપ્યું લીધું, તેહ કહું મહાભાગ.	૯
માર્ગે જતાં રક્ષણ કારણ, રાખે જન વળાવા;	
ધન મનમાન્યું તેને આપે, તવ તે જાય વળાવા.	૧૦
એહ પ્રકારે રક્ષણ કરતા, વ્યાપારી સહુ જાણ;	
ભાગ દ્વાદશમો કયી વિધિ લેવો, તેહ કહે સુજાણ.	૧૧
અજના પાળક એહ પ્રકારે, આહીર કરતા એમ;	
આજ્ય દુગ્ધ દધિ તકેથી, દેતા વાંચી દેમ.	૧૨
પશ્ચમ ભાગ કૃષિકારો દે, બાકીનું લે પોતે;	
જે વધિયું તો વેંચી ખાતા, નીકર બેઠા રોતે.	૧૩
એહ પ્રકારે અનેક વિધિએ, લે રાજા ધન ધાન્ય;	
રક્ષણ તેનું થાયે કોથી, શું કરવું અનુમાન.	૧૪
એવા નૃપને ચૌર કહો કે, જાણો તેના જવો;	
ઇષ્ટાપૂર્તાદિક ફળ તેનું, જાયે થાયે કેવો !	૧૫

૮ રાજ્યને આતે સામાટે નરક છે તે કહેછે: જો ઈ—૨૫૪છે. ૧૨ અજ—અકરાં. આજ્ય—ધી. દધિ—દહી. ૧૫ ઇષ્ટાપૂર્તાદિક—યજ્ઞ અને નવાણુ તગેરે કરાવવાં તે.

રાજાનું આપ્યું નવ ખાતા, તે ધન કારણ રક્ષે;	
એણું રક્ષણ જે નૃપ નગરે, લોક ધરે છે વક્ષે.	૧૬
તેહ નગરનો રાજા જાણો, નિશ્ચે નરકે જાય;	
મન્યાદિકે કેણું ભાખ્યું, તેના કહ્યું મહિમાય.	૧૭
રક્ષણકે રૂં સાદુ કરીને, લેવો કાંઈક ભાગ;	
તેહવડે ચોરી અટકાવી, હૃદયે ધરવો રાગ.	૧૮
એણું જે નવ કરતા રાજા, તે થાતા મહાપાપી;	
તેવો પાપી હું નવ થાઉં, ધર્મ કર્મ ઉથાપી.	૧૯
તાપસ થઈને તપને સાધું, ચોગી થાઉં ચોગે;	
ત્યાર પૂઠે પૃથ્વીનું પાલન, કરું થઈ નીરોગે.	૨૦
ચોગળજે અસ્ત્રે થઈ પૂરો, ધાન્ય માન્ય સંયુક્ત;	
સાધ્ય કરું સિદ્ધિ સર્વે હું, પૃથ્વીપતિ થઈ પુક્ત.	૨૧
એકજ રાજા મારા જેવો, થાયે પૃથ્વીમાંય;	
એણું થાયે જે દિન મંત્રી, રાજા થાવું ત્યાંય.	૨૨
જે નવ થાયે એમ કદાપિ, તો રાજા નથી થાવું;	
પાપભાગી થઈ મંત્રી મારે, નરક વિષે નથી જાણું.	૨૩
પુત્ર કહે પિતાજી સુણિયે, નિશ્ચય નૃપનો એવો;	
મંત્રીમંડળ સાંભળી શોચે, ઉપાય કરવો કેવો ?	૨૪
તે મંડળમાંથી મતિશાલી, ગર્ગમુનિ કે' આમ;	
આહો નૃપાળ તું એમજ ઇચ્છે, તો કરચ કહ્યું તે કામ.	૨૫
રૂડી રીતે રાજ્ય ચલાવા, ઇચ્છા જો તેં ધારી;	
સહ્યાદ્રિકેરી ગુફા વિષે જા, વાસ વસે ભવપારી.	૨૬
મહાભાગ દત્તાત્રેય દેવા, ત્રાણલોક ત્રાણને માટે;	

તેહ કંદર વિધે વસે છે, આરાધો શિર સાટે.	૨૭
સર્વત્ર સમદૃષ્ટિવાળા, યોગ યુક્ત છે દેવ;	
ઐશ્વર્યવાન દત્તાત્રેય દેવા, વિઘ્ન અંશી એવ.	૨૮
જગતીપર આવ્યા જગદ્ધરવા, યોગશાસ્ત્ર આચરવા;	
વૃત્તારિ જેને આરાધે, દાનવ દુસ્તર તરવા.	૨૯
દૈત્યે પદવી પોતાકેરી, લઇ લીધી'તી ભાણ;	
દિતિપુત્ર દાનવને છતી, દત્તે લીધા પ્રાણ.	૩૦
પુરંદરને પાછી અપાવી, ઇંદ્રની પદવી આપે;	
કૃતવીર્યના કાર્તવીર્ય કે', મુનિ દાનવ ક્યમ શાપે ?	૩૧
એ સર્વે વિસ્તારી ભાળે, ગર્ગગુરુ આજ;	
મુરે આરાધ્યા શી પેરે, દત્તગુરુ મહારાજ.	૩૨
ઇંદ્રપાણના અધિકારતો, અમુરે લીધા કેમ;	
દત્તગુરુએ કયી રીતથી, વાંચ્યું વાસવ ક્ષેમ.	૩૩

વલણ.

વાસવકેડું ક્ષેમ વાંચ્યું, કયું કયી વિધ રે;	
ગર્ગ મુનિ જણાવીએ તે, દત્તગુરુ મહાસિદ્ધ રે.	૩૪

કડવું ૪૨ મું.

રાગ સામેરી.

ગર્ગગુરુ કે' કાર્તવીર્ય તું, કરચની શ્રવાણ આજ રે;	
દાનવ દેવને હુએ પૂરવે, રણસંગ્રામ રાજ રે.	ટેક. ૧
યાતુધાનપતિ જાંભ છે, નિર્જરપતિ પતિશયી રે;	

યુદ્ધ મંડાણું ઉભયતણું, રચના સેનની રચી રે.	ગર્ગ ૨
એક દિવ્ય સંવત્સર વીત્યો, લઢતાં લઢતાં તું જાણ રે;	
તે સમય સુર સહુ હારિયા, નાઠા લઇ લઇ માણ રે.	૩
જય પામ્યા યાતુધાન ત્યાં, વિપ્રચિતિ આદિ નામ રે;	
નિરૂત્સાહી જયે સુર હુઆ, મૂઠ્યું યુદ્ધનું કામ રે.	૪
તોયે ઉત્સાહ ધર્યો સુરે, એકી વાતે ત્યાં સત્ય રે;	
મૂઠીઓવાળી નાસવું નિશ્ચે, ધર્યો ઉત્સાહ અત્ય રે.	૫
એવો ઉત્સાહ માની કરી, ગયા બૃહસ્પતિ પાસ રે;	
દૈત્યવધ ઉપાય વિચારતા, ત્રિદશો પામી ત્રાસ રે.	૬
વાલખિલ્યાદિ સર્વે મળી, મંત્ર કરતા પ્રમાણ રે;	
બૃહસ્પતિ મુખ એમ બોલિયા, સુણો સુર સુજાણ રે.	૭
દૈત્ય વિનાશ જો મન ધરો, શાંતિ પામવી સધ રે;	
તપાર્થી મહાત્મા મુનિ જો, આગમ નિગમે અવધ રે.	૮
આચરણ અવળાં જોમનાં, અત્રિપુત્ર ગુરૂદત્ત દેવ રે;	
પ્રસન્ન કરવા જોઇએ તેમને, સાચી સાધીને સેવ રે.	૯
વરદાતા શંકર સમા, અધિકું વળી એહ રે;	
શિવનું આપ્યું નાશકારણે, આ તો મોઘવારી મેહ રે.	૧૦
જાણ્યો વરદાન દશે સહી, થાશે દાનવ નાશ રે;	
વરદાને સહુ મળી એકઠા, પામશે જય આશ રે.	૧૧
કાર્ત્તવીર્યને કહે ગર્ગજી, સુણી દેવગુરૂ ઉપદેશ રે;	
ચાલ્યો આવ્યા દત્ત ગુરૂકને, દીન દાખવા દશ રે.	૧૨

૨ યાતુધાન—રાક્ષસ. નિર્જરપતિ—દેવનો સ્વામી. પતિશચી—શચીનો પતિ—ઈંદ્ર. ૬ ત્રિદશો—દેવો.

૭ વાલખિલ્યાદિ—સૂર્યના રથની આગળ ચાલનારા એ નામના ઋષિ-ઓ. ૮ અવધ—દોષ રહિત. ૧૨ કાર્ત્તવીર્ય—સહસ્રાશ્રુત.

- તો. અરિ પ્રભુનું કંઈ વિધિ, કરી શકું શું હુંય રે;
આકાશ લેવા બાથમાં, આબ્યાવત્ કરો શુંય રે. ૨૪
- સુર કહે એમ શું કહો, જગનિયંતા દેવ રે;
દાપ લેપે ન લાવણ્યને, નહિ કામ ક્રોધ અહમેવ રે. ૨૫
- વિદ્યારૂપી વારિએ કરી, શુદ્ધ થયું અંતઃકર્ણ રે;
જ્ઞાનકિરણો તેમાં પ્રકટિયાં, થઈ રહ્યો શુદ્ધ વર્ણ રે. ૨૬
- પાપરહિત પોતે સદા, બાણું જીવિત એ સર્વ રે;
ગર્વ ગળી ગયો સર્વનો, પાણુ ધરો મહાપર્વ રે. ૨૭
- દત્તાત્રેય ક' સહુ ખરું, સમદૃષ્ટિ હું સત્ય રે;
બ્રહ્મજ્ઞાની ભરપૂર હું, નહિ ખોટી તમારી મત્ય રે. ૨૮
- કિંતુ આ સ્ત્રીસંગમયકી, હું થયો છું ઉચ્છિષ્ટ રે;
સ્ત્રીસંગત સંતત કરે, ભ્રષ્ટ થાય મહાશિષ્ટ રે. ૨૯
- એ પ્રકારે જ્ઞાનીપણું, ગયું અમારું નેહ રે;
એમ સુણી બોલ્યા દેવ ત્યાં, આપ મહાગોઠા મેહ રે. ૩૦
- વરસો ઇચ્છા જ્યાં મનતણી, તડિત તેડીને સાથ રે;
વળી સર્વકિરણની હારય જે, પડે દિવ આંડાળ માથ રે. ૩૧
- દાપ ન ખામે તોય તે, દિવસતમ સાર રે;
જગજનેતા છે સાથમાં, પાપરહિત આ વાર રે. ૩૨
- દયિતાને દાપ અડે નહિ, એણી પેર ગુરદત્ત રે;
ગર્વ કહે અર્જુન પ્રતિ, એમ જાણ્યા મહત રે. ૩૩
- ત્યારે હાસ્ય કરી દત્તે તહીં, નેથું સુર સનમુખ રે;
બોલ્યા બાળા કર રતન ધરી, પ્રકટયું મૌહું ને દુઃખ રે. ૩૪
- તેની મુખેચ્છા મારાયકી, સર્વે ધારી જો દેવ રે;

૨૪ પ્રભુનું—દરાવું. આબ્યાવત્—આત્મા જેવું. ૨૫. લાવણ્યને—મુંદરતાને. ૨૭ પાણુ—દાપ (અમારે માથે ધરો). ૩૧ તડિત—વીનળી.

- આવલોક્યું આવી આશ્રમે, દત્તાત્રેયતું ૩૫ રે;
- લક્ષ્મી સહિત આનંદમાં, સુરા પીએ સુરરૂપ રે. ॥ ૧૩
- ગંધર્વ ગુણગણ ગાય છે, એવા જોયા દત્ત મુન્ય રે;
- સુર સમીપ ગયા સહુ, નમી કહે મહાપુણ્ય રે. ॥ ૧૪
- નમસ્કાર અંગીકાર તો, કરો જગ ગુરુ રાઇ રે;
- સાધ્ય અર્થની સિદ્ધિ કારણે, સ્તવન કર્યું સુખદાઇ રે. ॥ ૧૫
- લક્ષ્ય ભોજ્યાદિક અપિયાં, અર્પ્યા પુષ્પના હાર રે;
- મુનિ કરે તે કરે દેવતા, ઊઠે તો ઊઠે સાર રે. ॥ ૧૬
- આલે તો આલે ત્રિદશો, ખેસે તો ખેસે ત્યાંધ રે;
- એવા અનુગામી દત્તના, યયા સુરવર જ્યાંય રે. ॥ ૧૭
- ત્યારે દત્તગુરુ કહે દેવને, કદા અભીષ્ટમાટ રે;
- પરિચર્યા મૌઢપણે કરો, દિસે મનમાં ઉચ્ચાટ રે. ॥ ૧૮
- મારી પાસે કશું જોઇએ, વદા વાણી એ સત્ય રે;
- સુર સમસ્ત બોલ્યા તદા, મુનિશાદ્દેશ મહામત્ય રે. ॥ ૧૯
- જંભાસુરે સુર હરવિયા, લીધા બૂલોક જાણ રે;
- ભુવલોક સ્વર્ગલોક સહુ, લીધા છતી નિરવાણ રે. ॥ ૨૦
- ત્રયલોક ત્રિદશોતણા, ખુચી લીધા કૃપાળ રે;
- વળી મખભાગ લઇ લીધા સહુ, કરો સા'ય દયાળ રે. ॥ ૨૧
- રક્ષાણ કરો મુનિ અગતાણું, હતી અસુર આજ રે;
- તમ કૃપાએ સ્વર્ગ વાંચતા, પુનરપિ મહારાજ રે. ॥ ૨૨
- દત્તાત્રેય કહે તદા, હુંહું મધપાનાસક્ત રે;
- હું અછતેદ્રિય ધણેા, રમાણુ રામાને રક્ત રે. ॥ ૨૩

૧૩ સુરા-મધ. ૧૮ અભીષ્ટમાટ-ઇચ્છેલા પદાર્થને માટે. પરિચર્યા-
સેવા. ૨૦ ભુવલોક-પિતૃ ગોત્રો લોક. સ્વલોક-સ્વર્ગ. ૨૧ ત્રિદશોતણા-દેવના.
મખભાગ-વચના ભાગ. ૨૨ હતી-હણીને.

- તો. અરિ પ્રભુનું કદ વિધિ, કરી શકું શું હુય રે;
આકાશ લેવા બાથમાં, આવ્યાવત્ કરો શુંય રે. ૨૪
- સુર કહે એમ શું કહો, જગનિયંતા દેવ રે;
દાપ લેપે ન લાવણ્યને, નહિ કામ ક્રોધ અહમેવ રે. ૨૫
- વિદ્યાપી વારિએ કરી, શુદ્ધ થયું અંતઃકર્ણ રે;
જ્ઞાનકિરણો તેમાં પ્રકટિયાં, થઇ રહ્યો શુદ્ધ વર્ણ રે. ૨૬
- પાપરહિત પોતે સદા, જાણું જીવિત એ સર્વ રે;
ગર્વ ગળી ગયો સર્વનો, પાણુ ધરો મહાપર્વ રે. ૨૭
- દત્તાત્રેય કું' સહુ ખરું, સમદષ્ટિ હું સત્ય રે;
બ્રહ્મજ્ઞાની ભરપૂર હું, નહિ ખોટી તમારી મત્ય રે. ૨૮
- કિંતુ આ સ્ત્રીસંગમયકી, હું થયો છું ઉચ્છિન્ન રે;
સ્ત્રીસંગત સંતત કરે, બ્રહ્મ થાય મહાશિષ્ટ રે. ૨૯
- એ પ્રકારે જ્ઞાનીપણું, ગયું અમારું જોહ રે;
એમ મુણી ખોલ્યા દેવ ત્યાં, આપ મહામોટા મેહ રે. ૩૦
- વરસો ઇચ્છા જ્યાં મનતણી, તડિત તેડીને સાથ રે;
વળી સર્વકિરણની હારથ જે, પડે દિવ આંડાળ માથ રે. ૩૧
- દાપ ન પામે તોય તે, દિવસતમ સાર રે;
જગજનેતા છે સાથમાં, પાપરહિત આ વાર રે. ૩૨
- દયિતાને દાપ અડે નહિ, એણી પેર ગુરુદત્ત રે;
ગર્ગ કહે અર્જુન પ્રતિ, એમ જાણ્યા મહત રે. ૩૩
- ત્યારે હાસ્ય કરી દત્તે તહીં, જોયું સુર સનમુખ રે;
ખોલ્યા બાળા કર સ્તન ધરી, પ્રકટયું મૌહું જે દુઃખ રે. ૩૪
- તેની મુખેચ્છા મારાથકી, સર્વે ધારી જો દેવ રે;

૨૪. પ્રભુનું—હરાનું. આવ્યાવત્—આત્મા જેવું. ૨૫. લાવણ્યને—સુંદરતાને. ૨૭ પાણુ—હાથ (અમારે માથે ધરો). ૩૧ તડિત—વીળળી.

તો દાનવ લાવો મારીકને, ઉતાડું અહમેવ રે.	૩૫
જેવા વિના જીવ નવ લઈ, લાવો યુધ્ધને બા'ને રે;	
જાઓ ન વાર કરો વડી, શકે આવો અનુમાને રે.	૩૬
અવલોકાગ્નિ સુર ! માહરો, રેત તેજ પ્રજાજો રે;	
દર્શન માડું દાનવ દમે, જોઈએ કોણ તેને પાજો રે.	૩૭
ગર્ગ કે' અર્જુન સાંભજો, મુણી ગુરુ દત્તનું વેણ રે;	
સુરે અસુરને મોકલ્યું, પુનઃ લઢવાનું કે'ણ રે.	૩૮
વ્યાઘ્રને વળી વકારીઓ, તેને લાગે શી વાર રે;	
શિકાર થાય જો સામટો, તોય મારે મારણહાર રે.	૩૯
તેણે પ્રકારે દિનિમૂનુ, આવ્યા ધાઈ દેવ પર રે;	
જણાતા હણાતા આવિયા, ભયભીત થઈ સુરવર રે.	૪૦
દત્તાત્રેયઆશ્રમ પાસ જઈ, ઊભા કંપિતકાય રે;	
ગાજો દેતા મૂઢ વાતની, આવ્યા દાનવ ત્યાંય રે.	૪૧
દેવ ગયા જે આશ્રમે, તેમાં ગયા દૈત્ય સર્વ રે;	
ત્યાં દત્તાત્રેયને દીઠા, જેને બળ રૂપી ગર્વ રે.	૪૨
વામાંગા વામ અંગમાં, બેઠા કલ્યાણકારી રે;	
તન્વંગી તરણ દિસે ઘણી, ચંદ્રમુખી અનિધારી રે.	૪૩
ચંદ્રનું તેજ શીતળ કહે, એના વદનને જોઈ રે;	
તે મૂઢમતિ માનું માનવી, રહે ભવોભવ રોઈ રે.	૪૪
એવી પ્રિયપત્ની ગુરુ દત્તની, જોઈ બેઠો અસુર રે;	
તે વળી મન પિચારતા, મહામાનિની મધુર રે.	૪૫
આ નીલાંબુજસમ નેત્રની, માંસલશ્રોણીવાળી કોણ રે;	

૩૯ અવલોકાગ્નિ—જેવા રૂપી અગ્નિ. રેત—વીર્ય-બળ. ૪૦ દિ-
તિમૂનુ-દાનવો. જણાતા હણાતા—દૈત્યો દેવો એમ નાસતા તથા તેથી
નેઓનો માર ખમતા. ૪૩ વામાંગા—ઓ. તન્વંગી—નામુક અંગવાળીઓ.

- માંસલકઠિનસ્તન ઓપતા, નિર્ખો મધુરવક્તા ઓણ રે. ૪૬
- રમણિક ગુણ રામા વિષે, જે જે હોય અવિધાર રે;
તે સર્વ વશ્યા આવી સામટા, આ નારીમાંહી સાર રે. ૪૭
- એવી નારી જોઈ અવનિમાં, ચળ્યા સર્વે અસુર રે;
ધમ્મજી ઉપજી તેને વિષે, થયા અતિશે આતુર રે. ૪૮
- ઉદ્ધત થયા ગુણ સહુ ગયા, તૂટી મનતુરીતેગ રે;
મનવાજી વહો પૂરમાં, કોથી અટક્યો ન વેગ રે. ૪૯
- દેવ મૂક્યા દૈત્યે પડ્યા, વીસર્યા પૈરની વાત રે;
હરિવદનીહરણને કારણે, જીવે જાળવી જાત રે. ૫૦
- તેહ પાપે મતિમોહ થયો, તેજ થયું ક્ષય સર્વ રે;
તેણે કરી માંહિમાંય કે', ધરી તન મનગર્વ રે. ૫૧
- છે તત્ત્વ રામા ત્રિલોકનું, રામારત્ન શિરોમણિ રે;
જે આવે હાથ આપતણે, (તો) વિધિદેવી મહા ગણી રે. ૫૨
- કેમ મળે તરણી ભક્તી, કરવા લાગ્યા તેનો મંત્ર રે;
સુર અરિ જૂલ્યા ગાજતા, લાગી તારણી તંત્ર રે. ૫૩
- સર્વે મળી એમ ભાખિયા, નાખો શિખિકામાં એવ રે;
હંચકી ચાલો સ્થાન આપણે, ભાગ્યો ભક્તો એ ભેવ રે. ૫૪
- ગર્જ કહે નિશ્ચય કર્યો, દાનવે ઓણી પેર રે;
અતિ અતુરાગ્યા અભાગપરે, કામે કર્યો કૂડો કેર રે. ૫૫
- પછે દત્તની દયિતા સાધવી, ઘાલી શિખિકા માંય રે.
મસ્તક ધરી ચાલ્યા ધરભણી, મોદવાળે મન જ્યાંય રે. ૫૬

૪૬ નીલાંબુજસમ—કાળા કમળ સુરખાં. માંસલઓણીવાળી—માંસથી પુષ્ટ બાળીવાળી.

૪૮ મનતુરીતેગ—મન રૂપી ઘોડાની લગામ. વાજી—ઘોડો. ૫૦ હરિવદની—ચંદ્રમુખી. ૫૨ તો ધન—તો વિધિદેવી (વિધાત્રી)ને મોટી ગણી—અર્થાત્ મોટું ભાગ્ય માનવું. ૫૪ શિખિકા—પાતળી. ભેવ—ભેદ-મર્મ. ૫૬ મોદવાળે મન—હર્ષવાળા મનથી.

- ત્યારે મંદ હસી મુનિ ભણ્યા, મુર સિંધ થયું કાળ રે;
વારૂ થયું વૃદ્ધિ પામ્યા મુર, જોયું અમુરે રાજ રે. ૫૭
- દાનવની શ્રી સાતે સ્થાનથી, જોળંગી ગઈ આજ રે;
મસ્તકમણિમાં વશી જઈ, હોલો લઈ ગયો બાજ રે. ૫૮
- હવાં રહે નહિ લક્ષ્મીજી, યાતુધાનની પાસ રે;
પ્રણય સકળ પરવારિયું, વાધો દેવ જયતાણી આશ રે. ૫૯
- દેવ કે' સ્વામી જગતનાણા, કહો લક્ષ્મીનાં સ્થાન રે;
ત્યારે મન માને અમતાણું, રાડયે વયું જઈ રાજ રે. ૬૦
- શ્રી વશી સ્થાન કયે કયે, આપે કયું કયું કૃણ રે;
કયા કયા સ્થાનકે વશી, થઈ નાશ કરે હરણ બળ રે. ૬૧
- કૃપા કરી કહો મુનિ મહા, તવ જોડ્યા ગુરુદત્ત ત્યાંય રે;
એક નિતે મુણો મુર સહુ, કહું વસે લક્ષ્મી કયાંય રે. ૬૨
- લક્ષ્મી વસે અરણ નરતણે, તો પામે મંદિર મોટું રે;
જનનુમાં રહી જીગતે કરી, તેનું બળ નથી જોડું રે. ૬૩
- તે વસ્ત્રાભૂષણ આપે અવનવાં, દત્તી ધનના ભંડાર રે;
ગુહ્યસ્થળનો પામી વાસ રે, ત્યારે આપે ઇંદિરા નાર રે. ૬૪
- અંકે વશી આપે સંતતિ, હૃદ વશી પૂરે મનઅર્થ રે;
કંઠે કંઠાભૂષણ દઈ વસે, પમાડે ઇંદ નત ગર્થ રે. ૬૫
- બધુ બાળાને મેળવે વળી, અટતાં અટવી અપાર રે;
અધિજન મુખ સ્થાનકે રહી, કરાવે મધુર ઉચ્ચાર રે. ૬૬
- મીઠા જોલો જન સહુ કહે, લક્ષ્મી વશી જો મુખ રે;
વચનસિદ્ધિ તેને મળે, કવિ થઈ કાપે દુઃખ રે. ૬૭

૫૮ સાતે સ્થાનથી—હવે ૫૭ી કહેવાશે તે સાત સ્થાનથી. ૫૯
યાતુધાન—રાક્ષસ. ૬૬ અટતાં—હરતાં. અટવી—જંગલ. અધિજન
—લક્ષ્મી.

બોલ્યું પાળે બીજા તેડું, થાય લીલા લે'ર એ પેર રે;
 શિરઃસ્થાને લક્ષ્મી જઈ રહી, જાય ત્યારે બીજાને ઘેર રે. ૬૮
 ત્યાગ કરે પળમાં સહી, એવી લક્ષ્મીની રીત રે;
 એ પ્રકારે થયું દૈત્યને, કહ્યું તેની પૂર્ણ પ્રતીત રે. ૬૯
 શિબિકા મસ્તક પર ધરી, બેસાડી લક્ષ્મી માંય રે;
 માટે તજશે અધુના જીએ, તજે ભય થયો આંય રે. ૭૦
 અસ્ત્ર ધરો તમે હસ્તમાં, પડો તૂટી શનુ પર રે;
 ભય ન પામે મારો સર્વને, મરડી અત્રે મૂળથી ધર રે. ૭૧
 તેજ વિહોણા કર્યા સર્વ મેં, વળગ્યું વળી બીજી મોહું પાપ રે;
 પરસ્ત્રી હરણે પુણ્ય દગ્ધ થઈ, પ્રકટયો નાશ સંતાપ રે. ૭૨
 ગર્ગ કે' અર્જુન સાંભળો, પડ્યા તૂટી લઈ સુર શસ્ત્ર રે;
 અમુરને મસ્તક શ્રી વશ્યે, લાગ્યાં અંગ માંહી અસ્ત્ર રે. ૭૩
 દેવે માર્યા કોઈ નાસતા, મર્યા કોઈ થયા સનમુખ રે;
 એમ જાંભાદિક મહાઅરિ, કર્યા પળ વિપળે વિમુખ રે. ૭૪
 પૂરા કરી પૃથ્વી પાથર્યા, લીધા ત્રણ લોક દેવ રે;
 ગર્ગ કે' નૃપ એવી સાંભળી, દત્તગુરૂક્ષણસેવ રે. ૭૫
 પછે સ્તુતિ કરે લક્ષ્મીની, જોડી સુરવર હસ્ત રે;
 એવી શ્રી આવી મુનિ કને, યૌવનઉન્મત્ત મસ્ત રે. ૭૬
 દેવ આવ્યા કર જોડીને, લક્ષ્મીકેરી પુઠે જાણ રે;
 પાગ લાગી દત્તદેવને, બોલ્યા મુખથકી વાણ રે. ૭૭
 તમારી કૃપાએ સહુ મળ્યું, ધન્ય ગુરૂદત્ત દેવ રે;
 એમ નમી સ્વર્ગે ગયા, સાધી સિદ્ધ દત્તસેવ રે. ૭૮
 તેમ નૃપાળ જે તાહરી, અતુલ ઐશ્વર્યપ્રીતિ રે;

તો વેગે આરાધો મુનિ મહા, થાશે સંપૂર્ણ પ્રતીતિ રે.	૯૯
ધતિ માર્કંડેયપુરાણમાં, ગર્ગવાક્ય અષ્ટમોધ્યાય રે;	
ગર્ગ જેવા ગુરૂને નમી, વિપ્રજન ગુણ ગાય રે.	૮૦
કરવા પુરાણીનું પાષણં, પુર આણી આ પ્રીત રે;	
સંસ્કૃતનું પ્રાકૃત મેં કર્યું. નવ જોઈ જવ રૂડી રીત રે.	૮૧
સે'લાં પુરાણ સમજી મને, વેતરે આડનું ચોડ રે;	
દ્રવ્ય કાળે ભટકે ભલા, જાણે વળગ્યું હોય જોડ રે.	૮૨
ભૂત વળગ્યે મન ભમી ગયું, તેને સૂઝે ન સારું રે;	
પ્રહ્લઅક્ષર જાણે નહિ પાણ, ધારે વ્યાસનામ વાણું રે.	૮૩
નમન કરું તેવા સર્વને, કાઢું કુશકેથી શુંય રે;	
હાવાં કાર્તવીર્ય વરણન કરું, અલ્પ મતિ યદિ હુંય રે.	૮૪

વલણ.

અલ્પમતિ યદિ હુંય નિશ્ચે, નયું કવિ કવિભૂપ રે;	
વિપ્રજન વર્ણન કરે શું, દત્ત દેવ સ્વરૂપ રે.	૮૫

કડવું ૪૩ મું.

રાગ મેવાડાની દેશી પ્રેર.

ગુરૂવેણ સાંભળ્યું હો, કે દત્ત ઇચ્છા પૂરે;	
કુઃખ તેનું ટળ્યું હો, મળવા મન કર્યું શૂરે.	૧
દત્તને આશ્રમે હો, ગયો અર્જુન સહી;	
કરું વર્ણન કયમે હો, પૂજા પૂરી કરી જઇ.	૨
ભકિતભાવ પૂરો હો, ધારી આપિ ચરણને;	
સમજી ગયો શૂરો હો, જાણી છેલ્લી ધરણને.	૩
વાણી આણી આપે હો, પુષ્પમાળ દ આણી;	

- આણે મુગંધી જળ અમાપે હો, કૃણાદિ પાક પ્રમાણી. ૪
- એકુંજૂકું લેતો હો, સેવા કરવા કાળે;
- સંતોષ સારો દતો હો, રીઝયા તવ ગુરુ રાજે. ૫
- પે'લાં ભાખ્યું દવને હો, તેણું કહ્યું છે તેને;
- સાધે શીદ સેવને હો, કુકર્મી ભજે શેને. ૬
- મદિરાસકત હું તો હો, પાસે બેડી પત્ની જુએ;
- દૂપિત માન્ય તું તો હો, સારાકેરો સંશય ખુએ. ૭
- કુત્સિતકર્મી એવો હો, ભણું કરવા નથી શકિત;
- લાલ લઇશ કેવો હો, જૂઝી કરે શે ભકિત ? ૮
- મનોરથ પૂરે તારો હો, તેવાને જઇ આરાધે;
- મૂકી કેડો મારો હો, સાચો સિદ્ધ કો સાધે. ૯
- જડ કે' શુભા જનકજી હો, વધા દત્ત વચન એણું;
- સાજ આઘ્યાતો સજી હો, અભવિધ્ય હોયે કેણું. ૧૦
- ગર્જે કહ્યું સ્મરીને હો, પાગે નમ્યા યોગીને;
- વધો પાદ ધરીને હો, રગડો નવ રોગીને. ૧૧
- આશ્રય કરી માયાનો હો, મોહ પમાડો શેણે;
- હું છું કૃડી કાયાનો હો, જુવો અશ્રુ જલ નેણે. ૧૨
- નિષ્પાપ આપ છો ગુરુ હો, જગતમાત લક્ષ્મી ઊભાં;
- પછે અમો શે જૂરું હો, કુકર્મ જડમૂળ દૂર્યાં. ૧૩
- વચન સુણી આણું હો, પ્રસન્ન થયા મુનિ પોતે;
- જેને ભણું ભાખ્યું હો, દીધો વર ન્નેત ન્નેતે. ૧૪
- પૃષ્ઠી પૃષ્ઠ નેણે હો, વશ કરિયું પૂરું;
- વેણુ કહ્યું તેણે હો, કાંઇ ન રાખ્યું અધૂરું. ૧૫

દત્ત કે' વાર્તા છાની હો, જાણી કહી તેં મુજને;	
મારી પ્રિયા પીછાની હો, વરદાન દઉં હું તુજને.	૧૬
તું માગ્ય મન ગમતું હો, સાંભળ વળી કહું સાચું;	
છે મન માફં ભમતું હો, તોય કોને હું રાચું.	૧૭
જે નર લક્ષ્મી સાથે હો, ગધમાલ્યે પૂજે મને;	
દ મધમાંસ હાથે હો, રીઝું તેને કહું તને.	૧૮
આજ્યવાળાં મિષ્ટાન્ન હો, અરપી મને જે લક્ષે;	
વધાઈ માન દઇ યાન હો, ગાયને રાખે જે વક્ષે.	૧૯
મારા જ્ઞેતાં પૂજે હો, આદ્યાણુ ભલા ચોગધારી;	
તેનું સાફં સૂઝે હો, કરવા મને નિરધારી.	૨૦
વાન્નિંત્ર રમ્ય લઇને હો, વીણા વંશી શંખ વાઇ;	
ગાને ગુરૂ કહીને હો, પૂજે અર્ચે દુઃખ જાઇ.	૨૧
મન ઇચ્છા તેની હો, પૂરી તુષ્ટિને આપું;	
પુત્રની ઇચ્છા એની હો, આપી કષ્ટ સહું કાપું.	૨૨
ધન્યા કન્યા અરપું હો, ધનાદિક દઉં તેને;	
તનમન તરપું હો, ન ચાચવો પડે કેને.	૨૩
વિદ્ય તેનાં ટાળું હો, નિશ્ચે નૃપ તું જાણે;	
કૃપાદષ્ટે ભાળું હો, પ્રીતિ પૂર્ણ પ્રમાણે.	૨૪
ગુહ્યનામ માફં હો, કહ્યું તેં જ્ઞે આવારી;	
લાગ્યું મને સાફં હો, ઉતથો તું ભવપારી.	૨૫
મનની ઇચ્છા જેવો હો, તેણે માગી લે આજે;	
કાર્તવીર્ય તને દેવી હો, અમૂલ્ય વસ્તુ સહું સાજે.	૨૬
અર્જુન કે' જ્ઞે આપો હો, તો પ્રજા પાલન માગું;	

૧૯ આજ્યવાળાં-ધીરાળાં યાન-વાહન (બેસવાને). ગાયને ઇ—
જે ગાયને વક્ષે (છાતી ઉપર) રાખે-અર્ધાત્ ગાયનું રક્ષણ કરે.

- તેમાંનું કષ્ટ કાપો હો, પાપપૂર હું ત્યાગું. ૨૭
- મળ પાળતાં મુનિ હો, અધર્મની ન થાય પ્રાપ્તિ;
એવું આપો ગુણી હો, ન થાય કુકર્મે વ્યાપ્તિ. ૨૮
- અરિઅનુસરણકેરું હો, જ્ઞાન આપો ને રીઝયા;
રણે પાછા ફેરું હો, શંકર જાતે ને ખીન્યા. ૨૯
- મતિદંદી કોઇ હો, ન રણમાં થાયે મારો;
રહે સર્વ રાઇ હો, જોઇ દત્ત શિષ્ય તારો. ૩૦
- અપણ અતુર્ભુજ શા હો, આપો સહસ્ર બાહુ મને;
નભ નગ જળ વશ્યા હો, જાઉં જીતે તેની કને. ૩૧
- પૃથ્વી ને પાતાળે હો, ઇત્યાદિ સહુ ઠામે;
ગતિ સર્વ કાળે હો, થાતાં નવ વિરામે. ૩૨
- ઉન્માર્ગે કદી મુનિ હો, મર્ત્યો પૂરેપૂરો;
નિવારવા જેવો ગુણી હો, મળે મને મહાશૂરો. ૩૩
- અતિથિનો આદર હો, થાયે નિત્ય મમગૌહે;
મળે દાનગ્રાહી વર હો, હું દાની બનું ઉજેહે. ૩૪
- દાન દેતાં ધન મારું હો, ખૂટે નહિ કોઇ કાળે;
કરે સર્વનું સારું હો, તરણુ વૃદ્ધ કે બાળે. ૩૫
- સ્મરે મને જે સ્થળે હો, તે ઠામે જાવા મુજને;
આપો બળ દુઃખ કળે હો, નમી કહું છું તુજને. ૩૬
- મારા દેશ માંહીથી હો, દ્રવ્યની નવ થાય નાસ્તિ;
અટકું હાવાં આંહીથી હો, માર્યું મન ગમ્યું જાસ્તી. ૩૭
- વળી અતન્ય ભક્તિ આપની હો, આપો એટલું જોઇએ;

૨૯ અરિ અનુસરણકેરું—શત્રુની પાછળ પડવાનું. ૩૩ ઉન્માર્ગે—
ઉલ્લેખે માર્ગે.

મહત્તા મહા માપની હો, જાણી સંશય ખોઈએ.	૩૮
દત્તાત્રેય ખોલ્યા હો, જે જે માગ્યું તેં મુખથી;	
તારા તોલ તોલ્યા હો, જા તે દીધું મેં મુખથી.	૩૯
અકવર્તી તું થશે હો, કૃપા ભારી પૂર્ણ હવી;	
ભારી ભક્તિ ઉર વસે હો, થઈશ જ્ઞાની અનુભવી.	૪૦
જડ કહે સુણો પિતા હો, અર્જુન નમ્યો દત્તને પાય;	
મળ્યા મંત્રી શોભિતા હો, આવ્યા ઘણે દિને ઘેર રાય.	૪૧
ઘર ઘરથી તેડિયા હો, રહ્યા કર્યા પરધાન;	
દામ અતિ વેડિયા હો, રાજ્યાભિષેકમાં રાજન.	૪૨
અર્જુન રાજ્યાભિષેકમાં હો, આવ્યા સુરના ગાયક જાણ;	
ગંધર્વ ગાય વિવેકમાં હો, અપ્સરા નાચેછે નિરવાણ.	૪૩
સપ્ત ઋષિ આવિયા હો, માંહી વસિષ્ઠ આદિક મુન્ય;	
મેરૂ નગ સહુ લાવિયા હો, આવી ગંગા પવિત્ર પુણ્ય.	૪૪
નદીઓ વહી રહી હો, આવી ભૂપકેરે ભુવન;	
રતનાકર રતન લઈ હો, આવ્યો જોવાને રાજન.	૪૫
પીષ્પલ લઈ વૃક્ષને હો, આન્યો રાચીપતિ રાચી સમેત;	
આમંત્રણ ગયું દક્ષને હો, આવ્યાં ત્યાં તે ઝાઝે હેત.	૪૬
વાસુકી લઈ નાગને હો, આવ્યો રાજ્યાભિષેકે જાણ;	
આવ્યા દિવ્ય મહાભાગને હો, નમે નૃપમણિ મુજાણ.	૪૭
મધ્રાન જન પુરના હો, આવ્યા દશતાણા અનેક;	
ગુણ ગાય સૂરના હો, ધાર્યો ધન્ય ધન્ય તેં ટેક.	૪૮
દત્તાત્રેય કૃપાવડે હો, થઈ સામગ્રી તૈયાર;	
યોગી અનુગ્રહ શું અડે હો, થઈ પ્રાપ્ત સમૃદ્ધિ સાર.	૪૯

- અંગ બળે વાધિયો હો, હૈહય જનપદકેરો ભૂપ;
જેને દત્તગુરુ લાધિયો હો, જે થયો માંહી તદ્રૂપ. ૫૦
- રાજા થયા પૂઠે હો, દાંડી દેવડાવી દરા;
અરિ કોઇ નવ ઊઠે હો, હારે હુંથી મહેશ શેષ. ૫૧
- કાર્ત્તવીર્ય વિણ આ પુરે હો, કોઇએ શસ્ત્ર ન ધરવાં પાણ;
જંતુ કોઇ નવ ચૂરે હો, જે વાંચે સ્વયંતા પ્રાણ. ૫૨
- અપરાધ એવો કરે હો, તેને મારું ચૈરની પેર;
આણ એવી ડૂરે હો, થાય હાહાકાર ઘેર ઘેર. ૫૩
- નગરે એવું દિસે હો, શસ્ત્રપાણિ અર્જુન એક;
દાડે ઝટ દુઃખ મિથે હો, વપુમાંહે ધરી વિવેક. ૫૪
- ગ્રામપાળ પોતે બન્યો હો, પશુપાળ રૂપ ભૂપાળ;
ક્ષેત્રપાળ તેને ગણ્યો હો, દ્વિજપાળ ભૂપ વિશાળ. ૫૫
- તપસ્વીનું રક્ષણ કરે હો, પાળે વણઝારાના સાર્ય;
તે હેત કેવું ધરે હો, જેવો હરિએ રાખ્યો પાર્ય. ૫૬
- ચૈર ચક્ષુઃશ્રવા હો, વન્દિ શસ્ત્રે લાગે બીક;
સમુદ્રમાં દુઃખી હવા હો, તેને ઠામે રાખે ઠીક. ૫૭
- બીજે ભય આવિયો હો, કે સ્મરે સહસ્રભુજાળ;
ત્યાં સુખ સહુ લાવિયો હો, નિકટ આવી નૃપાળ. ૫૮
- એ રીતે અરિગંજણો હો, સ્મરણ માત્રે ટાળે દુઃખ;
નૃપ રૈયતરંજણો હો, દેતો પૂર્ણ મજનને સુખ. ૫૯
- રાય રાજ્યે વસે હો, ધનદ લઇ ધન બાણ;

૫૦ હૈહય જનપદ—હૈહય નામનો દેશ. ૫૭ ચૈર ૪૦—જેને ચૈર, ચક્ષુઃશ્રવા (સાપ), વન્દિ, અને શસ્ત્રથી બીહીક લાગતી હોય, અથવા જે સમુદ્રમાં દુઃખી થયા હોય તેને તે હીક રાખે-બચાવે. ૫૮ સહસ્રભુજાળ—લગ્નર દાયવાળો.

- ગુરુ સર્વેતાણા હો, જેના નહિ આદિ કે અંત;
ગુણ જેના ઘણા હો, સ્વયં શૌરિ મહામતિમંત. ૭૨
- અર્જુન એથી થયો હો, ઋષિ મુનિ દેશે માન;
તાપ તપનો સંચો હો, ઉચ્ચંદ્ર્યું એકું જ્ઞૂકું ધાન્ય. ૭૩
- તો દત્ત મહિમાએ કરી હો, થયો વિશ્વ વિષે વિખ્યાત;
અપ્રમેય એ શ્રીહરિ હો, છે અનંત ને સાક્ષાત. ૭૪
- શંખ ચક્ર ગદાદિકે હો, શોભે આયુધવાળા હાથ;
શાર્ફંગધનુએ રીખે હો, છે મહામાયા સાથ. ૭૫
- વેદ પણ પરણવે હો, કથા કહે પુરાણ પ્રમાણ;
ચોગી પરણવે હો, યજ્ઞ દાનવ માનવ જાણ. ૭૬
- જે જે જન પૂજતા હો, દત્ત ગુરુ ધરી પ્રેમ;
(તેને) મોક્ષપથ સૂઝતા હો, સુખી થાતા સ્વલ્પે એમ. ૭૭
- ભગવાન મુખે ભણ્યા હો, હું છું હરિભક્તની પાસ;
સદૈવ મારા ગણ્યા હો, ટાણું ત્રીવિધિ તેના ત્રાસ. ૭૮
- એવું હરિ વદ્યા હો, તો કયમ વીસરવા દેવ;
મુઆ જે મદ મદ્યા હો, ભટક્યા ભવાબ્ધિમાંહે એવ. ૭૯
- હરિભક્ત મોટો કહે હો, તો ભક્તે ન જોવું કેમ;
જઈ આશ્રમમાં રહે હો, તેને કરે ક્ષાંતિ ન ક્ષેમ. ૮૦
- અધર્મને ટાળવા હો, ધર્મનું કરવાને સ્થાપન;
આદિ 'અંતને ભાળવા હો, તે હરિ થાય ઉત્પન્ન. ૮૧
- કરે પાલન જગતનું હો, તેની કહીશ હવાં હું વાત;

૭૫ રીખે—મારે—નાશ કરે. (રિપૂ—મારી નાખવું). ૭૬ પરણવે—
પ્રણમે. ૮૧ આદિ ૪૦—જેના આદિ અને અંત ભાળવા નહિ—અર્થાત્
જે અનાદિ અનંત છે.

લક્ષ્મી નવ ખસે હો, વરદાન દીધું ધવપ્રાણ.	૬૦
યજ્ઞ ઘણા કર્યા હો, આપી દક્ષિણા મહામાન;	
અરિ અતિ ધર્યા હો, સંગ્રામે અધિક સમાન.	૬૧
તપ પાણુ આચર્યું હો, વિક્રમ વાતે કરી અપાર;	
સમૃદ્ધિ જોઈ સાંતરી હો, અંગિરા મુનિએ કર્યો વિચાર.	૬૨
સહસ્રાર્જુન સમો હો, નહિ મહીતળની માંય;	
મુનિ કે' વદિયે અમો હો, જેથી વાણી દેવી લગ્નય.	૬૩
ગમે તે ગોપતિ હો, કરે મનગમતા મખ જાણ;	
ગમે તે મહામતિ હો, પણ નહિ અર્જુન પાસ પ્રમાણ.	૬૪
દાનેશ્વરી ભણે બને હો, પણ નહિ અર્જુન જેવો કોઈ;	
તપસી તપ કર્યું ગણે હો, પણ રે' એનાથકી રોઈ.	૬૫
સંગ્રામ શૂર સાચો થયો હો, ભણે પુરંદર પૂર;	
ગર્વ અર્જુનથી ગયો હો, સાચોમાચો શાણો શૂર.	૬૬
ગમે તે નૃપ ગ્રહો હો, પણ નહિ કાર્ત્તવીર્ય સમાન;	
એ નૃપ નેત્રે લલ્હો હો, તે પાંચો સઘળે માન.	૬૭
જે દિનથી દત્તજી હો, થયા પુરપતિને પ્રસન્ન;	
થયો જ્ઞાન મત્તજી હો, દત્તે યજ્ઞે વેળી મન.	૬૮
પ્રતિસંવત્સરે હો, દત્તગુરૂજીકેરો જાગ;	
મનગમતો કરે હો, રાખી ગુરૂ અભિધાને રાગ.	૬૯
યજ્ઞસ્થળ આગળે દો, તે નૃપની સર્વ પ્રજાય;	
સંપત્તિ જોઈ ગળે હો, સમાધિયોગની માંય.	૭૦
ચરાચર જૂતના હો, ગુરૂ ગરવા જે દત્ત દેવ;	
સદા યૌવન નૂતના હો, સાધે સર્વે તેની શેવ.	૭૧

- ગુરુ સર્વેતાણા હો, જેના નહિ આદિ કે અંત;
 ગુણ જેના ઘણા હો, સ્વયં શૌરિ મહામતિમંત. ૭૨
- અર્જુન એથી થયો હો, ઋષિ મુનિ દેશે માન;
 તાપ તપનો સ'ચો હો, ઉંચલ્યું એકું જૂકું ધાન્ય. ૭૩
- તો દત્ત મહિમાએ કરી હો, થયો વિશ્વ વિષે વિખ્યાત;
 અપ્રમેય એ શ્રીહરિ હો, છે અનંત ને સાક્ષાત. ૭૪
- શંખ ચક્ર ગદાદિકે હો, શોભે આયુધવાળા હાથ;
 શાર્ફગધનુએ રીખે હો, છે મહામાયા સાથ. ૭૫
- વેદ પણ વરાણવે હો, કથા કહે પુરાણ પ્રમાણ;
 યોગી પરણવે હો, યજ્ઞ દાનવ માનવ જાણ. ૭૬
- જે જે જન પૂજતા હો, દત્ત ગુરુ ધરી પ્રેમ;
 (તેને) મોક્ષપથ સૂઝતા હો, સુખી થાતા સ્વલ્પે એમ. ૭૭
- ભગવાન મુખે ભણ્યા હો, હું છું હરિભક્તની પાસ;
 સદૈવ મારા ગણ્યા હો, ટાળું ત્રીવિધિ તેના ત્રાસ. ૭૮
- એવું હરિ વધા હો, તો કયમ વીસરવા દેવ;
 મુઆ જે મદ મધા હો, ભટક્યા ભવાખ્ધિમાંહે એવ. ૭૯
- હરિભક્ત મોટો કહે હો, તો ભક્તે ન જોવું કેમ;
 જઈ આશ્રમમાં રહે હો, તેને કરે ક્ષાંતિ ને ક્ષેમ. ૮૦
- અધર્મને ટાળવા હો, ધર્મનું કરવાને સ્થાપન;
 આદિ 'અંતને ભાળવા હો, તે હરિ થાય ઉત્પન્ન. ૮૧
- કરે પાલન જગતનું હો, તેની કહીશ હવાં હું વાત;

૭૫ રીખે—મારે—નાશ કરે. (રિપૂ—મારી નાખવું). ૭૬ પરણવે—
 પ્રણમે. ૮૧ આદિ ૬૦—જેના આદિ અને અંત ભાળવા નહિ—અર્થાત્
 જે અનાદિ અનંત છે.

- માન મહાભક્તનું હો, રાખ્યું દેવે ક્યમ સાક્ષાત. ૮૨
- કહું તે કારણે હો, અલર્ક જન્મ પ્રખ્યાત;
- ત્રણ પેઠી તારણે હો, મુણા પિવભક્તની ખ્યાત. ૮૩
- રાજર્ષિ અલર્કને હો, મુનિ દત્તે શીખવ્યો યોગ;
- દહો કૌકટ કુર્કને હો, મુણ્યે ભવનો ટળશે રોગ. ૮૪
- પુત્ર પિતાને કહે હો, કહું મદાલસા આખ્યાન;
- વિમ્બ પુરાણી લહે હો, કહે માકૃત કરી પુરાણ. ૮૫
- પુરાણી શ્રીતા સહી હો, તેનો વક્તા પ્રેમાનંદ;
- કરે સખ્તાહ કરી હો, નહિ શ્રીતા સમજ મંદ. ૮૬
- (હવાં) સખ્ત અધ્યા'તણી હો, હું કરીશ સખ્તાહ જાણ;
- કારણ કહું ગણી હો, અર્પી યથામતિ પ્રમાણ. ૮૭
- પુત્ર પુરાણીનો હો, હોયે મૂર્ખ અને અજાણ;
- મુખ્ય કહે આણીનો હો, લહી બીજો સુત મુજાણ. ૮૮
- પ્રીતિ પરમર થતી હો, તોય તનુજ નવ તમ્બ;
- કોઈ મારે રતિ હો, કે ત્યાં પુરાણી લઠવા જાય. ૮૯
- વિનાશી વખાણીને હો, પુરાણી એવું કરે;
- અવિનાશી જાણીને હો, શે પ્રેમાનંદ પરહરે. ૯૦
- પુરાણીપુત્ર લાખો હો, શાખો કરી મુઆ લઘા;
- અંધનાશ દાખો હો, અવિનાશી વેદ કલ્યા? ૯૧
- સુત કાણો કૂડો હો, ન નાખી દે કોઈ;
- અંધ રૂડો જૂડો હો, રાખ્યો એવી સોઈજેઈ. ૯૨
- હામેક કરી ઠેલે હો, કુરૂપો પિવા' કાળે;

- વિપ્રત્રંથ મેજે હો, ન્યાય એ છેતો આજે. ૯૩
- આ લખવાનું કારણ હો, છે તો પુરાણી માટે;
- માર્જનર શુકમારાણ હો, નેઈ કો ન ઉચ્ચાટે ? ૯૪
- ઇતિશ્રી માર્કંડેય હો, પુરાણ પ્રાકૃત કીધું;
- પિતા પુત્ર સંવાદય હો, દત્તાત્રેયે દાન દીધું. ૯૫
- એકોનવિશતિતમે હો, અધ્યાય અહીં પૂરો હવો;
- ગદાલસા મુણો તમો હો, પછે યોગ અવનવો. ૯૬

વલણ.

- અવનવો યોગ આગે, કહું કરજોડી શ્રીહરિ રે;
- મેમાનંદ પર પુરાણી રીઝે, જેમ કરિ પર કેસરી રે !! ૯૭

૯૬, એકોનવિશતિતમે—ઓગણીસમે.

સમાપ્ત.